

ББК 74.03 (4Укр. 5)
УДК 37.01 (477.52/.6) “19” К
93

Курило В.С.

К 93 Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті. - Луганськ: ЛДПУ, 2000. - 460 с.

ІВШ 966-617-042-6

В монографії представлено аналіз процесів розвитку загальної та професійної освіти в Східноукраїнському регіоні протягом ХХ століття, педагогічних ідей та доробок найбільш видатних його освітян. Значну увагу приділено дослідженню сучасних тенденцій розвитку системи освіти в регіоні.

Книга буде цікавою і корисною для освітян, студентів-майбутніх педагогів, істориків та всіх, кому не байдужі перспективи розвитку Східноукраїнського регіону.

Р е ц е н з е н т и :

Ярмаченко МД. - дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
Вовк Л.П. - доктор педагогічних наук, професор
Коротяєв Б І, - доктор педагогічних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою Луганського
державного педагогічного університету
імені Тараса Шевченка*

ISBN 966-617-042-6

© Курило В.С., 2000

ЗМІСТ

В С Т У П

5

Р о з д і л І.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

- 1.1. Критеріально-комплексний підхід до аналізу процесів розвитку системи освіти і педагогічної думки регіону..... 14
- 1.2. Періодизація процесів розвитку системи освіти Східноукраїнського регіону в ХХ сторіччі 34

Р о з д і л І І.

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ У СХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ХХ СТОЛІТТІ

- 2.1. Педагогічна думка регіону на початку ХХ століття (1900 - 1917 р.р.)..... 54
- 2.2. Педагогічна думка регіону з 1917-го до середини 30-х років 72
- 2.3. Розвиток педагогічної думки регіону з середини 30-х до початку 90-х років 95
- 2.4. Особливості розвитку педагогічної думки регіону в сучасних умовах..... 136

Р о з д і л І І І.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В РЕГІОНІ В ХХ СТОЛІТТІ

- 3.1. Освітня політика Російської імперії та шкільна освіта в регіоні з кінця ХІХ століття до 1917 року.....162
- 3.2. Шкільна освіта в регіоні в умовах докорінних соціальних перетворень (1917 р. - середина 30-х р.р.)..... 193

3.3. Загальноосвітня школа регіону з середини 30-х до початку 90-х років.....	220
3.4. Тенденції розвитку загальноосвітньої школи Східноукраїнського регіону в 90-ті роки.....	261

Р о з д і л І V .

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У СХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ХХ СТОЛІТТІ

4.1. Розвиток професійно-технічної освіти у Східноукраїнському регіоні в ХХ столітті.....	287
4.2. Вища освіта у Східноукраїнському регіоні в ХХ столітті.....	347
З а к л ю ч е н н я	388

ВСТУП

«Осмислення прогресивних ідей минулого з погляду сьогодення, - говориться в «Основних напрямках наукових досліджень з педагогіки і психології України», - є необхідною передумовою всебічного розуміння дослідниками нових проблем, що постали перед педагогічною наукою і практикою у зв'язку зі створенням національної системи освіти» (447, с.9).

Успішне розв'язання завдань в галузі освіти, які стоять перед нашою державою, неможливе без глибокого аналізу її педагогічної спадщини, адже аналіз історії освіти і педагогічної думки своєї Вітчизни «не тільки сприяє розширенню педагогічного світогляду, а й допомагає виробленню творчого критичного ставлення до минулого» (62, 343, 415, 623 та ін.) і конструктивно-критичного ставлення до сучасних проблем.

Становлення і вдосконалення освітньої системи в будь-якій країні обумовлюються провідними тенденціями суспільного життя. З цієї точки зору особливо цікавим для історії педагогіки України є ХХ сторіччя, протягом якого неодноразово відбувалися докорінні зміни в її суспільно-політичному й економічному житті. І зараз, коли в нашій країні затверджуються нові соціально-політичні, економічні та ідеологічні реалії і виникає гостра потреба в побудові нової системи освіти, актуальним є дослідження генезису цієї системи протягом саме цього досить тривалого і багатого на досягнення і помилки періоду часу.

Пізнання історії педагогіки України як цілісного явища неможливе без поглибленого об'єктивного дослідження педагогічного минулого її окремих регіонів, які відрізнялися протягом ХХ століття специфікою їх соціально-політичного, економічного і культурного розвитку. Синтез і узагальнення результатів таких досліджень дають змогу виявляти загальнопедагогічні та історико-педагогічні закономірності.

Історіографія історії освіти і педагогічної думки Східноукраїнського регіону поки що є незначною. Найбільш повно в ній представлено аналіз освітньої діяльності і педагогічних ідей видатних представників регіону наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття. Так, педагогічну спадщину Х.Д.Алчевської досліджували О.Мазуркевич, Л.Ковалець (Грузинська), колектив авторів під керівництвом І.Прокопенка та інші (377, 302, 549 та ін.), педагогічній спадщині Б.Д.Грінченка присвячена кандидатська дисертація О.Неживого, статті М.Веркальця, Н.Б.Копиленко, В.Яременка, А.Погрібного, В.Чорновола, В.Качкана та інших (72, 291, 429-431, 490-492, 705, 742-745 та ін.), окремий розділ в навчальному посібнику «Рідний край» за редакцією академіка І.Ф.Прокопенка (549). Педагогічну творчість Я.Ф.Чепіги висвітлювали С.Болтівець, В.Демчук, Ж.Ільченко, І.Зайченко, Г.Савицька та інші (54, 175, 271, 272, 572). Педагогічним ідеям Б.Д.Грінченка і Я.Ф.Чепіги присвячені сторінки монографії М.Кукурудзяка та М.Собчинської (343).

Питання організації початкової освіти на Луганщині наприкінці ХІХ - на початку ХХ сторіччя розглядалися в роботах О.Неживого (429, 431 тощо). Але в цих роботах стан початкової освіти розглядався не узагальнено, а на прикладі Олексіївської початкової школи, заснованої Х.Д.Алчевською, причому робилося це немовби крізь призму педагогічної діяльності майбутнього видатного українського педагога, вченого-фольклориста і громадського діяча Б.Д.Грінченка, який вчителював у цей час в Олексіївській школі.

Діяльність луганських гімназій в той же період часу розглядалася в статті О.Александрової (8). В цій роботі наведені загальні дані про середні навчальні заклади м.Луганська (їх перелік, кількість учнів і вчителів), даються відомості про вчителів та їх осві-

ту, про навчальний план і розпорядок життя гімназисток.

Розвиток освіти в північних районах Східноукраїнського регіону, які за адміністративним розподілом належали на початку ХХ сторіччя до Харківської губернії, проаналізовано в навчальному посібнику з народознавства «Рідний край» за редакцією І.Ф.Прокопенка. Зокрема, в цьому посібнику даються відомості про відкриття у 1913 році першого педагогічного навчального закладу в регіоні - Старобільської чоловічої учительської семінарії (549).

У книзі Б.М.Локотоша «Очерки истории Луганска» окремі сторінки присвячено аналізу стану системи освіти в місті Луганську на початку ХХ століття, в перші роки радянської влади, 30-ті, 60-ті роки (367, с.72-74, с.95-97, 102-103).

Цінні відомості про розвиток навчально-виховних закладів в регіоні наведено в роботах «Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область» (274) та «Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область» (273).

Всі ці роботи містять певний фактичний матеріал і можуть служити джерелами для нашого дослідження, але в них нема змістовного глибокого аналізу генезису системи освіти в Східноукраїнському регіоні.

На жаль, майже нема робіт, де було б детально розглянуто становлення і розвиток професійної освіти в регіоні, в той час як в силу специфіки ролі Донбасу в економіці країни система підготовки кадрів для промисловості була в ньому досить розвинена.

Історія системи освіти регіону - це не тільки реєстр типів шкіл, характеристика діяльності і поглядів видатних педагогів, які жили і працювали в ньому, це і зумовлене культурно-історичними факторами розмаїття ідей, навчально-виховних програм, науково-методичних розробок. В історико-педагогічній літературі радянської доби відомості про деякі з них замовчувались, або ж висвітлювались тенденційно.

Майже не відбита в психолого-педагогічній літературі проблема мови навчання в освітніх закладах Східної України. Сьогоднішнє становлення української державності посилило інтерес до її вивчення, але роботи, де б докладно аналізувалася ця проблема, поки що не були опубліковані.

Аналіз психолого-педагогічної та історичної літератури дає підставу зробити висновок про те, що не всі періоди розвитку освіти і педагогічної думки в окремих регіонах глибоко досліджені. Розвиток системи освіти і педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті ще не був предметом цілісного дослідження. В той же час в цьому процесі були досягнення, які не втратили своєї наукової і практичної значимості та актуальності і в наш час і які є надійним фундаментом для будівництва сучасної школи в Україні, і недоліки, аналіз причин яких сприятиме запобіганню їх повторення в наші дні і в майбутньому.

Детальне вивчення літературних джерел свідчить про те, що опубліковані дані недостатньо характеризують генезис системи освіти в Східноукраїнському регіоні, в них не представлені сучасні методологічні принципи історико-педагогічного аналізу (цивілізаційний, антропологічний, парадигмальний підходи). Роботи, виконані за радянську добу, не відповідають сучасним вимогам альтернативного підходу, об'єктивності наукового дослідження.

Таким чином, з одного боку, існує нагальна потреба в розв'язанні актуальної наукової проблеми - незаідеологізованому глибокому історико-педагогічному дослідженні генезиса системи освіти і педагогічної думки одного з найбільших регіонів країни - Східноукраїнського, з іншого, - з набуттям Україною незалежності і відмовою від класово-партійних догм, вільним доступом до архівних матеріалів, які до сьогодні не були введені в науковий обіг, для вирішення цієї проблеми існують необхідні об'єктивні умови.

Недостатня розробленість названої наукової проблеми, її актуальність і потреби практики обумовили вибір теми дослідження: «Система освіти і педагогічна думка Східноукраїнського регіону в ХХ столітті». Дана тема належить до перспективних напрямів наукових досліджень з педагогіки і психології України (447, с.9).

Об'єкт дослідження - система освіти та педагогічна думка Східноукраїнського регіону в ХХ столітті.

Предмет дослідження - генезис системи освіти в регіоні та педагогічна спадщина його видатних представників.

Хронологічно в монографії розглядається період від початку ХХ століття до кінця 1990-х років. Від перших спроб прогресивної громадськості створити систему хоча б початкової всенародної освіти до якісно нового етапу розвитку системи освіти (всіх її ступенів - від початкової до вищої) в умовах розбудови незалежної української держави.

Географічні рамки дослідження - межі сучасних Донецької і Луганської областей - Східноукраїнський регіон, який є невід'ємною частиною країни і в той же час відрізняється від інших її регіонів специфікою економічного, політичного і культурного розвитку. Протягом століття назви Донецької і Луганської областей неодноразово змінювалися. В своїй роботі ми будемо користуватися сучасними назвами.

Поняття “Східноукраїнський регіон” має методологічне значення для нашого дослідження.

Як відзначає М.О.Шульга, практично в кожній державі одна частина території помітно відрізняється від інших частин. Ці відмінності стосуються природно-кліматичних умов життєдіяльності, історії, етнічного складу населення, мови, культури, релігії та інших природних та суспільно-історичних факторів. Взаємодія цих факторів набуває інтегративного, системного характеру і призводить до формування якісної своєрідності даної території. Таким чином, регіо-

нальність як об'єктивна даність притаманна практично всім країнам світу (739, с.4). Не є винятком і Україна.

Регіональне в наш час є умовою і фактором реалізації загальних принципів функціонування та розвитку всіх сфер суспільного життя, в тому числі освіти.

Регіон - поняття міждисциплінарне. В соціологічній літературі під "регіоном" розуміють територіально диференційовану спільноту людей. Регіон є не тільки економічним простором, але й постає як простір певної соціальної структури, організації влади та культурних традицій. У регіональному середовищі виникають певні рамкові умови для способу життя мешканців регіону (539, с. 5).

В географії "регіон" - це територія, яка за сукупністю своїх складових елементів відрізняється від інших територій і якій властива єдність, взаємозв'язок, цілісність цих елементів, причому ця цілісність - це об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території (там само, с.57).

Таким чином, регіон можна визначити як соціальний та географічний простір, в якому відбувається соціалізація людини, формування, збереження та трансляція норм життя.

Розглядати територію Донецької та Луганської областей як єдиний Східноукраїнський регіон дозволяють такі соціальні та географічні чинники:

- природно-географічні (схожість ландшафту, клімату, корисних копалин тощо);
- соціально-географічні (велика щільність населення - тут на 8,8% площі України мешкає 16% її населення; понад 80% мешканців проживає в містах; обидві області значно віддалені від центральних регіонів країни, в них однаково розвинута мережа шляхів сполучення тощо);
- соціально-демографічні (поліетнічний склад населення: українці і росіяни - домінуючі групи, крім них в регіоні мешкають греки, євреї, татари, мол

довани» вірмени, поляки, німці та інші, спільні міграційні процеси та образ життя населення, який характеризує “тотальна урбанізація”);

- соціально-економічні (спільність структури промисловості, технічна відсталість, зношеність основних фондів, брак значних інвестицій на їх оновлення, технологічна “зав’язаність” більшості підприємств на підприємства колишнього СРСР, особливо на російські);
- історичні та культурологічні (єдність етапів та змісту історичного розвитку, більш низький, порівняно з іншими, культурно-освітній потенціал - кількість вищих навчальних закладів, культурних установ, гімназій та ліцеїв на душу населення менше за середньоукраїнські, ментальність більшої частини населення, навіть значної частини українців, є російською).

Наведені дані свідчать про те, що Донецька та Луганська області мають як специфічні риси, які відрізняють їх від інших регіонів України, так і єдині для них спільні риси. За своїми характеристиками вони значно відрізняються від сусідньої Харківської області. їм притаманні специфічні особливості ландшафту, наявності корисних копалин, структури та спрямованості розвитку промисловості, рівня культурно-освітнього потенціалу тощо.

Виділення Східноукраїнського регіону дозволяє розглянути його як конкретне соціальне середовище, в якому відбувається соціалізація та індивідуалізація особистості, як певну сукупність умов та засобів вирішення завдань освіти, як “поле”, на якому функціонує система загальної та професійної освіти, як єдиний освітній простір.

Мета нашого дослідження - розкрити та проаналізувати генезис системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті і на цій основі визначити основні напрямки їх подальшого розвитку.

В монографії представлено розроблений автором методологічний підхід, який дозволив дослідити таке складне явище як розвиток системи освіти і педагогічної думки Східноукраїнського регіону протягом ХХ століття (критеріально-комплексний підхід до аналізу історико-педагогічних явищ); теоретичне обґрунтування основних етапів розвитку системи освіти у Східноукраїнському регіоні в ХХ столітті; аналіз педагогічних ідей та доробок найбільш видатних освітян регіону; характеристика процесів розвитку системи освіти регіону в ХХ столітті; виявлені прогностичні тенденції розвитку системи освіти та педагогічної думки регіону.

Методологічною основою дослідження стали: теорія пізнання, основні положення загальної теорії систем і системний підхід до цілісних педагогічних процесів і явищ, філософські концепції освіти (антропологічна, культурологічна), принцип конкретно- історичності, об'єктивність і діалектичний підхід до історико-педагогічних явищ, теорія соціального і педагогічного прогнозування, положення філософії освіти, глобальної освіти, що стосуються процесу становлення системи освіти і педагогічної думки регіону, категорії загального, особливого, одиничного, фундаментальні принципи цілісності, динамічності, державні документи про освіту.

Головну джерельну базу монографічного дослідження склали наукові публікації, матеріали преси (центральної, місцевої, відомчої, громадської), законодавчі та нормативні акти, статистичні збірники, матеріали з'їздів, конференцій, нарад з народної освіти, а також неопубліковані документи, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного історичного архіву України, відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В.Вернадського, державних архівах Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Луганської і Донецької областей, архівах

навчальних закладів регіону. Ці документи різні за походженням (офіційні документи; матеріали, які пов'язані з діяльністю різного типу шкіл, освітніх, громадських об'єднань тощо; документи, що вийшли з рук вчителів, студентів, учнів, представників громадськості і стосуються шкільництва), характером (законодавчі і нормативні акти, ділова документація, статистична звітність, соціологічні обстеження, ділове і приватне листування і т.п.) та змістом.

Всього нами опрацьовано більше 500 документів.

Переважна більшість першоджерельних документів і матеріалів уводиться у науковий обіг вперше.

Розділ I.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Критеріально-комплексний підхід до аналізу процесів розвитку системи освіти і педагогічної думки регіону

Для детального аналізу об'єкта нашого дослідження потрібна обґрунтована система критеріїв. У педагогічній теорії під критеріями розуміють ті якості явища, що вивчаються (оцінюються), які відбивають його суттєві характеристики і саме тому підлягають оцінці (632, с.56).

Аналіз різних підходів до організації досліджень історико-педагогічних явищ дозволяють сформулювати головні вимоги до розробки системи (комплексу) критеріїв для оцінки розвитку системи освіти і педагогічної думки в Східноукраїнському регіоні в ХХ сторіччі:

1. Критерії повинні відбивати суттєві характеристики системи освіти і педагогічної думки.

2. Критерії мають відбивати не окремі характеристики, а всю сукупність суттєвих характеристик системи освіти і педагогічної думки, забезпечувати їх багатомірний аналіз і оцінку.

3. Критерії мають являти собою теоретично і логічно обґрунтовану систему взаємопов'язаних характеристик системи освіти і педагогічної думки.

4. Критерії повинні давати змогу оцінити як процес розвитку системи освіти і педагогічної думки, так і його поточні та кінцеві результати.

5. Формулюючи критерії, треба враховувати можливість отримання необхідної для оцінки того чи іншого явища інформації.

6. При розробці системи критеріїв треба враховувати головні існуючі підходи до аналізу історико-педагогічних явищ (діалектичний, системний, парадигмальний, історико-педагогічний, гносеологічний тощо).

7. Система критеріїв має бути перевіреною на практиці.

8. Бажано, щоб обґрунтований комплекс критеріїв можна було застосовувати для оцінки подібних історико-педагогічних явищ.

У педагогічній теорії і практиці питання розробки критеріїв, які б дозволяли оцінити процес і результати діяльності освітніх установ, стало об'єктом пильної уваги протягом останніх 2-х-3-х десятиріч. В цей період було створено численні методичні рекомендації, нормативні документи, в яких пропонуються ті або інші критерії та методики оцінки педагогічних явищ (397, 398, 439, 632 та ін.).

Найбільш активно ця робота провадиться відносно загальноосвітньої школи. Так, наприклад, в методичних рекомендаціях щодо аналізу виховної діяльності школи (439) відзначається, що така оцінка має поєднувати три підходи: оцінку управління виховною діяльністю, оцінку самої виховної діяльності, оцінку кінцевого результату виховної діяльності - рівня вихованості учнів.

Етапним моментом в розробці даної проблеми стала поява такого соціально-педагогічного явища як атестація навчальних закладів. Необхідність реалізації завдань атестації викликала потребу поглибленого обґрунтування системи критеріїв для оцінки діяльності загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів різного рівня акредитації.

Так, наприклад, згідно з підготовленими Міністерством освіти рекомендаціями по проведенню атестації вищих навчальних закладів оцінка діяльності ВНЗ здійснюється за 8 групами критеріїв: готовність ви

пускників до професійної діяльності та їх використання, рівень фундаментальної підготовки студентів, формування контингенту студентів, кадрове забезпечення навчально-виховного процесу, рівень розвитку матеріально-технічної бази, організаційне та програмно-методичне забезпечення навчального процесу, рівень науково-методичної діяльності, фінансово-господарська діяльність та стан розвитку соціальної сфери. Кожна з цих груп включає в себе науково обґрунтований комплекс доступних процедур вимірювання показників. Використання такої системи критеріїв для оцінки діяльності вищих навчальних закладів позбавляє цей процес суб'єктивізму, ставлячи його на наукову основу.

У ХХ столітті державне управління освітою здійснювалося за допомогою навчальних планів, навчальних програм, створення матеріально-фінансових умов для функціонування освіти, системи контролю за роботою навчальних закладів, системи підготовки педагогічних працівників, розробки законів та нормативних вимог до освіти.

Новим етапом у вирішенні цієї проблеми стала розробка освітніх стандартів. Державні стандарти освіти - це зведення норм і положень, що визначають державні вимоги до освіченості особи на рівні початкової, базової, повної загальної, вищої освіти та гарантії держави у її досягненні громадянами.

Державний стандарт поєднує в собі вже існуючі механізми управління освітою та вводить деякі нові. Так, він включає навчальний план, чітке формулювання мети освіти, опис обов'язкового мінімуму змісту освіти та основних результатів навчання. Він встановлює структуру змісту освіти, форми підсумкового та поточного контролю за дотриманням вимог стандарту, компетенцію та взаємну відповідальність учасників освітнього процесу.

Державні стандарти, з одного боку, програмують процес здійснення та розвитку освіти, а, з іншого бо-

ку, виконують функцію основи для оцінки стану та рівня освіти. Тому в межах нашого дослідження підходи, що покладені в основу розробки стандартів, мають бути враховані як на методологічному, концептуальному, так і на суто технологічному, методичному рівні.

Аналіз стандартів освіти дозволяє визначити їх головні особливості:

- в стандартах та чи інша ланка освіти розглядається як соціально-педагогічна система, функціонування якої визначається потребами як суспільства, так і людини;
- як головні складові освіти в стандартах розглядається мета освіти, її структура, зміст та наслідки;
- стандарти не регламентують форми, методи, технології здійснення освіти. Управління поточною діяльністю педагогічного працівника вони забезпечують шляхом визначення концептуальних питань, педагогічних функцій, принципів, компонентів, спрямованості освіти;
- окремі ланки освіти в стандартах розглядаються як складові цілісної системи, що забезпечує безперервність, наступність, доступність, науковість освіти, врахування вікових особливостей учнів;
- стандарти передбачають два підходи до оцінки результатів освіти: в системі середньої освіти - це оцінка наслідків вивчення окремих освітніх галузей, а в системі професійної освіти - оцінка відповідності фахівця вимогам кваліфікаційної характеристики;
- окремі ланки в стандартах розглядаються як складові системи національної освіти, що забезпечує формування національної самосвідомості, загальнокультурний та практично орієнтований розвиток особистості;
- в стандартах освіта України розглядається як система, що міцно пов'язана зі світовими освітніми процесами.

Враховання перелічених особливостей освітніх стандартів дозволяє забезпечити більш обґрунтований підхід до процесу оцінки розвитку освіти Східноукраїнського регіону.

Вивчення різних підходів до створення системи оцінки розвитку системи освіти, враховання їх недоліків і переваг дало нам змогу сформулювати й обґрунтувати наступний комплекс критеріїв:

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ РЕГІОНУ

1. Доступність освіти

Цей критерій дає уяву про задоволення освітніх потреб різних шарів населення в регіоні.

Доступність освіти характеризують такі показники:

- охоплення освітою головних груп населення;
- « можливість отримати освіту в регіоні відповідно до здібностей людини;
- відсутність в регіоні так званих тупикових ланок освіти;
- можливість отримати освіту безкоштовно;
- можливість здійснювати в регіоні безперервну освіту;
- однаковість умов для розвитку здібностей і талантів кожної людини;
- гнучкість і різноманітність системи закладів освіти.

2. Демократичність системи освіти

Даний критерій тісно пов'язаний з попереднім - доступністю освіти, бо доступність освіти є однією з ознак її демократизму. Але демократичність освіти має і специфічні показники:

- залучення громадськості до управління освітою на всіх рівнях - регіональному, міському, районному, рівні навчального закладу;
- вплив громадськості на розвиток освіти;
- демократичність стосунків в системі освіти (керівників навчально-виховних закладів та педагогічних працівників, керівників державних управлінських структур та педагогічних працівників,

педагогічних працівників та учнів, педагогічних працівників і батьків, педагогічних працівників між собою, учнів між собою);

- гласність проблем освіти;
- спільне навчання хлопчиків та дівчат;
- можливість отримувати освіту рідною мовою;
- варіативність змісту освіти;
- свобода методичних пошуків педагогічних працівників;
- залучення учнів до вирішення управлінських завдань.

8. Особливості цілей закладів освіти регіону відбиваються у таких показниках:

- характер цілей (оцінюється за такою шкалою: відсутність конкретних цілей закладів освіти; недостатньо конкретний, розпливчастий характер цілей закладів освіти; декларативний, нереальний характер цілей; головна мета закладів освіти озброєння учнів інформацією; головна мета закладів освіти - розвиток особистості);
- переважна спрямованість цілей освіти (оцінюється за такою шкалою: переважна спрямованість на інтереси суспільства; переважна спрямованість на інтереси особистості; спрямованість на поєднання інтересів суспільства та особистості).

4. Зміст навчально-виховного процесу в закладах освіти регіону можна охарактеризувати такими показниками:

- відповідність змісту освіти меті навчальних закладів;
- відповідність змісту освіти потребам тих, хто навчається;
- відповідність змісту освіти потребам суспільства;
- відповідність змісту освіти потребам регіону;
- співвідношення обов'язкового, вибіркового, регіонального компоненту змісту освіти та компонентів за вибором;
- індивідуалізація змісту освіти;

- своєчасність оновлення змісту освіти.

5. Науковість освіти визначається через такі показники-індикатори:

- відповідність змісту освіти сучасному рівню науки;
- наукова обґрунтованість змісту освіти;
- наукова обґрунтованість системи закладів освіти;
- відповідність методики навчально-виховного процесу сучасному рівню психолого-педагогічної науки;
- використання науково обґрунтованої оцінки системи освіти та її окремих закладів;
- наукова обґрунтованість перспектив розвитку системи освіти регіону.

6. **Зв'язок освіти з національною культурою**

можна оцінити за такими показниками:

- організація навчання рідною мовою;
- вивчення рідної мови, літератури, національного мистецтва, історії, географії, краєзнавства, народознавства;
- використання ідей народної педагогіки в процесі навчання та виховання.

7. **Рівень та характер ідеологічної спрямованості**

освіти визначається через:

- ідеологічну спрямованість змісту освіти (підпорядкованість змісту освіти пануючій в суспільстві ідеології);
- класову спрямованість освіти (підпорядкованість освіти інтересам окремих класів, груп населення);
- вплив на освіту політичних та громадських організацій.

8. **Характер взаємин освіти та релігії** можна

оцінити через:

- участь церкви у створенні навчальних закладів;
- відокремлення навчальних закладів від церкви;
- наявність у навчальних планах предметів релігійного циклу (релігійної спрямованості);
- включення до змісту освіти питань історії релігії, релігійної естетики та моральності;

- войовничо-атеїстична спрямованість навчально-виховного процесу;
- орієнтація освіти на свободу совісті.

9. Пануючі засоби педагогічної комунікації :

- пануючі форми та методи навчально-виховного процесу (застосування переважно стандартних форм і методів навчально-виховного процесу чи використання індивідуальних методик педагогічної діяльності викладачів);
- переважна орієнтація навчально-виховного процесу на емоційний комфорт, свободу особистості чи дотримання системи суворих правил (шляхом тиску, покарання чи заохочення);
- переважна орієнтація на шлях засвоєння навчальної інформації від абстрактного до конкретного чи від конкретного до абстрактного;
- застосування технологій навчально-виховного процесу.

10. Дидактична та методична забезпеченість навчально-виховного процесу в освітніх закладах

визначається через:

- забезпеченість підручниками, навчальними посібниками, роздатковими, наочними матеріалами;
- наявність і застосування навчальних приладів, обладнання, технічних засобів навчання;
- наявність різноманітних методичних матеріалів для викладачів;
- використання науково-методичних конференцій, зборів, нарад, конкурсів для удосконалення рівня дидактичної та методичної забезпеченості навчально-виховного процесу.

11. Характер функцій педагога в системі освіти:

- транслятор навчальної інформації;
- контролер рівня знань, навичок, вмінь та поведінки учнів;
- організатор діяльності учнів;
- помічник учням у процесі саморозвитку.

12. Характер функції учня з системи освіти:

- Ⓜ об'єкт впливу педагога та реципієнт навчальної інформації;
- суб'єкт діяльності;
- Ⓜ творець своєї особистості.

13. Кадрове забезпечення системи освіти регіону

Кількість та якість педагогічних кадрів в регіоні в той чи інший період можна оцінити через:

- Ⓜ співвідношення кількості педагогічних працівників та кількості учнів та студентів;
- Ⓜ освітній рівень педагогічних працівників;
- забезпеченість закладів освіти педагогічними працівниками;
- засоби комплектації закладів освіти педагогічними працівниками;

в наявність та характеристику системи підготовки педагогічних кадрів в регіоні;

- Ⓜ наявність умов для безперервної освіти та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в регіоні.

14. Рівень матеріального забезпечення освіти:

- Ⓜ характер фінансування освіти (державне, державно-громадське, приватне);
- Ⓜ рівень фінансування освіти (достатній; необхідний; Нижчий за необхідний);
- наявність спеціально побудованих приміщень, здатних задовольнити освітні потреби;
- забезпечення навчально-виховного процесу в закладах освіти необхідним обладнанням, навчальними посібниками, підручниками;
- рівень матеріальної забезпеченості педагогічних працівників (заробітна плата, забезпечення житлом, пільги тощо).

15. Характер управління освітою оцінюється через такі показники:

- Ⓜ співвідношення державного та громадського управління закладами освіти;

- спрямованість управління на вирішення поточних питань чи на моделювання, створення, забезпечення, функціонування цілісної системи освіти регіону.

16. Оцінка якості освіти:

- наявність обґрунтованих критеріїв та методик оцінки якості освіти (оцінка за якісними показниками, оцінка за результатами навчання та виховання, оцінка за відповідними критеріями, за рейтингом навчальних закладів, за освітніми стандартами, за процедурами атестації та акредитації);
- особливості системи оцінки якості освіти;
- наявність інформації про якість освіти;
- рівень якості освіти в головних її ланках;
- відповідність результатів освіти її меті.

За такими критеріями ми аналізували й оцінювали стан системи освіти регіону протягом ХХ сторіччя.

Для того, щоб розробити й обґрунтувати критерії для аналізу процесів розвитку педагогічної думки в регіоні, треба чітко визначити це поняття. Причому принципово важливим для нашого дослідження є розведення понять "педагогічна наука", "педагогічна теорія" та "педагогічна думка", визначення між ними суттєвих, принципових відмін і східних рис.

"Філософський енциклопедичний словник" дає такі визначення загальних понять "наука" і теорія". Наука - це сфера діяльності людини, функцією якої є вироблення та теоретична систематизація об'єктивних знань. Поняття "наука" включає в себе як діяльність по отриманню нового знання, так і результат цієї діяльності - підсумок отриманих на даний момент наукових знань, які утворюють разом наукову картину світу. Безпосередні завдання науки - опис, пояснення і прогнозування процесів і явищ реальності, які складають предмет цієї науки (658, с.403).

Теорія - це вища, найбільш розвинута форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення

про закономірності та суттєві зв'язки певної сфери дійсності - об'єкта даної теорії (там само, с.676).

Співвідношення понять "педагогічна наука" та "педагогічна теорія" обґрунтував Б.І.Коротяєв (325, с.6). З його точки зору, педагогічна наука - це галузь специфічної діяльності, пов'язаної з вивченням та пізнанням реальних явищ виховання, освіти і навчання людини. Як і будь-яка інша наука, вона включає дві частини, між якими пролягає межа, положення цієї межі весь час змінюється. Ці дві частини - те, що вже вивчено, досліджено наукою, і те, що ще потрібно вивчити. Педагогічна теорія є підсумком і результатом науково-педагогічної діяльності. Вона відбиває лише одну частину, один бік науки і може бути визначена як система здобутих наукових знань, відомостей, фактів. Або, іншими словами, педагогічна теорія - це система знань, яка описує і роз'яснює певне коло педагогічних явищ і дає настанови, як правильно керувати ними. Педагогічна теорія покликана давати цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки реальності (там само, с.7). Таке розуміння теорії дає змогу систематизувати і групувати всю велику кількість і різноманітність накопичених педагогічних знань в окремі великі блоки або в цілісні і відносно самостійні системи (теорії). Як єдину педагогічну теорію можна представити всю накопичену в педагогічній науці систему знань. Але у зв'язку з тим, що ця система є потужною, об'ємною та розгалуженою, її неможливо ні згорнути, ні представити в компактному вигляді, її неможливо навіть в уяві охопити, представити у вигляді єдиної схеми.

Н.В.Бордовська та А.О.Реан вважають, що педагогічна наука - це сукупність знань, які покладено в основу опису, аналізу, організації, проектування та прогнозування шляхів удосконалення педагогічного процесу, а також пошуку ефективних педагогічних систем для розвитку та підготовки людини до життя в суспільстві (58, с.20). Визначення петербурзьких

вчених викликає інтерес, тому що дає чіткий перелік функцій, які виконує педагогічна наука. Ці функції важливо враховувати під час аналізу педагогічної думки, оскільки тільки розвиток останньої забезпечує розвиток педагогічної науки. Але, на наш погляд, автори дали визначення педагогічної теорії, а не педагогічної науки.

Зміст педагогічної теорії характеризується системним охопленням педагогічної проблематики, відповідністю внутрішній логіці розвитку науки, наявністю елементів педагогічного знання, накопиченого в інших країнах та в інші епохи, загальноприйнятий характер її складових.

В результаті аналізу понять "педагогічна наука" і "педагогічна теорія" стає очевидним, що аналіз розвитку педагогічної теорії або педагогічної науки в окремому регіоні не має сенсу. Тому об'єктом свого дослідження (поряд з процесами розвитку системи освіти у Східноукраїнському) регіоні ми обрали педагогічну думку.

Під педагогічною думкою Східноукраїнського регіону ми розуміємо сукупність педагогічних фактів, поглядів, уявлень, ідей, теорій (у вузькому розумінні цього слова), закономірностей, накопичених та розроблених представниками педагогічної громадськості регіону в ХХ сторіччі. Педагогічна думка є відбитком об'єктивної реальності і результатом цілеспрямованого й узагальненого пізнання суб'єктом педагогічних фактів, суттєвих зв'язків і співвідношення педагогічних явищ, творчого вироблення нових педагогічних ідей, прогнозування подій тощо. Вона виникає та реалізується в процесі постановки й вирішення практичних і теоретичних педагогічних проблем і набуває різних форм - це підручники, методичні та дидактичні розробки, статті, виступи на конференціях, дисертації, монографії, звіти про наукові дослідження тощо. В них закріплено й узагальнено пізнавальний та соціально-історичний досвід носія педагогічної думки.

На відміну від педагогічної теорії педагогічна думка регіону не може системно охоплювати педагогічну проблематику. Не всі складові педагогічної думки здатні увійти до педагогічної теорії. Це пов'язано як з тим, що не всі наробки представників педагогічної думки можуть бути відомими широким педагогічним колам, так і з тим, що окремі їх погляди можуть бути помилковими або не новими для науки. Крім того, розвиток педагогічної думки може мати більш суб'єктивний характер у порівнянні з розвитком педагогічної теорії, бо спрямованість творчого пошуку представників педагогічної думки не завжди визначається актуальними, об'єктивними потребами розвитку педагогічної практики та теорії.

Розвиток педагогічної думки - це історичне явище, яке передбачає послідовність і спадкоємність знань, що набуваються від покоління до покоління. Тому педагогічна думка окремої конкретної людини є одночасно продуктом загального історико-педагогічного процесу. Ось чому важливо детально проаналізувати генезис педагогічної думки регіону протягом цілого сторіччя. Для такого аналізу ми розробили наступні критерії.

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ РЕГІОНУ

1. Методологічні засади дослідження, педагогічного пошуку.

Методологія - це система принципів і способів побудови теоретичної і практичної діяльності. Методологія будь-якої науки, в тому числі і педагогіки, має багаторівневий характер. Можна виділити філософський рівень, загальнонауковий рівень, рівень окремої науки, рівень конкретного дослідження.

Вперше обґрунтування методологічних засад вітчизняної педагогіки зробив К.Д.Ушинський. Основу методології як практичної педагогічної діяльності, так і педагогічних пошуків і досліджень він вбачав в ідеях природовідповідності та народності.

Методологічні пошуки вітчизняних педагогів у 20-ті роки нашого століття були представлені такими головними напрямками: "шацкізмом" (орієнтація освіти переважно на інтереси суспільства, очолював напрямок С.Т.Шацький); "блонкізмом" (орієнтація освіти на інтереси й потреби дитини, очолював напрямок П.П.Блонський); педологією (орієнтація на отримання синтезованого знання про дитину як предмет виховання); теорією "вільного виховання" (забезпечення вільного розвитку особистості, незалежного від факторів релігійного, політичного та соціального характеру); а також двома конкретно-науковими методологічними парадигмами - "школою праці" та "школою навчання".

З кінця 30-х до початку 90-х років єдиною методологічною основою радянської педагогіки був марк-сизм-ленінізм. У другій половині цього періоду в педагогічних дослідженнях стала використовуватися загальнонаукова методологія - системний підхід. Як наслідок розробки й удосконалення конкретно-наукової методології виникли: концепція навчання, що розвиває (розвиваючого навчання); педагогіка співробітництва, комунарська методика виховання тощо.

В наш час існують різноманітні філософсько-педагогічні концепції: непедагогіка, або системно-синергетична педагогічна теорія; школа діалогу культур; психологія і педагогіка життєтворчості, вальдорфська педагогіка; вільне виховання тощо. В.С.Лутай (372) всі сучасні різноманітні філософські концепції освіти поділяє на три головні напрямки: педагогіку гармонійної цілісності, яка спрямована на досягнення гармонії між головними елементами суспільства і забезпечує пріоритет вимог суспільства над особистістними інтересами і потребами; релятивістсько-плюралістична та індивідуалістична педагогіка, яка виходить із пріоритету унікальних інтересів і цінностей особистості над державними і класовими

інтересами ; концепції, засновані на ідеї зберігання досягнень педагогіки гармонійної цілісності та індивідуально-плюралістичної педагогіки.

Вияв методологічних засад педагогічного пошуку, науково-педагогічних досліджень на філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому рівнях, а також на рівні конкретного дослідження є необхідною умовою вивчення генезису педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ сторіччі.

2. Спрямованість педагогічних пошуків і досліджень.

Цей критерій дозволяє з'ясувати, в межах яких галузей та складових загальної педагогіки здійснено педагогічний пошук, дослідження.

Як відомо, загальна педагогіка складається з теорії та історії. Теорія педагогіки, в свою чергу, складається з чотирьох розділів: основи педагогіки (її філософські основи, характеристика систем освіти), теорія навчання, теорія виховання, теорія управління навчально-виховним процесом. Сучасна наука нараховує приблизно 20 педагогічних галузей, які спираються на структуру та принципи загальної педагогіки і є її "дочірніми" науками. їх поділяють на загальні та функціональні (95, с.14-15).

Аналіз різноманітності спрямованості педагогічного пошуку в той чи інший період часу, переважна спрямованість досліджень дають змогу оцінити "вектор" розвитку педагогічної думки.

3. Формування дослідницької проблематики Даний критерій дозволяє з'ясувати, який із способів формування дослідницької проблематики використовувався в той чи інший час тим чи іншим науковцем (носієм педагогічної думки):

® емпіричний спосіб, обумовлений необхідністю вирішення сьогоденних, переважно прикладних завдань;

- ® суб'єктивний спосіб, зумовлений особистими інтересами науковця, недостатньо міцно пов'язаними з потребами педагогічної теорії та практики;
- директивний спосіб, який панував під час прямої регламентації розвитку педагогічної науки органами державної і партійної влади;
- емпірично-гносеологічний, який дозволяв враховувати як необхідність вирішення сьогоденних практичних завдань, так і подолати недостатній рівень розвитку педагогічної теорії;
- прогностичний спосіб, який забезпечує випереджальну роль педагогічної думки.

4. Характеристика процедури педагогічного пошуку, дослідження визначається через такі показники:

- характер джерел інформації, які використані в дослідженні: документи (наукова література, преса, архіви, іконографічні документи тощо), люди (учні, вчителі, їх думки, установки, стосунки, знання, уміння тощо), продукти діяльності людей (як речові, так і нематеріальні);
- різноманітність використаних методів набуття інформації про об'єкт та предмет дослідження (аналіз документів, опитування, спостереження, експеримент), їх адекватність меті, завданням, гіпотезі дослідження;
- характеристика методів переробки, опрацювання первинної інформації, її систематизація і спосіб подання (у найбільш наглядному, зручному для інтерпретації вигляді чи безсистемне подання у незручному для сприйняття вигляді);
- характер інтерпретації результатів дослідження і міра обґрунтованості висновків.

5. Розвиток системи науково-педагогічної комунікації

Педагогічна наука спроможна виконати свою місію, якщо результати досліджень стають надбанням широкого кола педагогічних працівників. Саме тому важливою особливістю, що характеризує розвиток

педагогічної думки як підґрунтя, джерела педагогічної науки, є наявність розвинутої системи педагогічної комунікації. До неї належать: педагогічні журнали, газети, тематичні педагогічні видання вищих навчальних закладів, наукові та науково-практичні конференції, виступи (передачі) на педагогічну тематику електронних засобів масової інформації, обмін педагогічною інформацією через комп'ютерні мережі тощо.

6. Наукова новизна педагогічних пошуків, досліджень може бути оцінена за такою шкалою:

- результати досліджень повторюють чи підтверджують відомі наукові положення в межах існуючої парадигми;
- результати досліджень вносять уточнення, конкретизують існуючі наукові положення в межах існуючої парадигми;
- результати досліджень вносять нові суттєві елементи в існуючі теорії та концепції, удосконалюють існуючу парадигму;
- результати досліджень обґрунтовують принципово нові ідеї, концепції, теорії, ведуть до виникнення нової педагогічної парадигми.

7. Відповідність педагогічної думки внутрішній логіці розвитку педагогічної науки оцінюється через:

- зв'язок наукових положень з попередніми надбаннями педагогічної науки;
- послідовність в розвитку педагогічної теорії;
- екстраординарний характер результатів наукових пошуків, які принципово змінюють існуючу систему знань;

® відповідність наукової думки прогресивним тенденціям розвитку педагогічної науки.

8. Характер та результативність зв'язку педагогічної думки з практикою.

Характер зв'язків педагогічної думки з практикою можна оцінити за такою шкалою:

- рівень творчої співдружності науковців та практиків в отриманні нових педагогічних знань;
- ® рівень впровадження наробок науковців у педагогічну практику (який в свою чергу можна оцінити через: ступінь технологічності науково-методичних розробок, їх готовність до впровадження в практику; наявність спеціально організованої системи розповсюдження та впровадження педагогічної думки в практику - методичні кабінети, центри, інститути удосконалення вчителів тощо; рівень або масштаб впровадження педагогічної думки в практику - місцевий, регіональний, галузевий тощо). В свою чергу рівень технологічності науково-методичних розробок можна оцінити через притаманність останнім таких рис: теоретична обґрунтованість, інваріантність головних складових, можливість відтворювання, наявність чіткої системи процедур та операцій, що дозволяє визначити компоненти та зміст діяльності викладачів і учнів, економічна ефективність, цілісність всіх компонентів, гарантованість відповідного меті результату (436, с.234);
- рівень відокремленості розвитку педагогічної думки і практики;
- рівень суперечностей між ними.

Результативність зв'язків педагогічної думки та практики можна проаналізувати через зміст і характер перетворення досвіду під впливом думки, зміну ефективності педагогічної праці після впровадження досягнень педагогічної думки, частоту висунення й обґрунтування представниками педагогічної думки регіону кардинальних для педагогічної практики питань перед органами державної влади тощо.

9. Рівень педагогічних досліджень.

Аналіз поглядів вчених на структуру педагогічної теорії (325, с.7 та ін.) дозволяє виділити такі рівні педагогічних досліджень:

- ® рівень фундаментальних теорій. Дослідження цього рівня повинні включати систему понять, ідей, законів, принципів та правил, які комплексно охоплюють одну з теорій - навчання, виховання, управління;
- рівень окремих теорій, які мають прикладний характер. В них розробляють окремі поняття, ідеї, закони, принципи, правила, які охоплюють ту чи іншу значну проблему виховання, навчання, управління освітою;
- рівень локальних досліджень;
- рівень методичних рекомендацій, педагогічних правил;
- рівень опису та аналізу досвіду;
- рівень опису досвіду.

10. Характер наукової продукції

Даний критерій дозволяє оцінити форму представлення результатів творчих пошуків носіїв педагогічної думки. Це можуть бути; монографії, дисертації, статті, методичні рекомендації, підручники, навчальні посібники, тези доповідей та виступів, тематичні збірки праць, звіти про наукові дослідження тощо.

Застосування цього критерію передбачає, що будуть враховані кількісні характеристики наукової продукції, її різноманітність, переважне розповсюдження того чи іншого її виду.

11. Коло науковців (носіїв, генераторів, авторів педагогічної думки) характеризується через такі показники:

- загальна кількість науковців;
- співвідношення наукової та практичної педагогічної діяльності в професійній роботі кола носіїв педагогічної думки (кількість серед них "чистих", "професійних" науковців, науково-педагогічних кадрів, практичних педагогічних працівників, що займаються науково-педагогічним пошуком);
- рівень їх наукової кваліфікації;

- популярність, широта розповсюдження поглядів, ідей, науковців регіону (рівень розповсюдження: міжнародний, державний, регіональний, місцевий).

12. *Форми організації педагогічних пошуків, досліджень*

Існуючі в практиці форми організації педагогічних пошуків і досліджень досить різноманітні. Це індивідуальні педагогічні пошуки, магістратура, аспірантура, докторантура, наукові конференції, семінари, наукові лабораторії, конкурси науково-дослідних робіт, експериментальні майданчики тощо. Для того, щоб проаналізувати розповсюдженість тих чи інших форм організації педагогічних досліджень, доцільно всі їх класифікувати за такими ознаками: за кількістю учасників; за фінансуванням; за тривалістю.

В залежності від кількості учасників форми організації дослідження можна розподілити на: індивідуальні, індивідуальні під керівництвом наукового керівника або консультанта (магістратура, аспірантура, докторантура, стажування тощо), колективні.

Колективні дослідження в свою чергу можуть здійснюватися в межах *формальної організації* (в лабораторіях АПН, науково-дослідних інститутів, кафедрах вищих навчальних закладів тощо) або в межах *неформальної організації* (прикладом може служити наукова школа).

За фінансуванням можна виділити форми організації педагогічних досліджень, які *фінансуються з державного бюджету* і які *не мають державного фінансування*.

За тривалістю можна виділити *тимчасові* (наприклад, наукові конференції) та *тривалі* форми організації науково-педагогічних досліджень.

Таким чином, аналіз розвитку системи освіти Східноукраїнського регіону ми здійснювали за 16-ма, а генезису педагогічної думки - за 12-ма критеріями-

фактами та критеріями якості, комплекс яких дозволив всебічно розглянути предмет нашого дослідження.

Комплекс критеріїв для аналізу процесів розвитку системи освіти і педагогічної думки Східноукраїнського регіону, обґрунтований в даному параграфі, виконує функцію парадигми, дозволяє визначити чіткі межі, в яких буде здійснюватися дослідження, забезпечує цілеспрямованість пошукової діяльності. Цей ефект досягається завдяки тому, що розроблені критерії це своєрідна модель складної соціально-педагогічної реальності, за якою організується дослідження.

Переваги критеріально-комплексного підходу до аналізу системи освіти і педагогічної думки регіону полягають і в тому, що розроблена модель є універсальною, її можна використовувати для аналізу різних педагогічних систем в різні періоди часу в різних регіонах і в країні в цілому.

1.2. Періодизація процесів розвитку системи освіти Східноукраїнського регіону в ХХ сторіччі

Оскільки наше дослідження охоплює досить тривалий період часу, то одним із важливих питань є періодизація процесів становлення і розвитку системи освіти Східноукраїнського регіону в ХХ сторіччі.

Проблема періодизації є ключовою для кожного дослідника історичних явищ, бо, як писав Арнольд Дж.Тойнбі, “Навряд чи ми зрозуміємо природу Життя, поки не навчимося виділяти межі відносної дискретності вічно рухливого потоку - вигини жвавих и струменів, пороги й тихі заводи, гребені збурених хвиль і спокійну гладь плеса... Інакше кажучи, поняття безперервності має значення тільки як символічний світоглядний образ, на якому ми окреслюємо сприйняття безперервності в усьому реальному розмаїтті і складності” (638).

Як відзначають Я.І.Бурлака, Ю.Д.Руденко, О.І.По-метун та ін. (62, 503 та ін.), періодизація як проце-

дура науково обґрунтованого розподілення певної історико-педагогічної реальності на періоди, які якісно відрізняються один від одного, є обов'язковою умовою пізнання історичного досвіду освіти і прогнозування можливостей його використання.

На процес становлення і розвитку (генезис) системи освіти в регіоні впливають чотири головних чинника:

1. Світові тенденції розвитку освіти.

2. Процес розвитку освіти в Росії та СРСР, складовою частиною яких довгий час була Україна.

3. Процес розвитку всієї системи народної освіти України взагалі, який, в свою чергу, визначається соціально-економічним розвитком країни.

4. Особливості соціально-економічного розвитку регіону в той чи інший період часу.

Процес розвитку системи освіти в країні взагалі і в регіоні зокрема співвідносяться між собою як загальне та особливе. Це відомі філософські категорії, що відображають діалектичну єдність і відмінність між явищами дійсності. Об'єктивно одиничне, особливе і загальне не існують ізольовано одне від одного. Виходячи з цього, ми повинні враховувати, що загальна періодизація процесу розвитку системи освіти Східноукраїнського регіону в ХХ сторіччі тісно пов'язана з періодизацією розвитку системи освіти в Україні. Але розвиток системи освіти в регіоні на кожному етапі мав свої особливості.

Слід також відзначити, що хронологічні межі етапів розвитку системи освіти і етапи розвитку педагогічної думки як в Східноукраїнському регіоні, так і в Україні взагалі в ХХ сторіччі не завжди співпадали. Були моменти, коли педагогічна думка випереджала практику, в той же час інколи педагогічна реальність сприяла появі нових педагогічних ідей. Так, наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття представниками педагогічної думки регіону було розроблено ідеї створення національної школи, але перша спроба її реалізації не вдалася.

лізації була зроблена після 1905 року, друга - в 20-ті роки, а потім до цієї ідеї повернулися тільки в 90-ті роки, після проголошення незалежності України. Але в цілому педагогічна думка і практика, як і наука і практика, розвиваються в єдиному ритмі, взаємно збагачуючи одне одного.

В історико-педагогічних дослідженнях попередніх років періодизація розвитку системи освіти і педагогічної думки в Україні співпадала з основними етапами історії Української РСР та компартії України. Як відомо, Україна довгий час входила до складу СРСР, і періодизація розвитку її системи освіти та педагогічної думки була тотожною періодизації цих явищ в Радянському Союзі.

Так, у найбільш фундаментальній роботі з історії школи та педагогічної думки СРСР - «Очерках истории школы и педагогической мысли народов СССР», підготовлених за участю відомих радянських вчених, історія радянської школи та педагогічної думки розглядається в тісному зв'язку з історією розвитку радянського соціалістичного суспільства (449-451).

В основу періодизації радянської школи та педагогіки в цій роботі покладені загальні для громадянської історії та історії КПРС процеси та явища. Школа розглядається як органічна частина системи державних установ, що розвивається в руслі всіх соціальних процесів і підпорядкована впливу загальних законів соціального розвитку. Саме це обумовило вибір найважливіших подій історії радянського суспільства як підстави для обґрунтування хронологічних меж нарисів: від перемоги Жовтневої революції 1917 року до Великої Вітчизняної війни, від 1941 року до 1961 року, від 1961-го до 1986 року.

В межах першого періоду автори виділяють декілька етапів: 1917 - 1930-ті роки - етап становлення та розвитку соціалістичної школи та педагогіки; 1931 - 1937 роки - радянська школа та педагогіка під час завершення соціалістичної реконструкції на

родного господарства та перемоги соціалізму; 1938 - 1941 роки - завершальний етап першого періоду. В межах другого періоду (1941 - 1961 роки) виділяють два етапи - історія освіти в роки Великої Вітчизняної війни (1941 — 1945) та розвиток системи освіти в 1945 - 1961 роках. Третій період розвитку системи освіти та педагогічної думки СРСР (1961 - 1986) розглядається як цілісний і не розділяється на періоди.

Аналогічні підходи до вирішення питання періодизації процесів розвитку системи освіти і педагогічної думки ми маємо в історико-педагогічних роботах українських авторів попередніх років: Л.П.Бущика, М.С.Грищенка, О.А.Завадської, Н.П.Калениченка, А.Г.Колоскова, І.П.Наулко, П.А.Некрасова, А.І.Стражева та ін. Названі автори традиційно виділяли такі етапи: 1-й - дореволюційний етап (з 1900 до жовтня 1917 року); 2-й - революційні перетворення системи освіти і відповідні зміни в педагогічній науці в перші роки після Жовтневої революції (1917 - 1920 роки); 3-й - розвиток системи освіти і педагогічної думки в' період відбудови (відновлення) та соціалістичної реконструкції народного господарства (1921 - 1931 роки); 4-й - розвиток системи освіти і педагогічної думки в період розгорнутого будівництва соціалізму (1931-1941 роки); 5-й - розвиток системи освіти і педагогічної думки в період Великої Вітчизняної війни, відбудови і подальшого розвитку народного господарства (1941 - 1958 роки); 6-й - розвиток системи освіти і педагогічної думки в період побудови комунізму (1959 - 1970 роки); 7-й - розвиток системи освіти і педагогічної думки на етапі розвинутого соціалізму.

Не можна не відзначити внесок С.Сірополка та С.Постернака у вирішення проблеми об'єктивної періодизації історії освіти в Україні, але їх роботи (510-512, 586-590) стосуються тільки невеликої частини досліджуваного нами періоду.

до кінця 70-х років (33), обґрунтовує такі етапи в розвитку цієї освітньої галузі в період часу, який нами досліджується:

З 90-х років XIX століття до 1917 року - період завершення в усіх головних галузях промисловості переходу до крупних монополістичних форм господарювання. Зростають масштаби виробництва, швидко розвивається транспорт. Все це значно впливає на розвиток професійно-технічної освіти. Виникла об'єктивна необхідність нової організації професійно-технічної освіти, удосконалення його змісту, перетворення окремих різнотипових професійно-технічних навчальних закладів у певну систему. У 1888 році уряд затверджує "Головні положення про промислові училища", вводяться такі документи як статuti професійно-технічних навчальних закладів, навчальні плани і програми. Починаючи з цього часу, професійно-технічні навчальні заклади поступово переходять на підготовку спеціалістів для фабрик і заводів, досить крупних землеробних хазяйств і транспорту, формуються загальні підходи до організації професійно-технічної освіти, розпочинається розробка теоретичних питань і методики професійної освіти, створюються спеціальні підручники, розпочинається підготовка викладачів для професійних шкіл.

Наступний період - 1917-1940 р.р. - становлення і зміцнення радянської системи профтехосвіти і професійної педагогіки в умовах переходу від капіталізму до соціалізму В цьому періоді С.Я.Батишев виділяє три історично і логічно завершених етапи, а саме: 1917 - 1920 р.р. - ліквідація капіталістичної системи учнівства та докорінна перебудова старої ремісничої школи, пошук нових форм підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, централізація керівництва справою профтехосвіти, початок перетворення підготовки робітників на принципах нового суспільства і нової педагогіки; 1921 - 1933 р.р. - становлення державної радянської системи ПТО і

школи фабрично-заводського учнівства на головну форму підготовки кваліфікованих молодих робітників, розвиток профтехшколи як школи професійно-політехнічного типу, як особливого виду загальноосвітньої школи - каналу неповної середньої і, частково, середньої освіти, підвищення освітнього і культурно-технічного рівня випускників, етап інтенсивного розвитку теорії і методики профтехосвіти, створення спеціальних науково-методичних центрів; 1933 - 1940 р.р. - розвиток професійно-технічної школи як школи з вираженою професійною спрямованістю, масового і широкого розвитку різних форм технічного навчання на виробництві, поглиблення децентралізації керівництва навчальними закладами і послаблення організаційно-методичного керівництва, яке поступово викликало відставання підготовки кваліфікованих робітників в школах ФЗУ і типу ФЗУ від потреб народного господарства, послаблення зв'язків між загальною і професійною освітою.

У проаналізованих вище та подібних історико-педагогічних дослідженнях розвиток системи освіти і педагогічної думки безпосередньо пов'язувалися з п'ятирічними планами, з'їздами компартій УРСР та СРСР, постановами компартії та уряду радянської держави. Саме ці події були головними для періодизації. Такий підхід не був безпідставним, не можна заперечувати визначного впливу цих подій на освіту та розвиток педагогічної науки. Але завжди існували й інші чинники, не пов'язані з етапами історії КПРС і КПУ, які впливали на розвиток демократичної педагогічної думки в країні взагалі і в Східноукраїнському регіоні зокрема. До них належать як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Тому природно, що періодизація процесу розвитку системи освіти та педагогічної думки України, в основу якої покладено лише визначні події в історії розвитку суспільства або ті чи інші партійні рішення, не є перспективною для глибокого дослідження цієї проблеми. Бо, як від-

значають Я.І.Бурлака та Ю.Д.Руденко, історія педагогіки покликана комплексно досліджувати різні системи факторів, на які багаті народний навчально-виховний досвід, соціальне середовище, науково-педагогічна думка і які спрямовані ... в кінцевому підсумку на збереження у віках нації, розвій її самобутності” (62, с.8).

У дослідженнях з історії педагогіки останнього часу вищеназвані об’єктивні та суб’єктивні чинники, не пов’язані безпосередньо з офіційною історією КПРС, КПУ, СРСР та У РСР, вже розглядаються як орієнтири для розподілення історико-педагогічної реальності на періоди.

Так, Я.І.Бурлака та Ю.Д.Руденко, підкреслюючи необхідність обґрунтування наукової періодизації історії української школи, виділяють такі етапи: 1-й - етап національного відродження (1900 - 1917 роки); 2-й - становлення української державності (1917 - 1920 роки); 3-й - відродження української школи та педагогічної науки (1920 - початок 30-х років); 4-й - уніфікація та сталінізація шкільного життя (1930-ті - 40-ві роки); 5-й - педагогічні дослідження та розвиток школи (1950-ті - 80-ті роки); 6-й - розвиток української школи в період незалежності (62).

Як справедливо відзначає О.І.Пометун, “це лише перші спроби обґрунтування періодизації розвитку української школи та педагогіки, і це питання ще стане предметом спеціального дослідження, так як динаміка розвитку освіти, на відміну від інших історико-культурних процесів, безумовно, має свої специфічні особливості” (503, с.).

У 1997 році вийшла книга П.І.Дроб’язко “Українська національна школа: витоки і сучасність” (211). В цьому посібнику питання про періодизацію розвитку освіти як наукова проблема не розглядається, але сама структура та зміст роботи дозволяє зробити висновки про точку зору автора на дану проблему. Як один етап розвитку початкової та середньої освіти в Україні він

розглядає XIX і початок XX століття. Другим періодом автор вважає 20-ті — 40-ві роки XX століття, коли було зроблено спробу побудови національної системи освіти з наступною поступовою відмовою від її надбань. 50-ті - 80-ті роки в посібнику не розглядаються. На наш, погляд, це можна пояснити тим, що в цей період спостерігається подальше посилення процесів уніфікації школи, яка все більше втрачає національну специфіку і мало чим відрізняється від традиційної радянської школи. Останнім періодом розвитку української школи він вважає 90-ті роки, коли після проголошення незалежності в країні починається формування національної системи освіти.

У 1993 році В.К.Майборода в своїй докторській дисертації на основі узагальнення результатів теоретичного аналізу, вивчення архівних матеріалів та літературних джерел визначив етапи розвитку національної педагогічної освіти в Україні: 1917-1920 р.р. - активні пошуки змісту, організаційних форм і методів становлення нової національної педагогічної освіти за різних форм державної влади в Україні; 1920-1939 р.р. - формування і розвиток національної педагогічної освіти та інтенсивна підготовка національних педагогічних кадрів; 1939-1985 р.р. - утвердження єдиної всесоюзної системи вищої педагогічної освіти, уніфікація її змісту, форм і методів; з 1985 р. і до цього часу - відновлення і розвиток національної педагогічної освіти в Україні (381, с.47-48).

Аналіз існуючих підходів до періодизації розвитку системи освіти дозволяє зробити висновок, що довгий час вона ґрунтувалася на зовнішніх для освіти чинниках. За радянські часи це - етапи розвитку соціалізму, рішення КПРС. Сучасна українська історико-педагогічна та історична наука (333, 346 тощо) зробила спробу оновити підходи до періодизації розвитку освіти. Але орієнтацію на етапи розвитку суспільства залишила.

Так, дійсно, на розвиток освіти впливають зовнішні суспільні чинники, але сутність її розвитку виявляють не зовнішні фактори, а особливості самої системи освіти. Тому при розробці періодизації треба в першу чергу враховувати найсуттєвіші характеристики системи освіти. Така точка зору дозволяє не просто декларувати, а реально застосовувати парадигмальний підхід до аналізу педагогічних явищ. На наш погляд, саме зміна парадигм обумовлює розподіл історії освіти на ті чи інші етапи. Періодизація історії розвитку освіти, побудована на основі періодизації розвитку суспільства, педагогічними прикладами ілюструє особливості суспільного розвитку. Така точка зору є соціологічною. А періодизація розвитку освіти, побудована на основі урахування розвитку зміни педагогічних парадигм, дозволяє з'ясувати сутність та спрямованість педагогічного процесу, являє собою педагогічну точку зору на розвиток системи освіти та педагогічної думки.

Обґрунтовані в параграфі 1.1 критерії відбивають найсуттєвіші характеристики системи освіти, які обумовлюють зміну парадигм: спрямованість цілей освіти, зміст навчально-виховного процесу в закладах освіти, характер функцій педагога та учня в системі освіти, доступність освіти, зв'язок освіти з національною культурою.

Використання цих характеристик для аналізу системи освіти регіону дозволяє визначити наступні періоди в її розвитку: з 1900-го року - до 1917 року; з 1917-го до середини 30-х років; від середини 1930-х до кінця 80-х років; 90-ті роки ХХ століття.

Хронологічні межі запропонованих в даній періодизації чотирьох етапів відбивають загальний хід процесу розвитку системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону як елемента системи освіти України. Кожен з цих етапів не тільки характеризується певними внутрішніми особливостями, суперечностями між позитивними і негативними

тенденціями, але й має свої, так би мовити, “підетапи”, регіональна специфіка яких більш вагома (помітна, значна, сильна), ніж специфіка кожного з чотирьох етапів.

1- й період (1900 - 1917 роки) - розвиток системи освіти і педагогічної думки регіону в умовах економічного, політичного і духовного гноблення українського народу. Рівень письменності в Україні був вкрай низьким.

Напередодні першої світової війни в Україні в її сучасних межах було всього 38 дитячих садків, які відвідували 935 дітей, 19361 початкова школа, 356 неповних середніх шкіл, 88 середніх навчальних закладів, 27 вищих навчальних закладів. У школах навчалось 1728313 учнів, в середніх спеціальних навчальних закладах - 12486 учнів, у вищих закладах - 35204 студенти. Все це, використовуючи сучасну термінологію, забезпечувало освітні потреби населення України на 13 - 15%. На території нинішньої Донецької області напередодні першої світової війни діяло кілька професійних училищ (штейгерське училище у Горлівці і школа десятників у Макіївці), 4 комерційні училища, кілька гімназій і 379 початкових шкіл (особливо гостро не вистачало початкових шкіл - наприклад, на весь Бахмутський гірничий округ, де у 1915 році налічувалося 18988 робітників, працювало тільки 14 шкіл) (273, с. 23). В той же час на території нинішньої Луганської області діяло 983 загальноосвітні школи, 969 з них були початкові (274, с.19).

Кінець XIX - початок XX століття характеризується надзвичайною різноманітністю педагогічної думки, викликані ситуацією зміни науково-педагогічних парадигм.

Як відзначає О.В.Сухомлинська, на початку XX століття “спостерігався один з найбільших сплесків відродження нації, розвитку суспільних наук, публіцистики, мистецтва” (415, с.7). В цей час в Росії було

кілька спроб реформування школи, обумовлених соціально-економічними змінами в суспільстві.

Як свідчать наукові роботи і архівні матеріали тих часів, в Україні в цей же час іде процес самовідданого творчого пошуку шляхів виходу з освітньої скрути та духовного гноблення національної української культури. Переконливим прикладом цього є велика освітянська діяльність серед народу відомої просвітительки Х.Д.Алчевської, яка була засновницею перших недільних шкіл і дитячих садків у нашому регіоні. Б.Д.Грінченко - видатний письменник, вчений, педагог - присвятив свою діяльність демократизації народної освіти та одержання права навчати дітей рідною мовою. На початку ХХ сторіччя він працював народним вчителем у Східноукраїнському регіоні. Видатний педагог цього періоду Я.Ф.Чепіга (Зеленкевич) також вчителював в школах Донбасу, його педагогічні ідеї мали значний вплив не тільки на розвиток освіти в регіоні, але й на розвиток освіти в Україні в цілому.

Головними особливостями пануючої в той час освітньої парадигми були: переважна спрямованість системи освіти на реалізацію потреб суспільства при лише частковому поєднанні їх з потребами особистості; обмежений характер змісту освіти, його релігійна спрямованість; охоплення навчанням незначної частини населення; панування репродуктивної діяльності учнів, для яких була притаманна позиція об'єкту впливів; детермінація системи освіти соціально- економічними факторами; її відокремленість від сучасних світових тенденцій розвитку освіти.

До особливостей регіональної системи освіти можна віднести: відсутність вищих навчальних закладів; той факт, що починає проявлятися переважна спрямованість формування системи професійної освіти на реалізацію потреб промисловості регіону; невідповідність рівня розвитку системи освіти темпам зростання населення; невідповідність найважливіших еле

ментів системи освіти (зміст навчально-виховного процесу, мова викладання тощо) національному складу населення.

В цей період в регіоні починає формуватися українська педагогічна думка. Її носіями були народні вчителі. В регіоні на той час не було професійних педагогів-науковців.

2-й період (з 1917 до середини 30-х років) - розвиток системи освіти та педагогічної думки регіону в умовах соціального оновлення, відродження національної школи, переходу до комплексних програм навчання. Цей період характеризується зростанням національно-визвольного руху, соціальним оновленням внаслідок української революції, розбудовою української держави, які привели до якісних змін у змісті і організації освітньої діяльності. На фоні загальної тенденції становлення нової радянської освітньої системи початку цього періоду - до 20-х років притаманні процеси відродження національної школи в умовах розвитку державотворчих процесів: створення цілої мережі дошкільних установ, нових типів навчально-виховних закладів (дитячих майданчиків, шкіл-клубів, шкіл-комун тощо). Підйом національного духу викликав велику енергію та ініціативу вчителів. Фактично створюється нова українська школа, і величезну активність в цьому напрямку проявили Н.Григор'єв, М.Грушевський, В.Винниченко, І.Огієнко, С.Петлюра, С.Русова та ін.

Середина 20-х років характеризується тим, що в Україні запроваджується комплексне навчання і як спосіб організації його змісту, і як форма організації навчання. В практику вчителів увійшли трудовий та дослідницький методи, дальтон-план тощо. Починається перехід на загальний план єдиної семирічної трудової школи, більшу частину якого складали предмети гуманітарно-суспільствознавчого змісту. Значну питому вагу мали краєзнавство (у школі 1 ступеня - до 13-ти годин на тиждень), рідна мова та друга міе-

цева мова, історія тощо. Єдиних навчальних програм з окремих предметів ще не було.

Особлива увага в той час приділялася підготовці нових педагогічних кадрів. Учительські семінарії було реорганізовано у вищі педагогічні курси, учительські інститути - в інститути народної освіти, першим з яких у Східноукраїнському регіоні став Донецький ІНО (в місті Луганську).

До середини 30-х років розвиток системи освіти в Україні характеризується українізацією школи, застосуванням комплексних програм навчання. Шкільна мережа охоплює 2308900 дітей - 100% дітей шкільного віку. У 1922 році в Україні було 50,4% шкіл з українською мовою навчання, в 1925 році - 77%, в 1930 р. - 85%. В цей період завершується перехід до нової структури школи: початкова школа (I - IV класи), неповна середня школа (I - VII класи), середня школа (I - X класи). Поруч з масовою загальноосвітньою школою поширювалась мережа закладів професійно-технічної освіти: школи ФЗУ, ремісничі училища в системі трудових резервів. Було затверджено статут політехнічної школи України. Швидкими темпами розвивалась державна видавнича діяльність для школи. Все це сприяло подальшому розвитку освітньої галузі як в Україні в цілому, так і в Східноукраїнському регіоні зокрема.

Зміни, що відбулися в ці роки в системі освіти, обумовили формування нової освітньої парадигми. В цей період була зроблена спроба забезпечити більшу гармонійність інтересів особистості та суспільства, підвищується науковість змісту освіти, здійснюється перехід до комплексних програм навчання, робляться певні кроки для перетворення учня на суб'єкт діяльності, значно розширюється коло тих, хто навчався, система освіти орієнтується на світові тенденції розвитку освіти та соціально-економічні чинники, професія педагога стає масовою.

В регіоні в цей час формується розгалужена система освітніх закладів, виникають перші вищі навчальні заклади, вперше починає формуватися загін науково-педагогічних фахівців, подальший розвиток набуває тенденція підпорядкування професійної освіти розвитку промислового потенціалу регіону.

Специфічними рисами українізації системи освіти у Східноукраїнському регіоні були: недостатня кількість викладачів, які вільно володіли українською мовою, недостатня українізація апарату губнаросвіти (для держслужбовців проводили навіть спеціальні курси), слабе охоплення українізацією системи професійно-технічної освіти. Темпи ж українізації характеризують такі дані: в 1913 році на території губернії було 7 українських шкіл, в 1924 році - 181. Головною ж регіональною особливістю українізації було те, що успіхи в кількісному плані були значно більшими, ніж в якісному.

Швидкі темпи розвитку промисловості регіону, демографічні процеси, зростання населення обумовлюють певне відставання в розвитку освіти в цей період.

3- й період (середина 1930-х - 80-ті роки) - розвиток системи освіти та педагогічної думки регіону в умовах відносно стабільного розвитку суспільства, наукового обґрунтування педагогічного процесу, уніфікації змісту та технологій навчання, екстенсивного зростання кількості навчальних закладів всіх рівнів.

Початок цього періоду знаменували постанови радянського уряду про школу, які сприяли її черговому реформуванню. Наслідки цього реформування були досить суперечливі. Один з них - фактичне згортання українізації. В руслі цього процесу було проведено уніфікацію форм і методів навчання, зростав ідеологічний догматизм, утилітаризм, примітивізм в рішенні як теоретичних, так і технологічних проблем, пов'язаних з розвитком системи освіти в усій Україні. Період 30-х - 50-х років, за висловом О.В.Сухо-

млинської, “позначений у суспільному житті країни гострими суперечностями, трагічними подіями, важкими втратами й відчутним зниженням не лише національного, але й загального рівня науки й школи” (415, с.8).

З середини 50-х до середини 60-х років теорія і практика освіти розвивається під позитивним впливом часткової демократизації та десталінізації суспільного життя. Реформаторський дух того часу сприяє введенню концентричної структури курсів, створюється нове покоління підручників, видається велика кількість методичної літератури, розробляються цілі комплекси засобів навчання, в тому числі технічні.

Слід відзначити, що аналіз архівних матеріалів цього періоду свідчить про те, що процеси, які відбувалися в системі освіти України того часу, були значно ширше офіційно декларованих змін, “відлига” дала сильний поштовх педагогічній думці. Однак загальний характер розвитку педагогічної науки і практики цього періоду був екстенсивним.

Період з середини 60-х до початку 90-х років характеризується також виданням нових навчальних планів, програм, навчальної і методичної літератури, широким використанням технічних засобів у навчанні. Ці роки багаті на знахідки і новації в педагогічній науці і практиці, передовий досвід кращих вчителів. Але повернення до тоталітарно-бюрократичної системи керівництва, наростання кризових явищ в житті суспільства призводило до того, що навчання на всіх ступенях освіти, і особливо це стосується суспільних дисциплін, часто підмінялося так званим комуністичним вихованням, зростала кількість годин, що відводилися на вивчення рішень з’їздів компартій СРСР та УРСР, виступів керівників партії та уряду.

Незважаючи на те, що кожен з “підперіодів” третього періоду мав свою специфіку, використання парадигмального підходу дозволяє визначити загальні для цього періоду риси: пріоритетну увагу до освіти, зростаючу роль науки в суспільстві, зростаючу роль освіти в житті суспільства, зростаючу роль освіти в житті суспільства, зростаючу роль освіти в житті суспільства.

системи освіти на реалізацію потреб суспільства, які деякою мірою співпадали з потребами особистості; одноманітність змісту освіти; його спрямованість на озброєння учнів знанням основ наук; перетворення учнів в об'єкт вилливу, а навчальних закладів в такі, де учнів навчають (в протилежність тим, де учні самі навчаються).

В цей період система освіти набуває певною мірою рис закритої системи, яка все більше відокремлюється від світових освітніх процесів і все більше орієнтується на особливості соціально-економічного розвитку.

В цей досить тривалий період в системі освіти проводяться певні зміни та удосконалення — то ускладнюється, то спрощується зміст освіти, то вводиться, то виводиться з навчального плану загальноосвітньої школи трудове навчання та праця, то впроваджується окреме навчання юнаків і дівчат, то знову повертаються до спільного їх навчання, то орієнтують школу на професійну підготовку учнів, то відмовляються від неї. Але всі ці зміни здійснювалися в межах існуючої парадигми.

На середину 80-х років вона вичерпала свої можливості, що обумовило початок тривалого періоду реформування загальної та інших ланок освіти.

4-й етап (від 1991 року дотепер). Прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України та акту проголошення незалежності України відкривають новий етап в розвитку системи освіти і педагогічної думки як України взагалі, так і окремих її регіонів, в тому числі і Східноукраїнського. Цей період можна охарактеризувати як спробу і початок корінного реформування системи освіти в регіоні з метою гармонійного поєднання потреб незалежної української держави і кожного її громадянина.

В цей період починає формуватися нова педагогічна парадигма, яка характеризується спрямованістю освіти на реалізацію потреб особистості, диференція

цією, індивідуалізацією змісту освіти, підвищенням його культуровідповідності, зміцненням зв'язків з національною культурою, перетворенням особистості учня на суб'єкт діяльності, орієнтацією освіти на світові тенденції розвитку даної галузі та задоволення соціально-економічних потреб суспільства. Але деякі з цих особливостей мають характер прогресивних тенденцій, які ще не отримали остаточного затвердження.

Перелічені особливості свідчать про те, що розвиток освіти в регіоні в 90-ті роки має багато спільних рис з розвитком освіти в 20-ті - 30-ті роки. Перш за все - це спрямованість розвитку освіти в ці періоди. Однак розвиток прогресивних тенденцій, що з'явилися в 20-х - на початку 30-х років, було на довгий час припинено.

У 90-ті роки значні зміни відбуваються в структурі закладів освіти регіону. Значно поширюється, особливо в Донецькій області, мережа нетрадиційних середніх загальноосвітніх закладів. Вперше в ХХ столітті в регіоні починається подолання переважної спрямованості професійної освіти на реалізацію потреб промисловості. В регіоні з'явилися нові вищі навчальні заклади, відкрита велика кількість нових спеціальностей. Відбувається переорієнтація системи професійної освіти, з одного боку, на реальні потреби регіону, а з іншого - на задоволення потреб особистості в розвитку своїх здібностей (населення в освітніх послугах).

На відміну від інших регіонів, у навчальних закладах Луганської і Донецької областей перехід на українську мову викладання здійснюється повільними темпами.

В цей період значні зміни відбуваються не тільки в кількісних, а і в якісних показниках розвитку педагогічної думки. В регіоні починає працювати Рада із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, захищають докторські

дисертації В.М.Алфімов, О.А.Матвейко, О.І.Пометун, С.Я.Харченко, Є.М.Хриков та інші. В Луганському педагогічному університеті відкрито магістратуру з педагогіки вищої школи, аспірантуру, докторантуру з теорії та історії педагогіки.

Таким чином, розгорнуте історико-педагогічне дослідження процесу розвитку системи освіти і педагогічної думки в Східноукраїнському регіоні ми здійснюємо шляхом вияву принципів змін в освіті в кожному з періодів, причин тих чи інших реформ, визначення співвідношення між етапами та специфічних рис кожного з них.

Таким чином, складність, багатогранність, тривалість існування системи освіти і педагогічної думки Східноукраїнського регіону, неможливість механічного поєднання великої кількості методологічних підходів до вивчення цієї історико-педагогічної реальності обумовило необхідність розробки та використання нетрадиційного оригінального методологічного підходу, який би поєднав у собі вимоги діалектики, теорії пізнання, системного, парадигмального, діяль- нісного та інших існуючих підходів і дозволив якомога повно відбити особливості предмета дослідження, з'ясувати його сутність і зробити прогнози щодо його подальшого розвитку.

Таким методологічним підходом став критеріально-комплексний підхід до аналізу системи освіти і педагогічної думки Східноукраїнського регіону. Згідно з цим підходом для аналізу предмета свого дослідження ми застосували комплекс критеріїв якості і критеріїв-фактів, які відбивають теоретично і логічно обгрунтовану сукупність найсуттєвіших характеристик системи освіти і педагогічної думки, забезпечують багатомірний аналіз і оцінку як процесу розвитку системи освіти і педагогічної думки, так і його поточних та кінцевих результатів.

Розроблена й обгрунтована критеріально-комп-

буде здійснюватися дослідження, забезпечує цілеспрямованість пошукової діяльності і може бути застосована для аналізу широкого кола подібних історико педагогічних явищ.

Якість отриманих в дослідженні результатів залежить і від застосованих принципів розподілення цілісного тривалого історичного процесу розвитку системи освіти і педагогічної думки в регіоні на якісно відмінні періоди. На становлення та функціонування системи освіти та педагогічної думки значною мірою впливають зовнішні соціальні чинники. Але сутність розвитку системи виявляють не вони, а суттєві особливості самої освіти та педагогічної думки. Тому в основу періодизації треба покласти не тільки зовнішні соціальні чинники, а, в першу чергу, цілісний комплекс внутрішніх найбільш суттєвих загальних характеристик та специфічних особливостей досліджуваного явища, відбитих в обгрунтованій критеріально-комплексній моделі.

Прогностична спрямованість нашого дослідження обумовила те, що увага приділялася вивченню не тільки сталих характеристик, фактологічного матеріалу, що характеризує стан системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в той чи інший історичний термін, а й аналізу зародження та особливостей прояву провідних тенденцій, з'ясування яких дозволяє виявити закономірності розвитку системи освіти та педагогічної думки регіону.

Розділ II.

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ У СХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ХХ СТОЛІТТІ

Глибоке дослідження процесів розвитку системи освіти в Східноукраїнському регіоні в ХХ столітті неможливе без паралельного аналізу педагогічної думки цього періоду.

Будь-яка наука має кумулятивний характер: вона постійно підсумовує в концентрованому вигляді свої попередні досягнення, тому досить важко виділити чіткі часові межі окремих періодів у розвитку педагогічної думки регіону, бо одні й ті ж самі вчені (педагоги) працювали протягом десятиріч, їхні погляди еволюціонували, а іноді і докорінно змінювалися разом з розвитком суспільства. Також важко виділити і територіальні межі наукової творчості видатних педагогів. Бо ХХ сторіччя - це вже той час, коли науковці мали досить продуктивні засоби спілкування та обміну інформацією (відомі педагоги листувалися, читали пресу і друкувалися в ній, обмінювалися науковою та методичною літературою, зустрічалися на конференціях, педагогічних виставках тощо), а значить, мали змогу обмінюватися ідеями, піддаватися впливу чужих теорій або самі впливати на педагогічну думку інших дослідників. Тобто, педагогічна думка регіону не існувала окремо від педагогічних теорій та передового педагогічного досвіду інших територій України і, навіть, інших держав.

І всеж-таки ми маємо проаналізувати розвиток педагогічної думки в межах певного історичного періоду на певній території. Тому, не зважаючи на в якійсь мірі умовний характер часового розподілу і територіального обмеження ми вибираємо для аналі

зу доробки (ідеї, педагогічну спадщину, теорії) найбільш видатних (провідних) педагогів, які працювали в Східноукраїнському регіоні або мали тісні зв'язки з ним у виділені нами періоди часу.

2.1. Педагогічна думка регіону на початку ХХ століття (1900 - 1917 р.р.)

Межа ХІХ - ХХ століть - це період після реформ 1860-х років. Передова культура народів Росії знаходилася під впливом жорстокого гоніння з боку царського уряду. Але це був і час народження і розвитку нових демократичних ідей в суспільній думці взагалі і в педагогіці зокрема. Велику роль в розвитку педагогічної думки на Україні відіграли прогресивні письменники і громадські діячі І.Франко, М.Коцюбинський, Леся Українка, історик, філолог і громадський діяч М.Драгоманов, видатний вчений, хірург, громадський діяч і просвітителі М.І.Пирогов, великий російський педагог, праці якого мали всесвітнє значення, Л.Д.Ушинський.

Наприкінці ХІХ і на початку ХХ століття теоретичні розробки і практична діяльність К.Д.Ушинського мали особливий вплив на розвиток педагогічної думки України взагалі і її східного регіону зокрема. До його послідовників належала Христина Данилівна Алчевська (1841-1920) - видатний діяч народної освіти, організатор недільних шкіл, основоположник методики навчання дорослих грамоті. Причому вона була одним з перших послідовників Ушинського на Україні.

З 1862 року Х.Алчевська почала працювати вчителькою в жіночій недільній школі в м.Харкові. Ця школа плідно працювала майже 60 років і була організаційно-методичним центром громадських шкіл не тільки України, а й усієї Росії.

Право зарахувати Х.Д.Алчевську до найбільш видатних просвітителів Східноукраїнського регіону дає нам той факт, що в 1879 році вона відкрила на свої

кошти єдину на всю округу народну школу для дітей в с.Олексіївна Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (нині - с.Олексіївна Перевальського району Луганської області). Навчання в школі тривало 4 роки; в ній готували бухгалтерів, сталеварів, доменщиків. По закінченню навчання учні складали іспити, які приймала комісія на чолі з Х.Д.Алчевською. Школа давала досить високий рівень знань, і велика заслуга в цьому - педагогічна система, якої дотримувалась Христина Данилівна.

З іменем Х.Д.Алчевської як вірної послідовниці К.Д.Ушинського пов'язаний розвиток методики початкового навчання. Вона розробила методику і дала цінні зразки уроків навчання дітей і дорослих грамоті, читанню, письму. Методика початкового навчання, яка запроваджувалась в школах Х.Д.Алчевської, розроблялась групою вчителів під її керівництвом і при участі провідних педагогів того часу М.О.Корфа, В.І.Водовозова, М.Ф.Бунакова, В.П.Вахтерова та ін. Під керівництвом і при безпосередній участі Х.Д.Алчевської були створені навчальні посібники "Програми викладання в недільних школах", "Каталоги книг" та інші. Ці праці містять в собі цінні педагогічні поради по навчанню грамоті, які досі не застаріли.

Під керівництвом Х.Д.Алчевської вчителі її школи склали три "Книги дорослих" (16), над якими працювали такі відомі вчені як Д.І.Багалій, В.Я.Данилевський та ін. Перший том (1899 р.) містить твори про соціальну нерівність, матеріали про народну педагогіку, другий том (1900 р.) - вірші Т.Г.Шевченка та М.О.Некрасова, третій (1901 р.) - біографію Т.Г.Шевченка та цитати з "Заповіту".

Х.Д.Алчевська, як і К.Д.Ушинський, відстоювала право народу на навчання рідною мовою. Цікавими є її роздуми про співвідношення чіткого оволодіння методами і методичними прийомами навчання і педа

гогічного натхнення, осяяння, наведені в книзі "Передумане і пережите" (17).

Як високоосвічена людина Х.Д.Алчевська добре розуміла важливість художньої літератури для інтелектуального і морального розвитку своїх учнів. У своїх публікаціях і практичній діяльності вона пропагувала як засіб освіти народу твори Т.Г.Шевченка, М.Вовчка, Г.Грабовського, І.Франка, В.Стефаніка, М.Коцюбинського, Л.Українки, О.С.Пушкіна, М.Ю.Лермонтова, І.С.Тургенева, М.Островського, В.Шекспіра та ін. На думку Х.Д.Алчевської, яку було обгрунтовано і спостереженнями за учнями, зафіксованими в її звітах і щоденниках, твори цих видатних письменників близькі і зрозумілі всім народам, бо вони містять в собі загальнолюдські прагнення (549, с.433).

Вагомий внесок Х.Д.Алчевської в педагогічну науку - створені під її керівництвом три томи анотованого посібника "Що читати народу?" (20). Кожна рекомендація в цьому посібнику має своє обгрунтування. Самій Х.Д.Алчевській належить в ньому 1150 статей. В розділі "Видання для народу українською мовою" були надруковані твори І.Котляревського, Л.Гребінки, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Вовчка, І.Не-чужа-Левицького, І.Карпенка-Карого, І.Франка, П.Мирного, Ф.Федьковича, П.Грабовського, В.Стефаніка, М.Коцюбинського, Лесі Українки, Т.Г.Шевчен-ка, а також 300 найкращих пісень.

Кращі художні твори видатних українських та російських письменників Х.Д.Алчевська намагалася використовувати для навчання і виховання як дорослих, так і дітей якомога продуктивніше. З цією метою вона розробила методику проведення та контролю й оцінки ефективності бесід з учнями на літературному матеріалі. Цей дидактичний метод був відомий і раніше. Але його використовували переважно на позакласних заняттях. В шкільній практиці на Україні бесіди на літературному матеріалі вперше були запроваджені

М.І.Пироговим. Х.Д.Алчевська ж створила, обгрунтувала і здійснила апробацію методики використання літературних бесід як основи вивчення різних предметів. Як свідчить її звіт 1902 року "Літературні бесіди в школі", вона проводила їх за детально розробленою і чітко контрольованою програмою як обов'язкові навчальні заняття. Програма цих бесід періодично оновлювалась і обговорювалась на зборах вчителів (прообраз сучасних методичних секцій). Згідно з методикою Х.Д.Алчевської результативність бесід перевірялась за допомогою письмових робіт, аналізуючи які вчитель мав дати обгрунтований звіт про те, як учні засвоїли зміст обговореного.

Аналіз організаційно-педагогічної діяльності і творчої спадщини Х.Д.Алчевської, зафіксованих в роботах, опублікованих при її житті і тепер, дає підстави зробити висновок, що Х.Д.Алчевська приділяла дуже велику увагу методичній роботі та безперервній самоосвіті вчителів. Учителі, які працювали в школах Х.Д.Алчевської, постійно вчилися, вдосконалювали свій загальнокультурний та методичний рівень. На регулярних засіданнях педагогічного колективу школи розглядались такі питання: про необхідність і шляхи вшанування пам'яті письменників і видатних людей; аналіз прочитаних рефератів; обговорення інформації про з'їзд московських учителів, які працюють над питанням позашкільної освіти; про систематичне поповнення учнівських та учительських бібліотек; про індивідуальний підхід у навчанні тощо. Досить всебічно і ґрунтовно розглядалися різні способи викладання кожного предмета і на основі глибокого теоретичного аналізу і практичного досвіду вибиралися кращі. Прикладами прочитаних рефератів можуть бути такі: "Чи можна вважати книгу Л.М.Толстого "Детство" дитячою книгою?", "Педагогічні погляди і педагогічна діяльність М.І.Пирогова" та ін. (549, с.437). Кожен вчитель складав річний звіт, в якому узагальнював

спостереження за учнями, узагальнюючи і вдосконалюючи таким чином і свої психолого-педагогічні знання та вміння.

Х.Д.Алчевська прагнула, щоб при кожній недільній школі була добре обладнана бібліотека. В своїй школі в Харкові вона створила педагогічний музей і єдиний в своєму роді музей навчальних посібників.

Вагомим внеском в освітянську справу був і такий напрямок діяльності Х.Д.Алчевської як співробітництво із вченими і видатними викладачами. До 50- річного ювілею педагогічної діяльності Х.Д.Алчевської про неї писали: "... Немає в Харкові професора, видатного викладача чи, взагалі, корисної для її справи інтелігентної людини, яку б вона не використала в тій чи іншій формі на благо школи: то лекція для учениць, то реферат для вчительок, то робота в шкільному музеї чи бібліотеці, чи співробітництво у виданнях школи..." (19).

Практична і наукова педагогічна діяльність Х.Д.Алчевської сприяла тому, що досвід просвітньої роботи в регіоні набув світової відомості. Неодноразово вона одержувала вищі нагороди міжнародних виставок. Алчевську було обрано віце-президентом Міжнародної ліги народної освіти, вона була почесним членом багатьох освітніх товариств, Петербурзьке і Московське товариства нагородили її золотими медалями.

На межі ХІХ - ХХ сторічч в Східноукраїнському регіоні працював як педагог майбутній відомий письменник, громадський діяч, мовник, фольклорист, перекладач Б.Д.Грінченко (1863 - 1910).

Більше десяти років він працював вчителем в сільських школах, в тому числі з 1886 по 1893 рік - в приватній школі Х.Д.Алчевської в с.Олексіївці нині Перевальського району Луганської області. З 1902 року Б.Д.Грінченко жив в Києві, працював редактором щотижневої газети демократичного спрямування "Громадська думка" та літературно-художнього жур-

налу ліберально-буржуазного спрямування "Нова громада". Обидва видання приділяли значну увагу проблемам освіти. В 1906 - 1909 роках Б.Д.Грінченко очолював Київське культурно-освітнє товариство "Просвіта", яке в міру своїх можливостей позитивно впливало на розвиток національної культури в той час.

У формуванні громадської і педагогічної позиції Б.Д.Грінченка велику роль відіграли погляди Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка, М.М.Коцюбинського, П.Грабовського, Лесі Українки, І.Нечуй-Левицького, М.Весселя, В.Водовозова, К.Д.Ушинського, О.Потебні та ін.

Б.Д.Грінченко - автор теоретичних праць з педагогіки "Яка тепер народна школа на Україні", "На безпросветном пути", "Братства і просвітня школа на Україні за польського панування до Б.Хмельницького", "К вопросу о журнале детского чтения в земской народной школе", підручників "Українська граматка для науки читання і письма", "Рідне слово. Українська читанка. Перша після граматки книга для читання" тощо (78, 126-145 тощо). Проблемам освіти він присвятив і багато публіцистичних творів і художніх оповідань, в яких критикував жалюгідний стан народної освіти, її схоластичність, засилля релігії, шкільні підручники, фізичні покарання, виступав за навчання рідною мовою.

Педагогічна система Б.Грінченка ґрунтується на ідеях демократизму, гуманізму, народності. Його педагогічній творчості присвячено чимало досліджень (429-431, 490-492, 745-748 тощо).

Для створення національної школи, на думку Б.Д.Грінченка, необхідно було вирішити три головні завдання: здійснювати навчання і виховання, спілкування вчителів, дітей та батьків українською мовою (у 1906 році в роботі "Народні вчителі і українська школа" він писав: "Без народної мови нема і не може бути народної просвіти"); прагнути реалізації ідеалу гармонійної особистості у відповідності з історичним

досвідом, системою духовних, моральних цінностей українського народу; формувати національну самосвідомість молоді.

Свою модель української національної школи Б.Д.Грінченко обґрунтував з історичної, філософської, соціологічної, педагогічної і психологічної точок зору. В основу її він поклав висновок К.Д.Ушинського про народну основу педагогічної системи, яка полягає в урахуванні культури, характеру, побуту, історії конкретної національності та ідею про право всіх громадян на отримання освіти. Слідом за Ушинським Б.Д.Грінченко відстоював принцип обов'язковості навчання для всіх, говорив, що держава не повинна економити на народній освіті, бо така економія означає економію на майбутньому нації.

Велику увагу Б.Д.Грінченко приділяв необхідності реалізації принципу наступності системи освіти: "...школи треба так одна до одної пригнати, щоб кожен, вивчившись в нижній школі, без ніякої перешкоди і окремої додаткової науки міг переходити до середньої, а потім так саме й до вищої школи". Виступав за науковий та світський характер навчання: "Переглядаючи шкільні книжки і науки..., бачиш, як багато, дуже багато часу марнувати мусить школа на те, щоб вивчати всі оті біблійні легенди, церковні відправи, псалтирі і т.ін." (144, с.322).

В справі створення національної школи, на думку Б.Д.Грінченка, значна роль інтелігенції. Саме інтелігенція повинна бути головною об'єднуючою ланкою в боротьбі за культуру і освіту, створювати справжнє національне культурне середовище (преса, науково-популярна, художня література, бібліотеки, театри тощо), бо тільки силами і в стінах школи справу справжньої освіти не можна здійснити.

На думку О.Неживого, Б.Д.Грінченко було боляче бачити втрату національних ознак частиною тієї інтелігенції, яка опікується освітою для народу (429,430).

Особливо це було помітно на стосунках з Х.Д.Алчевською. О.Мазуркевич протиставляє просвітницьку діяльність Алчевської національно обмеженим, як вона їх називає, поглядам Б.Д.Грінченка (377). Відомі дослідники творчості Б.Д.Грінченка В.Яременко, А»Погрібний, М.Веркалець, О.Неживий дотримуються іншої позиції.

В "Листах з України Наддніпрянської" (131) Б.Д.Грінченко дає критичний відгук на першу книжку роботи Алчевської та її колег "Что читать народу?" Б.Д.Грінченка вразило те, що в цьому першому томі не було вміщено жодного твору українських письменників. Може саме під впливом цієї критики в третьому томі книги "Что читать народу?" було вміщено твори видатних українських письменників, а також 300 українських пісень.

Слід відзначити, що Б.Д.Грінченко не ставився ворожо до російської культури, його погляди не були національно обмеженими. Про це свідчить, наприклад, лист Б.Д.Грінченка до сестри, майбутньої вчительки, в якому він рекомендує їй читати В.Белінського, Добролюбова, І.С.Тургенєва, Ф.М.Достоевського, Л.М.Толстого, М.О.Некрасова, М.Ю.Лермонтова, О.С.Пушкіна, М.Є.Салтикова-Щедріна, М.В.Гоголя, Костомарова, Гаршина, Короленка, Надсона, Шекспіра, Байрона, Шилера, В.Гюго та ін. (679, 746).

Турбуючись про освіту народу, Б.Д.Грінченко не відривав її розвиток від вирішення соціальних проблем. В одному із своїх листів він звертався до Х.Д.Алчевської: "Спрашивайте о том, что читать народу, но еще больше спрашивайте, что ему есть, во что одеться и обуться... заботиться о народном просвещении без заботы о народном благосостоянии - это значит строить здание на песке" (130).

Б.Д.Грінченко виступає проти фізичних покарань в школі, обґрунтовує методи, що сприяють розвитку ініціативи учнів, їхнього мислення, вважає, що сто

сунки учителя з учнями повинні бути демократичними.

Як найважливішу умову організації національної школи він визначає програму підготовки учителів:

- ® оволодіння кожним учителем українською літературною мовою з метою переведення на рідну мову всього навчально-виховного процесу;
- засвоєння кращих здобутків національної та світової культури і мистецтва;
- оволодіння досвідом етнопедагогіки, історією педагогічної думки в Україні;
- формування національної самосвідомості, постійне вивчення народного життя, інтересів людей;
- участь у культурно-просвітницькій роботі серед населення (133).

1 Б.Д.Грінченко є автором рукописного проекту програми "Про початкову школу та вивчення в ній дисциплін". Згідно з цією програмою початкова школа має бути розмірена на 6 років. Вся наука в ній повинна бути рідною українською мовою. Тільки після того, як ця мова буде вивчена, можна в вищих класах почати вчити державну мову як один з предметів науки. По учительських семінаріях та вчительських інститутах уся наука повинна зараз же бути українською мовою. Для тих, хто вже працює - курси української мови, української історії, історії літератури. Всі учителі повинні знати мову того народу, якому вони дають просвіту.

Грінченко розумів, що національній школі не обійтись без відповідного науково-методичного забезпечення, перш за все, без відповідних навчальних планів і програм: "Коли ми признаємо, що вкраїнську школу завести треба, то значить треба подбати і про все те, без чого та школа неможлива" (133, с.35). Він створює підручники для початкової школи - "Буквар", "Українську читанку. Рідне слово", історичні праці, які мали застосовуватися в процесі навчання "Оповідання з української старовини"

(1911), "Як жив український народ /Коротка історія України/ (1917), нариси про творчість українських письменників. Будучи послідовником К.Д.Ушинсько-го, розвиває методику звукового аналітико-синте-тичного методу навчання грамоті, створює переважно на зразках народної творчості оригінальні дидактичні матеріали для організації початкового навчання.

Великі заслуги Б.Д.Грінченка й у розвитку української літературної мови, у вироблення українського правопису (праці: "Три питання нашого правопису", "К вопросу о правописании украинского языка"), які мали безпосереднє відношення до розвитку національної освіти. В 1907-1909 р.р. під редакцією Б.Д.Грінченка вийшов 4-томний словник української мови, який був на Україні першим великим зібранням фондів української мови. Академія наук Росії присудила цьому словнику другу премію. Він і зараз є цінним лексикографічним пам'ятником.

Визначна роль Б.Д.Грінченка у розвитку українського народознавства, етнографії та фольклористики.

Про велику роль освіти Б.Д.Грінченко казав: просвещение "... уничтожает неестественные перегородки, устроенные между людьми людского алчностью, глупостью и властолюбием, и соединяет людей в одну братскую семью. И этому великому делу должно отдавать все свои силы. Нужно только помнить одно, что образование - это свет, а к свету не должно примешивать ничто темное..." (746). Він закликав співвітчизників: "Почуваймо себе членами з усвітньої людської сім'ї; візьмемо собі все гарне, правдиве, високе і людяне, що виробила за свого життя людність, візьмемо і зробимо його часткою нашої душі" (131).

З розвитком педагогічної думки Східноукраїнського регіону тісно пов'язане ім'я Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (1875-1938), який розпочинав свою педагогічну діяльність в Донбасі. Там він вчителював з 1898 по 1917 рік. Ініціативна і творча людина, дослідник

обов'язкову загальну освіту для всіх. Я.Ф.Чепіга розглядав психофізіологічну природу навчального процесу з матеріалістичних позицій. Револьюційні для початку ХХ сторіччя погляди він виклав в ґрунтовних психолого-педагогічних роботах, зокрема в збірнику статей "Проблеми виховання і навчання в світлі науки і практики" (1913), в якому узагальнені основні положення психолого-педагогічних робіт російських та західноєвропейських дослідників, в "Проекті української школи" (1913) та ін. Педагогічну спадщину Я.Ф.Чепіги досліджували В.Демчук, Ж.Ільченко, І.Зайченко, Г.Савицька та ін. (175, 242, 243, 271, 272, 572 тощо).

В "Проекті української школи" Л.Ф.Чепіга сформулював концептуальні засади української школи. У передмові він викриває недоліки старої системи освіти, яка, на його думку, є знаряддям знищення індивідуальності, самостійності, волі, культивує здібності, які не відповідають високим людським ідеалам. Офіційність і бездушність шкільного духу знищують в дитині те добре, що сформувалося в ній в період дошкільного життя в сім'ї.

Л.Ф.Чепіга критично оцінює навчальний процес, побудований на заучуванні текстів, коли працює тільки пам'ять, "вимагає покінчити з набиванням їхніх голів нікчемними знаннями, пригніченням їхнього творчого духу" (175). В старій школі - "сухі підручники, бездушні вчителі, і вигадані методи, і книжні програми, і страх, і кара, і погрози, й нагороди, але самого головного - життя душі і любові в ній немає, а одна тільки муштра, солдатська зовнішня дисципліна та внутрішня розбещеність" (699, №4, с.13).

На думку Л.Ф.Чепіги, "трухлявий організм сучасної схоластичної школи не можна оздоровити латками на ньому, тут потрібна радикальна операція й навіть руйнування всіх вигаданих підвалин і основ" (там само, №1, с.32). В центрі нової школи має бути дитина. Головні завдання її навчання і виховання - не нав'я

зування ідей, а послідовний розвиток духовних і фізичних сил учнів. Треба, щоб школа була нормальним продовженням, "досконалим першообразом культурної, завжди еволюціонуючої сім'ї" (175, с.19).

В своєму проекті Л.Ф.Чепіга ставить такі вимоги до нової школи:

- ® українська школа створюється спільно всім українським учительством і є витвором колективним;
- з'являючись на тілі народної маси, школа природно потрібна бути організацією народною;
- освіта повинна бути глибоко національною;
- ® школа має будуватися на постулатах, які не порушують права дитини на вільний нормальний розвиток її фізичних і духовних ознак згідно з її індивідуальними рисами (699, №1, с.36-37).

За Л.Ф.Чепігою мета нової школи - збереження людської природи і вдосконалення її шляхом пристосування до соціальних і економічних умов життя народу. Ця мета відповідає загальнолюдським цілям. Завдання нової школи: культивування в житті дитини всього близького і природного їй, придбаного від рідного народу; розвиток індивідуальних здібностей і нахилів дитини; створення таких умов освіти, за яких народна воля могла б розвинути вільно в дитині і лягти в основу духовного зростання молодого покоління; виховання дитини чесною, здібною і діяльною людиною, задоволення її природного прагнення до освіти (там само, №2, с.33).

В основу свого проекту Л.Ф.Чепіга поклав такі постулати:

1. Свобода розвитку національних ознак. Треба, щоб в новій школі були створені найкращі умови для розвитку національної спадщини (мови, думок, розумової діяльності, поведінки, темпераменту тощо), тоді учні будуть вільно і зручно добувати знання, знайдуть справжні цілі життя. Школа повинна зберегти в дитині духовні сили нації і насамперед її рідну мову.

2. Основа освіти - природа дитини. Як зауважує Л.Ф.Чепіга, педагогіка не відкрила нам такого талісмана, щоб мати владу над природою дитини. Але педагогам здається, що вони таку владу мають, і на ілюзії цієї влади вони створюють свою хитку систему освіти. На думку Л.Ф.Чепіги, освіта тільки тоді буде справжньою і результативною, коли вона всебічно задовольнить природні прагнення людини.

3. Шкільну освіту треба узгоджувати з природними силами дитини.

4. Початкову освіту дитина повинна одержувати, входячи в стосунки з реальним світом. Важливо прислухатися до природи учня. Для нормального розвитку дитина повинна залишатися дитиною. Але існуюча система освіти намагається передчасно перетворити школярів у дорослих. Л.Ф.Чепіга пише: "Поменше книжних знань і більше реального життя, побільше стосунків з природою" (там само, с.39).

5. Вільний розвиток природи дитини: "Природа вільна в своїй творчості, і те, що вона творить, - прекрасне. Вона панує над дитиною", "Про волю розвитку природи дитини повинно особливо дбати наша школа". "Освіта є продукт самотворчості духу, вільного від всякого примусу і ланцюгів. Воля і тільки вона забезпечує широту й глибину діяльності і творчості духу" (там само, с.40).

Проект Л.Ф.Чепіги складається з двох частин, в першій з яких вся увага зосереджується на розвиткові в дитині органів чуття та її вихованні взагалі, в другій додається навчання.

Навчання починається з 6 років, і стільки ж триває початкова освіта. В перші два роки Л.Ф.Чепіга пропонує перенести час навчання з осені, зими й весни на весну, літо й осінь, "...щоб не відривати дитину від природи, з'єднувати її з нею якомога міцніше... Дитині від 6 до 8 років природно на зимовий період перейти до сім'ї, на родинне виховання, догляд і керування" (там само, №3, с. 18). Навчання пропонує

ться перенести із школи в поле, ліс, сад тощо - на чисте повітря. "Для нашої школи один метод - закони природи, і виховання почуттів повинне ґрунтуватись на всьому природному і близькому дитині" (там само, N3, с.28). Сама ж школа - будинок української народної архітектури, інтер'єр якого близький до національного, має нагадувати дитині її дім.

Педагогічний процес у школі, яку пропонує Л.Ф.Чепіга, має бути спрямованим на формування морального і соціального світогляду дитини, а педагог - бути співробітником її в освіті.

Навчання з 3-го по 6-й роки Л.Ф.Чепіга називає книжним навчанням. Під цим навчанням він розуміє "не сучасну систему книжної освіти зо всіма її методами й програмами, а тільки той період, коли дитину навчають грамоті, або умінню читати..." Головною дисципліною є природознавство. Засвоєнню його допомагають досвід, спостереження і безпосередня праця. Щодо навчання релігії Л.Ф.Чепіга зауважує: Виголошена нами освіта іде шляхом свідомого сприймання знань, ясного розуміння того, що знаходить навкруги себе докази. Але релігійні питання головним чином зґрунтовані на довір'ї до істини" (там само, N3, с.21). На його думку навчання релігії слід вилучити з початкової освіти, або перенести до вищої початкової школи, а ще краще - покласти на церкву. В той же час він пише, що спроектована ним школа "не піде проти вимог батьків і певно навчання релігії повинно бути ввійти в українську школу. Все ж програму Закону Божого ми залишаємо відкритою " (там само, N3, с.29).

Важливе місце в проєкті посідає ручна праця, яка на думку Л.Ф.Чепіги, повинна стати головним двигуном в розумовому розвитку дитини і її вихованні. Як один з найкращих засобів для зростання фізичних, розумових і моральних надбань, як школу досвіду Л.Ф.Чепіга розглядає гру.

Після викладення принципів будови нової школи і теоретичного обґрунтування свого проекту, Л.Ф.Чепіга наводить програму за роками навчання і розкриває зміст навчальних дисциплін. Ще раз наголошує на тому, що головна мета праці педагога - створити такі умови, в яких би вільно і всебічно розвивалися органи чуття дитини, її здібності.

В своєму проекті Л.Ф.Чепіга не наводить детального опису методів навчання, він вважає, що для педагога "важливо ясно уявити і зрозуміти цілі справжньої освіти, пізнати дитину і ті закони, які керують її рухами і поведінкою, а метод природно складається при прагненні вільно без примусу освітити дитину" (там само, №2, с.41).

Як відзначає В.Демчук, проект Л.Ф.Чепіги досить обґрунтований і далекий від декларативності. Його автор свою філософію навчання і виховання обґрунтовує, відштовхуючись не лише від нагальних проблем розвитку дитини, її потреб, інтересів (педагогічна система найчастіше зарубіжного походження), а й враховує соціально-культурний рівень її оточення, культурно-історичний аспект (педагогічна система переважно вітчизняного походження).

Великий внесок Л.Ф.Чепіги і у розробку питань сімейного виховання. Він пише, що свій перший досвід дитина набуває в сім'ї, сім'я закладає основи моралі, в сім'ї розвиваються внутрішні добрі і погані почуття і формується характер дитини. Атмосфера, в якій людина перебуває в перші роки свого життя, визначає її майбутнє (698). Високо оцінює Л.Ф.Чепіга роль матері у вихованні дитини, відзначаючи, що роль батька значно нижче, і що, на жаль, його залучають до виховання дитини тільки у разі необхідності її покарання. А це дуже погано. Дитина шукає захисту в батька, любить його і чекає його любові й ласки. Треба, щоб батьки були ближче до дитини і мали єдині погляди на виховання. Покарання впливає негативно на формування характеру.

Мета сім'ї - виховання дитини. Вона повинна поставити дитину в такі життєві умови, де б вона розвивалася вільно, нормально та гармонійно.

Таким чином, проаналізовані ґрунтовні теоретичні психолого-педагогічні роботи Я.Ф.Чепіги демонструють його кредо вільного виховання дитини.

Педагогічна спадщина Л.Ф.Чепіги - яскравий приклад розвитку української педагогічної теорії і практики початку ХХ століття в контексті загальноєвропейських надбань педагогічної думки.

Крім найбільш відомих педагогів Х.Д.Алчевської, Б.Д.Грінченка, Я.Ф.Чепіги, в шахтарських селищах Східноукраїнського регіону вчителювали: поет і письменник Спиридон Феодосійович Черкасенко (1876 - 1940, літературний псевдонім - Петро Стах), письменник і педагог Степан Васильович Васильченко (1878 - 1931, справжнє прізвище - Панасенко), композитор Микола Дмитрович Леонтович (1877 - 1938 р.р.). Всі вони як видатні особистості зробили вагомий внесок в розвиток культури регіону і кожен з них заслуговує на велику шану і добру пам'ять земляків-нащадків.

Степан Васильович Васильченко (Панасенко) в селі Щербанівці (нині селище Донецької області) вчителював під час революції 1905 року. Він був переконаним, що некультурність та неписьменність народу

- це прямий наслідок політики царського уряду.

В "Записках учителя" (68), лейтмотив яких - жалюгідне, жебрацьке становище народних учителів, С.В.Васильченко писав про недостатню підготовку вчителів народних шкіл у вчительських семінаріях: науки вивчаються мало і зовсім погано. Жодному предмету не вчать там стільки, скільки вчать хоча б в гімназії. Васильченко вважав, що на професійну підготовку майбутнього вчителя варто додати хоча б рік. Коли вчитель з недостатньою підготовкою попадає працювати на село, він майже зовсім втрачає

тання, бо виписати на свої мізерні кошти журнали, газети, наукову літературу він не може. Пройде кілька років, - пише С.Васильченко, - і від першого бажання вчитися, розвиватися, жити розумним життям не залишиться і сліду. В квартирі вчителя, крім класного журналу і застарілих методик, нічого не знайдеш. В бібліотеках при школах - частіше за все якийсь мотлох на старослов'янській мові... Курси бувають дуже рідко..., самим же вчителям зустрітися і обмінятися досвідом нема де.

Все це, на думку С.В.Васильченка, призводить до того, що сільський вчитель - нерідко темна, неосвічена людина, нікчемний батрак, забитий, безправний, нещасний раб бюрократичного строю, що тягне своє життя в скруті та голоді.

С.В.Васильченко не задовільняв образ народного вчителя в літературі того часу, яка, на його думку, показувала не справжнього вчителя у всіх його якостях, а тільки його жалюгідний соціальний стан.

Він хотів, щоб учитель на селі був енциклопедистом, щоб у нього при школі була багата бібліотека з книжками з різних галузей наук. Для підготовки вчителя, за С.В.Васильченком, потрібен особливий тип вищої школи, де давали б глибокі знання з усіх життєво важливих наук, причому особливу увагу С.В.Васильченко приділяв юридичній та економічній освіті майбутнього вчителя.

С.Васильченко вважав, що народному вчителю треба дати життєве забезпечення, яке дорівнює, а може є навіть більшим за забезпечення вчителів гімназій та інших міських шкіл. Учитель повинен бути у себе в школі хазяїном, ні від кого не залежати, вільно обирати методику викладання, "... а інспекторів щоб духу не було біля школи", тоді він буде схожим на людину і не буде соромитися називати себе сільським вчителем. І тоді до сільського вчителя, якщо хочуть бачити його людиною, якщо хочуть поважати

його як інтелігентну людину і як народного діяча, треба ставити високі вимоги.

Педагогічну творчість С.В.Васильченка досліджували: І.Л.Грушкевич, Б.А.Деркач, О.Р.Мазуркевич та інші (154, 190, 377, 378 тощо).

Донецький поет і письменник М.Ф.Чернявський працював вчителем в Бахмутській духовній бурсі. Його життєве кредо, втілене в його художніх творах (710), відбито і в його працях педагогічного спрямування: “Ми, українці, повинні бути українцями. В наших школах повинні мати мову наших батьків і матерів...”

Аналіз психолого-педагогічної творчості Х.Д.Алчевської, Б.Д.Грінченка, Я.Ф.Чепіги показує різноманітність і багатогранність їх педагогічних пошуків і знахідок. В той же час в педагогічних поглядах видатних представників педагогічної думки Східноукраїнського регіону початку ХХ сторіччя є багато спільного.

Для кожного з них громадська, суспільна, практично-освітня і науково-педагогічна діяльність були єдиним цілим.

Світогляд видатних представників педагогічної думки Східноукраїнського регіону формувався під впливом найкращих ідей передових російських та європейських педагогів, причому особливе значення для Х.Д.Алчевської, Б.Д.Грінченка, Я.Ф.Чепіги мали погляди К.Д.Ушинського, а саме, його ідея всезагальної освіти народу та звуковий аналітико-синтетичний метод навчання грамоті.

І Х.Д.Алчевська, і Б.Д.Грінченко, і Я.Ф.Чепіга виступали за навчання дітей рідною мовою, за визволення школи від засилля релігії, за демократичні стосунки між вчителями і учнями, проти фізичних покарань, за зміст і методи навчання, що сприяють справжньому гармонійному розвитку учнів, приділяли велику увагу вдосконаленню системи підготовки вчителів і поліпшенню їх соціального становища

(особливо яскраво необхідність поліпшення соціального становища народних вчителів показав С.В.Васильченко), високо цінили роль інтелігенції і культурного середовища в становленні прогресивної системи освіти в Україні взагалі і в її східноукраїнському регіоні зокрема.

В своїх роботах вони критикували сучасний їм стан освіти, але критика кожного з них була конструктивною - вони намагалися зробити свій внесок в удосконалення системи освіти (створювали обгрунтовані проекти нової школи, навчальні плани, програми, методичні та дидактичні матеріали, нарешті, самі в своїй практичній діяльності реалізовували свої ідеї та прогресивні ідеї передових педагогів і психологів).

Педагогічна діяльність і наукові доробки Х.Д.Алчевської, Б.Д.Грінченка, Я.Ф.Чепіги знайшли високу оцінку їх великих сучасників. Творча спадщина наших земляків містить багато ідей, які можуть стати основою методологічного обгрунтування теорії і практики сучасної освіти; в ній можна знайти шляхи вирішення багатьох проблем педагогіки, які постали особливо гостро в умовах національного відродження незалежної України.

2.2. Педагогічна думка регіону з 1917-го до середини 30-х років

Якщо на початку ХХ століття розвиток педагогічної думки в Східноукраїнському регіоні був пов'язаний з іменами невеликої кількості широковідомих педагогічних працівників (Х.Алчевська, Б.Грінченко, Я.Чепіга та інші), то після 1917 року ситуація поступово змінюється.

Початок 20-х років в регіоні характеризувався великою нестачею наукових сил. Відкриті вищі навчальні заклади Донбасу майже зовсім не мали спеціальних бібліотек, наукових кабінетів. Відсутність в Донбасі науково-педагогічної бібліотеки галь

мувала переїзд до регіону професорів та інших науковців. Наслідком цього було "одичання" вчителя, майже повна відсутність педагогічної думки, топтання школи на місці (293, с.145).

Але минає невеликий термін, і педагогічна думка регіону починає бурхливо та швидко розвиватися. Проведений під час дослідження аналіз дозволяє виділити декілька причин таких змін.

Перша серед них - інтенсивний розвиток у цей час освіти регіону, як шкільної, так і професійно-технічної та вищої. Його забезпечення вимагало як узагальнення досвіду, так і теоретичного обґрунтування педагогічної діяльності.

Друга причина - наявність сприятливої для розвитку педагогічної думки соціальної ситуації. Характерними рисами цієї ситуації були: державна підтримка процесів, пов'язаних з розвитком освіти, толерантне ставлення до різнопланових педагогічних поглядів, соціальне піднесення, захоплення педагогічних працівників перспективами розвитку освіти.

Третя дуже важлива причина - це створення в регіоні педагогічного часопису, який з 1922-го по 1925-й рік називався "Просвещение Донбаса". Він був органом Губнаросвіти та Донецького інституту народної освіти. Журнал був двомовним - частина матеріалів друкувалась російською, частина - українською мовами. З 1925 по 1930 рік журнал мав назву "Радянська школа" і став вже україномовним. Цей журнал був широко відомим не тільки в регіоні, а і в Україні. Подібні видання виникли в той же час в багатьох регіонах України, але проіснували не тривалий час, і тільки часопис Донбасу виходив майже всі 20-ті роки. Тому він є найціннішим джерелом дослідження педагогічної думки того часу. Поява свого часопису стимулювала розвиток науково-педагогічної діяльності освітян.

Четверта причина - це відкриття в 1923 році першого в Донбасі вищого навчального закладу - Доне

цького інституту народної освіти, що зумовило появу в регіоні професійних науково-педагогічних працівників, які співробітничали з педагогічним часописом, закладами та органами освіти. Все це сприяло формуванню науково-педагогічної спільноти, яка стимулювала розвиток як освіти, так і педагогічної думки регіону.

Розвиток педагогічної думки регіону було прискорено ще завдяки виникненню губернських та окружних навчально-методичних комітетів. Нестача педагогічної літератури, слабкість на початку 20-х років науково-педагогічних сил, нагальні потреби практики обумовили те, що учметками окрім своїх головних функцій - організаційних, пропагандистських, методичних, почали здійснювати і організаційно-наукові та наукові функції. Як зазначав на початку 1924 року працівник Губнаветкому В.Кіменталь, зусилля комітету були спрямовані на організацію педагогічної думки, систематичну розробку програмно-методичних питань, облік педагогічного досвіду та пропаганду досягнень; керівництво дослідницькими установами; організацію експериментальної перевірки Дальтонплану, лабораторного методу навчання; розробку навчальних планів, програм; розгляд навчальних програм, розроблених окремими профшколами; рецензування навчальних посібників, книг (293).

Декілька висновків дозволяє зробити аналіз тематичних розділів та складу авторів часопису. В перші роки існування часопис мав розділи: статті та огляди і побутовий відділ; дитячий рух; освіта робітників, робітничої та батрацької молоді; відділ краєзнавства; життя спілки. А потім структурними підрозділами стають: загальний відділ; метода просвітницької роботи; огляд літератури; просвітницька практика та побут; інформаційний відділ; листування з читачами.

Але назви деяких розділів не відбивають їх змісту. Так, "Побутовий розділ" був присвячений опису досвіду роботи шкіл, педагогічних кадрів, нарад; розділ

“Життя спілки” - питанням освіти педагогічних працівників, роботи спілки освітян та роботі міськомів, окробосів, проведенню з’їздів та конференцій освітян.

В розділі “Метода просвітницької роботи” друкувалися статті, присвячені навчальним планам шкіл, методики викладання та виховної роботи дитячого колективу тощо.

Аналіз структури часопису та змісту матеріалів, що в ньому надруковані, свідчить про переважно практичну спрямованість педагогічної думки регіону 20-х років. Більшість наукових робіт того часу була присвячена поточним, актуальним для того часу питанням педагогічної діяльності. Так, наприклад, аналіз спрямованості надрукованих у часописі за 1930 р. 120 статей свідчить, що 11 з них були присвячені теоретичним питанням педагогічної думки, 19 - досвіду роботи шкіл, 15 - питанням виховання, 15 - питання навчанням, 8 - професійній школі, 7 - діяльності вищих навчальних закладів, 10 - складала офіційна хроніка та загальні питання освіти, 23 - різноманітним питання суспільного життя, 7 - проблемам виховання в середовищі, роботі дитсадків.

Таким чином, можна вважати, що провідною функцією педагогічної думки регіону в цей час було узагальнення та поширення педагогічного досвіду освітян, які напрацьовували шляхи вирішення нових педагогічних завдань, пов’язаних з перебудовою та розвитком освіти регіону. Про обґрунтованість такого висновку свідчить визначення функції часопису “Освіта Донбасу”, яке було зроблено редколегією: “Завдання, що були накреслені на прапорі “Освіти Донбасу” - бути за орган колективної педагогічної думки, скупчувати і вивчати досвід освітньої роботи в умовах Донбасу, організовуючи учительство навколо актуальніших проблем педвиробництва, піднести кваліфікацію масового робітника та підвищити якість освітньої продукції...” (537, с.25).

Для педагогічної думки регіону був притаманний переважно емпіричний спосіб формування дослідницької проблематики. Педагогічна практика у той час випереджувала розвиток педагогічної теорії, вела її за собою.

Таку точку зору мали не тільки працівники редакції, а й освітяни. Так, О.Голишев у 1922 році пише, що часопис став зв'язуючою ланкою між працівниками та органами освіти, перетворився на центр педагогічної думки (109, с.15).

Редакція "Освіти Донбасу" була розташована в Артемівському. Часопис в той час був фактично відомчим педагогічно-директивним органом з обмеженою кількістю (переважно обов'язкових) передплатників - освітніх установ та закладів, з невеликою кількістю педкорів.

Після ліквідації губерній в Україні орган Донецької Губнаросвіти - "Освіта Донбасу" було передано Луганській Окрнаросвіті. Перша книжка "Радянської школи" вийшла в листопаді 1925 року в Луганську.

Аналіз спрямованості та змісту педагогічної думки регіону дозволяє зазначити, що проблемою, яка привертала постійну увагу, була проблема підвищення кваліфікації та перепідготовки учителів. Це було пов'язано з динамічним реформуванням системи освіти, нестачею педагогічних працівників та невідповідністю працюючих педагогів сучасним вимогам.

Системі роботи з вчителями в 20-ті роки були притаманні такі особливості:

- підпорядкування курсової перепідготовки вирішенню конкретних, загальних для системи освіти, актуальних для того часу проблем. Ця особливість свідчить про те, що підвищення ефективності роботи вчителя розглядалося не лише як умова підвищення ефективності роботи вчителя, а як головний засіб перебудови освіти, а разом з освітою і суспільства;

- курси підвищення кваліфікації проводились не тільки в губернських та окружних центрах, а переважно на місцях (районні курси). Програми цих курсів публікувались заздалегідь, обговорювалися на місцях та в разі необхідності коректувалися. Керівників районних курсів готували на губернських семінарах, де їх знайомили з завданнями та методами роботи на курсах;

» під час курсів слухачі виконували лабораторні роботи, на яких готували комплекти приладів для фізичних, природничих та історичних кабінетів, які потім передавалися місцевим школам (438).

Аналізуючи результати районних курсів, які були проведені в сільськогосподарському технікумі, в селі Михайлівці та селі Червоному Алчевського району, А.Сосновський зазначає, що в курсах взяли участь 240 осіб, що складає 45% від загальної кількості вчителів, і тільки 42 чоловіка на курсах були вперше, а інші були на подібних курсах раніше. 40 чоловік з 240 брали в курсах участь як вільні слухачі і, якщо б не було обмеження, таких було б ще більше. Цей факт свідчить про активне ставлення вчителів до підвищення своєї кваліфікації.

Літні районні курси 1924 року охопили майже все вчительство Донбасу. Вони ставили за мету ознайомити освітян з комплексною системою організації навчального матеріалу, з методами роботи по комплексній системі, з питаннями організації нової школи, з організацією індустріального та сільськогосподарського виробництва.

Від сучасних відрізнялися підходи до комплектації курсів слухачами. Підбір курсантів визначався намаганням рівномірного розподілу місць між всіма школами району та необхідністю притягти на курси найбільш активну й кваліфіковану частину вчительства, яка змогла б використати одержані на курсах знання для внесення більшої жвавості у педагогічну роботу.

На лекції на курсах виділялося не більше 2-х годин на день. Інші години були присвячені екскурсіям, гуртовій роботі, доповідям, конференціям лабораторним заняттям. Активну участь в організації курсів брали органи самоврядування слухачів. (597).

Значний інтерес викликають роботи, присвячені діяльності органів управління освітою. Так, наприклад, М.Єрмаков розглядає методи об'єктивного інспектування школи (222). Він вважає, що завдання інспектування зводяться до організації і керівництва справою освіти та контролю над цією роботою. В питаннях інспектування він пропонує використовувати американський досвід об'єктивного інспектування шкіл, який базується на ідеях Тейлора.

Для здійснення своїх завдань на ґрунті методу Тейлора інспектор проводить свою роботу за такими етапами:

Перший етап — аналіз, тобто розклад усіх моментів шкільної роботи на складові частини в їх послідовності.

■ Для отримання необхідних для аналізу фактів автор пропонує використовувати зразкові стандарти спостереження, які складають на основі вимог до вчителя. Пропонується наступна схема аналізу праці викладача.

А. Знання дисципліни:

1. Чи знає викладач матеріал своєї дисципліни та суміжних з нею галузів.

2. Чи встановлює він відповідний зв'язок поміж своєю лекцією і матеріалом з інших галузів.

3. Чи використовує він ілюстрації з інших галузів, крім своєї дисципліни (математика, природознавство).

Б. Планування роботи:

1. Чи робить викладач відповідний вибір матеріалу для класного читання і обговорення його.

2. Чи ясно формулюються мета і завдання викладання.

3. Чи досить гарно планує лекції.

4. Чи уявляє він наслідки, що передбачає одержати від своєї роботи.

В. Викладання:

1. Уміння організувати класні бесіди (дискусії) та обліковувати предмет їх.

2. а) Чи досить швидкий і спритний він у відповідях на запитання учнів, б) чи систематизує заняття без шкоди для свободи їх і в) чи ясно висловлюється викладач.

3. Уміння викладати матеріал з дисципліни: а) чи встановлено зв'язок лекції з попередньою, б) чи організований учбовий матеріал, в) чи подається такий матеріал, який-би можна використати зараз на лекції і на наступних лекціях.

4. Уміння притягти участь групи на лекції: а) чи беруть участь в роботі всі учні, б) чи подають учні запитання один одному.

5. Уміння ставити запитання: а) чи зроблено спробу навчити учнів готувати уроки, б) чи не обмежується вчитель лише формульною назвою підручника, сторінки його та інше, в) чи ясно розуміють учні зміст і мету лекції.

6. Уміння спостерігати хід навчання: а) чи обговорював викладач з учнями, в межах їх розуміння, матеріал дисципліни, б) чи дбав про труднощі в засвоєнні учнями матеріалу, застосовуючи запис усіх недоліків та вивчаючи їх, в) чи ураховує він індивідуальні особливості учнів при викладанні дисципліни.” (там само, с.77 - 78).

Другий етап — це постановка діагнозу, або оцінка шкільної роботи. На цьому етапі факти, які отримано в аналізі, зв'язують у причинову залежність і вишукують коріння цієї залежності. Для того, щоб знайти причину низької якості роботи викладача, автор пропонує вживати, як і в Америці, класифікатори дефектів шкільної роботи.

Класифікатор, що наводить автор, не втратив свого значення і до нашого часу:

1. Брак достатніх знань у техніці викладання, коли педагог не досить підкований у техніці викладання, або не зможе застосувати в шкільній практиці головні педагогічні принципи.

2. Невміння з боку педагога підтримувати робочу дисципліну, невідповідність увагою класу.

3. Не досить певне й чітке опанування змістом учбової дисципліни.

4. Брак енергії, завдяки слабості фізичних сил учителя, чи відсутності у нього любови до своєї праці, коли він не готується до лекції, не веде відповідних записів, звітів.

5. Брак ініціативи, коли педагог може робити лише за сторонніми вказівками.

6. Невміння відповідним чином пристосовуватися ані до завшколою ані до вчителів, громадських організацій. Отже, такий вчитель не може організувати і налагодити шкільну роботу, хоч він був би гарний викладач лише для своєї групи, класу.

7. Брак "здорового глузду", він завжди бачить скрізь одні труднощі, діючи чи дуже швидко, чи надто повільно.

8. Брак стандартів, не знає, чого від нього вимагають.

9. Брак єдності мети, чіткої цілеспрямованості.

10. Не знає і не може розуміти своїх учнів, шукає дешевої популярності серед них.

11. Брак суворо визначеної особистості, коли він не може бути ентузіастом своєї роботи, не зацікавлює учнів, не користується довірою з їх боку.

12. Брак моральних правил" (там само, с.78 - 79).

Третім етапом у роботі інспектора є конструктивний момент, коли переведено аналіз в діагноз, інспектор розробляє конструкцію шкільного апарату, що виправила б всі ненормальні ухили від норми — побудову шкільного апарату, рівномірний розподіл 80

навантаження, організацію робочих процесів школи, підвищення кваліфікації педагога.

Цей етап має своїм завданням підвищити продуктивність праці та актуальність проблеми об'єктивної оцінки школи, орієнтацію на світову науку та досвід, постановку актуальної і для нашого часу проблеми стандартів педагогічної діяльності.

Фактично автор розглядає педагогічну діяльність як цілісну педагогічну систему, в якій представлені мета, діяльність вчителя та учнів, зміст навчання, його методи та результати.

Але в запропонованій системі інспектування школи головну увагу приділено аналізу процесу діяльності вчителя, а не результатів цієї діяльності. Крім того, автор, розглядаючи третій етап, хоча і пов'язує наслідки роботи з деякими управлінськими чинниками, але робить це не дуже чітко, дещо схематично.

Певний інтерес для керівників шкіл та науковців, що вивчають питання управління, може викликати робота П.Титаренка, яка присвячена організації колективної педагогічної роботи. (635). Він відзначає, що в установах соцвиху є організаційні форми вирішення суто педагогічних питань. Такою формою має бути "педагогічний колектив", який повинен обговорювати всі методичні справи, що торкаються установи освіти — розгляд робочих планів окремих робітників та виробничого плану установи в цілому, обговорення нових пропозицій щодо поліпшення праці установи, вибір підручників, питання розгортання комплексних тем, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, накопичування досвіду, вибір делегатів на конференції, якість підготовки учнів, які вибувають із школи, та інші питання навчально-виховного процесу.

Автор вважає, що педагогічний колектив утворюється там, де школа має не менше 3 вчителів. Педагогічний колектив проводить методичні наради, рішення яких мають силу та проводяться в життя, якщо

нема опіру завідувача установи та вони не суперечать розпорядженням та інструкціям керуючих органів. До складу педагогічного • колективу входять всі пед-робітники установи. Керує педколективом завідувач школи. Постанови педколективу фіксуються в протоколах, для ведення яких обирається 1 член педколективу. Збори проводяться двічі на місяць за рахунок норм робочого часу 6 астрономічних годин на день.

П.Титаренко пропонує запровадити описану форму роботи замість виробничих нарад, які критикують вчителі м.Луганська. Якщо в роботі автора замінити поняття "педагогічний колектив" на "педагогічна рада", то стає зрозумілим, що Луганський освітянин був першим, хто обґрунтував нову форму роботи. Майже всі його вимоги до "педагогічного колективу" увійшли до сучасного положення про педагогічну раду.

В педагогічній думці Східноукраїнського регіону 80-х років були представлені роботи педологічної спрямованості. В них розглядаються успіхи педпсихології, досвід використання тестів, вимоги до них, питання вивчення дитини.

Викладач Донецького інституту народної освіти Ф.Бельський підготував декілька робіт, присвячених використанню тестів (35, 36 тощо). Він вважав, що тести - це науковий метод вимірювання успішності учнів та груп, вони допомагають з'ясувати, які складові занять та які учні потребують більшої уваги. Тести збільшують інтерес учнів до навчання, діти знають, що їх робота буде оцінена відповідно дійсній якості, це активує їх навчальну діяльність. Добре побудовані стандартні тести відрізняються тим, що:

1) Виявляють головні ідеї предмета чи явища, що вивчається.

2) Збуджують власну думку учня.

3) Вони відмічають досягнення учнів за шкалою розумового розвитку.

4) Надають можливість здійснити оцінку засвоєння

вання, а не на підставі суб'єктивних висновків вчителя.

Під час розробки проблеми тестів Ф.Белькеий використовував не тільки педагогічну та психологічну літературу, а і аналіз свого власного досвіду.

Одна з проблем, яка викликала увагу науковців регіону, була проблема виховання дітей, яких в наш час називають педагогічно занедбаними. В 20-ті роки їх називали дезорганізаторами, другорічниками, відсталими.

Професор О.Фігурін розглядав проблему школярів-дезорганізаторів та відсталих учнів луганських трудшкіл. Його статті друкували часописи "Радянська школа", "Шляхи освіти", "Український Вісник Експериментальної Педагогіки і рефлексології".

Для робіт професора характерна чіткість, логічність, значна дослідницька база, обґрунтованість висновків. Автор висуває та перевіряє гіпотези, аналізує та узагальнює численні педагогічні факти. Все це дозволяє зробити висновок про те, що і для нашого часу роботи О.Фігуріна є прикладом організації науково-педагогічних досліджень.

Розглядаючи проблему школярів-дезорганізаторів, він характеризує ознаки поведінки таких дітей, аналізує кількісні показники (% дезорганізаторів складає 10 від загальної кількості дітей) в залежності від віку учнів, стать, соціальний стан, національний склад цих учнів. Особливу увагу приділено вивченню шкільного життя дезорганізаторів. О.Фігурін дослідив тривалість зосередження уваги у дезорганізаторів, характер їх навчальної роботи, спілкування з однокласниками. рівень їх успішності.

Третя група чинників, які аналізує автор, - це поведінка дезорганізаторів поза класом - на міжлекційних перервах, на вулиці та домашні умови життя цих дітей. Висновки, які робить професор, можна використовувати для виховання дітей і в наш час.

Дезорганізаторський характер поведінки школяра “має свої коріння в особливостях його (школяра-дезорганізатора) конституції, а не в умовах оточення, хоча в реалізації існуючої потенції до дезорганізаторських вчинків останнє (оточення) відіграє звичайно рішучу роль.

Висновки. Школяр-дезорганізатор - найбільш нестримана і подразлива дитина, особливостям поведінки якої (ендогенні впливи) не відповідають умови праці сучасної школи: класно-урочна система, словесні методи, пасивні форми роботи, тощо. Цим з'ясовується його бурхлива поведінка, цим з'ясовується його неуспішність.

2. Дезорганізатор - не дефектна дитина. Він здатний до зосередженої роботи, до колективного життя (вулиця), до виправлення своєї поведінки під впливом колективу. Його соціальність має негативний і навіть агресивний характер лише в специфічних умовах існування теперішніх шкільних колективів (груп).

8. Наближення школи до життя (громадська праця, як основна метода роботи), змінення метод і форми шкільної роботи у бік активізації дитячої праці та більшої колективізації роботи і поширення можливостей дітям виявляти природню для них рухливість - все це мусить значно зменшити кількість дезорганізаторів у школі і ліквідувати їхній шкідливий вплив на організований перебіг педагогічного процесу” (655).

Так же ретельно О.Фігурін аналізує проблему відсталих учнів (654). На той час таких було третина, кожна дев'ята дитина - другорічник, 15,9% школа призначила "передержки" на осінь. Причиною такого становища він вважає школу з її застарілими методами, придатними лише для двох третин дитячої маси. В школі, розрахованій на масову дитину, явище неуспішності величезної кількості дітей пануватиме доти, доки від класної роботи і словесної методи

школа не перейде до інших життєвих організаційних і методичних форм праці.

На його погляд, орієнтація на громадсько-корисну роботу дітей, як основну методу щоденної праці школи, як на головну форму навчання - цілком розв'язує проблему боротьби з відсталістю та й багато інших болючих питань сучасної педагогіки.

Ці висновки свідчать про вплив на погляди О.Фігурина педології та комплексної системи навчання.

Проблемою другорічництва займався П.Турко. Але його роботи значної мірою відрізняються від попередніх. Якщо для Фігурина основою для теоретичних узагальнень були емпіричні факти, то П.Турко лише частково використовує подібні дані, а в цілому буде свою роботу на засадах аналізу праць зарубіжних та вітчизняних науковців (641). Зрозуміло, що роботи

О.Фігурина були певним внеском в педагогічну науку, але і роботи П.Турко виконували важливу соціальну функцію, знайомили широкі педагогічні кола зі світовою та вітчизняною педагогічною думкою. Так, він спирається на роботи Термена, Ленца, Герт- вича, Сфрусі, Блонського, Басова, Рюле, Четунова.

Представниками педагогічної думки регіону були не тільки науково-педагогічні працівники та робітники органів управління освітою, а і вчителі, керівники шкіл. Так, вчитель залізничної семирічки А.Мурав- йов описує робочий день в школі (409). Його невеличка за розміром стаття (3 сторінки), в якій він описує, як провів 4 уроки, дозволяє з'ясувати численні особливості діяльності вчителя та організації навчально-виховного процесу. Про них свідчать і факти, які описує вчитель, і те, на що він звертає увагу, і те, які він дає оцінки. Зміст статті свідчить про повагу вчителя до дитини, яка базується на тому, що він знає, розуміє та враховує її індивідуальні особливості. Вчитель уважно ставиться до психічного стану учнів, до взаємин активістів та інших школярів. Для

освіти з сучасністю, диференціація учнів на три групи за рівнем підготовки при виконанні письмових завдань. При цьому вони колективно виконують завдання вчителя, а ті, хто бажає, працюють індивідуально. Цей факт свідчить про гнучкість та демократичність організації навчально-виховного процесу. Організуючи навчання, вчитель враховує методичні можливості школи, орієнтується на підтримку в вихованні учнів їх батьків. Важливою особливістю навчального процесу є спирання на активну діяльність учнів на уроці - використання фронтальної бесіди, доповідей учнів та їх обговорення, письмових робіт, роботи з запитаннями.

Таким чином, головними рисами педагогічного світогляду вчителя були увага та повага до дитини, орієнтація на оптимальне співвідношення активності педагога та учнів, природо- та культуровідповідність змісту навчально-виховного процесу.

Розповсюдження комплексної системи навчання обумовило появу численних робіт, в яких розглядалися питання запровадження нових методів навчально-виховного процесу. Детально висвітлюються питання змісту окремих комплексів, використання дальтонплану, взаємозв'язок комплексної програми, використання екскурсій та бесід при комплексній системі навчання. Так, Е.Кагаров розглядає бесіду як метод шкільної роботи, який дозволяє забезпечити більшу активність учнів (280). Він вважає бесіду основним моментом розгорнення комплексної програми навчання. В роботі Е.Кагарова висвітлюються типи бесід, їх побудова, прийоми залучення учнів до бесіди, необхідність розробки плану бесіди, керівництво бесідою, дидактичні, логічні, граматичні умови постановки правильного питання.

Положення даної статті не втратили значення і до нашого часу, однак автор звужує розуміння бесіди до обміну думками тільки між вчителем і учнями.

З комплексною системою навчання була пов'язана така форма роботи, як проведення звітних конференцій, що проводилися в Луганській трудовій школі №7. Для проведення конференцій збиралися учні однорідної групи, які розподіляли вивчений матеріал за підтемами між групами, потім кожна група виступала зі звітом з теми. Група мала можливість при необхідності показати як знає вірші, вміє рахувати, читати, виготовлені експонати. Діти з паралельної групи - "слухачі" задавали питання з наукової проблеми, що розглядалася. Темі конференцій були пов'язані з комплексами "Місто та міська природа взимку", "Кустарна промисловість", "Обробна промисловість міста", "Екскурсія на сталезавод ". В молодших групах конференція займала 2-3 уроки, в старших - 3-4 уроки. На конференціях були присутні батьки учнів. Можливо, що описана М.Єрмаковим форма роботи була першоосновою сучасної форми роботи, яку називають оглядом знань... (223).

Проблемі проведення лабораторних занять присвячена стаття Л.Сочинського (602). В ній він описує, що в Штерівській семирічці лабораторні завдання дають на термін 2 тижня. Кожне завдання являє собою невеликий закінчений комплекс, який є частиною більше широкого комплексу. Завдання розроблені так, щоб висновки учні здатні були зробити не тільки вивчаючи літературу, а проводячі лабораторні експерименти, спостереження, екскурсії. Ці завдання учням в письмовій формі дає викладач одного з циклів - суспільного, математичного чи природничо-технічного. Після отримання завдань учні в лабораторіях під наглядом та керівництвом викладачів виконують завдання. Викладач видає книги, прилади, дає вказівки та поради, аналізує помилки.

В останні 2-3 дні перед закінченням терміну завдання, коли учні добре ознайомились з сутністю завдання, на груповому часі проводиться співбесіда за змістом завдання.

Тільки після того, як завершено проробку всього завдання, проводиться конференція. Її мета - загострення уваги учнів на вірність цільової установки, узагальнення всього матеріалу теми, створення стимулів для подальшої роботи. Прикладом розподілу теми на робочі одиниці (2 добові завдання) є комплексна тема циклу: "Облік урожаїв". Тема з природознавства: "Збір та облік врожаю". Робочі одиниці теми: "1. Загальне знайомство з природою нашого краю". 2. "Збір урожаю". 3. "Визначення ваги та об'єму тіл". 4. "Урожай в селянському хазяйстві, колективах та радгоспах".

Наслідком проробки та підведення підсумків на заключній конференції є висновок, який роблять учні, - необхідно вивчати причини урожайності, а це складає матеріал наступної теми.

Описана Л.Сочинським система роботи була наслідком колективної праці вчителів школи, автор порівнює її з системою роботи Красно-Лучської семирічки, в якій лабораторні заняття протягом дня проводились 5 годин. Автор обгрунтовано вважає, що більше 2-3 годин учні не здатні працювати уважно, тому першу і останню годину кожного дня в школі було присвячено колективному обговоренню актуальних для лабораторної роботи питань. Це свідчить, що фактично в Штеровській школі поєднувались урочні та лабораторні форми занять. Обгрунтовано можна вважати точку зору автора на те, що недоцільно, щоб учні 8 днів підряд працювали самостійно. Така самостійність могла привести до помилкових шляхів та висновків. Без втручання педагогів вони могли закріпитися у свідомості учнів.

Зміст даної статті свідчить про те, що готових методик комплексної системи навчання в той час не було, і педагогічні колективи шкіл вели пошуково-методичну роботу. Для цього існували соціальні та управлінські умови. Освітяни мали можливість вносити значні зміни в навчально-виховний процес. Ре-

гіональний часопис стимулював бажання педагогів аналізувати, систематизувати та описувати досвід роботи. Це впливало на ефективність педагогічної діяльності як носіїв педагогічної думки, так і широкого кола читачів.

Одним з важливих напрямків педагогічного пошуку і досліджень в регіоні була розробка питань вищої педагогічної освіти та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Увагу освітян було спрямовано на широке коло питань педагогічної освіти: організація безперервної педагогічної та виробничої практики, проведення науково-педагогічних екскурсій, українізація навчально-виховного процесу, використання підпрактикуму як чинника підготовки вчителя, діяльність вечірнього педагогічного університету, зміст педагогічної освіти, організація навчально-суспільної діяльності студентів педагогічного інституту тощо.

Деякі з цих питань розглядалися на засадах дискусійного обговорення. Так, професор Донецького інституту народної освіти С.Грушевський запропонував систему безперервної педагогічної та виробничої практики в школах на 1-2 курсах інституту, коли студенти звільнялися від академічної роботи і знайомилися з педагогічним процесом, вивчали його з різних боків, допомагали вчителю працювати з групами відсталих учнів:

® на 2-3 курсах студенти замінюють вчителя на певний термін часу;

® на старшому курсі педагогічна практика набуває цілком активного характеру, студент працює за своїм фахом як рядовий викладач.

• Виробнича практика складається із праці в майстернях і праці на виробництві. С.Грушевський вважає, що співвідношення теорії і практики повинно бути 60% на теорію і 40% на практику (151).

З приводу безперервної педагогічної та виробничої практики з С.Грушевським полемізує П.Турко, який

вважає, що професор не пропонує нічого нового, що треба не об'єкт практики - "виробництво" прикріпити до педвузу, а навпаки - кожний педвуз прикріпити до виробництва. Хоча в роботі П.Турко є і обґрунтовані дорічні пропозиції, але він широко використовує не суто наукові, а значною мірою доводи ідеологічної спрямованості (640).

Питанням педагогічної практики присвячені роботи і А.Сосновськош, надруковані в часописі "Радянська школа" (599). Автор на основі матеріалів з досвіду організації педпрактикуму (педпрактики) студентів 3 та 4 курсів робить деякі висновки про застосування в Донецькому ІНО безперервної педпрактики. Студенти 3-го курсу проходять практику в групах 1-го концерну, студенти 4-го курсу працюють як "платні" викладачі дисциплін своєї спеціальності, виконуючі всі функції звичайного практичного робітника школи. Хоча ЩО готує викладача-цикловика (фізика-математика, мова-суспільствознавство, біологія -географія- хімія), але практика проводиться з одної певної дисципліни. Роботою практиканта керує методист, який проводить консультації, перевіряє конспекти уроків, двічі за практику відвідує лекції практиканта, дає йому відповідні вказівки (там само).

Аналіз робіт з питань педагогічної практики дозволяє зробити висновок, що ще в 20-ті роки була створена система педагогічної практики, яка зберегла свої головні характеристики до нашого часу.

Велика кількість робіт представників педагогічної думки регіону цього часу була присвячена питанням освіти робітників. Ці публікації широко відображають досвід роботи навчальних закладів (Макіївської школи ФЗУ, Школи Горпромуча Петрівського рудника, Сільгоспосвіти Луганщини, Первомайської школи гірничо-промислового учнівства та інші), питання методики професійно-технічної освіти, склад учнів системи професійної освіти, організацію виховної роботи, особливості навчальних планів закладів

професійної освіти, організацію конкурсів на кращий заклад професійної освіти.

Так, наприклад, П.Блажевич розглядає наслідки конкурсу на кращу школу гірничо-промислового учнівства (45). Його робота викликає інтерес в зв'язку з тим, що в ній наведено вимоги до навчального закладу та характеризується рівень відповідності цим вимогам навчальних закладів. Ці заклади повинні були мати задовільні приміщення та обладнання. Друга вимога до кращих шкіл - задовільна організація виробничого навчання. Особлива увага приділялась рівню кваліфікації та організації виробничого навчання під землею.

Наступна вимога до кращих шкіл - відповідний стан громадської роботи. Крім того, до уваги брали побудову й бік шкільного життя, питання гігієни, фізичної культури учнів. Ураховували кількість учнів, авторитет школи серед робітників.

Участь у конкурсі брали 14 шкіл України. Переможцем була визнана Первомайська школа Донбасу. Друге місце посіла Червоногвардійська школа Донбасу. Автор детально описує головні особливості школи-переможця.

Значення цієї роботи в 20-ті та 90-ті роки було різним. Під час свого опублікування ця стаття виконувала функцію як розповсюдження передового досвіду, так і нормативних вимог до функціонування професійно-технічного навчального закладу. В 90-ті роки стаття стала цінним джерелом вивчення історії освіти Східноукраїнського регіону та України.

Цей висновок стосується значної кількості робіт, надрукованих в той час. Так, в статті П.Луцького "Професійна освіта жінок на Луганщині" (373) ретельно аналізується відсоток жінок в різних типах профшкіл (мистецьких, медичних, соціально-економічних, індустріальних, сільськогосподарських, робочих профшколах, вузах, робфаках тощо). В той час стаття виконувала скоріше політичну роль, так

як її висновки дозволяли реалізувати ідею радянської влади про закріплення жінок на виробництві, а в наш час вона теж стала важливим джерелом для історико-педагогічних досліджень.

Стаття М.Рижутіна "Зауваження по питанням сільськогосподарської освіти" (547) дозволяє з'ясувати не тільки стан професійної освіти, але і те, як розглядали функцію освіти в суспільстві в той час. Автор зазначає, що всім сільськогосподарським школам був властивим ухил у бік надмірного захоплення господарством і зовсім мало уваги приділялося навчальній справі. Причому господарства свої організовували не на засадах учбово-допоміжного господарства - закладу при школі, а на зразок радгоспу, в якому учнів використовували часто як робочу силу (там само, с.24). В роботі шкіл бракувало певної ув'язки теоретичних курсів, належного інструктування учнів та участі окремих викладачів в процесі виробництва.

М.Рижутін наголошує на тому, що з майбутнього року треба перейти на прийом у сільгоспники підлітків, що закінчили семирічку або мають підготовку за курс семирічки. Принципове значення для аналізу цієї роботи має визначення перспектив розвитку мережі сільськогосподарських шкіл. За п'ятирічку планувалося відкрити Олександрівську зоотехнічну профшколу, Успенську зоотехнічну профшколу, Мало-Миколаївську інтегральну зі скотарським ухилом, Селезнівську інтегральну з ухилом рільничим, Лугано-Станичну інтегральну з ухилом рільничим, Дмитрівську з інтегральним ухилом. Далі автор робить висновок, що така мережа шкіл, "територіальне розташування їх в окрузі, а також і фах їх цілком відбиває чергове завдання сільськогосподарства Луганщини і йде по шляху реконструкції його в інтерес соціалістичного будівництва" (там само, с.25.)

Цей висновок свідчить про те, що, як у суспільстві, так і у даного автора на той час панувало уявлення про освіту як засіб задоволення економічних по-

треб суспільства, завдань соціалістичного будівництва. Подібним було і ставлення до особистості людини, яка теж розглядалася як засіб перебудови суспільства. Даним цілям було підпорядковане бажання підвищити теоретичний рівень професійної підготовки, приймати до сільгоспшкіл тих, хто мав семирічну освіту. Країні були потрібні кваліфіковані фахівці. Все це свідчить про те, що педагогічна думка закріплювала у свідомості освітян пріоритетність інтересів держави над інтересами особистості.

На характер педагогічної думки цього напрямку значно впливало те, що її носіями були працівники закладів освіти та установ управління освітою. Це зумовило притаманний цим працям рівень опису роботи та частково його аналізу.

Проведений в параграфі аналіз педагогічної думки Східноукраїнського регіону дозволяє зробити наступні висновки. Період з двадцятих до середини тридцятих років був станом бурхливого розвитку педагогічної думки. Структура педагогічної думки відповідала структурі освіти. Носіями педагогічної думки були освітяни (вчителі, працівники органів управління освітою) та науково-педагогічні працівники. Вони розробляли питання шкільної педагогіки, педагогіки педагогічної освіти та підвищення кваліфікації, професійної педагогіки. Для методологічних засад педагогічної думки цього періоду характерним є еkleктичний підхід - спроба поєднати ідеї Шацького, Блонського, педології, теорії "вільного виховання", "школи праці" та "школи навчання".

Пануючим засобом формування дослідницької проблематики був емпіричний. Педагогічна думка цього періоду була зорієнтована на використання та розвиток досягнень світової та вітчизняної науки.

Для практичних працівників освіти було характерним використання спостереження та аналізу статистичної інформації як головних методів отримання інформації. Для науково-педагогічних працівників,

особливо тих, хто дотримувався ідей педології, були характерні використання широкого комплексу методів дослідження, обґрунтованість висновків.

Для педагогічної думки практичних працівників освіти був характерним рівень опису досвіду та його аналізу, для педагогічної думки науково-педагогічних працівників був притаманний рівень локальних досліджень. Важливою особливістю наукової та педагогічної діяльності того часу була творча співдружність науковців та практиків, освітяни були зорієнтовані на широке впровадження наукових наробок в навчально-виховний процес навчальних закладів.

Головною формою представлення результатів педагогічних пошуків були статті в регіональному часописі, саме це дозволило зберегти для нащадків цінну наукову інформацію. Загальна кількість представників педагогічної думки складала близько 200 чоловік, що для того часу було значною цифрою.

В 20-ті роки в регіоні працюють експериментальні навчальні заклади, але переважна кількість наукових робіт, що виконувались, були індивідуальні, хоча всі вони мали загальну спрямованість.

Структура педагогічної думки того часу повністю відповідала структурі освіти, що свідчить як про практичну спрямованість досліджень, так і про ще недостатній рівень теоретичного узагальнення отриманих фактів.

Найважливішу особливість педагогічної думки того часу дозволяє з'ясувати тільки комплексне, цілісне урахування всіх критеріїв оцінки цього явища. Хоча роботи окремих представників педагогічної думки були присвячені окремим локальним питанням педагогічної діяльності, все ж майже всі вони були спрямовані на формування нової педагогічної парадигми. Для неї були притаманні гуманістичність, демократичність, орієнтація на розвиток особистості, урахування того, що було кращого в попередніх теоріях та педагогічних системах. Ці риси проявилися як прогресивні тенден-

ції, але вони не отримали остаточного затвердження. В 20-ті роки офіційна, державна точка зору на розвиток освіти та позиції педагогічних та наукових працівників значною мірою співпадали і відповідали прогресивним тенденціям розвитку освітньої галузі. Але поступово починаються розбіжності позицій педагогічної громадськості та держави. Посилюється ідеологічний вплив на освіту. Найбільш яскраво це проявляється в системі професійної освіти, яка цілком підпорядковується інтересам держави.

Тоталітарна система, що остаточно затверджується в 30-ті роки, робить все, щоб забезпечити єдність спрямованості та характеру педагогічної думки і офіційної точки зору.

Найбільш яскрава оцінка розвитку педагогічної думки регіону була дана під час п'ятирічного ювілею часопису "Радянська школа", коли члени редколегії зазначали, що "Внаслідок п'ятирічної роботи маємо на сьогодні 46 окремих книжок "Радянської школи" з загальною кількістю 5295 друкованих сторінок, себто понад 750 окремих статей загальнопедагогічного, методичного і практичного змісту. Для провінціального міста, де до революції навіть не виходило не жодної маленької газети, де не було (на всій території Донбасу) ні жодного ВУЗу - ця цифра досить виразний показник, що його безумовно не зможе обминути мовчанкою майбутній історик освіти в Донбасі, зокрема на Луганщині" (537).

2.3. Розвиток педагогічної думки регіону з середини 30-х до початку 90-х років

Прийняті на початку 30-х років постанови комуністичної партії та радянського уряду "Про початкову та середню школу", "Про педологічні перекручування в системі наркомосів" та інші зумовили докорінні зміни не тільки в системі освіти, але і в характері педагогічної думки України. На довгий час було порушено внутрішню логіку розвитку педагогічної науки.

яка повністю підпорядковується вирішенню завдань переважно ідеологічної спрямованості.

Педагогічна думка в регіоні набуває характеру опису досвіду роботи. Закриття журналу "Радянська школа" обумовило значне звуження кола науковців. В 30-ті роки в столичних виданнях з'являються поодинокі статті представників регіону. Так, у часописі "Комуністична освіта" друкується стаття З.Том-кевич про досвід вчительки російської мови та літератури зі Сталінської СІП №2 Колеснікової М.Н. Увагу автора привертає:

а) чітке встановлення зовнішніх технічних прийомів, прекрасно засвоєних дітьми;

б) спокійний нерізький голос викладача;

в) увага викладача до поз учнів, їх манери тримати ручки;

г) дуже невелика при цьому кількість зауважень, які робляться тихим голосом, прекрасна дисципліна;

д) раціональне використання часу (639, с.101 - 104).

Перелічені характеристики уроку свідчать про те, що автор звертає увагу переважно на зовнішні прояви діяльності вчителя та учнів.

Яскравим прикладом ідеологізації педагогічної думки є стаття Д.Вакер та О.Томашенко, в якій описується досвід вчителів регіону. Автори висвітлюють роботу вчителя української мови та літератури Ігна-това з Серговської школи, який, викладаючи фольклор, своїми вміло організованими уроками викликає в учнів співчуття до селян-кріпаків і ненависть до поміщиків-експлуататорів (67, с.106 - 116).

В Краматорській школі №14 вчителька Поцелуева, проводячи урок з арифметики в 2 класі, вміло використала цифровий матеріал виборів до Верховної Ради СРСР, чим зробила урок цікавим і учні засвоїли свідомо і добре поданий програмний матеріал.

Але в той же час, зазначають автори, є і такі вчителі, які обмежуються лише поданням фактичного

матеріалу свого предмету і не надають урокам необхідного ідейно-політичного спрямування. Так, наприклад, в Серговській СШ №2 учитель географії Іванов, проробляючи в 9 класі тему "Промисловість Німеччини", говорив весь час про високий розвиток промисловості і нічого не сказав про жахливі форми експлуатації робітничого класу німецькими капіталістами, нічого не сказав про паліїв війни - німецьких фашистів, що готують нову імперіалістичну війну (там само).

Цікавий матеріал про погляди на організацію виховання, навчання дітей, управління школою містить стаття заслуженої вчительки, завідувача початковою школою з міста Ворошиловграда О.Баско (31, с.65- 69). В статі говориться, що її педагогічний стаж складає 30 років, з яких 7 років вона працює завідувачем школи. Зміст статті свідчить про те, що вже в 30-ті роки складається система роботи школи, яка стає майже на 60 років традиційною. У виховній роботі головним засобом стає слово, проведення літмон-тажів, занять гуртків, бесід з порушниками дисципліни, відвідування учнів вдома, антирелігійна пропаганда, організація чергування вчителів та учнів, роботи батьківських комітетів, змагання учнів, класів, вчителів, боротьба за високий відсоток успішності учнів. Головними напрямками управлінської діяльності стає аналіз наслідків роботи школи, планування роботи, організація методичної роботи з вчителями, контроль за їх діяльністю, вирішення питань забезпечення школи обладнанням, підручниками, приладами, наочними матеріалами, організація проведення ремонтних робіт.

В 30-ті роки виходять роботи з методики викладання окремих предметів. Так, наприклад, викладач Ворошиловградського педінституту І.Войтенко друкує ряд статей з методики викладання хімії (91, 92).

Друга світова війна на довгий час зупинила розвиток педагогічної думки в регіоні. В перші післявоєнні

роки стан педагогічної думки в регіоні відбивав розвиток педагогічної науки в Україні. Характеризуючи його, “Радянська школа” в той час відзначала, що за післявоєнні роки в Україні не вийшло жодної значної монографії з питань педагогічної психології, не створено нових підручників з педагогіки, мало вийшло збірників наукових праць, хоча є три науково-дослідні інститути (педагогіки і психології, дефектології) 26 інститутів вдосконалення вчителів, багато кафедр педагогіки та психології в педвузах, не захищено жодної докторської дисертації з педагогіки. В педагогічних і вчительських інститутах на кафедрах педагогіки і психології 234 викладача і тільки 22,9% мають вчені ступені і звання (233, с.3 - 9).

Передові педагоги набули багатого досвіду навчально-виховної роботи. Але цей досвід ще не використаний науковими працівниками для розробки актуальних питань формування дитячого колективу, творче впровадження в педагогічну практику спадщини А.С.Макаренка. Не опрацьована психологія і методика виховання у дітей науково-матеріалістичного світогляду, свідомої дисципліни, працьовитості, відповідальності, уважності, самостійності, мужності тощо. Не недостатньо розробляються проблеми фізичного та естетичного виховання, керівництва школою, історії школи та освіти, педагогічної і психологічної думки на Україні. Написані праці та дисертації не стали здобутком широких кіл вчителів. Не розробляються комплексні теми.

Зв'язок науки зі школою часто має поверховий характер. Він обмежується описом фактів з роботи вчителя. Не дається аналізу системи тих способів, за допомогою яких учитель досягає значних результатів у навчально-виховній роботі (там само, с.3-9).

Викладачі кафедр педагогіки педвузів України розробляють мало тем з актуальних проблем педагогіки. Так, на 1952 рік не було заплановано жодної монографії про школу, досвід передових вчителів,

проблеми політехнізації середньої школи. Деякі керівники кафедр і викладачі планують теми, на які вже написані роботи (651, с.9-13).

Міністерство освіти УРСР щороку планує видання 15 томів наукових записок. Проте через низьку якість підготовлених для опублікування робіт цей план виконується лише на половину. Особливо низька якість робіт Сумського, Львівського, Ворошилов-градського та Кам'янець-Подільського педагогічних інститутів (там само).

Про стан педагогічної думки в регіоні в післявоєнні роки свідчать наступні факти. З 1946 по 1953 рік педвузи республіки видали 37 книг "Наукових записок": Київський педінститут - 9 книг, Харківський - 4, Львівський - 4, Вінницький, Одеський, Миколаївський, Черкаський, Ніжинський - по 2; Сталінський, Запорізький, Житомирський, Кіровоградський, Полтавський, Луцький, Сумський, Херсонський - по 1 (420, с.52).

Серед цього списку немає Луганського педагогічного інституту. Але зробити обґрунтовані висновки можна, якщо проаналізувати статті з педагогіки інших вузів, надруковані в наукових записках. Всього в 1946-1953 р.р. було надруковано 19 таких статей. Серед них 9 були присвячені ювілейним датам інститутів, 2 - А.С.Макаренку та В.Г.Белинському, 2 - питанням підготовки вчителів, 2 - питанням виховання в сім'ї, 3 - питанням виховання школярів, 1 - методиці використання кіно на уроці.

Ці факти свідчать про те, що не тільки в Східноукраїнському регіоні, але і по всій Україні педагогічним дослідженням приділялось мало уваги.

Науково-дослідна робота часто збивається на розробку дрібних неактуальних питань. Здрібнення тематики утруднює опрацювання серйозних проблем, гальмує розгортання роботи над комплексними темами.

В той же час наприкінці сорокових років Ворошиловградський та Сталінський обласні відділи освіти

та інститути удосконалення вчителів з метою узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду організували видання збірників і брошур на допомогу вчителю. Як вважає К.Ф.Присяжнюк, ці факти свідчать, що обласні відділи освіти мали достатні сили для узагальнення досвіду передових учителів (518, с.5).

Певну активність в розвитку педагогічної думки регіону в цей період проявляли і інші працівники управлінських структур. Інспектор шкіл м.Сталіно узагальнює свій досвід інспектування шкіл, яке він проводив з таких питань:

1. Наявність і стан шкільної документації та планування роботи вчителя на півріччя.

2. Виконання закону про загальне обов'язкове навчання.

3. Як директор і завуч школи контролюють і керують роботою вчителів.

4. Стан успішності учнів.

5. Підвищення ділової кваліфікації вчителів.

6. Учнівські організації

7. Позакласна і позашкільна робота.

8. Виховна робота.

9. Робота з батьками.

10. Громадсько-політична робота школи.

11. Санітарний стан школи.

12. Господарська діяльність (115, с.55-56).

Під час перевірки відвідували 12 уроків (інспектор та позаштатні інспектори-керівники інших шкіл), проводили співбесіди з шефами, вчителями, учнями, керівниками школи. Відвідування починали з відвідування уроків керівників школи. Рівень знань учнів дозволяли з'ясувати письмові контрольні роботи.

Л.І.Горбенко вважає, що інспектор повинен бути в школі за рік 3 рази - у першій чверті з тематичним обслідуванням у питаннях організації початку навчального року; у другій або у третій чверті з

тичним обслідуванням з питань підготовки школи до випускних екзаменів і перевідних іспитів та закінчення навчального року (там само, с.58).

Підхід автора статті до інспектування школи свідчить про бажання охопити вивченням всі головні складові роботи школи, але фактично такий контроль відтворював школу "навчання", що склалася в 30-ті роки. Головним показником ефективності роботи школи вважається успішність, а не розвиток учнів. У автора не виникає думки вивчити такі питання, як ставлення учнів, їх батьків, вчителів до школи, стан морально-психологічного клімату, характер взаємин вчителів та учнів, керівників шкіл та вчителів.

Таке становище було зумовлено як авторитарним характером стосунків в суспільстві, так і станом педагогічної науки того часу. Педагогічна думка була приречена довгий час функціонувати в межах традиційної, значною мірою консервативної, парадигми.

В 50-ті роки педагогічні дослідження розширилися, проте можливість публікації в пресі результатів виконаних наукових робіт і творчого обговорення питань педагогічних теорій і практики в Україні в той час була дуже обмежена. Це призводило до того, що не всі результати виконаних робіт публікувалися, результати науково-теоретичних досліджень через недостатню популяризацію слабо застосовувалися в практиці навчально-виховної роботи в школі. Така ситуація негативно впливала на розвиток педагогічної думки в регіоні, не сприяла зростанню науково-педагогічних кадрів і теоретичній підготовці вчителів.

Як зазначав В.І.Чеделев, "траплялися і такі прикрі випадки, коли вчителі не читають потрібної методичної літератури, виявляють нігілістичне ставлення до неї. Так, заступник директора з навчальної роботи однієї зі шкіл м.Комунарська Луганської області на запитання "Якою методичною літературою ви користуєтеся у підготовці до уроків?" відповів: "А навіщо вона мені? Я

чив педінститут”. Таке ставлення до педагогічної науки було притаманне вчителям і в інших регіонах (688).

Подолання такого становища значною мірою залежало від позиції органів управління освітою та обласних інститутів удосконалення вчителів.

Сталінський ІУВ та облвно вважали, що вся робота в школах повинна ґрунтуватися на найновіших досягненнях педагогічної науки, на впровадженні в практику роботи шкіл передового педагогічного досвіду. Для реалізації цих завдань в області використовували педагогічні читання, науково-практичні конференції, семінари та практикуми, курси, педагогічні виставки тощо (786).

Така робота проводиться і в Луганській області. Так, в 1960 році в м.Луганську відбулася науково-практична конференція з питань психологічної підготовки учнів до праці, організована Луганським обласним відділом народної освіти, ІУВ та науково-дослідним інститутом психології УРСР. В ній взяло участь близько 700 педагогів. З доповідями виступили директор інституту психології Г.С.Костюк, завідувач облвно А.В.Колот. В обговоренні доповідей та роботі секцій брали участь працівники інституту психології, керівники та вчителі шкіл області, науковці педагогічного інституту (421, с.92-93).

В цьому ж році у м.Сталіно була проведена науково-практична конференція вчителів історії. В ній взяло участь понад 1000 вчителів, директорів, завучів шкіл, працівників органів народної освіти, науковців Москви, Києва.

В 1960 р. Луганський ІУВ запровадив нову для України ініціативу - почав видавати під рубрикою "Трибуна передового досвіду вчителів" "Методичні листи" і розповсюджувати їх серед усіх шкіл області. Перевагою цих невеликих за обсягом (1 аркуш) методичних листів була насамперед оперативність їх підготовки, яка не вимагала багато часу. Вже через де-

кілька днів після виходу в світ учителі області мали можливість ознайомитися з методичними листами.

Кожний з цих листів -- це стаття з досвіду роботи. В одному з таких листів розповідається про роботу організованого за ініціативою педагогічного колективу СШ№5 Свердловського району університету для батьків. У статті наведено план роботи університету, висвітлено методику проведення лекцій, показано позитивний вплив спільної роботи ніколи і батьків на поведінку учнів.

Зміст іншого "Методичного листа" становить стаття вчителя фізичного виховання СШ №53 м.Кадіївка К.А.Алідаєва "Музикальний супровід гімнастичних уроків у школі як елемент естетичного виховання учнів". Досвід роботи за новими програмами вчителів української мови Северодонецької СШ №2 висвітлено в "Методичному листі", що вийшов 29.11.1960 р. У статті директора школи В.І.Момота показано, як педагогічний колектив працює над розвитком мови учнів, домагається взаємозв'язку у викладанні української і російської мови. Роботі предметної комісії вчителів математики в СШ №4 Краснолуцького району присвячено "Методичний лист", що видано 10 березня 1960 р.

Луганський ІУВ видав бібліотечку вчителя "Майстри педагогічної справи", в якій описано досвід роботи 25 кращих педагогів області.

Робота по вивченню та пропаганді передового педагогічного досвіду стає постійним завданням регіональних методичних установ. Протягом 1964/65 навчального року Луганським інститутом удосконалення вчителів було вивчено і узагальнено досвід роботи 23-х масових та 5-ти опорних шкіл, 28-ми шкіл передового досвіду, 165-ти вчителів, 2-х педагогічних кабінетів на громадських засадах та 27-ми позаштатних методистів. Поширення педагогічного досвіду здійснювалось інститутом через постійно діючі

ставки, курси, семінари, педагогічні читання, видання методичної літератури, через опорні школи.

Традиційною формою стали педагогічні читання з метою поширення педагогічного досвіду. В 1965 році більш як у 800 школах відбулися педагогічні читання з проблем "Навчання і виховання - єдиний процес" і "Досвід подолання другорічництва і упередження неуспішності учнів". Педчитаннями було охоплено 10 тисяч учителів.

В 1965 році інститутом було видано 32 роботи загальним тиражем понад 50 тисяч примірників та 78 методичних листів та брошур (, с.106-108).

У 50-70-ті роки центрами педагогічної думки в Україні були педагогічні інститути. Зокрема, вагомий внесок в розвиток педагогічної думки Східноукраїнського регіону вносили викладачі Луганського, Донецького, Слов'янського, Горлівського педагогічних інститутів.

В 50-ті роки завершується формування системи зв'язків вищих педагогічних навчальних закладів з педагогічною практикою. На реалізацію цих зв'язків були спрямовані зусилля педагогів-науковців. Щороку перед початком нового навчального року вчені ради інститутів розглядали і затверджували план заходів по роботі кафедр у школах. План, як правило, мав такі розділи: а) вивчення й узагальнення роботи шкіл; б) участь кафедр у методичній роботі; в) організація лекційної пропаганди; г) проведення уроків членами кафедр; д) організація суспільно-корисної і навчально-виховної роботи студентів у школах. План друкувався і розсилався до шкіл і органів освіти. Протягом року Рада інституту кілька разів заслуховувала повідомлення завідуючих кафедрами про хід виконання намічених заходів (163, с.86).

В ході дослідження нами було вивчено тематику публікацій, створених викладачами Луганського держпедінституту за період з 1955 по 1973 рік. Загальні відомості про ці роботи наведено в таблиці 1.

З 1806 опублікованих за цей період робіт 404 (22,37%) присвячені питанням методики викладання окремих дисциплін, 178 (9,86%) - питанням загальної та шкільної педагогіки.

Із 178 праць, присвячених питанням загальної та шкільної педагогіки, 91 (51,12%) вийшла за межами регіону, в тому числі 55 (30,90%) - в центральних виданнях (Київ, Москва). Ці факти свідчать про широке розповсюдження ідей науковців в країні. Але аналіз тематики публікацій викладачів ЛДШ за розробленими нами критеріями оцінки розвитку педагогічної думки дає підставити зробити висновок про те, що на цьому етапі ще не склалися наукові школи, провідною формою організації педагогічних досліджень були індивідуальні пошукові роботи.

Відсутність в інституті педагогічних наукових шкіл обумовила рівень педагогічних досліджень, які мали локальний характер, були представлені переважно в формі методичних рекомендацій та педагогічних правил.

На жаль, для більшості опублікованих в той час робіт було характерним те що їх результати повторювали чи підтверджували вже відомі наукові положення. Притаманний тому часу підхід до оцінки результативності наукової роботи за кількістю публікацій обумовив те, що добра частина публікацій друкувалася кілька разів з частковими змінами та під різними назвами.

Тематика та зміст публікацій викладачів Луганського державного педагогічного інституту свідчить про те, що всі дослідження здійснювалися на засадах марксистсько-ленінської методології. Та інакше в той час не могло і бути. Більше половини робіт з шкільної педагогіки присвячено питанням комуністичного виховання молоді. Як і всі педагогично-науковці того часу, викладачі інституту орієнтувалися на функціональний підхід до виховання особистості, який передбачав розподіл всіх якостей людини на

(фізичні, трудові, естетичні, ідейні тощо) та організацію і виховання за окремими напрямками (фізичне, трудове, естетичне виховання тощо). Такий підхід, з одного боку, спрямовував науковців та практичних педагогічних працівників на конкретизацію мети виховання, а з іншого боку, дробив цілісний процес розвитку та виховання дитини на окремі не дуже міцно пов'язані між собою складові.

Таблиця 1

**Тематика педагогічних публікацій викладачів
Луганського держпедінституту за період з 1955 по
1973 рік**

Тематика публікацій	Кількість
Методика викладання окремих предметів	
математики	145
фізики	64
ХІМІЇ	5
географії	31
біології	22
історії	14
фізичного виховання	6
мови та літератури	117
Разом	404
Питання загальної та шкільної педагогіки	
Питання ідейного, морального, трудового, естетичного виховання	98
Педагогічна освіта	35
Дидактика	11
Використання технічних засобів навчання	11
Робота з батьками	7
Інші питання (теоретичні засади педагогіки, історія педагогіки тощо)	16
Разом	178

Як свідчить таблиця 1, тематика наукових публікацій викладачів ЛДПІ була різноманітною, але серед цього різноманіття не було робіт, присвячених питанням формування національної свідомості, використанню культурних надбань (культурної спадщи-

ни) українського народу в процесі виховання. Надто широка різноманітність тематики наукових праць свідчить і про те, що в той час не ставилася і не вирішувалася проблема управління процесом формування тематики наукових досліджень.

Подібна ситуація склалася і в Донецькому, Горлівському, Слов'янському педінститутах.

Значний внесок в розвиток педагогічної думки регіону у визначений період часу зробив Віктор Львович Зайцев - кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки Луганського держпедінституту у 60-ті роки. Серед всього різномаїття педагогічних досліджень В.Л.Зайцев окремо виділяв соціолого-педагогічні дослідження (дослідження соціальних аспектів виховання). До останніх він відносив вивчення рівня соціальної зрілості випускників шкіл, їх підготовленості до праці в умовах сучасного виробництва, дослідження джерел і характеру впливів на учня середовища - сім'ї, товаришів, дорослих, книг, радіо, кіно і театру, впливу школи, особи вчителя, вивчення процесів зростання культурно- педагогічного рівня населення мікрорайону під впливом діяльності школи, дослідження ролі громадськості в попередженні дитячих правопорушень тощо (240, с.8-12).

Основне завдання соціолого-педагогічних досліджень В.Л.Зайцев вбачав у виявленні таких видів діяльності і форм спілкування учнів з оточенням, які благотворно впливають на виховання (там само, с.9). Він наголошував на необхідності вдумливого добору об'єктів дослідження, обґрунтування схеми формування та обсягу вибіркової сукупності, врахування таких важливих факторів як час, форми, місце проведення опитування, спостереження або експерименту.

В своїх публікаціях В.Л.Зайцев відзначав, що, на жаль, частина педагогів-дослідників розпочинають свою дослідницьку роботу без достатньої підготовки, нерідко обмежуються використанням тільки одного

методу набуття первинної інформації - опитування, не поєднуючи його з іншими методами дослідження. Тільки окремі науковці зіставляють отримані ними дані із статистичними даними та з даними, отриманими іншими дослідниками, в той час як вірогідність висновків наукової роботи залежить від всебічного аналізу її результатів.

В.Л.Зайцев був прихильником поєднання кількісних і якісних показників, що було досить прогресивним явищем для того часу. У 60-ті роки в Україні ще не були поширені комп'ютерні методи статистичної обробки результатів педагогічних досліджень, вияв рівня їх значущості. В.Л. Зайцев зі своїми колегами намагалися доступними їм засобами узагальнити великі масиви отриманих даних (дослідженнями, які проводили викладачі кафедри педагогіки та студенти ДДП під керівництвом завідувача кафедри В.Л.Зайцева, були охоплені десятки шкіл і тисячі учнів. Вони склали загальні таблиці з усіх питань, що їх цікавили, потім - таблиці за віком учнів, порівняльні - за місцем їх проживання (місто, село, район, область). В.Л.Зайцев писав; «кожна таблиця відкривала нам усе нові й нові сторони питань, які ми вивчали, нові аспекти загальної проблеми, що в свою чергу давало змогу робити окремі висновки, які збагачували загальний (там само, с. 12).

В своїх роботах В.Л.Зайцев наголошував на необхідності вказувати у висновках будь-якого соціолого- педагогічного дослідження умови, в яких одержано ті чи інші дані, розкривати спосіб їх одержання, підкреслював, що пояснення шляхів отримання даних дослідження підвищує «значимість фактів, вони сповнюють думкою, цементуються в єдине ціле і становлять міцний фундамент теорії» (там само, с. 12).

Цінність педагогічної спадщини В.Л.Зайцева полягає не тільки в науковому обґрунтуванні процедури педагогічного дослідження, дуже цінним є представлений в його публікаціях досвід організації

ктивних педагогічних досліджень. Вперше колективне дослідження на кафедрі педагогіки Луганського педінституту було розпочато у 1960 році. В той час члени кафедри працювали над різними проблемами: вивчення впливу середовища на виховання, дослідження ідейного виховання, форм піонерської роботи, естетичного виховання, засобів активізації навчального процесу. Для того, щоб об'єднати зусилля членів кафедри, було обрано загальний напрямок дослідження: «Школа і суспільство». В окремі індивідуальні теми внесли відповідні зміни, в кожній індивідуальній темі знайшли відображення ті чи інші аспекти колективної теми. Увагу науковців було зосереджено на одному типі навчального закладу - школі-інтернаті, це дозволило на засіданнях кафедри обговорювати теоретичні питання, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу в школі-інтернаті, плани і методичку дослідження, програми експерименту та спостереження, звіти про поточні результати дослідження впливу середовища на виховання. До наукової роботи було залучено вчителів та студентів.

По завершенню першого етапу дослідження спільно з обласним відділом народної освіти та інститутом удосконалення вчителів було проведено конференцію, присвячену узагальненню результатів експериментальної роботи, видано збірку наукових праць. В конференції взяли участь представники 35 шкіл-інтернатів.

У 1962 році спільну тему було сформульовано таким чином: «Зв'язок навчально-виховної роботи школи-інтернату з життям, працею радянського народу». До колективної теми приєдналися викладачі кафедри математики, фізики, біології, історії, теорії і методички фізичного виховання - разом 23 науковця. Загальна тема мала кілька підтем: «Виховний вплив на школярів соціалістичного виробництва», «Професійна підготовка як засіб ознайомлення учнів

з виробничою культурою»: «Відображення життя і праці радянських людей в процесі вивчення географії», «Прищеплення учням любові до сільського господарства», «Виховання дітей на трудових і революційних традиціях народу», «Психологічна підготовка учнів до праці» тощо.

Але досвід роботи показав, що більш дійовим є колектив із членів однієї кафедри. Для поточного управління організацією дослідження заслуховували звіти про хід наукових пошуків на засіданнях авторського колективу, перед громадськими організаціями інституту, проводили студентські педагогічні читання. Наприкінці 1962 року вийшов том «Ученьїх записок», в якому 15 статей було присвячено висвітленню ходу колективного дослідження, а навесні 1963 року було проведено наукову конференцію і опубліковано її матеріали.

На третьому етапі дослідження було переформовано науковий колектив, який дещо зменшився, та обрано для детального вивчення новий аспект досліджуваної проблеми - «Керівництво соціальним впливом на учнів». Ця тема включала питання: «Межі педагогіки як науки», «Поєднання моральних та матеріальних стимулів у праці школярів», «Моральне виховання в сім'ї», «Причини педагогічної занедбаності і засоби її усунення» «Ідейно-політичне виховання учнів на прикладах із суспільного життя».

Під час роботи над темою було вирішено кожному науковцю працювати в окремій школі для того, щоб не створювати напруження і не порушувати нормальний ритм шкільного життя, і лише інколи проводили 2-3 експерименти в одному навчальному закладі.

Аналіз досвіду роботи над колективною темою дає підстави, зробити декілька висновків:

- виконання колективного наукового педагогічного дослідження стало можливим тому, що в інституті працювала людина, яка була здатна стати лідером

- відомий в регіоні і Україні науковець, авторитетний керівник - В.Л.Зайцев. Йому вдалося об'єднати навколо себе колектив однодумців;
- важливою особливістю колективного дослідження була його експериментальна спрямованість, що забезпечувало обґрунтованість висновків, наукову новизну результатів;
- багато уваги в ході дослідження було приділено розробці методики колективної наукової роботи;
- для управління процесом організації наукового пошуку використовували: колективне обговорення програми, планів, методики, результатів дослідження; звіти, наукові конференції, публікації наукових праць;
- в ході дослідження вирішувалися три типи завдань
 - наукові, педагогічні, професійно-педагогічні (завдання наукового дослідження, завдання, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу в школі, завдання підготовки майбутніх вчителів засобами залучення їх до наукових досліджень), що дозволило створити колектив, в якому були науковці, вчителі та студенти;
- проведенню дослідження сприяли постійна підтримка керівництва інституту, обласного управління освіти, інституту удосконалення вчителів; Перелічені особливості можна вважати необхідним

комплексом умов проведення колективних досліджень і в наш час.

В.Л.Зайцев був також керівником колективного дослідження виховних впливів на учнів, зокрема, вивчення уявлень учнів про джерела морального впливу (239, с. 89 - 93). Як відзначав В.Л.Зайцев, поведінка учнів головним чином визначається тим, які люди як на них впливають. Світогляд, поняття про добре та погане, справедливе та несправедливе, правильне та неправильне, бажане та недопустиме виникають під впливом всієї навчально-виховної роботи школи,

лягав на необхідності для школи і вчителя навчитися зводити на нівець вплив на дитину негативних факторів і збільшувати, підсилювати позитивні впливи (там само, с. 89). Для такої спрямованої діяльності вихователь повинен знати, хто і що із оточення дітей є джерелами морального впливу.

Для визначення ролі різних джерел моральних впливів на дітей, було проанкетовано 5 тисяч учнів 5-х - 11-х класів у 180-ти школах Луганської, Харківської, Донецької, Дніпропетровської, Івано-Франківської областей. Отримані в своїх дослідженнях дані В.Л.Зайцев порівнював з даними аналогічного опитування американських, англійських, польських школярів.

Висновки, що робив В.Л.Зайцев в процесі своєї наукової роботи, не були позбавлені ідеологічної спрямованості, але притаманні йому підходи до організації педагогічних досліджень, намагання суворо дотримуватися вимог, які забезпечують вірогідність і достовірність результатів дослідження, були досить прогресивними і не втрачають свого значення до сьогодні.

В.Л.Зайцев не був прихильником тих, хто перебільшував роль математичного апарату в педагогічних дослідженнях, але розумів, що без вимірювання не може бути науки. На той час "соціологічні виміри" не були чимось новим для радянської педагогіки. В.Л.Зайцев спирався і на сучасні досягнення в цій галузі, і на висновки та досвід, нагромаджені в минулому (метод кількісного вимірювання впливу оточення був характерним для педологічних досліджень у нашій країні в 20-ті роки. Після тривалої перерви інтерес до цього методу помітно зріс у 60-ті роки, але сам термін «виміри» в цей період ще не набув у педагогіці «прав громадянства», коло дослідників, що ним користувалися і проводили соціологічні вимірювання, було обмеженим).

В.Л.Зайцев виступав за широке використання

документів (письмових робіт учнів). Велику увагу він приділяв обґрунтуванню застосування вибіркового методу організації педагогічних досліджень.

Важливою ознакою високої для того часу дослідницької культури В.Л.Зайцева і очолюваного ним наукового колективу є те, що в своїх роботах Віктор Львович наводить не тільки результати і висновки, але й те, якими шляхами були отримані ці результати (описує методи набуття первинної інформації, схему формування вибіркової сукупності, її кількісний склад тощо).

Таким чином, В.Л.Зайцев був, по суті, піонером у Східноукраїнському регіоні у використанні досить суворих для того періоду процедур педагогічного дослідження, зробивши, напевно перший крок від описової до вимірювальної педагогіки, використання кількісних методів в науковій роботі в галузі педагогіки.

Цікавими є результати проведеного нами контент-аналізу публікацій представників педагогічної думки Східноукраїнського регіону в провідному педагогічному журналі - «Рідній школі» - за період з 1950 по 1969 рік включно. Загальна кількість публікацій авторів з Луганської області - 53 статті, приблизний обсяг - 200 сторінок, загальна кількість публікацій авторів з Донецької області - 65 статей, приблизний обсяг - 230 сторінок. За цей же період представники сусідньої Харківської області опублікували 110 статей з приблизним обсягом 470 сторінок. Серед авторів, які по суті є суб'єктами і носіями педагогічної думки регіону, викладачі педвузів та університетів складають відповідно по Луганській і Донецькій областях 50,8% та 31,1%; співробітники інститутів удосконалення вчителів - по 4,9%; директори шкіл - 8,2% і 19,7%; вчителі та вихователі - 19,7% і 18%; співробітники рай-, міськ-, облвно - 3,3% (по Луганській області це 2 особи, причому один з авторів - завідуючий відділом) та 18% (по Донецькій області це 11 осіб, серед них 7 - завідуючі відділами); спів

робітники партійних та комсомольських комітетів відповідно - 9,8% та 3,3%.

Серед авторів статей в «Радянській школі» із Східноукраїнського регіону в період, що аналізується, практично нема викладачів технікумів (один автор з Донецької області) та професійно-технічних училищ. На наш погляд, на це можуть бути різні причини. Можливо, таке становище пов'язане з наявністю на той час спеціалізованих журналів - «Середня спеціальна освіта» і «Професійно-технічна освіта». Але, нам здається, що більш вагомою причиною є недостатня увага робітників системи професійно-технічної та середньої спеціальної освіти в регіоні до загальнопедагогічних та методичних проблем. Дуже низький відсоток співробітників інститутів удосконалення вчителів серед авторів журналу, на наш погляд, свідчить про те, що в 50-ті-60-ті роки ці інститути не були справжнім осередком науково-педагогічної думки і не могли змагатися в цьому напрямку з педагогічними вузами та університетами.

Щоб дати узагальнену характеристику змісту публікацій представників Східноукраїнського регіону в 50-ті-60-ті роки, треба співставити відбиті в них досягнення науковців з вимогами, що ставилися до педагогічної науки на той час, і порівняти з аналогічними досягненнями в інших регіонах та Україні взагалі.

В середині 50-х років була надрукована стаття директора Українського науково-дослідного інституту педагогіки С.Х.Чавдарова та доктора педагогічних наук М.М.Грищенка «Невідкладні завдання педагогічної науки» (686, с. 11-21). В статті наголошується на необхідності вивчення тенденцій суспільного розвитку, різноманітного досвіду, який треба аналізувати, допомагати йому розвиватися, популяризувати. Важливими завданням автори вважали дослідження системи підготовки учнів до трудової діяльності, навчальних програм і підручників, системи роботи шкіл-інтернатів, варіативності змісту освіти у 8-10-х класах,

нових засобів навчання. На думку С.Х.Чавдарова та М.М.Грищенка, детальної розробки потребує ідея всебічного розвитку особистості. Особливу увагу вони звертали на необхідність обґрунтовувати розвиток системи освіти, яка не може бути незмінною.

Аналіз тематики публікацій в «Радянській школі» за 20 років дає таку картину (див. табл. 2). Автори з Луганської області віддавали перевагу питанням виховання і розвитку особистості (21,15% публікацій), удосконалення пізнавальної діяльності учнів та студентів (19,23%), методики викладання окремих предметів і окремим напрямкам виховання - по 17,31%, підвищенню кваліфікації педагогів і педагогічній освіті - 11,54%. По 5,77% складають матеріали, які присвячені питанням політехнічного і виробничого навчання, зв'язку педагогічної теорії і практики, матеріали інформаційного характеру про ювілейні дати, конференції, засідання, нові книги тощо. Недостатньо уваги автори з Луганської області приділяли розробці теоретичних питань педагогіки (3,84%), що було, мабуть, загальною тенденцією не тільки для регіону, а й для України взагалі. Дуже мало робіт стосується управління освітою (1,92%), в журналі не були представлені роботи авторів з Луганської області з історії педагогіки, профорієнтаційної роботи, не розглядалися луганськими авторами питання особистості вчителя та особливостей педагогічної діяльності. Інтереси авторів з Донецької області в цей період були зосереджені на питаннях удосконалення методики викладання окремих предметів і окремих напрямків виховання (по 15,38%), політехнічного і виробничого навчання (12,38%), удосконалення пізнавальної діяльності учнів та студентів (10,77%). Більше, ніж автори з Луганської області, дончани приділяли уваги питанням управління освітою (9,23% статей) та історії педагогіки (4,62%). Автори з Донецької області в своїх статтях не торкалися теоретичних питань педагогіки та зв'язку педагогічної науки і практики.

Таблиця 2

**Результати контент-аналізу тематики публікацій в
журналі «Радянська школа» за 1950-1969 роки***

Тема публікації	Область					
	Луганська		Донецька		Харківська	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%
Теоретичні питання педагогіки	2	3.84	0	0	2	1.82
Зв'язок пед., науки і практики	3	5.77	0	0	3	2.73
Управління освітою	1	1.92	6	9.23	14	12.7
Особистість вчителя та особливості пед. діяльності	0	0	1	1.54	4	3.64
Підвищення кваліфікації педагогів і пед. освіта	6	11.54	3	4.62	3	2.73
Удосконалення пізнавальної діяльності учнів, студентів	10	19.23	7	10.77	15	13.64
Методика викладання окремих предметів	9	17.31	10	15.38	17	15.45
Технології і засоби навчання	1	1.92	2	3.08	10	9.09
Позакласна навчальна робота	1	1.92	1	1.54	4	3.64
Виховання і розвиток особистості	11	21.15	6	9.23	13	11.82
Окремі напрямки виховання	9	17.31	10	15.38	6	5.45
Політехнічне і виробниче навчання	3	5.77	8	12.31	7	6.36
Профорієнтація	0	0	2	3.08	0	0
Історія педагогіки	0	0	3	4.62	9	8.18
Матеріали інформаційного характеру про ювілейні дати, конференції, засідання, нові книги тощо	3	5.77	2	3.08	3	2.73
Інше	4	7.69	4	6.15	6	5.45

В деяких публікаціях автори торкалися кількох тем, тому разом відсоток публікацій може становити більше 100. 116

Таблиця 3

Результати контент-аналізу змісту публікацій в журналі «Радянська школа» за 1950-1969 роки"

Тема публікації	Область					
	Луганська		Донецька		Харківська	
	КІЛЬ КІСТЬ	%	КІЛЬ КІСТЬ	%	КІЛЬ КІСТЬ	%
Результати теоретичного дослідження	1	1.92	1	1.54	1	0.91
Результати емпіричного дослідження	6	11.54	3	4.62	5	4.55
Методичні роздуми, пропозиції, розробки	15	28.85	29	44.62	45	40.91
Опис досвіду	43	82.69	50	76.92	73	66.36
Постановка проблеми (проблем)	1	1.92	2	3.85	1	0.91
Пропозиції щодо шляхів розв'язання проблеми (проблем)	1	1.92	2	3.85	1	0.91
Узагальнення і аналіз даних про розвиток системи освіти в історичному плані	0	0	3	4.62	0	0
Аналіз поглядів видатних педагогів минулого, можливості їх використання	0	0	0	0	9	8.18
Аналіз підсумків атестації, перевірки навчально-виховних закладів органами управління	0	0	0	0	0	0
Інформаційне повідомлення,	1	1.92	0	0	2	1.82
Рецензія	2	3.85	0	0	0	0
Інше	1	1.92	1	1.54	2	1.82

Характер деяких публікацій був, наприклад, таким: опис досвіду, постановка проблеми і пропозиції щодо шляхів її вирішення, або описи досвіду і методичні роздуми, тому разом відсоток публікацій може становити більше 100.

Аналіз характеру змісту публікацій авторів із Східноукраїнського регіону (див. табл. 3) дає підстави зробити такі висновки. Переважна більшість статей являє собою опис досвіду (82.69% публікацій авторів з Луганської області, 76.92% - з Донецької області) та методичні роздуми, пропозиції, розробки (відповідно 28.85% і 44.62%). В невеличкій частині публікацій представлені результати емпіричних досліджень (11.54% по Луганській області та 4.62% по Донецькій області). Дуже мало робіт, в яких би розглядалися теоретичні питання педагогіки (1.92% по Луганській області і 1.54% по Донецькій області), ставилися проблеми і пропонувалися б шляхи їх розв'язання (відповідно 1.92% і 3.85%). За період з 1950 по 1969 роки включно автори із Східноукраїнського регіону не публікували статей історико-педагогічного плану з аналізом поглядів та ідей видатних педагогів минулого і можливостей їх використання в сучасних умовах. 4.62% публікацій авторів з Донецької області присвячені узагальненню і аналізу даних про розвиток системи освіти за певні періоди існування радянської влади. Близько 8% робіт являють собою загальні гасла.

Співставлення характеристик кола авторів публікацій в «Радянській школі», тематики і змісту статей з аналогічними показниками по Харківській області за даними як традиційного, так і формалізованого контент-аналізу номерів журналу за 20 років (див. табл. 2 - 4), дає підстави стверджувати, що за цей період активність представників Луганської і Донецької областей була нижчою, ніж активність «сусідів» (про це свідчить загальна кількість публікацій за 20 років: Луганська область - 52, Донецька - 65, Харківська - 110). Що стосується тематичної спрямованості і характеру змісту статей, то вони суттєво не відрізняються.

Таблиця 4

**Результати контент-аналізу публікацій в журналі
«Радянська школа» за 1950-1969 роки. Коло авторів**

Автори	Область			
	Луганська		Донецька	
	кількість	%	кількість	%
Викладачі педвузів, університетів	31	50.8	19	31.1
Співробітники ІУВ	3	4.9	3	4.9
Директори шкіл	5	8.2	12	19.7
Вчителі, вихователі	12	19.7	11	18
Співробітники технікумів, професійно-технічних училищ	0	0	1	1.6
Співробітники рай-, міськ-, облвно	2	3.3	11	18
Партійні, комсомольських комітетів	6	9.8	2	3.3
Інше	2	3.3	2	3.3

В часописі "Народное образование" з 1970 по 1991 рр. було опубліковано 22 статті авторів з Луганської області та 50-ти авторів з Харківської області. Аналіз тематики та змісту робіт науковців регіону свідчить про те, що всі вони присвячені висвітленню передового педагогічного досвіду шкіл (СШ №36, 30,17 м.Ворошиловграда, Новокраснянської, Кадіїв- ської СШ №15, Біловодської, Великоцької, СШ №Д8 м.Жданова, СІП №15 м.Краматорська. СІП №1, 41, 60, 82. 94 м.Донецька, СШ №6 м.Дебальцево Донецької області тощо), педагогічних інститутів, органів управління освітою.

Серед авторів цих робіт відомі в регіоні науковці, педагоги, керівники освіти Можаяєв А., Пунський В., Пилипенко В., Мазур П., Коротяєв Б., Мальований М., Чоботар О., Захарова О. та інші.

Аналіз змісту часопису "Початкова освіта" за 20 років дозволяє зазначити, що Донецька область була представлена 80 публікаціями, Луганська - 32, Хар-

ківська - 50. Зі 112 публікацій авторів регіону понад 50 опубліковано викладачами Луганського (22) та Слов'янського (29) педагогічних інститутів. Близько 80 публікацій присвячено методиці роботи початкової школи, 11 робіт присвячено аналізу поглядів видатних педагогів минулого та обґрунтуванню можливості їх використання в сучасній практиці. Декілька публікацій присвячено питанням педагогічної освіти, управління освітою та ін. Численними публікаціями в часописі представлені Бадер В., Дашевська Л., Мазур П., Перевертень Г.

Серед найбільш помітних представників педагогічної думки регіону цього періоду слід відзначити В.О.Пунського, який працював вчителем історії в школах м.Луганська.

Діяльність В.О.Пунського була різнобічною. Він є автором декількох книг, численних статей в журналах "Радянська школа", "Народное образование", "Преподавание истории в школе". Багато років він керував практикою майбутніх вчителів історії. Своїм вчителем його вважають ті, хто ще в 70-ті роки неодноразово проходив під його керівництвом практику - кращий вчитель історії 90-х років в Луганській області Сидоренко Т.П., доктор педагогічних наук Хриков Є.М., вчитель-методист Калініна Л.М. та багато інших.

Разом з районним, міським та обласним відділами освіти та методичними ланками він проводив різноманітну роботу по підвищенню кваліфікації педагогів, розповсюдженню передового досвіду серед учителів області.

Понад 10 років В.Пунський очолював експериментальну роботу педагогічного колективу Ворошилов-градської СШ №36 з розробки та впровадження методики розвитку навчально-пізнавальних здібностей учнів. Ця робота в 1981 та 1983 роках була відзначена почесними дипломами АПН СРСР. Її особливостями були:

- високий науковий рівень, теоретична обґрунтованість експериментальної системи роботи;
- залучення до експериментальної роботи керівництва школи та значної кількості вчителів;
- тривалий термін дослідження, який дозволяв розвивати та удосконалювати систему роботи школи;
- зорієнтованість експериментальної роботи на пошук нових рішень важливих дидактичних проблем (так, наприклад, вперше розроблена "міжпредметна схема пояснення в 1-х-10-х класах загальних засобів навчально-пізнавальної діяльності");
- теоретичне узагальнення результатів експериментальної роботи не тільки в публікаціях В.О.Пінського, а і в публікаціях інших вчителів школи. Про значний науковий потенціал В.О.Пунського

свідчить те, що він один, без залучення інших науковців очолював складну та значну за обсягом експериментальну роботу, за наслідками якої в 1987 році у видавництві "Радянська школа" було видано книгу (652).

В цій книзі науково обґрунтовано та детально описано цілісну систему роботи школи по формуванню в учнів загальних способів навчально-пізнавальної діяльності. Ця система охоплює учнів з першого по десятий класи, діяльність вчителів-предметників, класних керівників, бібліотекарів. Вона передбачає значну методичну роботу з вчителями, залучення батьків та учнівських організацій.

Під час експериментальної роботи в школі було розроблено численні методичні матеріали, пам'ятки для учнів, підготовлені стенди, наочні посібники.

Проведене дослідження було одним із перших прикладів не тільки поєднання педагогічної науки та практики, а і перетворення вчителів на вчителів-науковців, а підготовлена книга є зразком педагогічної думки регіону того часу.

ком перебудови шкільної освіти. Формування визначення є важливою логічною операцією, оскільки в ньому знаходять відображення найістотніші ознаки поняття, тобто дається відповідь на запитання "Що це таке?" У зв'язку з цим включення в курс будь-якого навчального предмету пояснення теоретичних понять - необхідна умова формування теоретичних знань та розвитку пізнавальної активності учнів.

Найзагальніші поняття, які становлять теоретичний фундамент курсу. В.Пунський вважав, що, розробляючи схему формування основних теоретичних понять, необхідно встановити: 1) в чому полягає підготовка учнів до засвоєння поняття, які ознаки поняття їм вже відомі; 2) з якою глибиною розкриватиметься це поняття; 3) як буде пояснено зміст, сформульовано визначення даного поняття; 4) коли саме і які ознаки з'ясовуватимуться в процесі вивчення матеріалу; 5) які і де потрібно показати зв'язки даного поняття з іншими поняттями курсу; 6) яким новим змістом повинно збагачуватися уже введене поняття; 7) де здійснюватиметься узагальнення знань учнів про дане поняття; 8) на яких уроках слід навчати школярів вмінно застосовувати ці поняття як інструмент пізнання нових історичних фактів (530).

Велику увагу науковець приділяє проблемі співвідношення конкретно-історичного і теоретичного матеріалу шкільних курсів історії, методиці роз'яснення учням теоретичних положень, розкриття дії закономірностей історичного розвитку (534). Великий практичний інтерес викликає розроблений автором диференційований підхід до розкриття цих закономірностей. На першому, теоретичному рівні дію законів слід показувати на конкретних історичних фактах: на другому - робити узагальнюючі висновки, а на третьому - не тільки формулювати ці висновки, а й роз'яснювати, що вони становлять собою закономір

ності суспільного розвитку, тобто застосовувати поняття "закон".

В.О.Пунський висвітлює систему теоретичних висновків, понять, які треба розглядати в курсі першого періоду нової історії. Автор подає і методичні зразки вивчення теоретичного матеріалу в найважливіших темах першого періоду нової історії.

В.О.Пунський першим в регіоні почав використовувати системний підхід до аналізу та моделювання педагогічних явищ (532). Він сформулював вимоги системного підходу до побудови навчального матеріалу:

- такий підхід вимагає категоріального складу системи знань,
- що формується, тобто визначення того, з яких основних елементів ця система складається;
- повинна бути розроблена логічна структура системи знань, яка являє собою упорядковану сукупність зв'язків (відношень) між її елементами;
- слід визначити найголовніші системоутворюючі елементи і зв'язки, від яких залежить і склад, і структура даної системи;
- вона повинна поділитися на взаємопов'язані підсистеми, які в свою чергу, також поділяються на внутрішні, більш часткові компоненти;
- необхідно встановити і зовнішні зв'язки системи знань з кожного навчального предмета із системою сформованих у школярів умінь і навичок, системою виховної роботи (там само, с.36).

Ці думки - не абстрактні теоретичні положення. Вони були для В.О.Пунського теоретичною засадою щодо моделювання та здійснення практичної діяльності. Так, наприклад, він розглядав знання учнів як цілісну систему. Важливою вимогою до формування системи знань Пунський вважав послідовність в навчанні, для забезпечення реалізації цієї мети він розробив схему послідовності розкриття теоретичних понять як важливої складової системи знань. Схема передбачає

необхідні для засвоєння певного поняття, формулюються до його введення в курс; 2) на якому етапі навчального процесу воно вводиться, на якому емпіричному матеріалі розкривається; 3) яким новим емпіричним матеріалом буде "наповнюватися" введене поняття у ході подальшого навчання; 4) як і де будуть розкриті нові ознаки поняття; 5) на яких уроках слід виробляти в учнів уміння застосовувати його на практиці; 6) на якому етапі буде здійснюватися узагальнення знань про зміст цього поняття (531, с.26).

В.О.Пунський ще в 1983 році поставив актуальну проблему створення таких підручників для середньої школи, які в своїй сукупності становили б єдину систему і обґрунтував основні вимоги до неї: 1) забезпечити наступність у формуванні всіх міжпредметних знань; 2) зробити однотипну логічно-методичну розбивку тексту на супідрядні частини; 3) увести методологічний апарат, який би забезпечував міжпредметні зв'язки в процесі формування в учнів загальних умінь і навичок; 4) побудувати за єдиними дидактичними вимогами систему ілюстрацій; 5) подати словники з визначенням нових для учнів теоретичних понять; 6) забезпечити однотипне поліграфічне оформлення (зокрема, в усіх підручниках треба було б однаковим шрифтом виділити нові поняття та узагальнюючі висновки); 7) добитися тісного зв'язку підручника з іншими компонентами шкільної системи навчання - збірниками задач, різними наочними посібниками тощо (там само).

В.О.Пунський сформулював чіткі вимоги до формування системних знань: 1) розкриття в процесі навчання поняття "система"; 2) розкриття системної будови навчального матеріалу, тобто, виявлення його основних елементів і зв'язків між ними; 3) формування в старшокласників методологічних знань про системну будову будь-якої наукової теорії, тобто знань про її головні складові елементи - наукові фа-

кти, поняття, закони, а також про зв'язки між дими складовими елементами (533).

Головна особливість В.О.Пунського - те, що він хоча і все життя працював вчителем, але за своєю суттю був науковцем. Глибоке знання історії, педагогіки, філософи, методики викладання, психології, багатий практичний досвід, чітке логічне мислення обумовили характер опублікованих ним робіт. Йому вдалося уникнути опису досвіду заради досвіду, теорії заради теорії. Всі його роботи є прикладом побудови наукового дослідження - від детального теоретичного обґрунтування тієї чи іншої педагогічної системи до її перевірки в практичній діяльності і подальшого удосконалення. Саме це забезпечувало високий теоретичний рівень його робіт, оптимальне співвідношення теорії та емпіричного матеріалу. В той же час можна зазначити, що всі його роботи мають яскраво виражену практичну спрямованість. Про це свідчить не тільки те, що вони містять в собі опис досвіду, а навіть більшою мірою те, що вони орієнтовані на забезпечення того чи іншого чітко визначеного результату навчально-виховного процесу, розвитку особистості учня, його активності та самостійності.

З попередньою тісно пов'язана наступна особливість наукових праць В.О.Пунського - в них він розробив цілісні педагогічні системи, які мали чітко сформульовані цілі, обґрунтований зміст навчально-виховного процесу та систему методів і методичних прийомів реалізації визначеної мети. Саме системний підхід В.О.Пунського до наукових розробок надавав їм технологічний характер, що створювало сприятливі умови для їх використання педагогічними працівниками.

Ще в 50-ті роки в регіоні починає свою педагогічну діяльність широко відомий донецький вчитель В.Ф.Шаталов. Його практична діяльність та книги "Куда и как исчезли тройки", "Педагогическая проза", "Точка опоры", "Эксперимент продолжается"

(717-720) довгий час були в центрі уваги педагогічної громадськості України та СРСР. Роботи В.Ф.Шаталова публікували і в інших країнах світу.

У зв'язку з тим, що педагогічні погляди В.Ф.Шаталова широко відомі, ми, не висвітлюючи їх, спробуємо дати загальну оцінку його діяльності та теоретичних наробок. На наш погляд, його діяльність мала не тільки широке педагогічне, а й соціально-педагогічне значення. Саме активна громадська позиція В.Ф.Шаталова, боротьба з самозадоволеністю, формалізмом, пануючим в суспільстві, відстоювання права вчителя на активну самостійну позицію, творчий пошук започаткували широкий педагогічний рух за розвиток сучасної системи освіти. На всіх етапах діяльності донецького вчителя в нього були як численні прибічники, так і супротивники, але зараз більш важливим є те, що вся його діяльність та погляди були в межах прогресивних тенденцій розвитку педагогічної думки, внутрішньої логіки педагогічної науки.

Погляди В.Ф.Шаталова, спрямованість його пошуків та практичної діяльності були глибоко демократичними за своєю суттю. Увага та повага до дитини, бажання вчити всіх і вчити добре, виховання в учнів інтересу до навчання, активності, самостійності, почуття власної гідності, впевненості в своїх силах - найважливіші риси педагогічної системи та поглядів вчителя-науковця.

Особливістю робіт вчителя є те, що вони написані в традиціях класичної педагогічної думки - простою, доступною мовою.

Важливою особливістю науково-педагогічної діяльності Шаталова є її пошукова експериментальна спрямованість, яка протистояла розповсюдженому споглядово-пасивному підходу до організації досліджень. Опис досвіду роботи доведено до рівня теоретичного узагальнення, формулювання численних методичних рекомендацій, правил. В своїй практичній роботі вчитель йшов від гострих проблем навчально-

виховного процесу шляхом пошуку засобів ефективного їх вирішення до розробки алгоритмічних за своєю сутністю прийомів організації сумісної діяльності вчителя та учнів.

На перший погляд, наслідком тривалої діяльності вчителя є низка методичних прийомів. Але можна погодитися з думкою автора, який вважав, що методичний прийом - це цілеспрямована педагогічна дія, яка забезпечує вирішення тієї чи іншої навчально-виховної задачі. Сукупність методичних прийомів, що забезпечує шлях до запланованого результату, можна визначити як метод. Поєднання методів утворюють методику. Інтеграцію методик окремих предметів, заснованих на наукових концепціях, які дозволяють з успіхом вирішувати основні освітньо-виховні завдання, можна вважати системою навчання. Таким чином, В.Ф.Шаталов розробив та обґрунтував оригінальну систему навчання.

Особливості розвитку педагогічної думки регіону дозволяє з'ясувати аналіз організації наукових досліджень, що проводилися широко відомим дидактом Б.І.Коротяєвим, який у цей період був викладачем Слов'янського педінституту. Так, одним із досліджень, яке проводили співробітники кафедри педагогіки та психології разом з вчителями протягом кількох років, було вивчення взаємозв'язку репродуктивної і творчої діяльності при засвоєнні знань. Це дослідження мало колективний характер, поєднувало зусилля представників педагогічної науки і практики, було прикладом експериментальної роботи, теоретичні засади якої були чітко визначені. В ході дослідження було розроблено критерії і процедуру оцінювання отриманих результатів. Все це дозволило забезпечити обґрунтованість і вірогідність висновків та методичних положень (323). Перелічені риси обумовлюють те, що отримані результати дослідження зберегли актуальність і мають важливе значення і для сучасної педагогічної теорії та практики.

Наслідки експериментальної роботи було детально висвітлено в книзі Б.І.Коротяєва "Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів" (324). В ній автор зосереджується на аналізі взаємозв'язку і взаємопроникнення репродуктивної та творчої діяльності учнів. Він вважав, що репродуктивно-творчі уроки повинні посісти провідне місце в школі. В монографії репродуктивно-творча діяльність обґрунтовується психофізично та психологічно.

Головне місце автор приділяє аналізу навчання учнів прийомам і способам самостійної роботи. Запропонована ним система уроків саме й орієнтує на озброєння дітей цими методами. Але автор не зовсім чітко встановлює межі, де закінчується репродукція і починається творчість.

Однією з проблем, яку він розглядає на початку 70-х років, були способи оптимізації засвоєння учнями знань. Серед таких способів він розглядає узагальнення, "укрупнення" навчальної інформації: "зміст кожного розділу програми, параграфа, підручника можна, відповідно переробивши, передати в розгорнутій формі - схемі, граф-схемі, таблиці, формулі "словесному узагальненні" (324, с.6). Перероблену таким чином навчальну інформацію можна знову "згорнути" і відобразити вже на іншому, вищому рівні абстракції.

Методика такої роботи включає 2 етапи: підготовчий і основний. На першому протягом кількох уроків школярі вивчають матеріал, осмислюють, нагромаджують у свідомості достатню кількість фактів без заучування. Потім зміст кожного параграфа переробляється на первинному рівні абстракції. На другому етапі переробляється матеріал уже кількох параграфів, об'єднаних в одній укрупненій смисловій одиниці.

Він вважає, що творче засвоєння через пошук і дослідження з позицій міцності знань є оптимальним.

В працях Б.І.Коротяєва початку 70-х років можна знайти те, що в 80-ті роки назвали "словесним

В середині 70-х років Борис Іванович розглядав важливу проблему сутності навчального предмета та його співвідношення з навчанням, навчальною діяльністю учнів. Він зробив висновки про те, що від того, як учні знають структуру наукового знання (предмет своєї діяльності), залежить результативність навчання. У зв'язку з цим виникає необхідність у навчанні учнів прийомам пізнавальної діяльності.

Важливими для дидактики були висновки про те, що структура навчального предмета має відповідати структурі наукового знання. Це означає, що при конструюванні та побудові навчального предмета необхідно виходити не лише з логіки змісту матеріалу - що за чим іде, а й з логіки рівнів його структурного утворення. Якщо в першому випадку йдеться про те, на які розділи, частини і параграфи слід поділити матеріал, то в другому - який матеріал віднести до опису, який - до пояснення і який до припису.

Дидактичні функції мають належати не лише змісту матеріалу, а й його структурі, тобто предметом навчання повинна стати не тільки змістовна сторона знання, а й його операційна структура (329).

На початку 80-х років Б.І.Коротяєв знову звертається до проблеми творчої діяльності учнів. Він робить важливий висновок про те, що теоретичний аналіз та експериментальні дані підтверджують той факт, що у формуванні творчої пізнавальної діяльності вирішальне значення має спеціальне навчання школярів логічним прийомам і методам діяльності, спрямованим на самостійне добування знань і застосування їх на практиці (327, с.14).

У 80-х роках двічі виходить книга Б.І.Коротяєва "Навчання - процес творчий" (326). Автор на прикладах математики, фізики, біології, історії, російської мови показує шляхи розвитку творчого мислення школярів. Особливу увагу приділено методичному I аспекту розвитку творчої самостійності учнів.

В книзі розроблено певні алгоритми навчальної діяльності учнів, які дозволяють поступово переводити їх від репродуктивної до творчої діяльності, від спостереження до опису явищ, від їх опису до пояснення.

Книга Б.І.Коротяєва - це важливий крок на шляху до зміни педагогічної парадигми, тому, що запропоновані в ній підходи ведуть до зміни позиції учня та вчителя, характеру їх навчально-виховної роботи.

Б.І.Коротяєв розробляв не тільки питання теорії загальної педагогіки, дидактики середньої школи, але й проблеми дидактики вищої школи. Не втратили свого значення його погляди на проблему викладання курсу педагогіки. Він запропонував структурний підхід до викладання педагогіки, який дозволяє:

- ущільнити матеріал і впровадити таку структуру наукових знань, яка була б економною і водночас раціональною з погляду її тривалого збереження в пам'яті;
- виділити в структурі матеріалу як ключовий предмет засвоєння педагогічні теорії, певним чином організовані та впорядковані логічно і гносеологічно;
- внести в структуру матеріалу дидактично значущі методи науки: спостереження і розпізнавання педагогічних явищ, опис, пояснення і введення принципів та практичних рекомендацій;
- посилити дидактичні і розвивальні функції структури педагогічних знань з тим, щоб вона забезпечувала формування у студентів більш високого рівня теоретико-педагогічного мислення (328, с. 10-11). Реалізувати структурний підхід дозволили принципи: обмеження, перерви і безперервності; принципи вивідного знання; принцип ранжування за проникненням у суть педагогічних явищ; принцип адекватності;

тичним матеріалом - емпіричними й експериментальними фактами, ілюстраціями, сужденнями, описами, доведеннями, посиланнями на джерела.

Теорії як формалізованій системі знань притаманні ознаки згортання, що дозволяє розкрити її предмет та об'єкт за допомогою абстракцій у "чистому вигляді". У згорнутій формі формалізована теорія відокремлюється від емпіричної і дослідної основи - фактів, прикладів, ілюстрацій.

Коротяєв Б.І. виділяє три основні теорії як формалізовані системи знань: загальну теорію педагогіки, загальну теорію навчання, теорію управління та керівництва школою. В кожній з цих теорій він сформулював головні ідеї, поняття та закономірності (328). Так, наприклад, в теорії управління він пропонує ідеї: оптимальності управління та керівництва школою, гнучкості управління та керівництва, розвитку ініціативи та творчості. Поняття теорії: управління, керівництво; ланки управління та керівництва; школа як педагогічна система; діяльність керівника школи та його заступників; діяльність вчительських та учнівських організацій, педагогічної ради, методичних об'єднань; сумісна діяльність сім'ї, школи, громадськості.

Він пропонує 4 закономірності: єдність та взаємодія складових педагогічної системи в школі - змістовної, процесуальної та організаційної, єдність та взаємодія осіб, єдність та взаємодія колективів, єдність та взаємодія прямих та зворотних зв'язків в управлінні та керівництві школою; єдність та взаємодія школи, сім'ї та громадськості.

Якщо ідея розподілу педагогічної теорії на формалізовані та змістовні системи знань не викликає заперечень, як і структурні компоненти

шилися така ідея як провідна роль управління в забезпеченні реалізації мети школи; поняття: “мета управління”, “методи управління”, “управлінська підсистема”, “функції управління”; деякі закономірності внутрішкільного управління. Але ці недоліки є віддзеркаленням стану теорії внутрішкільного управління на той час, яка була найменш розробленою ланкою педагогічної науки.

Перевага системи формалізованих теорій перед іншими полягає в тому, що вона дає змогу організувати пізнавальну діяльність студентів на прогностичних творчих засадах. Це означає, що засвоївши базові теорії і набувши деякого досвіду побудови вивідного знання, студенти дістають можливість виходити на побудову вивідних теорій з "чистого аркушу" і результати свого прогнозу, тобто побудовану теорію, зіставляти з заданими зразками і, в разі необхідності, вносити відповідні корективи (там же, с.16).

У 80-ті роки виходять численні статі та монографія відомого в регіоні і Україні фахівця з питань естетичного виховання та комплексного впливу мистецтв доктора педагогічних наук Г.П.Шевченко (729-732).

Вона розглядає естетичний розвиток як результат якісного перетворення естетичного ставлення учнів до дійсності і мистецтва. Естетична розвиненість особистості досягається високим рівнем розвитку кожного структурного компонента: почуттів, потреб, суджень. Саме тому потрібна цілеспрямована і організована діяльність школи, сім'ї, всіх культосвітніх закладів, яка була б спрямована на засвоєння учнями естетичних цінностей, навколишньої діяльності і мистецтва (731, с.16).

Г.Шевченко вважає, що використання у виховній роботі літературного твору та його екранізації - важливий засіб впливу на емоційну сферу учнів. В

композиція, вечори, фестивалі дружби, на яких звучать твори різних народів країни (730, с.25-26).

На її думку, використання комплексу мистецтв у шкільній практиці треба розглядати як організовану, цілеспрямовану систему художніх впливів, завдання якої полягає у формуванні всебічно розвиненої гармонійної особистості. Зразками художнього синтезу, які можуть використовуватися в педагогічному процесі, є: художні комплекси, що об'єднують просторові види мистецтв (архітектура, скульптура, живопис, прикладне мистецтво); меморіали, які об'єднують просторові і видові мистецтва, завдяки чому досягається завершеність художнього образу й оптимальність емоційного впливу на особистість; літературно-музичні, літературно-образотворчі, музично-образотворчі композиції, переведення художніх творів з одного ряду в інший (екранізація, театралізація); синтетичні види мистецтва (кіно, театр).

Синтезуватися можуть і названі тут різновиди художнього поєднання - літературно-музична композиція і кіно, екранізація і література або музика тощо. Вибір такого різновиду залежить від поставленої мети (729, с.21).

Узагальнення результатів аналізу розвитку педагогічної думки в регіоні з середини 30-х до початку 90-х років дозволяє зазначити, що вже на початку цього періоду єдиною методологічною основою педагогічних досліджень стає марксистсько-ленінська філософія. Ця особливість зумовлює ідеологічну спрямованість значної кількості педагогічних праць. В 70-ті роки серед науковців-педагогів починає поширюватися системний підхід до аналізу педагогічних явищ.

Педагогічна думка регіону розвивалася переважно в межах шкільної педагогіки, значна кількість робіт була присвячена питанням

ня" - обґрунтування існуючої системи виховання, навчально-виховного процесу або тих змін, які давалися згори. Директивний характер формування дослідницької проблематики не тільки гальмував появу нових напрямків розвитку педагогічної науки, а і значною мірою знижував їх науковий рівень, призводив до постійного дублювання тематики досліджень, їх змісту та висновків, які часто мали банальний *характер*.

Все це значною мірою гальмувало творчий пошук педагогічних працівників, негативно впливало на передовий педагогічний досвід.

Директивний спосіб закріплюється державними постановами з проблем розвитку педагогіки, публікацією матеріалів, в яких аналізується стан та завдання педагогічної науки, системою відбору матеріалів для публікації. Тільки окремим дослідженням був притаманний емпірично-гносеологічний спосіб формування пошукової проблематики.

На педагогічну думку регіону значний вплив мала політика ізоляціонізму та жорстокої конфронтації з західною наукою, що проводило офіційне керівництво педагогічною наукою СРСР.

Процедурі педагогічного пошуку в цей час притаманний споглядово-пасивний характер. Розробка комплексних тем, широка експериментальна база, різноманітність методів дослідження - ці вимоги характерні лише для деяких педагогічних досліджень того часу.

Однією з провідних тенденцій розвитку педагогічної думки в регіоні є поступове її поширення, зростання кількості її представників. Головну ланку науковців з питань педагогіки складають викладачі вищих навчальних закладів та вчителі. Але можливості розповсюдження поглядів представників педагогічної думки обмежувалися можливостями центральних видань. В регіоні в цей час не виходять постійні педагогічні періодичні

Більшість науковців працює в цей час в межах педагогічної парадигми, яка сформувалася ще в 30-ті роки й поступово розвивалася в наступні десятиріччя.

Зв'язок педагогічної думки з попередніми надбаннями педагогічної науки був специфічним. Офіційно декларувалася необхідність врахування попередніх досягнень педагогічної науки, але проводився відбір та ідеологічна інтерпретація тих авторів і робіт, на які можна було спиратися. Тому в цей період було порушено внутрішню логіку розвитку педагогічної думки. Для тих, хто займався педагогічною наукою поверхово, задані зверху орієнтири розробки педагогічних проблем були вигідні. Вони були запорукою позитивної оцінки виконаних робіт.

Прогресивним тенденціям та логіці розвитку педагогічної науки відповідали лише ті роботи, які базувалися на широкій експериментальній базі, розкривали глибинні найсуттєвіші особливості педагогічних явищ. До таких робіт можна віднести в першу чергу роботи В.Ф.Шаталова, праці з питань організації творчої діяльності учнів Б.І.Коротяєва, наслідки розробки комплексної теми, яку очолював В.О.Пунський. Переважна більшість робіт представників педагогічної думки регіону цього періоду була присвячена опису досвіду роботи, який частіш за все не піднімався до рівня теоретичного узагальнення цього досвіду. Факти, отримані в ході нашого дослідження, дозволяють відзначити, що розвиток освітніх систем відбувався переважно під впливом директивних настанов та поступового удосконалення практичної діяльності педагогів, а не впливу педагогічної теорії. Педагогічна думка та практика розвивалися певною мірою відокремлено. Спроби інститутів удосконалення вчителів, органів управління освітою покращити становище не давали суттєвих змін. Тільки в середині 80 років

аналізу досвіду, рівню методичних рекомендацій, педагогічних правил та локальних досліджень.

Головною формою представлення наукової продукції в цей період були статі, методичні рекомендації, але з кожним роком зростає кількість дисертацій, монографій. Монографії В.Ф.Шаталова виходять великими тиражами в різних країнах. Монографія Б.І.Коротяєва друкується тиражом 110 тис. примірників. Значними були тиражі книг В.О.Пунського та книги Г.П.Шевченко.

Головну ланку представників педагогічної думки регіону складають викладачі вищих навчальних закладів. Наприкінці періоду в регіоні працює понад 100 кандидатів і докторів педагогічних наук. Серед носіїв педагогічної думки регіону було ще майже 100 викладачів вузів, що не мали наукових ступенів та звань. Носіями педагогічної думки в регіоні були понад 300 працівників шкіл, органів управління освітою, методичних установ, професійно-технічних училищ, діячів суспільних організацій.

Головною формою організації педагогічних досліджень в цей термін були індивідуальні педагогічні пошуки. Винятком з цього правила були дослідницькі групи, які об'єднувалися навколо таких науковців, як В.Л.Зайцев, В.О.Пунський, Б.І.Коротяєв, В.Ф.Шаталов.

2.4. Особливості розвитку педагогічної думки регіону в сучасних умовах

Отримання Україною незалежності позитивно вплинуло на розвиток суспільної думки. Знищення політичних забобонів, демократизація, нові соціальні орієнтири, нова законодавча основа діяльності освіти створювали сприятливі умови для проведення педагогічних досліджень.

Розвиток педагогічної думки в регіоні активізувало відкриття в Луганському державному педагогічному

зованої вченої ради з захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 13.00.01 - "Теорія та історія педагогіки".

В спеціалізованій раді дисертації захищають науковці з Києва, Запоріжжя, Бердянська та інших міст України. Чимало дисертацій захищено в цій раді науковцями регіону. Так, науковий ступінь кандидата педагогічних наук в раді отримали 8 викладачів Луганського державного педагогічного університету, 4 - Слов'янського педагогічного інституту, 3 - Стахановського педагогічного коледжу, 2 - Горлівського педагогічного інституту.

Особливо треба відзначити роль аспірантури та спеціалізованої ради у перетворенні Стахановського педагогічного училища на заклад нового типу - коледж, який поступово стає не тільки центром підготовки педагогічних кадрів, а і науково-педагогічним центром. Свідомством цього є те, що викладачі коледжу не тільки публікують окремі статті, а і захищають кандидатські дисертації з теорії та історії педагогіки.

Зараз в аспірантурі та докторантурі ЛДПУ науковими пошуками займаються 25 осіб, ще понад 20 науковців - вчителів, викладачів вищих навчальних закладів, керівників освіти працюють над розв'язанням численних наукових проблем як пошукувані.

Аналіз тематики дисертаційних досліджень вчених регіону, які захищено в спеціалізованій раді Луганського педагогічного університету, свідчить про те, що більшість із них присвячено тим чи іншим аспектам формування духовної культури особистості ("Формування естетико-екологічної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва" - Котенєва І.С.; "Виховання у старшокласників культури стосунків між особами протилежної статі засобами мистецтва" - Мезеря І.Р.; "Формування характеру про заклад педагогіки

дентів педагогічного училища засобами мистецтва" - Сілютіна І.М. тощо).

Аналіз змісту дисертацій дозволяє зазначити, що в Луганську починає формуватися наукова школа, яку очолює член-кореспондент АПН України доктор педагогічних наук професор Г.П.Шевченко, про що свідчить той факт, що її представники досліджують спільний об'єкт - духовну культуру учнівської молоді. Подальший розвиток наукової школи передбачає:

- більш чітке визначення спільних методологічних засад досліджень;
- розробку базової моделі духовної культури особистості;
- розробку загальних методик дослідження духовної культури;
- розробку перспективних планів проведення досліджень духовної культури;
- узагальнення отриманих результатів не тільки в збірниках статей, а і в монографіях.

Поширити коло науковців регіону дозволяє і магістратура з педагогіки вищої школи, відкрита в 1998 році в Луганському державному педагогічному університеті. Першими магістрами стали викладачі та керівники вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації та керівники і вчителі шкіл. Вони підготували та захистили магістерські роботи. Для того, щоб поширити можливості ознайомлення педагогічної громадської з результатами їх наукових досліджень, треба ввести до комплексу вимог до захисту магістерської роботи попередню публікацію її основних положень.

Докторантуру Луганського педагогічного університету вже закінчили п'ять чоловік, але тільки 2 з них (Є.М.Хриков та О.М.Чиж) захистили дисертації. Підвищити ефективність докторантури дозволить комплекс засобів:

- удосконалення системи відбору до докторантури, суворо дотримання умови наявності у вступників

- надання докторантам можливості використовувати сучасні інформаційні системи, відвідувати наукові конференції, бібліотеки, архіви;
- розробка та впровадження системи контролю за роботою докторантів;
- удосконалення інституту наукових консультантів.

Роботу докторантури ускладнює велика різноманітність спрямованості тем досліджень і відсутність відповідної кількості наукових консультантів.

За період з 1990 по 1999 рік викладачами і докторантами Луганського державного педагогічного інституту (з 1998 року - педагогічного університету імені Тараса Шевченка) досліджувалися такі теми:

- Соціально-педагогічні основи підготовки вчителя до роботи з дитячими громадськими організаціями (С.Я.Харченко, захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора педагогічних наук у 1993 році);
- Проблеми розвитку шкільної історичної освіти в Україні в ХХ столітті (О.І.Пометун, захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора педагогічних наук у 1996 році);
- Теорія та методика внутрішкільного управління в сучасних умовах (Є.М.Хриков, захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора педагогічних наук у 1997 році);
- Науково-методичні основи системи підготовки юних спортсменів, які спеціалізуються в легкій атлетичі та спортивних іграх, на етапі поглибленого тренування (Максименко Г.М., захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора педагогічних наук у 1997 році);
- Теорія і практика формування особистості вчителя у позанавчальній діяльності (1960-1980 р.р.) (Чиж О.М., захистив дисертацію на здобуття

- Педагогічні основи формування культури здоров'я школярів (В.П.Горащук);
- Взаємодія фізичного та естетичного виховання в системі ритмічного розвитку особистості школяра (Т.Т.Ротерс) тощо.
- Дидактичні основи формування особистості молодшого школяра в процесі навчання (Іоно- ва Н.М.)
- Філософія виховання західної цивілізації епохи просвітництва (Ваховський Л.Ц.)
- Духовні засади формування світогляду вчителя (Белих О.С.)
- Культурологічні засади формування політичної культури старшокласників (Зеленов Є.А.)

Дослідження кожної з перелічених тем є певною подією в розвитку педагогічної думки регіону, тому що кожен із названих науковців вже підготував і ще підготує значну кількість наукових праць зі своєї проблеми. Так, наприклад, Хриков Є.М. опублікував понад 60 наукових праць, Чиж О.Н., Карпенко І.М., Ротерс Т.Т. - по 40 і т.д.

Розвиток педагогічної думки в регіоні в 90-ті роки має деякі спільні риси з розвитком педагогічної думки в 20-ті роки.

В 20-ті роки в регіоні виходив педагогічний часопис "Просвещение Донбаса" (пізніше став називатися "Радянська школа"). В 90-ті роки в регіоні виходять часописи "Освіта на Луганщині" та "Педагогічна скарбниця Донеччини".

Коло науковців, що займаються педагогічними проблемами, в 90-ті роки у порівнянні з попередніми періодами значно поширюється. Але в той же час навколо педагогічних часописів ґрунтується близько 150-300 осіб, що складає незначний відсоток потенціальних авторів. Серед авторів наукових праць незначний відсоток складають вчителі, які є найбільш численним загоном серед педагогічних працівників.

Серед постійних авторів часописів Адаменко О.В., Гладчук О.О., Дьяченко Б.А., Іванов В.М., Кацубіна Л.І., Косогова, Маслова В.Р., Соф'янц Є.М., Сорочая Т.М., Хриков Є.М. тощо.

Ці автори складають дві групи працівників - викладачі вищих навчальних закладів та робітники управлінських структур (див. табл. 5). Адаменко О.В.

досліджує проблеми методології та організації педагогічних досліджень, Іванов В.М. - питання соціалізації учнівської молоді, Дьяченко Б.А. підвищення професіоналізму діяльності педагогічних працівників, Косогова Т.М. - проблему позакласної роботи з учнями, Сорочан Т.М. - питання науково-методичного забезпечення функціонування системи

Склад авторів часопису "Освіта на Луганщині"

Професійний склад авторів	1996 рік		1997 рік		1998 рік		1999 рік	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
1. Працівники вищих навчальних закладів	31	65,96	31	55,36	39	50	13	29,55
2. Луганський інститут після-дипломної освіти	1	2,13	8	14,29	13	16,67	10	22,73
3. Керівники закладів освіти	4	8,51	9	16,07	4	5,13	9	20,45
4. Вчителі	5	10,64	5	8,93	9	11,54	5	11,36
5. Працівники управлінь освіти	3	6,38	3	5,36	12	15,38	6	13,64
6. Інші	3	6,38	0	0,0	1	1,28	1	2,27
7. Разом	47	100	56	100	78	100	44	100

Роботи Є.М.Соф'янца викликають інтерес як відбиток педагогічних процесів, що відбувалися та відбуваються в системі освіти регіону. Так, наприклад, він проаналізував стан за-провадження шкільного компоненту в регіоні (600). На його думку, предмети шкільного компоненту, які впроваджені у навчальних закладах, в залежності від змісту можна поділити на ряд типів: ті, що мають на меті поглибити і розширити знання з предмету чи окремих його розділів; спрямовані на виявлення і розвиток інтересів і здібностей учнів, не передбачених навчальними програмами; сприяють загальному розвитку особистості.

Найбільш поширені ті, що поглиблюють знання учнів. Причому нерідко факультативи перетворюються на навчальні заняття. Предметів же, спрямованих на розвиток особистості, її інтересів та здібностей, загальний розвиток, дуже мало.

Лише окремі школи продумали систему впровадження шкільного компоненту змісту освіти.

Контент-аналіз публікацій в часописі "Рідна школа" за 1991-1999 рік свідчить, що за цей термін Луганські автори опублікували 20 статей, Донецькі - 118, Харківські - 14. Половина статей авторів з Донецької області опубліковані в тематичних журналах, присвячених експериментальній роботі з модульно-розвиваючого навчання та діяльності ліцея при Донецькому університеті.

За цей термін авторами регіону з проблем методики викладання окремих предметів було опубліковано 36 статей, понад 40 присвячені організації пізнавальної діяльності учнів, 20 -

Таблиця 6

Результати контент-аналізу змісту публікацій в журналі “Рідна школа” за 1991-99 роки

Тема публікації	Кількість публікацій по областях		
	Луганська	Донецька	Харківська
Теоретичні питання педагогіки	0	0	1
Зв'язок педнауки і практики		0	“
Управління освітою	2	10	1
Особистість вчителя та особливості педагогічної діяльності	0	3	
Підвищення кваліфікації педагогів і пед. освіта	1	3	
Удосконалення пізнавальної діяльності учнів, студентів	3	24	3
Методика викладання окремих предметів	9	27	2
Технології і засоби навчання		4	“
Позакласна навчальна робота	1	3	1
Виховання і розвиток особистості	5	18	4
Окремі напрямки виховання	“	5	~
Політехнічне і виробниче навчання	1	2	3
Профорієнтація	0	0	0
Історія педагогіки	0	3	3
Матеріали інформаційного характеру про ювілейні дати, конференції, засідання, нові книги			
Інше	-	-	-

В деяких публікаціях автори торкалися кількох тем

Важливі висновки дозволяє зробити контент-аналіз тематики публікацій з окремих проблем (див. табл. 7). Більшість робіт - це приклади поодиноких публікацій з тієї чи іншої теми. Винятком є три теми: модульна система навчання - 23 публікації, використання шкільного компоненту освіти - 6 публікацій та 6 публікацій з проблеми оптимізації навчальної діяльності учнів, підготовлених В.М.Кожевниковим. Цей факт дозволяє говорити про недостатню кількість тривалих, масштабних, комплексних колективних досліджень. В регіоні ще недостатньо використовуються засоби управління спрямованістю педагогічних досліджень, тому в цьому процесі переважають суб'єктивні стихійні чинники.

Недостатня увага приділяється таким важливим проблемам як формування громадянської культури, національної свідомості, політичної культури особистості, підготовки молоді до життя в умовах ринкових відносин.

В термін, що аналізується, виходить низка робіт В.М.Кожевнікова, присвячених оптимізації навчальної діяльності школярів (304). Для його поглядів і діяльності характерні:

- тісний зв'язок з концепцією оптимізації навчання, розробленою Ю.К.Бабанським;
- проведення довгострокового експерименту, до якого були залучені вчителі-експериментатори Донецької області та Республіки Крим;
- значна увага до наукового апарату дослідження, визначення його мети, завдань, об'єкту, предмету, гіпотези, основних понять ("оптимізація учення", "цілісна оптимізація процесів навчання"), концептуальних засад;
- цілісний підхід до вирішення проблеми оптимізації навчальної діяльності школярів, який полягає у тому, що автор розробив не тільки сутність, способи, принципи оптимізації, а й тематичні плани для підготовки та самопідготовки вчителів, зміст роботи з навчання школярів засобом

Таблиця 7

**Результати контент-аналізу публікацій в журналі
"Рідна школа" за 1991-1999рр. з проблеми
організації пізнавальної діяльності учнів
(абсолютна кількість публікацій)**

Тематика публікацій	Луганська область	Донецька область
Розвиток мислення учнів	1	-
Організація творчої діяльності учнів		1
Розвиток пізнавальної самостійності учнів		2
Моделювання процесу навчання	1	-
Нові технології навчання		1
Оптимізація навчальної діяльності учнів		6
Використання іграшки в процесі навчання		1
Використання шкільного компоненту освіти для організації		6
Модульна система навчання учнів		23
Профільна диференціація навчання учнів		1
Використання текстових таблиць і схем у процесі навчання	1	
Розумова працездатність учнів		1
Інше	-	1
Разом	3	43

Таблиця 8

Результати контент-аналізу тематики публікацій в журналі "Рідна школа" за 1991-1999рр. з проблеми виховання учнів (абсолютна кількість публікацій)

Тематика публікацій	Луганська область	Донецька область
Трудове виховання	2	-
Зв'язок виховання та соціального середовища	-	1
Виховання та релігія	-	2
Національне виховання	-	4
Організація самовиховання	-	1
Розвиток чуттєвої сфери дитини	1	-
Музично-естетичне виховання	1	-
Екологічне виховання	1	-
Виховання здорового способу життя	1	-
Екологічне виховання в сучасних умовах	-	1
Виховна діяльність звільненого класного керівника	-	1
Програма розвитку учня	-	1
Адаптація учнів до навчання	-	1
Виховання інтелігентності учнів	-	1
Робота з батьками учнів	-	1
Разом	6	14

Але В.М.Кожевников зробив і значний самостійний внесок в теорію оптимізації. Безумовний інтерес викликають розроблені ним способи оптимізації навчальної діяльності школярів.

1- й спосіб. Планування завдань, своєї навчальної діяльності в комплексі. Конкретизація завдань на основі вивчення якостей, особистості.

2- й спосіб. Виділення головного і суттєвого в змісті своєї навчальної діяльності. Вибір оптимальної логічної послідовності навчальних дій.

3- й спосіб. Вибір оптимальної структури навчальної діяльності.

4- й спосіб. Вибір найбільш раціонального поєднання прийомів навчання, розумових дій і операцій.

5- й спосіб. Здійснення самостійної навчальної діяльності.

6- й спосіб. Вибір індивідуального темпу навчання, застосування прийомів економії часу в школі і вдома.

7- й спосіб. Покращення умов своєї навчальної діяльності в школі і вдома.

8- й спосіб. Самоконтроль своєї навчальної діяльності, порівняння результатів із навчальними можливостями, з прогнозом подальшого розвитку. Самооцінка раціональності витрат часу.

Віктор Михайлович Кожевников виявив та сформулював принципи оптимізації учіння школярів, які істотно доповнюють групу принципів учіння, сформульованих його попередниками:

- принцип диференціації учіння за рівнем самостійності;
- принцип врахування перспектив учіння (поступове збільшення самостійності кожного учня безпосередньо пов'язане з підвищенням якості і ефективності процесу навчання);
- принцип розподілення функцій діяльності вчителя (викладання) і учня (учіння);

Значним науковим та соціально-педагогічним явищем не тільки для регіону, а і для України стала експериментальна робота об'єднання шкільних модулів АПН, яка проводиться в школах Донецької та Луганської областей. Унікальність цієї роботи полягає в тому, що вона є прикладом широкомасштабного, комплексного, колективного дослідження, спрямованого на обґрунтування нової педагогічної системи. До наукової діяльності та організації експериментальної роботи залучено великий загін науковців, керівників освіти, керівників шкіл, вчителів. Комплексність цього дослідження полягає в тому, що вирішуються численні наукові завдання - вивчення соціально-педагогічного середовища, моделювання управлінських структур та змісту управлінської діяльності, технологій навчання, виховання, розвитку учнів, змісту освіти.

Метою модульного-розвиваючого навчання є забезпечення прогресивного соціального розвитку учителя і учнів в умовах діалектично пов'язаних навчання, виховання і освіти, оптимізація процесу соціально-особистісного росту (соціалізації) учасників педагогічного процесу.

Експериментальна робота розрахована на 10 років (1992-2002 рр.) Цей експеримент перевіряє альтернативну класно-урочній систему навчання. На першому діагностико-концептуальному етапі, який тривав 2 роки, було розроблено основні положення концепції "Школи розвитку", побудована її методологічна модель, вивчено соціально культурне середовище, впроваджено авторський варіант модульної системи організації навчально-виховного процесу, обґрунтована і впроваджена система навчальних модулів і відпрацьовані адекватні їм педагогічні технології, проведено комплексне вивчення розвитку учнів та вчителів об'єднання.

До експериментальної роботи в школах м. Донецька були залучені вчителі-кандидати педагогічних наук

інтелектуального, емоційного морального і духовного розвитку учнів.

Обласна Рада народних депутатів та управління освіти докладають зусиль на перетворення програми "Школа розвитку" в регіональну.

Різноманітність навчальних форм і методів у межах єдиної модульно-розвиваючої технології - головний принцип педагогічного колективу об'єднання.

Сутність експериментальної роботи полягає в тому, що педагогічний колектив і кожен учень поставлені в такі умови, що повинні шукати і творити, постійно вдосконалюватися.

Керівники експериментальної роботи вважають, що модульне навчання:

- зорієнтоване на комплексне (різнобічне і різнорівневе) формування суб'єктності, розвитку цілісної особистості як індивідуальності, що здатна саморе-алізуватися;
- крім закономірностей розвитку особистості, кожна із п'яти сфер розвитку (фізичного, інтелектуального, емоційного, морального, духовного) враховує умови і специфіку просторів розвитку учня і вчителя та внутрішній час їх реалізації;
- розв'язує проблему структурно-функціональної автономії процесу навчання, виховання і освіти за рахунок реалізації принципу їх діалектичної єдності;
- цільовим потребам модульно-розвиваючого навчання відповідає междисциплінарна категорія соціалізації, яка у широкому контексті розкриває процес становлення особистості;
- категорія "соціалізація" охоплює не тільки зміст реальної діяльності навчання, виховання і освіти, а й включає як цілеспрямовані впливи на особистість, так і спонтанні, ситуативні процеси, хчо зумовлюють її формування;

на форма соціалізації, що одномоментно перебігає у трьох системах формування людського ставлення до світу, до самого себе - теоретичного, практичного, естетичного і на трьох рівнях оволодіння - знаннями, нормами, цінностями;

- в аспекті психосоціального росту відводиться важлива роль самоактивності особистості, яка стимулює розгортання процесів саморозвитку, самоакту-алізації і самореалізації.

Для експериментальної системи ключовими є два поняття - змістовний модуль та форма-модуль. Змістовний модуль - психодидактично адаптована, відкрита система понять (як правило, навчальної теми чи розділу), яка передбачає і оптимізує на практиці пси-хосоціальний розвиток особистості учня і вчителя.

На другому, організаційно-прогнозуючому етапі (1994-1995 р.р.) проведене зондування ефективності і корекція змісту концепції "Школа розвитку", прогнозування результатів реалізації принципів і положень методологічної моделі школи розвитку, обґрунтування критеріїв продуктивної взаємодії школи і громадськості; формування прогнозу щодо перспектив розвитку модульної системи організації навчально-виховного процесу, психолого-педагогічного проектування рівнів фізичного, інтелектуального соціального і духовного розвитку учнів.

Третій, формуючий етап (1995-2001 роки) передбачав формування гуманістичних духовних орієнтирів особистості; формування соціально-культурного контексту (ситуацій) шкільного об'єднання; формування розвивальної взаємодії між суб'єктами педагогічної праці, цілісні впровадження інноваційної системи розвиваючих навчання, виховання і освіти і систематичне оцінювання її ефективності; формування методологічної і психологічної культури вчителя; впровадження

На четвертому - узагальнюючому етапі (2001-2002 роки) планується провести аналіз та опис результатів експерименту.

Досягнення мети експерименту забезпечується за допомогою повної реалізації розвиваючих можливостей загальнолюдської культури, соціально-психологічного контексту (ситуацій) школи, інноваційної моделі навчання, виховання і освіти, а також психологічних можливостей особистості учнів і вчителя.

До особливостей експерименту можна віднести:

- його прогностичний характер, відповідність тенденціям розвитку загальноосвітньої школи в світі та Україні;
- системний, цілісний характер, що забезпечує перебудову всіх головних сфер життя дитини;
- зорієнтованість на психологічні результати педагогічної діяльності - фізичний, інтелектуальний, соціальний, духовний розвиток учнів;
- інноваційний характер технологій навчально-виховного процесу, його форм, методів, змісту, результатів.
- підтримку експериментальної роботи владними структурами, єдність внутрішкільних та державних механізмів управління;
- наукова обґрунтованість змісту експериментальної роботи; введення в діяльність практичних працівників елементів науково-дослідної роботи, а в діяльність науковців - елементів практичної роботи;
- спрямованість на самоактуалізацію та саморозвиток як учнів, так і вчителів;
- спрямованість на розробку технологій, розрахованих на застосування в масових, а не елітних школах. Експериментальна робота по запровадженню в регіоні модульно-розвиваючого навчання продовжується, але не так ефективно, як

країні науковець В.М.Алфімов. Він автор понад 70 наукових праць, більшість з яких присвячена обґрунтуванню педагогічних основ організації навчально-виховного процесу в ліцеях, діяльності ліцею при Донецькому державному університеті. Він вважає, що ліцей дозволяє реалізувати потребу у творчому розвитку особистості та формуванні інтелектуальної еліти суспільства. Забезпечити реалізацію цих цілей дозволяє тісна взаємодія з вузом, створення навчально-виховного комплексу (НВК), стрижнем якого є цільова наскрізна комплексна програма розвитку вихованців. Ліцей при Донецькому державному університеті є одним з провідних компонентів НВК "Ліцей- університет". В 1991р. в ліцеї навчалось 194 учня за 9 профілями. Навчально-виховний процес в ліцеї здійснювався на основі концепції виховання творчої особистості. Він розглядався як керований психофізіологічний процес розвитку старшокласника, орієнтований на модель випускника ліцею.

Для забезпечення виховання для кожного старшокласника на педагогічному консиліумі складається програма творчого розвитку і саморозвитку особистості. Ця програма пропонує всім учасникам педагогічного процесу ті чи інші завдання, які реалізують вчителі під час уроків, а вихователі і куратори - у позаурочний час - у різних видах групової наукової, дозвільної діяльності, батьками - у сімейних справах, колективом - у спільних заняттях. Завдання самої особистості звертають їх до самовиховання, самоосвіти. Розвиток особистості ліцеїстів ґрунтується на засадах діяльнісного підходу.

Для підвищення ефективності роботи в межах профілів здійснюється диференціація. Так, за трьома різними програмами вчаться старшокласники у математичному класі. Урок має форму індивідуального групового консультування (10, с.84).

2 ліцеїстами працюють 7 докторів та 12

ктер. Так, програма творчого розвитку і саморозвитку особистості старшокласника забезпечується рядом програм: "Кадри", "Наука", "Економіка", "Самоуправління", "Здоров'я", "Дозвілля" (там само, с.85).

Наслідки своєї науково педагогічної діяльності в ліцеї В.М.Алфімов узагальнив у докторській дисертації "Педагогічні основи навчально-виховного процесу в ліцеї" (11). В дисертації зроблено важливі для педагогічної теорії і практики висновки:

- ліцейне навчання може бути ефективним лише в умовах і межах такої педагогічної освіти, яка передбачає використання педагогічних технологій, в основу розробки яких покладено врахування рівня розвитку індивідуальних і особистісних якостей ліцеїста та його творчих здібностей;
- ефективність навчально-виховного процесу забезпечується формуванням такого контингенту ліцеїстів, який характеризується інтелектуальною активністю, прагненням до здобуття знань, до наукової творчості;
- розробка і реалізація програм індивідуального розвитку і саморозвитку особистості забезпечує високу культуру діалогу між ліцеїстами і педагогами, посилює роль самостійної роботи учнів, дозволяє організувати засвоєння ними знань у власному житті;
- висока результативність навчального процесу в ліцеї значною мірою обумовлюється запровадженням матричної структури управління, яка дозволяє реалізувати інноваційні програми розвитку творчої особистості;
- включення ліцеїстів разом з науковцями у дослідження актуальних наукових проблем значно підвищує їх інтерес до творчої діяльності, розвиває уяву, інтуїцію, оригінальність мислення;
- активна участь ліцеїстів у відродженні культурних цінностей і духовних надбань українського народу і народу, до якого вони етнічно належать, сприяє

Аналіз наукових праць та науково-педагогічної діяльності В.М.Алфімова дозволяє зазначити наступне:

- його погляди та діяльність відповідають прогресивним тенденціям розвитку педагогічної думки, спрямовані на затвердження нової педагогічної парадигми, якій притаманні демократичність, педо-центристська спрямованість, створення сприятливих умов для розвитку дитини, поєднання технологічних складових та свободи особистості, цілеспрямованість, орієнтованість на творчу діяльність та творчий розвиток, цілісність всіх складових навчально-виховного процесу, ефективність тощо;
- теоретичні положення, що їх розвинув науковець, є наслідком узагальнення багатого емпіричного матеріалу, отриманого завдяки використанню різноманітних методів педагогічного дослідження;
- наукова діяльність В.М.Алфімова є прикладом розробки комплексної теми, для виконання якої було залучено значний колектив вчителів, вчених, учнів та їх батьків, про це свідчать численні публікації співробітників ліцею. Досвід роботи Донецького ліцею має значення не тільки для регіону, а й для країни.

В 90-ті роки активні наукові пошуки проводить Є.М.Хриков, який поєднує викладацьку діяльність у Луганському педагогічному університеті з роботою в загальноосвітній школі. Його наукові інтереси пов'язані з внутрішкільним управлінням. Різним аспектам цієї проблеми присвячені його докторська дисертація, дві монографії, численні статті та методичні роботи (666 - 670 тощо).

В своїх роботах він виділяє два типи пов'язаних одна з одною цілей - мети школи і мети управління школою. Перші спрямовані на розвиток особистості школяра, а другі - на створення умов реалізації цієї

влінської підсистеми, що спрямована на створення соціально-прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, організаційних, правових, матеріально-фінансових, санітарно-гігієнічних, медичних умов, які необхідні для нормального функціонування та розвитку навчально-виховного процесу та реалізації цілей школи.

Він вважає, що механізм здійснення управління - встановлення управлінських відносин, які можна визначити як сукупність взаємозв'язків між управляючою підсистемою та численними духовними матеріальними елементами підсистеми, якою управляють, та елементами зовнішнього середовища.

Запропонована трактовка внутрішкільного управління природно інтегрує в собі положення інших управлінських теорій. Важливою її рисою є те, що в ній закладені критерії ефективності управлінської діяльності. Це полегшує завдання аналізу, самоаналізу внутрішкільного управління, атестації школи.

Новизна розробленої концепції полягає також у тому, що остання дозволяє враховувати особливості управління в освітніх закладах, розкриває цілісну систему управлінської діяльності, створює засади для демократизації шкільного життя. У концепції сутність управління розкривається за допомогою цільового компонента, а не засобів управління, як то було раніше.

Дослідження сутності внутрішкільного управління, створення його концепції стало основою для розробки системи закономірностей. Ця система містить у собі закономірні зв'язки, які зумовлюють внутрішній технологічний бік цього процесу, а також зв'язки управління з іншими шкільними підсистемами, закономірні зв'язки школи та зовнішнього середовища.

Інтерес викликає проведений науковцем аналіз

ності відмовитися від стереотипів, глибокого знання теорії та практики педагогічної та управлінської діяльності; необхідність у демократизації внутрішкільного управління; зростання ролі макротехнологій управління; варіативність управлінських підсистем; панування в діяльності керівників поточних управлінських завдань над стратегічними завданнями внутрішкільного управління, оновлення методологічних засад внутрішкільного управління. Управлінська підсистема в наш час є кількісно недостатньою.

Є.М.Хриковим розроблено новий підхід до методів внутрішкільного управління, їх класифікації та структури. Він вважає, що методи управління - це впорядковані засоби пізнання та перетворення підсистеми, якою керують.

Оригінальною є процедура моделювання методів управління. Науковцем буди виділені спочатку емпіричні, а потім теоретичні одиниці управлінської діяльності: одержання управлінської інформації; прийняття управлінських рішень; доведення управлінських рішень до виконавців, організаційно-методичне забезпечення реалізації управлінських рішень. Ці чотири компоненти охоплюють весь зміст управлінської діяльності. Засоби реалізації цих операцій - методи управління.

У монографії (666) розроблені концептуальні засади внутрішкільного контролю, змодельовано його зміст у різних управлінських циклах: 11-річному,

9-річному, 4-річному, річному. Проведене дослідження дозволило з'ясувати відмінність контролю як засобу управління і контролю як функції управління. Як функція управління - це вид управлінської діяльності, що спрямований на виявлення відхилень фактичних наслідків управління від передбачених, з'ясування причин розходження мети й наслідків управління та

Аналіз наукових праць Є.М.Хрикова свідчить про те, що ним розроблено теорію внутрішкільного управління, складовими якої є:

- концепція внутрішкільного управління, в якій сутність цього явища розглядається через категорію “створення умов”, а механізм здійснення управління - встановлення управлінських відносин; - система понять - “внутрішкільне управління”, “управлінські відносини”, “функції управління”, “методи управління”, “внутрішкільний контроль” та ін.;
- закономірності внутрішкільного управління;
- принципи внутрішкільного управління, методичні рекомендації щодо визначення цілей, змісту, особливостей методів внутрішкільного управління. Особливістю науково-педагогічної діяльності

Є.М.Хрикова є те, що він, з одного боку, для наукових досліджень використовує широку експериментальну базу, а, з іншого боку, він вже близько 20-ти років використовує свої наукові нароби для підвищення кваліфікації керівників шкіл.

90-ті роки були останнім періодом у науково-педагогічній діяльності доктора педагогічних наук О.А.Матвейка (387, 388 та ін.). Коло його наукових інтересів було пов'язане з різними аспектами управління загальноосвітньою школою, а головною проблемою, яку він досліджував, була проблема нормування та оплати праці вчителя. Він вважав, що оплата праці вчителя повинна здійснюватися на засадах наукового нормування їх роботи. Функцію норми виконує не кількість навчальних годин на тиждень, а робочий час, який розраховується відповідно до нормативних витрат часу на ті чи інші види педагогічної діяльності. Але враховувати треба не тільки кількісні характеристики праці вчителя, а і її якість та ефективність.

Науковець розробив тарифну сітку заробітної

Він зазначав, що система заробітної платні вчителя повинна стимулювати навчання студентів-майбутніх педагогів, сприяти професійному відбору абітурієнтів педагогічних навчальних закладів (387, 388). Погляди О.А.Матвейка не втратили свого значення, реалізація його пропозиції може вплинути на ефективність роботи загальноосвітніх шкіл та закладів педагогічної освіти.

Свій внесок в розвиток педагогічної думки регіону роблять і молоді науковці. Так, наприклад, аспірантка Слов'янського педагогічного інституту Е.Пана-сенко досліджує уявлення про ідеал вчителя, що сформувалися у другій половині XIX - початку XX століття (462 - 464). Аналіз матеріалів педагогічної журналістики, робіт К.Ушинського М. Пирогова,

В. Вахтерова, М.Дежкова, К.Єльницького, М.Корфа, С. Миропольського, С.Русової, Б.Грінченко дозволив їй зробити висновок, що вчителя вважали просвітителем народу, національно свідомою людиною, вільною, духовно багатою, гуманною, високопрофесійною, творчою, інтелігентною, громадсько активною особистістю, людиною культури.

До особливостей розвитку педагогічної думки регіону в 90 ті роки можна віднести:

- поширення кола науковців, чому сприяло відкриття спеціалізованої ради по захисту кандидатських дисертацій, докторантури, аспірантури, магістратури;
- збільшення кількості наукових праць, які публікуються як в регіональних виданнях ("Освіта на Луганщині", "Педагогічна скарбниця Донеччини"), так і в центральних;
- проведення комплексних широкомасштабних досліджень, до яких залучаються вчителі, робітники управлінських структур, вчені АПН та інших наукових закладів.

- переважно стихійний характер формування дослідницької проблематики;
- найбільший внесок у розвиток педагогічної думки зробили ті вчені, які поєднують теоретичну діяльність з практичною роботою в закладах освіти. Проведений аналіз робіт науковців регіону дозволяє визначити і перспективні напрямки розвитку педагогічної думки.

По-перше, це подальший розвиток педагогічних часописів, наукових вісників, які стали каталізаторами наукових пошуків.

По-друге, це проведення масштабних комплексних досліджень, до організації яких залучаються органи управління, науковці АПН, місцеві вчені, педагоги.

По-третє, це підтримка нетрадиційних навчальних закладів, які проводять роботу по створенню оригінальних педагогічних систем та їх теоретичному обґрунтуванню. Найбільш яскравими прикладами таких навчальних закладів є ліцей при Донецькому університеті та Луганська гуманітарна гімназія (СШ №52). Науковці та вчителі ліцею вже опублікували кілька збірок, монографій та багато статей за наслідками досліджень та роботи навчального закладу. Луганська гімназія в 90-ті роки опублікувала 8 збірників наукових праць та монографій, їх авторами стали вчителі, керівники шкіл, науковці Луганська, Київа, Москви, Санкт-Петербурга.

По четверте, - це створення регіональних наукових науково-педагогічних установ, центрів, філій АПН. Першим таким прикладом став центр інноваційних педагогічних технологій при Луганському педагогічному університеті. Він займається науковою підтримкою діяльності навчальних закладів, обґрунтуванням та розробкою програм їх розвитку, поширенням новітніх педагогічних технологій.

(республіканських, регіональних, міських, університетських), розробка програм розвитку педагогічних досліджень, проведення конкурсів наукових проєктів, створення та підтримка наукових шкіл, створення сприятливих умов для проведення педагогічних досліджень вчителями шкіл та викладачами вищих навчальних закладів, поглиблення наукових зв'язків з науковцями інших регіонів та країн тощо.

Аналіз розвитку педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті дає підстави зробити висновок про те, що цей розвиток був тісно пов'язаний з розвитком системи освіти регіону, з виникненням нових педагогічних проблем, з прогресивними тенденціями розвитку вітчизняної та світової педагогічної науки.

Характерними рисами процесів розвитку педагогічної думки в регіоні було поступове поширення кола науковців, урізноманітнення тематики наукових досліджень, зростання кількості публікацій.

Носіями педагогічної думки протягом ХХ століття були науково-педагогічні та педагогічні працівники.

Переважна кількість дослідників займалася розробкою проблем загальноосвітньої школи та педагогічної освіти. Серед них з кожним роком зростає кількість тих, хто захистив магістерські, кандидатські та докторські дисертації, бере участь у розробці комплексних експериментальних тем.

Значний внесок в розвиток педагогічної думки не тільки Східноукраїнського регіону, а і всієї країни зробили Х.Д. Алчевська, Б.Д.Грінченко, Я.Ф.Чепіга, С.В.Васильченко, В.П.Зайцев, В.О.Пунський, Б.І.Коротяєв, В.Ф.Шаталов. Подальшого вивчення та пропагування потребують роботи представників педагогічної думки регіону 20-х років - О.Фігуріна, С.Грушевського, М.Єрмакова, А.Сосновського та інших.

актуальних для свого часу проблем, утвердження прогресивних ідеалів та напрямків розвитку освіти.

В період з середини 30-х до початку 90-х років розвиток педагогічної думки регіону, який відповідав внутрішній логіці педагогічної науки, було поступово порушено. Для педагогічної думки цього часу характерними є орієнтація на державне замовлення, ідеологічна забарвленість змісту робіт, одноманітність методологічних засад досліджень та їх споглядово- пасивний характер, вплив політики ізоляціонізму. Все це відбувалося на фоні збільшення кількості представників педагогічної думки та кількості публікацій. В цей самий термін педагогічна думка регіону поступово набуває формалізму, вона починає розвиватися, певною мірою, відокремлено від педагогічної практики. Подолати ці негативні тенденції вдавалося лише невеликій кількості найбільш значних представників педагогічної думки регіону.

Багато спільних рис у розвитку педагогічної думки регіону в ХХ столітті мали 20-ті та 90-ті роки. Це і бурхливий характер цього розвитку, що зумовлювався реформуванням освіти, появою педагогічних часописів, сприятливою соціальною ситуацією. Педагогічній думці цих періодів була притаманна гуманність, демократичність, орієнтація на розвиток особистості, створення національної системи освіти, зв'язок зі світовою наукою, широка експериментальна база, співдружність науковців та педагогічних працівників.

Найбільш актуальними для регіону напрямками подальшого розвитку педагогічної думки є:

- прогнозування розвитку системи закладів освіти;
- розробка регіонального компоненту змісту освіти;
- обґрунтування полікультурного принципу освіти, реалізація якого дозволить задовільнити потреби багатонаціонального складу населення регіону;

Розділ Пі.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В РЕГІОНІ В ХХ СТОЛІТТІ

3.1. Освітня політика Російської імперії та шкільна освіта в регіоні з кінця XIX століття до 1917 року

Прискорений розвиток капіталізму в Російській імперії наприкінці XIX - на початку XX століття характеризувався масштабною індустріалізацією, яка викликала потребу в кваліфікованій робочій силі та інженерно-технічних кадрах. Це створювало об'єктивні умови для прогресу освіти. Але освітня політика царського уряду не відповідала вимогам часу. Для кожного соціального прошарку в Російській імперії існували спеціальні типи навчальних закладів. Університети, класичні гімназії, інститути благородних дівиць, кадетські корпуси, реальні і комерційні училища, духовні академії. Діти трудящих мали змогу отримати переважно лише початкову освіту. Через відсутність наступності між початковими народними школами та середніми навчальними закладами вони не могли продовжувти навчання. Своїми діями уряд намагався скоріше знищити, ніж підтримати прогресивний рух в освітній галузі.

І все ж цей рух існував, і його основою була боротьба народів Російської імперії, в тому числі й українського народу, за демократизацію освіти, а саме - за розширення мережі початкових освітніх закладів, за введення загального навчання дітей, за підвищення письменності населення.

Як майже всюди в Росії, в Україні високу активність у вирішенні проблем освіти в регіонах проявляли пізні громадські організації та земства.

ток ХХ століття більшість земств Росії внесли пропозиції про введення загального початкового навчання (царський уряд продовжував політику обмеження кількості осіб, які мали право здобувати освіту, віддаючи перевагу вихідцям з імущих класів і деяких близьких до них верств, земства намагалися відкрити доступ до елементарної освіти дітям з усіх верств населення). Серед таких земств - Слов'яносербське земство, яке у 1908 році представило проект введення загальної початкової освіти в повіті). Земства створювали спеціальні комісії, які займалися питаннями початкового навчання, збільшували асигнування на народну освіту, подовжували термін навчання в сільських школах до 3-4-х років, а деякі - відкривали навіть двокласні початкові училища з 5-ти або 6-ти річним терміном навчання. Це були прогресивні зрушення в галузі освіти, але уряд підсилював підтримку церковно-парафіяльних шкіл (ЦШІ), які давали головним чином релігійне виховання і лише мінімальний обсяг елементарних знань. У тих місцевостях, де існували ЦШІ, заборонялося відкривати земські школи. Завдяки такій підтримці мережа ЦШІ на початку ХХ сторіччя значно розширилась, в губерніях, де не було земств, ЦШІ в 1900 році складала близько 80% всіх початкових шкіл.

Така політика царського уряду в галузі народної освіти сприяла незадовільному стану початкового навчання. Вкрай низькою була письменність населення. За даними перепису населення Росії 1897 року серед чоловіків письменних було 35.8%, а серед жінок - 12.4%. Більше 100 мільйонів чоловік в Російській імперії були неписьменними.

На Україні ж письменність була ще нижчою, ніж в середньому по Росії, і становила в різних регіонах від 1 до 9.7%. У Східноукраїнському регіоні картина була такою: за даними загального перепису

робільська серед чоловіків письменних було 17.9%, а серед жінок - лише 2.8% (274, с.18). У Слов'яносербському повіті рівень письменності був дещо вищий:

у віці від 10 до 19 років серед чоловіків - 41.3%, серед жінок - 18.5%; у віці від 20-ти до 29-ти років - серед чоловіків 40.2%, серед жінок - 11.5%, у віці від 30 до 39-ти років серед чоловіків - 38.4%, серед жінок - 9.4%. У Бахмутському повіті за даними 1884 року грамотність серед чоловіків становила 8.44%, серед жінок - 0.35% (273, с.23). У Троїцькій слободі письменних було 24,3% чоловіків і 4,4% жінок (273, 274, 277). Наведені дані ілюструє таблиця 9.

Таблиця 9

Слов'яносербського повіту на початок XX століття

Вік	% письменних	
	Чоловіки	Жінки
10-19 років	41.3	18.5
20-29 років	40.2	11.5
30-39 років	38.4	9.4

Не кращим був і стан справ з середньою школою. Прогресивна буржуазна громадськість в пошуках шляхів розв'язання суперечності між необхідністю удосконалення системи середньої освіти і незадовільною політикою уряду в цьому напрямку розвиває приватну ініціативу: відкриваються приватні гімназії, в яких працюють кращі педагоги і застосовуються нові методи навчання. Наприкінці XIX сторіччя створюється новий тип середньої школи - восьмикласні комерційні училища, які, як правило, відкривалися громадськими організаціями буржуазного спрямування або приватними особами. Це були прогресивні на той час навчальні заклади. В цих училищах використовувалися передові методи навчання, в деяких з них разом навчалися хлопчики і дівчата. Але навчання в приватних середніх

кладах було платним, тому вони були недоступні для широкого кола дітей трудящих.

Під впливом вимог прогресивної громадськості царський уряд був змушений приступити до підготовки реформи гімназій. Спеціальна комісія провела значну підготовчу роботу, але саму реформу здійснено не було. Уряд пішов тільки на внесення окремих змін (точніше - поправок) до старої шкільної системи. Середніх шкіл в Російській імперії було дуже мало.

Під час революції 1905-1907 років по всій Російській імперії поширився рух за вільне відкриття шкіл, за об'єктивно необхідні зміни у змісті й методах навчання. Усі неруські народи, в тому числі й український, боролися проти русифікації школи, за право навчання рідною мовою.

В деяких повітах революційне населення закривало ЦППШ. Так, під час страйку, який спалахнув 15 березня 1907 року на шахтах Олексіївського гірничопромислового товариства в Кременній, робітники вимагали поряд з підвищенням заробітної плати, поліпшенням умов праці відкриття бібліотеки і навчання дітей не в церковнопарафіяльній, а в земській школі (274, с. 420). Питома вага ЦППШ в шкільній мережі невпинно знижувалась. Учні на своїх зборах вимагали змін суворого шкільного режиму, відміни вивчення в школах Закону Божого, розширення курсів рідної мови і літератури, історії, природознавства, удосконалення методів навчання, приведення змісту шкільних дисциплін у відповідність з досягненнями науки на той час.

У 1905 році народні вчителі об'єдналися в професійну Всеросійську учительську спілку - ВУС, вчителі середніх шкіл утворили таке об'єднання в 1906 році. Виникли спілки вчителів різних народів Росії. Всеукраїнська учительська спілка, як

тель народної школи с.Олексіївни Східноукраїнського регіону Б.Грінченко.

Після жовтня 1905 в Україні виникли громадські організації з назвою «Просвіта». Головною метою їх діяльності була допомога розвитку української культури, організація просвіти українського народу його рідною мовою. Ці товариства засновували і щоденні недільні школи, народні бібліотеки.

На межі XIX і XX століть у Луганську було також покладено початок народним читанням, недільним і вечірнім заняттям з дорослими. У 1899 році при великій матеріальній участі земства була відкрита народна аудиторія. За період з 1896 по 1905 рік Слов'яносербським земством за допомогою губернського земства засновано 17 бібліотек-читалень у населених пунктах у складі Слов'яносербського повіту (274).

У 1905/1906 навчальному році під впливом громадськості Міністерство народної освіти було змушено:

- внести деякі позитивні зміни у навчальні плани і програми середніх шкіл;
- відмінити ряд попередніх розпоряджень, які обмежували доступ молоді з демократичних шарів населення до освіти (відміна виписки з кондуїта При вступі до вищої школи, полегшення можливостей витримати іспити на атестат зрілості тощо);
- надати деякі пільги приватним навчальним закладам;
- дозволити педагогічним радам відступати за узгодженням з попечителем навчального округу від діючих правил для учнів, правил проведення іспитів, інструкцій для класних наставників і т.ін;
- надати право проводити в середніх школах загаль-ношкільні та покласні збори і обирати на них батьківські комітети (316).

З боку царського уряду це були лише окремі поступки, але все ж таки це були хоч і невеличкі, але перемоги прогресивної громадськості

Після революції 1905-1907 років політика царату в галузі освіти була спрямована на ліквідацію деяких завоювань демократичної громадськості. Уряд намагається закрити якомога більше відкритих під час революції закладів просвітницького характеру - бібліотек, клубів, курсів для дорослих, народних університетів тощо. Було заборонено діяльність Всеукраїнської учительської спілки, майже всіх «Просвіт» та інших освітніх товариств. Діяльність прогресивних вчителів зустрічала різні перешкоди з боку офіційних осіб, гальмувалося відкриття нових шкіл і просвітницьких установ для дорослих, підсилювалося значення релігійного виховання учнів, скорочувався обсяг знань у початкових школах, обмежувався доступ до середньої і вищої школи дітям з бідних верств населення. Адміністративні функції директорів навчальних закладів було підсилено, а права батьківських комітетів обмежені.

Найбільшим був тиск реакції на учительство. Більше 20 тисяч прогресивних вчителів були в різних формах репресовані. Поширювалася практика постійних переміщень вчителів з одного місця роботи до іншого. Серед тих освітян Східноукраїнського регіону, кого було репресовано після революції 1905 року - вчитель селища Щербинівка (нині Донецька область), пізніше відомий український письменник С.В.Васильченко, студент Феодосійського учительського інституту П.Г.Лонгвинов, заарештований у своїх родичів у Біловодську на Луганщині, де він проводив антиурядову агітацію, і посаджений у 1906 році до старобільської в'язниці (274, с. 181-182). З метою підсилення контролю за діяльністю вчителів було збільшено кількість інспекторів.

Перша світова війна виявила технічну і культурну відсталість Російської імперії. І влітку 1916 року Міністерство освіти запропонувало Думі

саме, російський, характер. В середній школі передбачалося збільшення обсягу викладання російської мови і літератури, історії та географії Росії. Різні типи шкіл треба було перетворити на єдиний тип. Особлива увага приділялася професійній освіті. В обґрунтуванні реформи і створенні нових програм з усіх навчальних предметів брали участь провідні педагоги і вчені, головними напрямками удосконалення програм були: вилучення другорядного матеріалу, виділення в кожній дисципліні базового компоненту знань, урахування вікових особливостей учнів, наближення змісту навчання до життя, надання вчителям можливості розширювати, перегруповувати і конкретизувати навчальний матеріал. Але прогресивні пропозиції не знайшли позитивної оцінки царського уряду, проект реформи було відхилено.

І все ж таки, завдяки діяльності майже по всій території країни організацій і громад демократичного спрямування, реакціонери не могли до кінця знищити вплив революції 1905-1907 років на суспільне життя, в тому числі і на школу. Відкривалися різні громадські школи, нові середні навчальні заклади, розвивалася приватна ініціатива в шкільній справі, в деяких регіонах були створені нові типи навчальних закладів з викладанням рідною мовою.

Пошвавлення в галузі педагогіки проявлялося також у великому інтересі до педагогічних течій на Заході і в Сполучених Штатах Америки, в скликанні педагогічних з'їздів, організації педагогічних виставок, курсів, семінарів. Так, відомий педагог - представниця Східноукраїнського регіону Х.Д.Алчевська неодноразово отримувала нагороди міжнародних педагогічних виставок, брала участь в Міжнародному конгресі приватної ініціативи в справі народної освіти. Участь у Паризькій, Амстердамській, Брюссельській, Штутгартській

У 1913 році в Києві було проведено Всеросійську педагогічну виставку. На ній були представлені методичні записки викладачів про методи і методичні прийоми, які вони застосовують у своїй роботі, плани вивчення важких тем, стенограми окремих уроків, фотографії кабінетів, перелік підручників, наочних посібників, художньої літератури для навчання, відомості про позакласну роботу, учнівські реферати, методичні доповіді викладачів, відомості про вчителів, їх освіту та спеціальну підготовку, навчальне навантаження, якими підручниками і навчальними посібниками користуються тощо. У 1916 році в Києві відбувся Всеросійський з'їзд вчителів міських училищ, на якому розглядалися питання виховання й освіти у зв'язку з використанням педагогічної спадщини М.І.Пирогова та К.Д.Ушинського. Про значний розвиток методичної творчості вчителів свідчить той факт, що порівняно з 90-ми роками ХІХ сторіччя кількість публікацій методичного характеру на початку ХХ сторіччя зросла в десятки разів.

Таким чином, початок ХХ століття характеризувався непослідовністю освітньої політики царського уряду. Незважаючи на об'єктивну потребу в реформуванні освіти, на корінні зміни царат не пішов, з початку століття і до жовтня 1917 року відбувалися лише часткові позитивні зрушення в структурі системи освіти, змісті і методах навчання.

Напередодні жовтня 1917 року система освіти в Російській імперії мала таку структуру.

Система елементарної освіти для народних мас складалася з початкових шкіл різних ступенів і типів. Це були: однокласні початкові училища з 3-4-х річним курсом навчання, двокласні початкові училища з 5-річним курсом, вищі початкові училища за положенням 1912 року з чотирма

ти, яку давали учительські семінарії. Послідовності і спадкоємності між початковою і середньою школою не було. Діти з вищих верств населення початкову освіту найчастіше отримували за допомогою домашніх вчителів та в підготовчих класах гімназій. Для них існувала система середніх (чоловічі: гімназії з терміном навчання 8 років, реальні училища з терміном навчання 7 років, комерційні училища з терміном навчання 7-8 років, кадетські корпуси з терміном навчання 7 років; жіночі: жіночі гімназії з терміном навчання 7-8 років, деякі з них включали 4-річні прогімназії, епархіальні училища, інститут благородних дівиць. Середню духовну освіту давали духовні училища з 4-річним терміном навчання і духовна семінарія з 4-6-річним терміном навчання (278, 312 та ін.).

У 1914-1915 навчальному році на території теперішньої Луганської області було 983 загальноосвітні школи, з них 969 (98.58%) початкових. У школах навчалося 86700 учнів, працювало 2070 учителів (274, с.19). У 1913 році в Бахмутському і Маріупольському повітах (нинішня Донецька область) було 379 початкових шкіл і кілька гімназій. Гостро відчувалася нестача початкових шкіл для дітей робітників. Так, на весь Бахмутський гірничий округ, де налічувалося 18988 робітників, працювало тільки 14 шкіл, в яких навчалося 2194 учня (273, с.23).

Абстрагувавшись від динамічного характеру розвитку системи освіти взагалі і окремих освітніх закладів зокрема, розглянемо докладніше типи шкіл, які функціонували в Східноукраїнському регіоні у 1900-1917 роках, зміст, форми і методи навчання в них на прикладі шкіл міста Луганська, який в той час був центром Слово-Сербського повіту Катеринославської губернії, міста, в якому було 58 промислових підприємств, багато дрібних

На початку ХХ століття в Україні існувало 3 навчальних округи. Луганськ входив до Одеського навчального округу Міністерства народної освіти. Становище з освітою тут було типовим для того періоду.

Перед Першою світовою війною в місті працювало: 20 початкових шкіл, 11 нижніх міських і приходських училищ і шкіл, чоловіча прогімназія, 4 гімназії (2 казенні - чоловіча і жіноча, 2 - приватні), жіноче комерційне училище, залізничне училище, реальне училище, торговельна школа для хлопчиків, заводське училище при заводі Гартмана, училище патронного заводу, школа учнів ремісників. Всього в Луганську працювало 155 вчителів. Навчання було платним. Така кількість шкіл і вчителів на 60 тисяч населення, які мав Луганськ на той час, була немалою порівняно з іншими регіонами. Але мережа освітніх закладів була недостатньою. Щорічно п'ята частина усіх дітей шкільного віку отримувала відмову в прийомі до школи.

Початкові однокласні училища (початкові школи) мали 3-4-річний термін навчання. Як правило, кількість учнів в них не перевищувала 50 чоловік, вони були однокомплектні з одним учителем. Інколи кількість учнів була більшою, і тоді запрошувався ще один вчитель.

У двокласних початкових училищах навчання тривало 5 (інколи 6) років. Перші 3 (4) роки вважалися першим класом, останні 2 - другим.

В однокласних початкових училищах вивчалися такі дисципліни: Закон Божий; російська мова (до складу цієї дисципліни входили: читання, письмо, граматики; на уроках пояснювального читання давалися елементарні відомості з природознавства, історії Росії та фізичної географії, але більша частина часу присвячувалася вивченню граматики й орфографії); елементарна арифметика (рахування і чотири арифметичні дії з цілими числами, елементарні поняття про найбільші й найменші частини

деякі елементарні відомості з геометрії: лінія, кут, квадрат, прямокутник, трикутник); співи.

У двокласних училищах вивчався синтаксис російської мови і невеличкий курс літературного читання, курс арифметики був повним, як окремі дисципліни вивчалися природознавство, фізика, геометрія, історія, географія.

Згідно з законом 1912 року в Росії замість міських училищ, які діяли за положенням 1872 року, почали відкриватися вищі початкові училища. Базою для них була 3-4 річна початкова школа. Вищі початкові училища були чоловічими, жіночими або змішаними. До навчального плану цих училищ входили: Закон Божий, російська мова і словесність, арифметика з початками алгебри, геометрія, географія, історія Росії з деякими відомостями із всесвітньої історії, природознавство, фізика, малювання, креслення, співи, фізкультура. Дівчата вивчали також рукоділля. Випускники вищих початкових училищ мали змогу вступати до середніх технічних навчальних закладів, учительських семінарій.

У початковій школі початку ХХ століття застосовувалися такі методи навчання: бесіда, робота з підручником (книгою), розповідь вчителя, письмові та графічні роботи, розповіді за малюнками. Грамоті навчали за звуковим (аналітико-синтетичним) методом, Наочне навчання (демонстрації та ілюстрації) застосовувалися досить рідко. В деяких школах організовували заняття на пришкольніх ділянках, екскурсії, ручну працю.

В процесі навчання вчителі використовували навчальні книги К.Д.Ушинського, Л.М.Толстого, В.П.Вахтерова та інших прогресивних педагогів. Дехто з вчителів створювали свої підручники, методичні посібники, книги для читання. Так, дуже вдалим були навчальні й методичні посібники, розроблені народним вчителем В.П.Грінцовим.

ним письменником, вченим-фольклористом, громадським діячем і педагогом.

Зміст, методи і форми навчання в початкових школах розглянемо на прикладі школи, яку заснувала Х.Д.Алчевська в селищі Олексіївці нині Перевальського району Луганської області.

Цю народну школу прогресивного напрямку було відкрито в 1879 році. Навчалися в ній 4 роки. Як у всіх початкових школах, тут вивчалися: Закон Божий, арифметика, російська мова, співи. Знання давалися непогані, про це свідчить, наприклад, те, що отримані в школі знання арифметики давали змогу її випускнику працювати бухгалтером (515, с.25). В той період, коли в школі працював вчителем Б.Д.Грінченко, він практикував навчання українською мовою, використовуючи для цього створені ним навчальні посібники. Навчання грамоті здійснювалося аналітико-синтетичним звуковим методом. Як згадував сам Б.Д.Грінченко, «...Навчав я так. Я розповідав дітям, що є звук, підводив їх до тої думки, що, вимовляючи слова, вони вимовляють злиті разом звуки... Потім... вчив розкладувати слова на звуки. Підбирав я слова так, щоб спочатку йшли звуки більш легкі, тобто такі, які легше тягнути голосом і з'єднувати з іншими звуками: а, о, е, и, і, у, с, з, ш, ж, х, р, л, м, а потім переходив до звуків більш важких для вимовлення: к, ті, тп, тощо; в кінці стояли є, ї, ю, я як звуки складні і тому важкі. Діти спочатку навчалися розділяти слова на склади і на окремі звуки, потім досягали того, що з вимовлених ними звуків самі складали слова...» (139, с. 61-64). Паралельно діти вчилися писати елементи маленьких літер, але жодної літери ще не знали. Ця робота тривала десь 10-14 днів, і на її кінець діти добре розуміли, що слова складаються з літер, вільно відрізняли один звук від іншого, навчалися поєднувати звуки у склади. Після цього дітей вчили читанню і писанню

рухомий алфавіт з великими літерами, книжку «Українська граматка...», в якій до кожної літери було надано малюнок. Діти називали намальований предмет, потім цю назву читали і дуже легко знаходили нову букву і вже знали, як її вимовити.

Як тексти для читання Б.Д.Грінченко використовував фольклорний матеріал (прислів'я, загадки, вірші тощо), а також створені спеціально для цього власні оповідання за мотивами байок та відомих побутових сюжетів. Зміст матеріали для читання був спрямований на формування в учнів позитивних рис характеру.

У розділі «До учителів» «Української граматки...» Б.Д.Грінченка ми знаходимо відомості і про те, як навчали граматиці. В кінці кожного параграфа «Української граматки...» Б.Д.Грінченко надає письмові вправи граматичного характеру: замість крапок діти повинні вставити потрібну граматичну форму. Такі вправи давали змогу вчителю зацікавити учнів, привчити їх свідомо користуватися цими формами. Їх можна було спочатку виконувати й усно, разом з вчителем, якщо справи викликали в учнів труднощі. Велика увага приділялася формуванню в учнів каліграфічного почерку.

По закінченню навчання учні складали випускні іспити. Тих з них, хто демонстрував найкращі успіхи, комісія на чолі з Х.Д.Алчевською направляла на подальше навчання до Харкова.

Навчальний рік тривав з жовтня по квітень, влітку учні працювали в полі. Школу відвідувало не більше 40-45 учнів. В одній кімнаті вчитель одночасно працював з 1 і 3 класами, а в другій навчалися 2 і 4 класи. Крім двох класних кімнат, в будівлі школи була учительська, бібліотека і сторожка. Олексіївська школа давала досить високий на той час рівень знань.

Динаміка розповсюдження (поширення)

В с. Циганівці (нині - Троїцьке Луганської області) першу земську школу було відкрито у 1901 році (до цього дітей вчив у себе вдома церковний староста - людина зла і жорстока). Вчителькою там стала працювати О.П.Шматова, яка ставилася до дітей з любов'ю, влаштовувала для них новорічні ялинки, вечори тощо (274, с.877). В самому Троїцьку на початку ХХ століття була одна ЦПШ і одна земська початкова школа, в Покровському (колишньому волосному центрі Кубинського повіту Харківської губернії, а нині - селищі Троїцького р-ну) перший навчальний заклад - однокласне земське училище відкрилося в 1894 році, а до 1903 року стали працювати ще дві церковнопарафіяльні школи. В цих трьох навчальних закладах разом навчалось близько 100 учнів, працювало 9 вчителів, що для волосного центру було замало.

Волосним центром була і слобода Біловодськ. Тут перші навчальні заклади виникли раніше - в середині ХІХ століття. Згідно з розпорядженням палати державного майна в 1843 році в Біловодську почало працювати громадське чоловіче училище, а в 1845 році відкрилося подібне жіноче училище. До цього часу навчання дітей здійснювали за певну плату приватні особи. Школи не мали своїх приміщень, навчання велося в кімнатах житлових будинків. В кожному з училищ навчалось не більше 30 осіб. Учні вчилися тільки читати, писати й лічити. За підручники були Євангеліє, Псалтир та Часослов. На початку ХХ століття в Біловодську працювали такі початкові навчальні заклади: двокласне міністерське училище, жіноче земське училище і дві церковнопарафіяльні школи. За архівними даними, у 1908 році з 1730 дітей шкільного віку навчанням було охоплено 514, тобто менше третини.

У волосному центрі Городищі перший навчальний заклад - ЦПШ - з'явилася в 70-х роках

побудоване спеціальне приміщення на 60 учнів. У 1909 році в Городищі було відкрито однокласне земське училище. За даними 1912 року обидва ці заклади мали змогу охопити навчанням лише 15% дітей шкільного віку. Трохи пізніше було відкрито ще одне земське училище, але суттєво стан справ з освітою в Городищенській волості це не змінило.

У с.Євсуг (нині Біловодський р-н) до початку ХХ століття було тільки 2 початкові школи - одна земська і одна ЦПШ, які розміщувалися в звичайних селянських хатах. Разом в них навчалася більше 100 дітей. Лише у 1903 році земство збудувало спеціальне приміщення для школи. Навчанням було охоплено трохи більше 30% дітей шкільного віку (291 учень на 794 дитини шкільного віку).

Земське училище в с.Білокуракіне було відкрито у 80-х роках ХІХ століття. До цього часу в селі була лише ЦПШ. За даними 1908 року в обох школах працювали 3 вчителі і 2 заочників. Земське училище було розташоване у непридатному для навчання дітей приміщенні. Кількість учнів у ЦПШ більше ніж у 2 рази перевищувала норму. У 1907/1908 навчальному році в Білокуракіному з 750 дітей шкільного віку навчанням було охоплено тільки 183 (менше 25%). Лише в 1912 році в школі відкрили ще одну земську школу.

Найближча ЦПШ, куди шахтарі Боково-Антрацита (нині м.Антрацит) могли посилати своїх дітей, знаходилася за кілька кілометрів у селі Боково-Платовому. Навчанням було охоплено лише 22% дітей шкільного віку.

В дореволюційному Дяковому - волосній слободі Таганрозької округи Області Війська Донського (нині селище Антрацитівського р-ну) була лише одна ЦПШ, в якій місцевий піп навчав дітей Закону Божому, церковнослов'янській грамоті, церковним співам. У школі навчалася менше 60-ти дітей, що не забезпечувало потреб волосного центру. Навчальний

тривав усього 6 місяців, бо більшість дітей мала брати участь у польових роботах.

У Нижньому Нагольчику (нині Антрацитівський р-н) до кінця XIX століття не було школи. Дітей навчав грамоті відставний солдат Парамонов у своїй хаті, підручники заміняв Псалтир. «Якість навчання» перевіряв піп з сусіднього села Єсаулівки. «Інспектору» не сподобалася інтерпретація Парамоновим священного писання, і солдату заборонили вчити дітей. Наступним вчителем став дячок. У 1891 році в Нижньому Нагольчику побудували церкву і в її сторожці розмістили ЦПШ, в якій став працювати вчитель. У 1897 році на кошти селян було збудовано нове приміщення школи.

У волосному центрі Лозова-Павлівка (нині м.Брянка) перший навчальний заклад - трикласну церковнопарафіяльну школу - було відкрито в 1897 році. Вона була розрахована на 50 дітей. Наступного року було відкрито земську школу на 70 учнів. Обидві школи давали змогу охопити навчанням лише 15% бажаючих.

В Кадіївці в 1897 році акціонерне товариство збудувало школу на 50 учнів. Ще одна невеличка початкова школа працювала в Алмазній. Ці школи не могли розв'язати проблему здобуття всіма бажаючими дітьми хоча б початкової освіти.

Голубівський рудник (нині м.Кіровськ) першу початкову школу отримав у 1893 році. Школа мала 2 класні кімнати, в яких приблизно 150 дітей навчалися в дві зміни.

В м. Алчевську на початку XX століття працювала одна ЦПШ на 30 учнів і двокласне народне училище, відкрите у 1907 році.

На хуторі Сорокине (нині Краснодон) була одна церковно-парафіяльна школа і двокласне училище з 5- річним терміном навчання. Більшість підлітків замість навчання була вимушена йти працювати на шахти.

ний Луч), населення якого у 1913 році становило 3,5 тисячі чоловік, працювала тільки одна двокласна школа на 60 учнів, яка відкрилася у 1906 році. Переважна більшість учнів не мала змоги вчитися.

У Кременній в 1914 році працювали 2 ЦПШ, державна лісна школа, побудована у 1903-1904 роках, і земське двокласне училище.

В Лисичанську, який наприкінці XIX- на початку XX століття був волосним селом Бахмутського повіту Катеринославської губернії і значним промисловим центром, було 2 церковно-парафіяльні школи, 3 початкових училища (одне з них - жіноче), діяли початкові школи на содовому заводі, шахтах «Дагмара* і «К.Скальковський», але навіть всі вони разом не охоплювали навчанням всіх дітей шкільного віку майже 11-тисячного Лисичанська.

У Шмидтівці (нині м.Лутугіне) першу початкову школу на 30 місць було відкрито за ініціативою вчительки В.Ф.Треніної лише у 1914 році. Школа працювала в тісній і непристосованій для занять кімнаті житлового будинку двічі на тиждень. У ці дні В.Ф.Треніна, яка жила в сусідньому селі Успенці, працювала в школі Шмидтівки безкоштовно. В інші дні школа не працювала.

В самій Успенці наприкінці XIX століття працювали трикласна ЦПШ і чотирикласна земська школи, відкриті в 1875 і в 1879 роках. Навчанням було охоплено лише 10% дітей шкільного віку.

В Марківці, в якій у 1905 році мешкало 9020 чоловік, діяли 3 трикласні початкові школи. З 1250 селянських дітей навчалось лише 146, тобто 11.7%, решта хлопчиків і дівчат залишалася поза школою. Земський вчитель М.Д.Негробов на свої власні та зібрані ним у населення кошти розширив одну з існуючих шкіл і відкрив ще одну. Перед жовтнем 1917 року в Марківці працювало 6 початкових шкіл - 3 земські і 3 церковно-парафіяльні.

На хуторі Міловому Марківської волості Старобільського повіту Харківської губернії (нині райцентр Мілове) з 95 хлопчиків і дівчаток шкільного віку тільки 5 хлопчиків (5.3%) навчалося в так званому «філіалі» Великоцької земської школи, який був створений при міловському постоялому дворі наприкінці 90-х років. Вчила дітей у тісній кімнаті місцева вчителька, а в с.Великоцьку учні складали іспити. У 1910 році в Міловому вже працювала однокласна трирічна земська школа, яка також була розташована в тісному приміщенні.

В Новоайдарі до 1917 року працювало 4 початкові школи - 2 ЦПШ і 2 земські (населення Новоайдару в 1905 році - 3488 чоловік).

Першим навчальним закладом Новопскова стала відкрита у 1864 році церковно-парафіяльна школа на 20-25 учнів. Навчання всіх трьох класів велися в одній класній кімнаті. Як і повсюди в регіоні, більшість дітей залишалася поза школою. За даними перепису 1897 року в Осинівській волості, до якої належав Новопсков, з 1979 дітей шкільного віку навчалися приблизно 180 учнів, тобто 9.1%.

За даними 1885 року в Білолуцьку діяли 2 церковно-парафіяльні школи. В них 2 вчителі навчали 32 дітей, в той час, як у селі дітей шкільного віку було більше 300. Тобто в той час навчанням було охоплено приблизно 10% дітей. Пізніше в селі стали працювати ще і 3 земських училища, 2 з яких - в непридатних приміщеннях. У 1908 році в селі навчалося вже 155 дітей, але все ж таки протягом 1907-1912 років 35-39% потенціальних учнів лишалися поза школою.

Населення теперішнього Первомайська у 1912 році становило приблизно 5 тисяч чоловік. Першу школу там було відкрито в 1903 році на Петро-Мар'ївському руднику, а другу - в селі Олександрівка у 1910 році. Обидві школи були

В с.Гірському двокласну земську школу на 50 дітей відкрили в 1901 році. В Попасній в 1915 році працювали двокласне залізничне училище та земська школа. В Перевальську в цей же час була лише одна трикласна початкова школа.

Перший навчальний заклад у Ровеньках - двокласне міністерське училище - було відкрито наприкінці 80-х років XIX століття. Училище було розраховане на 120 місць, при ньому були майстерні, добре обладнаний спортивний майданчик. У 1891 році було відкрито ЦПШ на 100 учнів. Населення Ровеньків на початок XX століття було приблизно 5000 чоловік, десь 60% дітей шкільного віку не мало змоги вчитися. У 1910 році на селянському волосному сході було прийнято рішення про будівництво в слободі школи на кошти самооподаткування, але цього не допустили місцеві церковники, і школа не була збудована.

У 1916 році населення Рубіжного становило 3 тисячі чоловік. В Рубіжному в цей час працювала лише одна двокласна школа, в якій навчалось приблизно 50 дітей.

Волосна слобода Куп'янського повіту Харківської губернії Сватова Лучка (нині - райцентр Сватове) напередодні першої світової війни мала 14877 жителів. Першу школу тут було відкрито ще у 1860 році, це була одна з найстаріших шкіл регіону. В 1867 році її було перетворено на двокласне училище з 5-річним терміном навчання. В 1904 році в Сватовій Лучці налічувалося вже 7 початкових навчальних закладів, в тому числі 2 жіночих. В них працювало 13 вчителів і навчалось 543 хлопчики і 115 дівчаток. Для майже 15-тисячного населення це замало. В земській змішаній школі напередодні Лютневої революції 1917 року навчалися 104 особи, 59-ти потенціальним учням відмовили в прийомі через нестачу місць. У жіночому училищі в той час навчалось 90 осіб, 40 дівчаткам відмовили в прийомі

дітей не відвідувало школи через те, що не мали для цього відповідних матеріальних умов.

У Містках (нині Сватівський р-н) наприкінці ХІХ століття було відкрите на початку 60-х років земське училище і заснована у 1892 році ЦПШ. З 576 хлопчиків шкільного віку навчалося лише 120, а з 407 дівчаток - тільки 30, тобто всього навчанням було охоплено лише 15.3% дітей шкільного віку. Школи працювали у непристосованих приміщеннях. Взимку в темних класах було дуже тісно, проте на початку весни, а інколи і наприкінці зими батьки віддавали найбідніших учнів у найми або примушували працювати у власному господарстві. На час іспитів в школах залишалося по 5-8 учнів, та й тих батьки відпускали до школи лише у погану погоду або святкові дні, коли не можна було працювати. Пізніше в Містках було відкрито ще одну ЦПШ і трохи розширено земське училище. За даними 1908 року в обох ЦПШ навчалося 136 учнів, в училищі - 162, але більше 60% дітей шкільного віку не мали змоги навчатися.

Перша двокласна ЦПШ відкрилася в слободі Нижній Дуванці (волосному центрі Куп'яньського повіту Харківської губернії, нині с.м.т. Сватівського р-ну) в 1879 році, друга - у 1904 році. В них навчалося приблизно 100 чоловік, тобто 20% дітей шкільного віку. В 1908 році земство відкрило трикласне училище на 110 учнів. За даними 1913 року в Нижній Дуванці було більше 500 дітей шкільного віку, навчатися ж у школах мали можливість лише 214 чоловік (42.8%).

У Слов'яносербську раніше, ніж в інших місцях теперішньої Луганської області стала розвиватися народна освіта. Вже у 1857 році в двох навчальних закладах Слов'яносербська - повітовому і церковнопарафіяльному училищах навчалося 179 учнів (148 - а повітовому училищі і 31 - в ЦПШ). У

У Станиці Луганській перше парафіяльне училище відкрілося у 70-х роках XIX століття. Воно охоплювало навчанням приблизно 11-14% хлопчиків і 2-4% дівчаток шкільного віку. У 90-х роках відкрилися чоловіче і жіноче училища, але це не змінило суттєво стану з доступністю навчання. За даними 1913 року з 1230 дітей шкільного віку, що жили в станиці і навколишніх хуторах, навчалось лише 100 чоловік, тобто 8.1%.

Мабуть, найстарішими навчальними закладами в нинішній Луганській області були школи Старобільська. В 1816 році в місті як повітовому центрі було відкрито повітове училище на 60-80 учнів і церковнопарафіяльну школу. За даними 1909 року в Старобільську працювала відкрита в 1882 році жіноча прогімназія і жіноче початкове училище (була ще і чоловіча гімназія, але ми розглядаємо початкові навчальні заклади). В першому десятиріччі XX століття 66% дітей в Старобільському повіті не мали змоги отримати хоча б початкову освіту.

В Луганську, як відзначалося вище, напередодні першої світової війни працювало 11 нижчих міських та парафіяльних училищ та 20 початкових училищ.

Середню освіту молодь Східноукраїнського регіону здобувала в гімназіях, реальних та комерційних училищах. Комерційні училища мали професійно спрямований характер освіти, і тому ми розглянемо їх у розділі, присвяченому історії розвитку професійної освіти.

Напередодні Жовтневого перевороту в Російській імперії спостерігалось значне зростання кількості середніх навчальних закладів міністерства народної освіти і учнів в них.

Порівняно з навчальним планом гімназій 1871 року в навчальному плані 1914 року класицизм і формалізм були значно послаблені, збільшилася кількість годин на природознавство, історію, літературу. В курсі російської словесності були

XIX століття Тургенєва, Гончарова, Салтикова-Щедрина, Некрасова, Л.М.Толстого, Достоевського та інших (до цього вивчалися лише твори письменників першої половини XIX століття - Грибоєдова, Пушкіна, Гоголя, Крилова, Кольцова, Лермонтова).

За новими програмами до курсу математики було введено деякі елементи вищої математики.

На уроках історії учнів тепер не тільки знайомили з історією царських династій і воєн, але й з історією економічного і культурного розвитку народів, давали їм не тільки факти, але й деякий аналіз тих фактів.

Порівняно з попереднім навчальним планом було розширено курс географії. Раніше він вивчався до 4 класу, тепер його стали вивчати і в старших класах. Зміст курсу було доповнено економічною географією.

Значним досягненням було включення в навчальний план курсу природознавства, було введено курс законодавства (для майбутніх чиновників він був корисним) і обов'язкове вивчення двох нових мов.

Навчання в гімназіях залишалося платним, для дівчат і хлопців існували окремі гімназії. Причому жіночі гімназії (Міністерства народної освіти і відомства імператриці Марії), як правило, мали 7 класів і 8-й педагогічний клас. Майже всюди в жіночих гімназіях діяли навчальні плани і програми 70-х років XIX століття. Обсяг знань із загальноосвітніх дисциплін порівняно з чоловічими гімназіями і реальними училищами був значно нижчий (див. табл. 10).

курс навчання

Таблиця 10

Навчальні предмети	Загальний обсяг годин		
	Чоловіча гімназія	Реальне училище	Жіноча гімназія
Російська мова і словесність	1280	1152	736
Математика	1216	1312	736
Географія	512	384	320

Розглянемо докладніше процес навчання в гімназіях того періоду на прикладі приватних жіночих гімназій міста Луганська.

Загальне число приватних середніх навчальних закладів (чоловічих і жіночих гімназій, реальних і комерційних училищ) по Російській імперії у 1914 році становило близько 400 (312, с.310). Плата за навчання в них була вищою за плату в казенних навчальних закладах. Приватні навчальні заклади розташовувалися, як правило, в гарних, добре обладнаних будинках, мали більш кваліфікованих викладачів, відрізнялися кращою постановкою навчально-виховного процесу.

В Луганську перед Жовтневою революцією діяли дві приватні жіночі гімназії. Засновані вони були на кошти приватних осіб і носили їх імена - приватна жіноча гімназія К.П.Чвалинської; приватна жіноча спочатку прогімназія, а потім гімназія Р.М.Воскресенської (з 1916 року - Локтюшової). Державна жіноча гімназія м.Луганська існувала за рахунок органів місцевого самоврядування.

Засновники гімназій відповідали не тільки за матеріальний бік справи, але й керували навчально-виховним процесом у своїх навчальних закладах. Це були високоосвічені, ерудовані й досвідчені наставниці своїх вихованок.

Так, наприклад, формулярний список Катерини Петрівни Чвалинської (уродженої Голуб), 1868 року народження, дає нам такі відомості про неї: родова дворянка, освіту і виховання отримала в Петроградському училищі Ордена святої Катерини. У 1911 році призначена начальницею заснованою нею гімназії, у 1914-му нагороджена золотою медаллю «За старанність» (8).

Катерина Костянтинівна Локтюшова була випускницею Бердянської жіночої гімназії. Маючи дев'ятирічний досвід педагогічної діяльності у різних початкових і середніх навчальних закладах, у 1916 році

прийняла приватну гімназію Р.М.Воскресенської (там само).

Крім керівництва своїми навчальними закладами дехто з засновників і власників гімназій були і викладачами. Так, К.К.Локтюшова викладала арифметику, Р.М.Воскресенська - німецьку мову (8).

На той час вже не існувало суворих обмежень на навчання в гімназіях, викликаних соціальним станом. В гімназіях Луганська училися дочки міщан, цехових, селян, у меншій мірі - духовенства, купців, родових дворян. Стереотипне уявлення про доступність дореволюційних навчальних закладів лише еліті суспільства при більш об'єктивному вивченні документів не підтверджується. Згідно з довідковою книгою гімназії К.П.Чвалинської плата за навчання у молодшому відділенні гімназії у 1915-1916 навчальному році становила 50 карбованців, виростаючи від класу до класу. Максимальна плата становила 120 карбованців на рік. Згідно ж з документами Російської громади машинобудівних заводів Гартмана середній заробіток по заводах за 1914 рік становив 537 карбованців 41 копіяка на рік.

Плата, яку отримували викладачі гімназій, становила у 1915-1916 навчальному році від 30 до 110 карбованців на місяць (там само). Пуд борошна в той час коштував приблизно 1 карбованець 40 копійок, жива курка - 60 копійок, пуд картоплі - 30 копійок, сотня яєць - 2 карбованці 50 копійок.

Життя гімназій Луганська можна аналізувати по протоколах педагогічних рад, циркулярних листах директора народних училищ Катеринославської губернії, що зберігаються в державному архіві Луганської області, по спогадах вихованців гімназій.

Жіночі гімназії, в яких навчалися дівчатка від 7 до 18-ти років, мали три відділення підготовчого класу (молодше, середнє і вище), сім основних класів і восьмий - додатковий.

У молодше відділення приймалися неграмотні діти, які не навчалися вдома. Всі інші, хто отримував домашню початкову освіту, починали навчання з середнього відділення.

У кожному класі могло навчатися до 40 учениць. Крім основних предметів - Закону Божого, математики, географії, фізики, дівчата навчалися домово- водству, іноземним мовам, педагогіці, гігієні, співам. Проводилися і заняття гімнастикою. У червні 1912 року начальники середніх навчальних закладів обговорювали навіть питання про спеціальні костюми, що їх носили учениці під час виконання гімнастичних вправ (185, арк.35).

Рівень навчання в гімназіях був досить високим. Навчальний рік тривав з 15 серпня по 15 травня.

Початок ХХ століття в історії педагогіки характеризується як період існування трьох головних педагогічних парадигм: «школи навчання», «школи праці» і так званої «вільної школи». Гімназії уособлювали в собі «школу навчання», орієнтовану на виконання соціального замовлення правлячих класів, авторитарну за способами організації навчально- виховного процесу. Головною метою навчання було засвоєння учнями значного обсягу знань. На початку ХХ століття «школа навчання» трохи змінюється в напрямку стимулювання пізнавальної активності і творчої активності учнів шляхом більш широкого застосування принципу наочності, залучення учнів до дослідницької роботи, введення в навчальний процес ручної праці, організації екскурсій тощо.

Ілюстрацію цих загальноросійських процесів ми бачимо на прикладі гімназій Луганська. Як свідчать архівні документи, на уроках фізики використовувалися різні прилади, ставилися експерименти; на уроках природознавства використовувалися колекції комах. Наочні посібники і прилади були як вітчизняного виробництва, так і привезені з-за кордоном.

необхідні заходи обережності під час проведення дослідів і експериментів з фізики, хімії, щоб уникнути нещасних випадків (185, арк.28). У квітні 1913 року власникам навчальних закладів було наказано придбати ручні вогнегасники і навчити персонал користуватися ними (186, арк.15).

У приватній гімназії К.К.Локтюшової для знайомства учениць з природничою історією проводилися екскурсії на околиці, для знайомства з виробництвом - екскурсії на заводи. Учениць залучали до робіт на городах і в садах, знайомили з кроліководством, для чого були спеціально закуплені кролики, з птахівництвом і бджільництвом.

Обов'язковим для вивчення був курс рукоділля, де дівчата навчалися шити, в'язати, вишивати. З 1912 року в жіночих середніх навчальних закладах вводиться курс домоводства, який включав: кулінарне мистецтво (приготування страв, заготовка і збереження провізії, головні прийоми визначення якості харчових продуктів), догляд за білизною і одягом (починка, прання, прасування, чистка, збереження), догляд за приміщенням (виведення пилу, бруду, опалення).

У 1912 році був виданий спеціальний циркуляр Міністра освіти, в якому вказувалося на те, що зростає кількість літніх екскурсій у Фінляндію, і повідомлялося про те, що для одержання пільг на проїзд, проживання і харчування необхідне попереднє клопотання, в якому треба було дати відомості про маршрут екскурсії та список екскурсантів (186, арк.36).

Виростити своїх вихованок добрими християнками було одним з головних завдань жіночих гімназій. Навчальний день обов'язково починався ранковою молитвою. 2 години на тиждень в кожному класі вивчався Закон Божий. Крім традиційних релігійних свят, гімназистки

Вихованням гімназисток спеціально займалися класні наглядачки (або класні дами). Вони не тільки слідкували за поведінкою гімназисток на уроках, але й на перервах проводили бесіди про зовнішній вигляд, поведінку на вулиці, на балу тощо.

Гімназії не стояли осторонь від політичного і культурного життя країни. Так, 1 серпня 1914 року почалася Перша світова війна. До гімназій поступив циркуляр, який наказував перед початком занять відслужити урочистий молебен за здоров'я імператора і дарування російській зброї перемоги над ворогом. Під час війни на уроках рукоділля учениці виготовляли речі для Червоного Хреста. Широко відзначалися такі дати, як 100-річчя Вітчизняної війни (1912 рік), 50-річчя звільнення селян від кріпацтва (1911), 300-річчя царствування будинку Романових (1913).

Гімназистки залучалися до благодійницької діяльності. Серед них проводилися збори пожертвувань на будівництво храмів та інші заходи.

Гімназистки носили форму. Форми одягу у гімназисток різних гімназій відрізнялися кольором; у казенній гімназії учениці носили зелену форму, у гімназії Локтюшової - коричневу, у Чвалинської - синю.

По закінченню четвертого (за бажанням) і сьомого класів видавалися випускні свідоцтва й атестат про закінчення відповідно початкової або середньої школи. Документ про закінчення середньої школи видавався «з поширенням на них прав і переваг, наданих Положенням про жіночі гімназії і прогімназії, Висо- чайше ствердженим у 1870 році». Права ці полягали в тому, що по закінченні семикласного курсу гімназії випускниця «удостоювалася звання учениці, що закінчила повний курс навчання в жіночій гімназії, і на основі правил і випробувань на звання учителя і учительки початкових училищ удостоєна звання учительки початкових училищ з правом займатися викладанням

ниці гімназій здобували і професію. Атестат давав можливість поступати у вищі навчальні заклади.

Узагальнені дані про гімназії Луганська перед Першою світовою війною наведено в таблиці 11.

Таблиця 11

Узагальнені дані про гімназії Луганська (1912 рік)

Гімназія	Основних класів	Підготовчих класів	Число учителів	Кількість учнів
Катерино-Олександрівська казенна чоловіча	8	і	18	364
Казенна жіноча	7	і	18	347
Приватна жіноча К.П.Чвалинської *	4		17	314
Приватна жіноча Р.Н.Воскресенсько-Г	7		13	

Пізніше гімназія К.П.Чвалинської перетворена у п'ятикласну при одному паралельному й одному підготовчому класах. Гімназія мала 2 відділення. Число вчителів зросло до 41, учнів - до 647.

** Пізніше - з 1916 року - гімназія К.К.Локтюшової.

Свою діяльність гімназії Луганська припинили у 1919 році.

Катерино-Олександрівська чоловіча казенна гімназія заснована 1 липня 1908 року у складі 4-х основних класів, у 1901 році перетворена на шестикласну, а з початку 1903/1904 навчального року - в повну гімназію.

Казенна жіноча гімназія заснована 1 липня 1902 року у складі 4-х класів. З початку 1904/1905 навчального року перетворена в повну гімназію.

Приватна гімназія К.П.Чвалинської імені Її Імператорського Височества Великої Княжни Марії Павлівни відкрита 11 квітня 1911 року у складі 4-х основних класів, пізніше перетворена на

Приватна гімназія Р.Н.Воскресенської (з 1916 року - К.К.Локтюшової) відкрита після 1908 року.

В Юзівці (Донецьк) в той же час працювали 3 приватні гімназії і комерційне училище (273, с.82).

Реальні училища мали, як правило, 7 класів і утримувалися на кошти органів місцевого самоврядування, купецьких громад тощо. Випускникам реальних училищ надавалося право вступу на такі факультети університету як фізико-математичний, медичний та деякі інші з додатковим вступним іспитом з латинської мови.

З 1906 року згідно з новим навчальним планом обсяг загальноосвітніх дисциплін, що вивчалися в реальних училищах, значно збільшився, тим самим було підсилено значення реальних училищ як середніх шкіл. Кількість реальних училищ в Російській імперії збільшилася з 190 у 1908 році до 276 у 1913 році (312, с.308).

З точки зору обладнання і методів навчання реальні училища були кращими за гімназії: кабінети фізики, природознавства, географії мали досить велику кількість наочних посібників, частіше застосовувалися екскурсії, обов'язковими були лабораторні заняття. Кращою, ніж у гімназіях, була організація графічної роботи на заняттях з математики, географії, природознавства.

Обсяг годин, що відводилися на дисципліни гуманітарного циклу - російську мову, літературу, історію був, відповідно до навчального плану 1906 року, майже таким, як і в гімназіях. Але методи навчання, що застосовувалися в реальних училищах, були більш прогресивними.

Напередодні Першої світової війни в Луганську працювало лише одне реальне училище.

Таким чином, в період з 1900 по 1917 роки шкільна освіта у Східноукраїнському регіоні розвивалася в руслі тих загальних змін, що відбувалися в системі освіти Російської імперії. В перші 10-15 років XX

століття мережа шкіл в регіоні значно зросла, що було викликано потребою суспільства в освічених робітниках. Але де зростання і за кількісними, і за якісними показниками було далеким від достатнього рівня. Для освіти регіону на початку ХХ століття характерними були: різнотиповість шкіл, відсутність послідовності й наступності в навчальних планах і програмах початкових і середніх шкіл, відсутність єдиного центру управління, як правило, низький рівень загальноосвітньої і професійної підготовки вчителів і, як наслідок, дуже низький рівень знань, що його давали особливо початкові школи, вкрай низький відсоток охоплення дітей навчанням тощо. Серед народних вчителів і викладачів середніх навчальних закладів було немало по-справжньому самовідданих, закоханих у свою благородну справу людей, які намагалися зробити якомога більше для освіти своїх земляків, але аналіз літератури й архівних матеріалів дає нам підставу зробити все ж таки висновок про вкрай незадовільний стан справ з народною освітою в регіоні наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття, що було типовим для того часу.

В цілому освітній рівень мешканців регіону був низький, але, порівняно з загальними даними по Росії, Східноукраїнський регіон і за кількістю навчальних закладів, і за рівнем письменності населення був далеко не на останньому місці. Причому сучасна Луганська область за цими показниками виглядала краще, ніж Донецька.

Використання критеріїв оцінки розвитку системи освіти регіону дозволяє зазначити, що основним типом навчальних закладів у цей час були початкові школи, які мали ту піковий характер і не давали змоги своїм випускникам продовжувати навчання в середніх навчальних закладах. Але можливість навчатися в них в різних населених

ну. Лише близько 20% населення були письменними. Існуючій системі освіти не були притаманні різноманітність та гнучкість. У регіоні не було вищих навчальних закладів.

Під впливом революції 1905-1907 років дещо підвищується вплив громадськості на розвиток освіти, в регіоні зменшується кількість церковно-парафіяльних шкіл і збільшується кількість земських, виникають школи з рідною мовою викладання, зростає громадська та методична активність педагогічних працівників. Але ці зміни не відігравали вирішальної ролі в розвитку освіти. Царський уряд зберігав свою панівну роль у визначенні політики в галузі освіти, яка була спрямована на захист державних інтересів, обмеження можливостей для отримання освіти, збереження її релігійного характеру. В усіх ланках освіти панують авторитарні відносини, зміст освіти в початкових школах був примітивним і мало відповідав потребам особистості та розвитку регіону.

Навчання в школах регіону здійснюється за допомогою таких методів, як бесіда, робота з підручниками, розповідь вчителя, письмові роботи учнів. Передові вчителі регіону (Б.Д.Грінченко, Х.Д.Алчевська, Я.Ф.Чепіга) створювали свої підручники, методичні посібники, методики викладання. В цей період починається поширення ідей зарубіжної педагогічної думки, але вони ще майже не впливали на методику навчального процесу в закладах освіти. Більшість приміщень шкіл були непридатні для занять, школи не мали спеціального обладнання, наочних посібників. У початкових школах один вчитель приходився в середньому приблизно на 50 учнів, а в гімназіях - на 20 учнів.

Вчитель в системі освіти регіону виконував функцію транслятора навчальної інформації, контролера знань та поведінки учнів. А учні -

Оскільки якість освіти залежить від її мети, змісту, методики навчально-виховного процесу, забезпечення педагогічними кадрами, матеріальних умов, то можна зробити висновок про її низький рівень у початкових школах.

Досить високим був рівень освіти в гімназіях, особливо приватних. Вони мали відповідний тому часу рівень науковості освіти, кваліфікованих педагогів, добру для того часу матеріальну базу.

Узагальнення перелічених особливостей дозволяє зробити висновок, що термін з 1900 по 1917 рік був за своєю сутністю єдиним періодом в розвитку системи освіти Східноукраїнського регіону, а її функціонування є прикладом специфічної педагогічної парадигми, яка має назву «школа навчання». Але ця назва не відображає всіх особливостей освіти того часу і тому є дещо умовною.

3.2. Шкільна освіта в регіоні в умовах докорінних соціальних перетворень (1917 р. середина 30-х р.р.)

Одразу після Лютневої революції і в перші роки Радянської влади в розвитку системи освіти в Україні спостерігаються два головні напрямки: створення нової школи як знаряддя комуністичної перебудови суспільства та її українізація. Ці напрямки не завжди були паралельними прямими, іноді вони перетиналися, а іноді навіть вели в протилежні боки.

До 1920 року влада в різних регіонах України мінялася дуже часто: в центральних регіонах - це Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, радянська влада; в Східноукраїнському регіоні - радянська влада, потім - гетьманат, денікінці, каледінці, красновці, банди Марусі, Терези, Махна, Каменюки, Колісника, Масла, Вінника, Турка тощо. Майже кожна влада мала свої погляди на освітню політику.

Часта зміна вляли в Східноукраїнському регіоні

1917-18 роках. Характерна риса - перевага руйнівних процесів, відмова від традицій попередньої школи. Відбувається руйнування старого апарату управління освітою, створюються умови для побудови нової школи.

Другий період - літо 1918 - початок 1921 р. Його особливостями є абсолютизація принципу трудового виховання; узагальнення виховного та освітнього процесів шляхом створення навчальних закладів інтернатного типу; формування одноманітної структури початкової та середньої мережі загальноосвітніх шкіл.

Третій період - 1921 - 1928 р.р. Йому притаманні поєднання подальшої монополізації освітньої справи державою та поширення джерел фінансування шкільного навчання за рахунок населення і, перш за все, селян. Т.В.Дорофєєва вважає, що після економічного зміцнення середнього селянства воно без державної влади починає створювати школи. З переяку від такої самодіяльності радянська влада обмежує кількість таких шкіл та переводить їх у розряд договірних, державних (203).

Четвертий період - 1928 - початок 30-х років має 2 етапи. Перший - 1928-1931 роки - період "лівацтва", відтоку від загальноосвітнього характеру середньої школи, офіційна підтримка теорії "відмирання школи" та "школа - цех підприємства". Другий - з 1931 року. Це період встановлення стабільності і порядку в системі освіти, повернення до дореволюційних форм та методів організації навчально-виховного процесу.

У Східноукраїнському регіоні швидка зміна влади обумовила те, що, на відміну від інших регіонів, в перший із зазначених періодів старі навчальні заклади продовжують функціонувати або закриваються. Так, у 1919 році ще працює Луганська чоловіча гімназія. Інтенсивне руйнування старої системи освіти в регіоні починається з 1919 року, протягом 1920 року

кількість навчальних закладів поступово зменшується, і тільки з першої половини 1920 р. починається побудова нової школи.

Нова влада планувала змінити майже всі головні компоненти системи освіти, а саме:

- ввести всезагальне обов'язкове початкове навчання;
- зробити навчання безкоштовним;
- зробити доступними для кожної дитини школи всіх ступенів;
- надати шкільній освіті світський характер;
- поліпшити становище учителів і добитися гідного бюджету освіти;
- здійснити демократизацію освіти;
- забезпечити врахування місцевих і національних особливостей;
- залучати педагогів до обговорення питань будівництва нової школи тощо (418, с.7-9).

Реалізація цієї програми обмовлювала появу нової педагогічної парадигми.

Школа того часу будувалась на принципах єдності освіти, рівноправності національностей, рівності чоловіків і жінок, світськості навчання.

В Україні церковно-парафіяльні школи, духовні училища і семінарії переводилися з духовного відомства у відомство Народного комісаріату освіти, перетворювалися на загальноосвітні школи. З навчального плану виключалися Закон Божий, церковнослов'янська мова, церковна історія, церковний спів та давні мови, звільнені години Народний комісаріат освіти пропонував, об'єднавши в один день, використовувати на організаційну та культурно-освітню роботу (672). Наказом колегії Народної освіти та пропаганди було скасовано говіння учнів по школах всіх типів, символи релігійних культів (лампади, ікони тощо), які були в ужитку в навчальних закладах, передавалися до церков (675).

зацню принципу трудового виховання учнів, яке здійснювалося під гаслом політехнізації школи: уніфікація системи початкової та середньої освіти. З цього часу всі початкові навчальні заклади мали назву школи першого ступеня, а середні - школи другого ступеня, які в свою чергу мали два концентри. Ці зміни повинні були засвідчити, що ~~азну~~ "школу зруйновано, а створено нову "пролетарську".

Загальноосвітня школа підпадає під сильний вплив політичних настанов. Більшовицьке гасло політехнізації школи стає відправним пунктом для організації трудової школи, а гасло єдиної освіти - уніфікованої школи. Саме з цього періоду держава майже до кінця століття монополізує сферу народної освіти.

З метою забезпечення єдності шкільної реформи декретом РНК від 5 червня 1918 року всі освітні заклади і установи були підпорядковані Наркомосу, а постановою СНК РСФР від 18 червня того ж року загальне керівництво народною освітою покладалося на Державну комісію по освіті, а на місцях - на губернські, повітові та волосні відділи народної освіти виконавчих комітетів рад робітничих і селянських депутатів. При відділах народної освіти створювалися ради по народній освіті, які склалися з представників різних організацій трудящих, вчителів і учнів. Там, де не було можливості створити спеціальні ради по освіті, за роботою шкіл слідували ради депутатів. Так, наприклад, Городищенська волосна рада депутатів (нині Городище - селище Біловодського району Луганської області) ретельно стежила за роботою шкіл. До речі, одним з депутатів цієї ради був учитель городищенської школи П.Г.Лохов.

У червні 1919 року український радянський уряд сформував своє Міністерство освіти. Навчальні заклади всіх типів (початкові, загальноосвітні,

передавалися у підпорядкування Наркомосу. Були організовані губернські відділи народної освіти. Процес реорганізації планувалося завершити якомога швидше, але його завершення в різних регіонах залежало від моменту завоювання влади. На 1 вересня 1919 року влада українського Наркомосу поширювалася на Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Полтавську, Харківську, Херсонську, Чернігівську губернії (671). В Східноукраїнському регіоні Донецький губернський відділ освіти засновано 28 січня 1920 року, Луганський повітовий відділ освіти засновано 28 грудня 1919 року. Відділи освіти при радах депутатів засновувалися в різні терміни також в залежності від політичної обстановки. Так, наприклад, відділ народної освіти при раді робітничих і селянських депутатів Криндачівки (нині - м. Красний Луч Луганської області) створено 21 січня 1920 року (274, с.388).

В багатьох місцях регіону в перші роки радянської влади школи відкрилися вперше. До таких місць належить Боково-Антрацит (нині м. Антрацит Луганської області), в якому лише в 1920 році вперше відкрилася школа для дітей гірників. У Дяковому (нині Антрацитівський район Луганської області) до Жовтневої революції працювала лише церковнопарафіяльна школа, якою завідував місцевий піп, і тільки в 1919 році в Дяковому відкрилася перша школа, навчання в якій вели вчителі П.А.Ковальчик та подружжя М.С. та О.А.Ремізових.

Незважаючи на зміну влади, вчителі Східноукраїнського регіону, і особливо вчителі сільських шкіл, продовжували залишатися головними носіями культури, брали активну участь, а частіше навіть були організаторами культурно-масової і виховної роботи.

кладачів єдиної трудової школи, які організують губернські відділи народної освіти.

Претенденти мали подати анкету, в якій треба було вказати на відношення до професійного союзу і партійні рекомендації. Н.Агафонова вивчила архівні дані про учасників виборів і перевиборів, ці дані свідчать про те, що майже всі вони були безпартійні (3).

Вибори шкільних працівників на Україні планувалося провести з 1 червня до 1 серпня 1919 року (673). Народний Комісаріат освіти видав спеціальну інструкцію по проведенню виборів, яка передбачала оскарження неправильного їх проведення. Оскарження рекомендувалося надсилати до місцевих виборчих комісій. На місцях вибори і перевибори шкільних комісій проводилися в різні терміни, які залежали як від політичних умов, так і від керівників вищої ланки управління справами освіти. Так, перевибори в школах I та II ступеня у Донецькій губернії проводилися з 1920 р.

На виборах обов'язковою була присутність завідуючого відділом народної освіти. Інколи на одне місце балотувалося кілька осіб. Голосування було таємним (188).

На початку 20-х років в регіоні швидко зростає кількість учнів у школах. Так, наприклад, якщо в 1922 р. в школах Донецької області навчалося 15% дітей донецьких робітників, а в 1923 р. - 67% то в 1924 р. - понад 80%. Через рік в містах і селах Донецької губернії працювало 1432 школи, в яких навчалося до 200 тисяч школярів (273, с. 42). Наприкінці 1923 р. в Юзівці працювало 30 шкіл, які охопили 3,5 тис. учнів.

У Донбасі навчання дітей у школах було безплатне. Робітники самі ремонтували школи. У 1921 р. до промислових підприємств Донбасу було прикріплено 267 шкіл і 50 дитбудинків, учителі й вихователі яких прирівнювались за зарплатою до робітників.

провідних виробничих професій. Значні кошти для шкіл виділяли профспілки. Профспілка гірників, наприклад, асигнувала на розвиток народної освіти в Донбасі у 1922—1923 роках у 10 разів більше коштів, ніж центральні організації. Селяни Донецької губернії у 1922—1923 роках утримували майже 80% сільських шкіл (734, с.160), крім того —7,3% утримувались на кошти профорганізацій, а 14,1% — місцевого бюджету, і лише 3,5% — на кошти Наркомо- су УРСР (554, с.48).

Зростання кількості шкіл та школярів загострює проблему забезпечення навчальних закладів кваліфікованими фахівцями. У 1922 р. в Юзівському повіті з 335 вчителів вищу освіту мали тільки 9, в школах Луганського повіту з вищою та незакінченою вищою освітою працювало тільки 46 вчителів (619).

Ще II всеукраїнська нарада з питань народної освіти, що відбулася в серпні 1920 року, затвердила систему педагогічної освіти в Українській РСР. Система ця ґрунтувалася на тому, що на педагогічній роботі як у початковій, так і в семирічній школах повинні працювати вчителі з вищою освітою. Наркомос України неодноразово підкреслював, що нову радянську трудову школу можуть створювати лише працівники з ґрунтовною, всебічною підготовкою, і що кваліфікація сучасного педагога повинна бути вищою.

Вчителів з вищою освітою для регіону в цей час готують на трирічних педагогічних курсах, а з 1923 року - у відкритому в Луганську Донецькому інституті народної освіти.

Найгострішим питанням діяльності школи на початку 20-х років було її матеріальне забезпечення. Вирішенню матеріальних проблем були присвячені губернські з'їзди та наради з питань освіти. Перший такий з'їзд відбувся 2 червня 1921 року, наради проходили 17 вересня, 4 грудня 1921 року. Було прийнято рішення про прикріплення установ освіти

хозорганів і грошового в містах та натурального в сільській місцевості обкладення населення. Це дозволило створити умови для діяльності 60%, 75%, а місцями навіть до 95% установ освіти регіону.

На підставі спеціальної угоди губвно та господарчих установ останні в Донбасі взяли на утримання 374 трудові школи. Кошти, які збиралися в регіоні на підтримку освіти, складали таку ж суму, яку переводив у губернію Наркомос.

Але цих коштів не вистачало, тому 16 тисяч освітян регіону платню отримували не регулярно. Для підтримки шкіл та вчителів у регіоні було засіяно 2000 десятин землі.

У 1920 році в Україні спостерігалось небачене (за визначенням Готалова-Готліба, Г.Гринька, Я.Ряппо) зростання безпритульності, яке викликало об'єктивну необхідність посилення уваги до соціального захисту дитинства. По всій Україні відкривають дитячі будинки.

У 1922 році в регіоні працює 302 дитячих будинки з 25000 дітей, 2250 трудових шкіл, учнів у яких було 227241. (496). Школи охоплювали тільки 30% дітей.

На початку квітня 1922 року III губерньська нарада категорично відхилила ідею плати за навчання та приватної ініціативи в освіті. На нараді було прийнято рішення про необхідність переорієнтації з організаційних питань освіти на методичні. Для керівництва методичною роботою в травні 1922 року було організовано Навчально-методичний комітет, головними завданнями якого були: поглиблена про- робка навчально-методичних питань, узагальнення та використання педагогічного досвіду, проведення конференцій та з'їздів з методичних питань, об'єднання навколо установ освіти творчих педагогічних сил. Всю методичну роботу в губернії губвно спрямовував за допомогою свого часопису "Просвещение Донбасса".

На пленумі навчально-методичного комітету в жовтні 1922 року зазначали, що 75% освітян губернії мають низький культурний та політичний рівень. Було прийнято рішення провести двохмісячні педагогічні курси для підвищення політичного рівня педагогічних працівників.

На перших курсах навчалися безпартійні вчителі, на других та третіх в складі слухачів було вже 50% відсотків комуністів. Саме з цього часу починається переорієнтація вчителів та школи на вирішення завдань комуністичного виховання. Досвід проведення цих курсів вивчався і враховувався в масштабах всієї України.

У червні та вересні 1922 року були проведені ІУ та У Губнарادی з освіти. Було вирішено на селі складати угоди з сільськими громадянами про повне утримання шкіл, в містах залучати заможних батьків до матеріальної допомоги школі. Вже в листопаді 82% сільських шкіл та 75% міських шкіл почали нормально працювати. Наприкінці 1922 року починає формуватися місцевий бюджет, 30% якого витрачали на потреби освіти.

12 січня 1923 року почав свою роботу другий Губз'їзд з освіти. З 166-ти його учасників 112 чоловік були практичними педагогічними працівниками. Інтерес викликає перелік питань, які розглядали на з'їзді: організація педагогічної роботи в установах, підготовка та підвищення кваліфікації освітян, природа як фактор виховання, політграмота, краєзнавство, трудові процеси, педагогічне використання господарчої бази, школи фабзауча, форми та методи полі- тико-просвітницької роботи тощо (109).

Для багатонаціонального регіону, яким був завжди Східноукраїнський регіон, актуальним було національне питання в освіті. Поворотним в його вирішенні став 1917 рік.

Одним з перших розпоряджень міністра освіти

хід нижчих початкових шкіл України на українську мову викладання, введення української мови й українознавства у вищих навчальних закладах, пізніше - про утворення в Київському університеті кафедри української мови і літератури та кафедри історії України, дозвіл відкрити в Україні дві гімназії з українською мовою викладання.

За негайну українізацію школи виступали делегати Всеукраїнських з'їздів учителів, організація національної школи в Україні була метою «Товариства шкільної освіти», влітку 1917 року спочатку в Києві, а потім і на місцях відкривалися курси для лекторів з питань українознавства, влітку 1918 року курси для вчителів українознавства працювали у всіх губерніях (503, с. 105-110). На місцях відбувалося піднесення культурно-освітницького руху під керівництвом органів земського самоврядування, зростання активності педагогічної громадськості.

II Всеукраїнський з'їзд вчителів у серпні 1917 року прийняв рішення створити комісії для розробки навчальних планів і програм, створення підручників для нової української школи (684). Однак часта зміна влади в період з 1917 по 1919 рік не дала можливості реально здійснювати українізацію.

Українізація в регіоні почалася з січня 1923 р. відповідно до плану Губвно. До цього в Донбасі було тільки 7 українських шкіл. У 1924 році в регіоні їх було вже 181, в них працювало 546 викладачів української мови (див. табл. 12). У 1924 році в м. Луганську в усіх школах викладалась українська мова як обов'язковий предмет, починаючи з III групи, і тільки в школі №8 була одна група, де всі предмети викладалися українською мовою. У 1932 році в регіоні з 2239 загальноосвітніх шкіл 1769 було з українською мовою викладання, 207 з російською мовою, близько 200 німецьких шкіл. Збільшити темпи українізації не дозволяла нестача вчителів української мови (207 з 50 60).

Таблиця 12

Наслідки українізації шкіл Донецької губернії на

Підлягало відкриттю українських шкіл в районах		Відкрито	Кількість педагогів, які володіли укр. мовою
Бахмутський	30	36	150
Луганський	16	18	53
Маріупольський	11	40	62
Старобільський	28	28	61
Таганрозький	13	15	14
Шахтинський	10	10	10
Юзівський	21	34	187
Разом	129	181	546

До Жовтневої революції в регіоні існували нижчі навчальні заклади для національних меншин - єврейські та німецькі школи. Але викладання в них здійснювалося російською мовою, рідна мова вивчалася як окремий предмет. У 1924 році в регіоні функціонувала розгалужена система національних шкіл (див. таблицю 13).

Таблиця 13

**Мережа шкіл національних меншин Донбасу в
1924 році**

Округи	Єврейські школи			Німецькі школи			Татарські школи		
	Шкіл	Вчителі	Учні	Шкіл	Вчителі	Учні	Шкіл	Вчителі	Учні
Артемівський	2	16	444	35	59	2023	4	4	75
Луганський	-	-	-	16	16	478	6	10	230
Маріупольський	5	7	412	51	59	2065		-	"
Сталінський	1	2	74	26	29	1141	11	20	347
Старобільський	-	-		3	3	160	"	"	
Разом	8	25	930	131	166	5867	21	34	652

Досягнення у вирішенні національного питання в освіті регіону можна порівняти тільки з процесами, що відбуваються в шкільній освіті 90-х років.

На початок 1924 року в Донецькій губернії було 1496 шкіл. Зменшення їх кількості було пов'язане зі скороченням коштів на їх утримання та закриттям частини навчальних закладів. Друга причина - це передача частини Таганрозького та Шахтинського округів до Північно-Кавказького краю.

В середньому на одну школу приходилось 1508 мешканців та 189 дітей шкільного віку. 86.9% шкіл було відкрито ще до 1917 року 44.1% складала трирічні школи, 24.9% дворічні, 13% - повні чотирьох-річні школи, 6.9% - повні семирічні.

Джерела фінансування шкіл були різноманітні. Після декрету від 13 липня 1922 року трудові школи були зняті з державного бюджету та передані на місцеве утримання. Договірна кампанія (утримання шкіл населенням) не дала помітних результатів, а поступове зміцнення місцевого бюджету дозволило до 1 січня 1924 року за його рахунок утримувати 90.9% шкіл губернії. 9.1% шкіл утримували сільські общини, профспілки, батьки.

Наведені в розділі факти дозволяють зробити висновок про те, що створення договірних шкіл, залучення коштів населення було викликано не жорсткими вимогами владних структур, а скрутним становищем та потребами відбудови шкіл. При цьому ці процеси відбувалися не стихійно, а відповідно до рішень губз'їздів та нарад з народної освіти.

Спираючись на ці факти, не можна не відзначити недоліки підходів деяких авторів до виділення періодів розвитку школи. Так, Г.В.Дорофеева, виділяючи період 1921-1928 роки, враховує важливі, але не найголовніші особливості школи - монополізацію освітньої справи та поширення об'єктів фінансування (203). Таким чином, запропонована цією авторкою періодизація розвитку освіти не відбиває особливостей становлення останньої в Східноукраїнському регіоні.

Безперечно потреби шкіл (ремонт) здійснювали за

50% шкіл забезпечували учнів навчальними посібниками за рахунок батьків.

Донецька губернська комісія встановила кількість учнів, яка дозволяла відкрити школу, - 40. Але 21.2% шкіл не відповідали цим вимогам (див. табл. 14).

Таблиця 14

Школи Донецької губернії в 1924 році

Кількість учнів	До 15	16-30	31-40	41-75	76-150	Більше 150
Відсоток шкіл	0.6	9.2	11.4	34.5	27.0	17.3

Наведені дані свідчать, що найбільш розповсюджені були школи з кількістю 41-75 учнів. Кількість учнів у школах була пов'язана як з кількістю дітей шкільного віку, так і з можливістю навчати всіх бажуючих. Таблиця 15 свідчить про те, що відсоток дітей, які навчалися в школах, коливався від 20 до 60. Всього в регіоні в цей період навчанням було охоплено близько 40% дітей шкільного віку.

Таблиця 15

Кількість дітей шкільного віку (1924 рік)

Округи	Кількість дітей шкільного віку	Кількість учнів	% учнів від загальної кількості дітей шкільного віку
Артемівський	76901	36717	47.7
Луганський	60786	29130	47.9
Маріупольський	27292	10862	38.9
Старобільський	56522	11395	20.2
Сталінський	55660	27709	49.8
По губернії	277699	115814	41.7
в містах	58518	34895	59.6
В сільській місцевості	219151	80019	36.9

В містах цей відсоток складав 59.6, в сільській місцевості ~ 36.9. 10.5% дітей, які бажали вчитися, було відмовлено в прийомі до шкіл. Головною при

чиною цього була відсутність необхідних приміщень.

Більшість шкіл мали невелику кількість приміщень

для організації навчання (див. табл. 16) та були по-

Забезпеченість приміщеннями шкіл Донецької

губернії на 11)24рік

	Менше 3 кімнат	3 кім нати	4 кім нати	5 кім нат	6 кім нат	7 та більше кімнат
Окружні міста		17.4	13.0	17.4	8.7	43.5
Інші міста	20.8	8.4	12.5	8.3	8.3	41.7
Сел.. міського типу	30.6	9.2	22.5	10.2	4.1	23.4
Сільські школи	80.6	9.5	4.3	1.8	1.8	2.0
По губернії	73.1	9.6	6.3	3.0	2.3	5.7

Уявлення про організацію шкільної справи буде неповним, якщо не привести дані про вчителів. На одну школу в той час приходилося по 3 вчителя (див.

табл. 17), а на вчителя приходилося від 29 до 42 учнів. На відміну від нашого часу, в 20-ті роки значним

- 32.8 - був відсоток вчителів-чоловіків (60), 67.7%

Кількість вчителів та учнів в школах регіону

	Середня кількість вчителів на 1 школу	Середня кількість учнів на 1 вчителя
Окружні міста	15	29
Інші міста	14	29
Селища міського типу	10	33
Сільська місцевість	2	42
По губернії	3	37

Вивчення шкільної освіти регіону передбачає висвітлення умов, в яких працювали вчителі. Швидке зростання кількості шкіл та учнів обумовлювало те, що існувала гостра нестача

36% усіх шкіл на всі класи мали одного вчителя. Певна частина випускників педагогічних вузів не бажала працювати за спеціальністю. Причини такого становища були пов'язані з умовами праці та рівнем заробітної плати. Учитель II категорії отримував на початку 30-х років 70 карбованців, а бухгалтер електростанції - 120 крб. Однак і цю невелику платню педагогам часто затримували. Вчителів у сільській місцевості не забезпечували паливом та хлібом.

Навіть до кінця другої п'ятирічки школи не були достатньою мірою забезпечені навчальними приладами, підручниками, методичною літературою. Не вистачало олівців, пер, не було карт, глобусів.

Узагальнюючи наведені дані та особливості розвитку школи в перші п'ять років періоду, треба зазначити, що в роки громадянської війни більшість шкіл не працювала, або працювала не стабільно. Після завершення війни починається процес відбудови шкіл, вони працюють у складних матеріальних умовах, з кожним роком посилюється процес ідеологізації школи, в той же час виникає широкий педагогічний рух, школа стає дещо демократичнішою та відкритою.

Поступово в регіоні формується чітка система методичної роботи, яку очолює губернський навчально- методичний комітет (НМК).

НМК був орієнтований на забезпечення функціонування трудової школи, яка базувалася на ідеях педології і на філософії соціально-етичного світогляду (551).

Перед НМК було 4 групи основних завдань:

I. Розробка та оформлення теоретичних ідей і конкретних форм трудового виховання.

II. Підвищення кваліфікації працівників освіти.

III. Інспектування роботи на місцях.

IV. Вирішення питань перехідного періоду.

- Організацію самокурсів, підготовку рефератів, читання статей.
- Організацію міських, районних, сільських колективів педагогів, які використовували місію посередників між УМК та окремими робітниками.
- Допомогу губернського педагогічного часопису “Просвещение Донбасса”.
- Вивчення ставлення дітей до педагогічних експериментів.
- Клубну роботу учнів з її науковими, політичними, драматичними, музикальними, художніми, літературними гуртками, які дозволяли розробляти певні норми педагогічної діяльності.

Для вирішення завдань другої групи використовували організацію курсів - довгострокових та короткотермінових. Довгострокові проводилися в м. Таганрозі. Вони мали за мету дати певну педагогічну освіту. Короткотермінові курси були спрямовані на вирішення завдання практичної підготовки вчителів до використання практично-творчого методу. Інтерес викликає навчальний план курсів

1. Психологія шкільного віку	- 14 годин.
2. Новітні ідеї в педагогіці	- 10 годин.
3. Трудове виховання	- 8 годин.
4. Комплексний метод соціального виховання	- 2 години.
5 Методика соціального виховання:	
а) російської мови (лекції)	- 16 годин;
б) російської мови (практика)	- 4 години;
в) природознавства	- 12 годин
г) лабораторні практичні роботи вчителів з виготовлення саморобних приладів	- 8 годин;
д) математика	- 6 годин.
Разом	- 80

До особливостей курсів можна віднести їх спрямованість на вирішення конкретних завдань, що стояли

в той час перед школою, орієнтацію на новітні досягнення науки, тісний зв'язок з психологією, поєднання теоретичної та практичної підготовки.

Інноваційним, навіть і для нашого часу, був підхід до інспектування роботи на місцях. Ставилося завдання аналізу ефективності методів виховання шляхом вивчення отриманих результатів. Оцінка повинна була наближатися до наукової. В той час вважалося, що щоденники вчителів та вихователів, звіти, відомості не повинні були мати характер службової ревізії. Вони повинні були дозволяти зібрати об'єктивно-наукові дані, зробити висновки та певні науково-методичні заключення.

До питань перехідного періоду, які вирішувала НМК, відносились: задовільнення потреб учителів у нових програмах і підручниках та обґрунтування педагогічного використання господарської діяльності в навчальних закладах. НМК в той час розробляв детальні рекомендації щодо підготовки навчальних програм.

Методична робота в регіоні постійно розвивається та удосконалюється.

Показовим в цьому відношенні є пункт із положення про губернський НМК, що характеризує зміст його роботи. Зазначається, що НМК: 1) здійснює проробку програм та методичних вказівок наркомату освіти для їх використання в умовах Донбасу; 2) проводить методичні експерименти в освітніх установах; 3) безпосередньо керує педагогічною частиною дослідницьких установ; 4) на основі звітів та обстеження на місцях вивчає роботу, досвід та досягнення освітніх установ, опрацьовує отриманий матеріал і знайомить школи та інші освітні установи з наслідками цього вивчення; 5) розробляє програми занять та керує роботою об'єднаних педагогічних колективів; 6) готує та приймає активну участь у проведенні усіх з'їздів, конференцій, курсів, семінарів, які проводить Губвно

роботу освітніх установ, підіймає її на належну висоту; 8) є центром педагогічної думки губернії чи округу, залучає та організує навколо себе творчі педагогічні елементи (497, с. 187),

Аналіз цього положення свідчить, що функції НМК з кожним роком поширювалися та ставали різноманітнішими. НМК здійснювали зв'язок державних установ та навчальних закладів, і хоча діяльність комітету називали навчально-методичною, фактично вона мала науково-методичний характер.

На місцях методичну роботу очолювали окружні НМК. Так, наприклад, Бахмутський НМК за 2 місяці здійснив обстеження дитячих установ і перевірку педагогічних працівників, віднесених до II категорії або отримавших призначення після перевірки; керівництво педагогічних колективів м.Бахмута; розробив положення про літні дитячі клуби; доопрацював положення про окружне дитяче містечко м.Слов'янська; узагальнив звіти дитячих установ (65).

Порівнюючи навчально-методичну роботу 20-х та кінця 90-х років, можна зазначити, що в той час вона розглядалася як один із головних засобів реформування школи, а зараз вона виконує перш за все функцію розповсюдження педагогічного досвіду, підвищення кваліфікації і тільки певною мірою засобу реформування школи. В діяльності регіональних НМК 20-х років є багато цінного для нашого часу. Так, важливою особливістю навчально-методичної роботи 20-х років була її пошукова спрямованість. Надання методичній роботі науково-методичного характеру може стати умовою інтенсивного розвитку загальноосвітньої школи регіону в наш час.

Показовою є ще одна особливість організації методичної роботи того часу. Вона значною мірою орієнтувалася на педагогічні колективи - губернські, окружні міські шкільні. Цей факт дозволяє зробити

було об'єднати зусилля освітян. Саме тому проводились численні з'їзди, наради, конференції, курси.

Так, наприклад, 1924-1925 навчальний рік був присвячений вирішенню єдиних для всіх освітян губернії завдань оволодіння технікою комплектування, методикою комплексного навчання, плану та обліку роботи, організації дитруху, питання агрономізації й індустріалізації школи (597, с.22-29).

З 20-х років до нашого часу збереглися райони та міські серпневі конференції, але вони частіше за все вирішують поточні завдання. Педагогічні колективи тепер існують тільки на рівні шкіл. Все це свідчить про те, що зараз порівняно з 20-ми роками зменшився вплив управлінських структур на освітні процеси та підвищилась демократичність управління. Але в сучасних умовах ця тенденція не завжди сприяє ефективному розвитку школи.

Якщо в цілому оцінити роль методичної роботи в 20-ті та 90-ті роки, то треба відзначити, що в минулому вона відігравала більш значну роль, ніж зараз. В той час навчально-методична робота була головним засобом управління розвитком загальноосвітньої школи регіону. Особливістю діяльності УНК було і те, що вона охоплювала всі три головні освітні ланки - школу, професійну освіту та політосвіт. Тобто всі ці ланки розглядались як складові єдиної освітньої системи, а управлінська діяльність мала системний характер.

Довгий час в регіоні для управління загальною середньою освітою та професійно-технічними навчальними закладами існували різні управлінські структури, і тільки в 90-ті роки обласні управління освіти здійснюють управління всіма ланками освіти - загальною школою, вищими та професійно-технічними навчальними закладами.

На початку 20-х років у школах регіону

рейшли на комплексну систему викладання. Темою комплексів у різних групах (класах) були: “Осінь”, “Зима”, “Наша сім’я”, “Наше місто”, “Донбас”. У школах застосовуються екскурсії - необхідний елемент комплексної системи. Вони проводились за місто, на природу, на фабрики, заводи, типографії пошту, млини, музеї, кооперативи та державні установи. Екскурсії проводились за планом. До їх проведення готувалися школярі та керівники. По закінченню екскурсії наслідки фіксували, опрацьовували та використовували в процесі навчання та виховання.

Комплексна система була спрямована на “советізацію” школи. В усіх школах м. Луганська святкували всі революційні свята та події й оцінювали їх соціальне значення. В деяких школах, наприклад, в школі №7, навіть розробляли підкомплекси “Шоста річниця Жовтневої революції”, “Завод Жовтневої революції”.

Для навчального процесу було характерно залучення дітей до самостійної проробки та критичної оцінки освітнього матеріалу, проведення практичних робіт з географії, фізики, природознавства, підготовка доповідей, рефератів.

У багатьох школах працювали гуртки - літературний в 9-й, музично-вокальний в школі №3, вокальний в школі №7, в школах №5 та №9 виходила за-гальноучнівська щотижнева газета, яка мала кореспондентів в інших школах міста. В школах № 1, 2, 9 працювали організації “Юного Спартака”.

У 1924 році в школах починають створювати організації Юних Ленінців, але вони були ще малочисельні. Так, у 9-й школі з 700 учнів в цю організацію входило 50 (488).

20-22 квітня 1925 року відбувся VII з’їзд Рад Донецької губернії. Було прийнято рішення про

Проблема будівництва шкіл ще більш загострюється після прийняття рішення про запровадження обов'язкового початкового навчання. Нестача приміщень для шкіл була відчутна у містах і селах, бо населення швидко збільшувалось. Так, наприклад, на території колишнього Петровського рудоуправління (що зараз увійшло до м.Донецька) у 1929 році була лише одна школа, побудована ще до революції, а населення тут збільшилось у 8 разів. У приміщенні старої школи могла навчатися незначна частина дітей. З більшістю дітей заняття доводилось проводити у робітничих гуртожитках, їдальнях, кімнатах клубу та шахткому. У сільській місцевості нестача шкільних приміщень була ще більш відчутною.

При Лозово-Павлівській семирічці працював педагогічний кабінет. Його діяльність є яскравим прикладом пануючого в той час підходу до навчання дітей.

У 1927-28 навчальному році кабінетом було обстежено 134 школяра 8-12 років, серед яких було дітей робітників - 57, дітей селян - 32, дітей службовців - 14, дітей кустарів - 23, торговців - 8. В санітарний паспорт школяра заносили дані про фізичний розвиток, вагу, зріст, життєву ємність легенів, розумовий розвиток. В окремих листах реєстрували дані соціально-побутового обстеження, які отримували під час відвідування школярів вдома.

Стан фізичного розвитку школярів порівнювали з віковими таблицями Бруздева та Борхардта. 15% дітей значно відставали у фізичному розвитку та потребували постійної уваги. 20% учнів мали скривлення хребта, 48% дітей страждали малокров'ям, 10,3% мали знижений зір. На головну біль скаржилися 42% дітей, 12% страждали неутриманням сечі, для 10% був характерним ранній прояв статевого почуття.

Діти високо здібні - 6,5%.
Діти з нормальним розумовим розвитком - 66,7%.
Діти з розумовою відсталістю - 26,8%.

За характером поведінки виділяли чотири групи дітей:

1. Повністю нормальні, активні діти - 62%.
2. Байдужі, невпевнені, нерішучі - 5,4%.
3. Збуджені, неурівноважені - 20,6%.
4. Ті, що важко виховуються, проявляють асоціальність - 12%.

Головною причиною відставання в фізичному та розумовому відношенні частини школярів робітники кабінету вважали соціально-побутові умови життя дітей, які не сприяють їх нормальному розвитку. Пияцтво батьків, сімейні сварки - 83 випадки з 134, низький культурний рівень батьків, 37% яких були неписьменні, 60% - малописьменні, матеріально незабезпечені - 45,8%. Тільки 30,5% дітей мали окремі ліжка вдома, добре харчувалися тільки 34% дітей. Наведені факти давали підставу зробити висновок про те, що навколишнє соціальне середовище є головним фактором формування особистості. Для подолання негативних явищ пропонували наступне: створення спеціальних шкіл із зменшеними вимогами до дітей, з використанням педагогічного аналізу їх біосоціальних якостей, пристосування педагогічного процесу до особливостей основних груп дітей (172).

Стан шкільної освіти в регіоні на початок 30-х років характеризують основні показники та плани розвитку шкільної мережі в Луганському окрузі (514). В окрузі в 1929 році було 88204 дитини 8-11 років. Школою було охоплено 21316 та 26236 переростків. Для забезпечення загального обов'язкового навчання планувалося поширення мережі шкіл на 70 та комплексів на 521. План загально-обов'язкового навчання передбачав охопити дітей робітників, що закінчили четверту групу п'ятими групами на 100% дітей колгоспників

Потреби розвитку промисловості в Україні обумовили необхідність підготовки значної кількості інженерів. Для забезпечення роботи вищих навчальних закладів планувалося створити мережу середніх шкіл хімічного, електротехнічного, гірничого, механічного напрямку. Наркомпросом було розроблено план відкриття відповідних шкіл у Луганському окрузі (див. табл. 19).

<u>окрузі</u>				
Навчальні роки	Хімічного напрямку	Електро технічного напрямку	Гірничого напрямку	Технічного напрямку
1929/30	1	-	2	і
1930/31	1	і	2	і
1931/32	1	і	2	і
1932/33	1	і	3	і

Таким чином, за планом наркомату на Луганщині на кінець п'ятирічки треба було створити десятирічок хімічного профілю 4, електротехнічного - 3, гірничого - 9, механічного - 4, а разом 20 (634). План розвитку середньої освіти за роки першої п'ятирічки був виконаний і навіть перевиконаний. Якщо в 1927 році в Луганському окрузі не було середніх шкіл, то їх кількість в 1932-33 навчальному році склала 23.

Таблиця 19

Ворошиловградської області

Роки	Кількість шкіл				Разом
	початкових	семирічних	середніх	інших	
1927	905	114	-	3	1022
1032-33	675	321	23	6	1028
1940-41	571	347	241	9	1168

Наведені в таблиці 19 дані свідчать, що тенденція зменшення кількості початкових шкіл та збільшення семирічних та середніх стає не

стю, а тривалою тенденцією розвитку освіти. Зростання кількості навчальних закладів супроводжувалось зростанням кількості учнів (див. табл. 20).

Таблиця 20

**Контингент учнів загальноосвітніх шкіл
Ворошиловградської області**

Роки	Кількість учнів різних типів шкіл				
	початкові	семирічні	середні	інші	Разом
1927	84210	44980		309	129500
1932-33	68017	128196	21696	630	238539
1940-1941	51820	105233	178678	743	336897

До 1932-1933 навчального року шкільним навчанням було охоплено 90% дітей 8-12 років у сільській місцевості, а в обласних містах - 99,8%. З тих дітей, що закінчили початкову школу, навчання в семирічній школі продовжували 94,4%. (162, с.9). Разом з кількістю шкіл та учнів зростала і кількість вчителів. Якщо їх в 1927 році на території нинішньої Луганської області було 3902, то в 1932 році кількість вчителів зросла до 6562.

Ці школи планувалося розгортати в містах Луганську, Алчевську, селища Боково-Антрациті, Кадіївці, Штербуді, Должанці, Сорокіно, Вільхівці, Сніжному - тобто там, де вже були або будувалися підприємства, шахти, електростанції. Саме завдяки розвитку промисловості та системи освіти значна кількість з перелічених селищ перетворилася з часом в міста.

Наведені факти (див. табл. 21) свідчать, що в роки першої п'ятирічки набуває сили тенденція орієнтації розвитку освіти на забезпечення функціонування промисловості. Навчальний план школи-десятирічки був спрямований на забезпечення повної обізнаності в справах організації виробництва, засвоєння певних виробничих навичок та досягнень машинної техніки.

Значна кількість годин відводилась на виробниче навчання.

Таблиця 21

**Приблизний навчальний план десятирічки
індустріально-технічного спрямування**

№	Дисципліни	Кількість годин на тиждень по групах		
		8 група	9 група	10 група
1	Суспільствознавство	2	2	2
2	Мова та література	2	2	2
3	Математика	3	2	2
4	Природознавство	2	2	2
5	Фізика	1	1	1
6	Хімія	1	1	1
7	Географія	1	-	-
8	Чужа мова	1	1	1
9	Російська мова	1	1	1
10	Фізкультура	1	1	1
11	Громадська робота	1	1	1
12	Праця (фахові дисципліни, робота в майстернях)	8	10	10
Разом		24	24	24

Для навчального плану характерна невелика кількість предметів та невеликий рівень тижневого навантаження на учнів. На жаль, у 90-ті роки завдання забезпечення підвищення якості середньої освіти вирішувалося за рахунок перевантаження учнів, а визнана більшістю науковців та практиків необхідність зменшення кількості навчальних предметів так і не реалізується.

Таким чином, в досліджуваний період було здійснено кардинальні перетворення в системі освіти. В урядових декретах, “Положенні про єдину трудову школу” було затверджено демократичний принцип єдиної, безплатної школи, доступної кожній дитині незалежно від статі, соціального, майнового положення, національності. Проголошувався

характер освіти, вводилося спільне навчання хлопців та дівчат. З початку 30-х років відбувається повернення до традиційних методів навчання.

Реалізація цих положень призвела до підвищення доступності шкільної освіти, було здійснено перехід до загального початкового навчання, збільшується кількість семирічних та з'являються перші середні школи. Про демократизацію системи освіти свідчить створення можливості отримувати освіту рідною мовою, широка українізація навчально-виховного процесу в школах, розвиток мережі шкіл для національних меншин, спільне навчання хлопчиків та дівчат. Широкого розповсюдження в регіоні набуває залучення громадськості до управління освітою. Діяльність регіональних освітніх структур є яскравим прикладом політики децентралізації управління. Але як децентралізація управління, так і самоврядування мали чітко обмежені можливості і повинні були забезпечувати реалізацію державних настанов. Подібний характер мала і свобода методичних пошуків педагогічних працівників.

Найважливішою особливістю шкільної освіти регіону того часу було її підпорядкування інтересам держави, перебудові суспільного життя, розвитку промисловості на сході України. На реалізацію цих завдань був спрямований зміст освіти. В основу нового змісту було покладено політехнічний компонент. Головними методами навчання в цей період були дослідницький та дослідницько-експериментальний. За головну мету освіти вважали озброєння учнів методами та засобами самостійного набуття та застосування знань, а не озброєння їх конкретними знаннями, уміннями, навичками. Перебільшення ролі дослідницького та дослідницько-експериментальних методів навчання призвело до "вихолощення" наукового змісту освіти, зниження якості загальноосвітньої підготовки учнів.

До кінця 20-х років розбудова шкільної освіти здійснювалась з урахуванням світового досвіду, а з початку 30-х років проводиться поступове повернення до традицій дореволюційної школи.

Політика українізації та коренізації призвела до того, що кількість українських шкіл у цей період значно зростає. Шкільна освіта в 20-ті роки стає важливою складовою національного відродження. Процеси, що відбувалися в освіті, об'єктивно зміцнювали позиції радянської влади в Україні. Її інтересам повністю підпорядковується навчально-виховний процес. Протягом всього періоду школи регіону відчували нестачу підручників, навчальних посібників, приладів. Саме це примушувало широко залучати до їх виготовлення вчителів та учнів.

Двадцять років від усіх інших періодів відрізнялися загальним поширенням методичної роботи, розвитком системи підвищення кваліфікації, проведенням педагогічних нарад та з'їздів. Так, в окремі роки проводилось підвищення кваліфікації всіх учителів. Це було пов'язане з принципово новим характером завдань і технологій шкільної роботи та відсутністю достатньої кількості кваліфікованих викладачів. Розвиток системи педагогічної освіти дозволив наприкінці періоду вирішити проблему забезпечення школи кадрами.

Функція вчителя в навчальному процесі змінилася від транслятора та контролера знань та вмінь на початку періоду до організатора діяльності учнів в 20-ті роки та повернення до першої позиції у 30-ті роки.

Відповідно змінювалася і позиція учнів у навчально-виховному процесі - від об'єкту впливів до суб'єкту діяльності та знов до об'єкту впливів та реципієнта навчальної інформації.

Особливості періоду з 1917 до середини 30-х років (зруйнованість частини навчальних установ на початку, необхідність їх відбудови та будівництво нових навчальних закладів)

регіоні розвивалася в скрутних матеріальних умовах, це примушувало в 20-ті роки використовувати для підтримки шкіл кошти мешканців та сільських громад. В регіоні відчувався брак кваліфікованих педагогічних працівників.

Функціонування шкільної освіти у той час оцінювали за статистичними даними: кількість шкіл, кількість учнів, кількість учителів; кількість українських шкіл та шкіл національних меншин, охоплення освітою дітей робітників, селян, кустарів тощо. Орієнтація школи на озброєння учнів методами самостійної діяльності та недостатня увага за оволодінням знаннями та їх аналізом зумовили погіршення якості навчання в 20-ті роки та спробу її підвищити на початку 30-х років.

В цілому цей період був суперечливим, цікавим та важливим етапом розвитку загальноосвітньої школи регіону.

3.3. Загальноосвітня школа регіону з середини 30-х до початку 90-х років

У розвитку загальноосвітньої школи Східноукраїнського регіону в 30-ті роки відбуваються значні зміни. Вони охоплюють всі основні складові школи - її мету, зміст навчально-виховного процесу, його організаційні форми, стосунки вчителів та учнів, управління школою. Ці зміни відбуваються під впливом рішень про засудження педології, комплексної системи, бригадно-лабораторного методу навчання.

Вилучення із шкільної практики та засудження на початку 30-х років бригадно-лабораторних методів на довгий час обумовило цілком критичне, недостатньо обгрунтоване ставлення педагогічних працівників та вчених до групових форм навчання.

Після експериментів 20-х років з широким запровадженням дослідницьких методів навчання, спрямованих в першу чергу на озброєння учнів засобами і методами самостійного набуття і

в 30-х - 40-х роках було відновлено "школу навчання". З 1937 року було повністю виключено з навчальних планів трудове навчання. В навчальних планах з'явилася логіка, психологія, латинь. В навчальних закладах було встановлено суворий режим, норми та правила регламентації шкільного життя, було введено домашні завдання, введено посаду класного керівника, учнівський квиток, відновлено шкільну форму, значно підвищено роль учителя.

З 1932 року основною формою навчальної роботи стає урок із постійним складом учнів і стабільним розкладом занять, у навчанні застосовуються систематичний усний виклад матеріалу учителем, бесіда, розповіді, лабораторно-практичні роботи учнів, екскурсії, демонстрація дослідів і приладів, графічні та письмові роботи учнів, самостійна робота з підручниками й посібниками, систематичний індивідуальний облік та оцінка знань, умінь та навичок, перевірка знань учнів наприкінці навчального року.

У 30-ті роки в регіоні зберігається тенденція попереднього періоду - динамічного розвитку мережі шкіл.

На початок 1940 - 41 навчального року кількість учнів у школах Ворошиловградської області збільшилась майже в 3 рази в порівнянні з 1927 роком, а кількість учнів в середніх школах перевищила кількість учнів в початкових та семирічних школах. Цей факт свідчить про те, що основним типом школи стає середня школа. У порівнянні з 1932-33 рр. кількість середніх шкіл в області збільшилася в 11 разів. Відповідно до зростання кількості учнів та шкіл зростає кількість вчителів. Якщо в 1927 році в області працювало 3902 вчителів, в 1932 році - 6562, то в 1940 році - вже 11928 вчителів.

Розвиток системи освіти було припинено у зв'язку

с.13). У місті Сталіно (нинішнє місто Донецьк) зі 113 шкіл було знищено 73 шкільні приміщення (512).

Історію загальноосвітньої школи Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни вивчив викладач Донецького педагогічного інституту Г.П. Лященко. Він зазначає, що систему освіти Донецької області напередодні війни складали 1633 школи, де навчалося 569502 учня, 27 технікумів, 6 інститутів. У Луганській області було 1117 шкіл, з яких окупанти зруйнували 653. У Донецькій області вийшли з ладу всі школи (376).

Одразу після визволення перших районів Луганської області 27 лютого 1943 року було видано постанову Рад наркомів У РСР "Про поновлення роботи шкіл у районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів", а потім наказ Народного Комісаріату про відкриття всіх шкіл у Луганській, Харківській та Донецькій областях, що й було зроблено. Обласні, міські, сільські та селищні Ради депутатів розробили й реалізували плани поповнення мережі освітніх закладів. Завдяки цим заходам майже в усіх школах почалося навчання.

На Східній Україні починається широкий громадський рух за відродження системи освітніх закладів. Школи в багатьох районах Луганської та Донецької областей почали працювати ще до початку роботи відділів народної освіти. Спочатку навчання проводилось у пристосованих приміщеннях, іноді навіть у приватних квартирах. Для організації роботи шкіл учителя та населення збирали меблі, підручники, папір.

В перший місяць після звільнення в Луганській області відновили роботу 21 середня школа, 60 неповних середніх шкіл, 105 початкових. Всього на 1 лютого 1943 року в школах Луганської області навчалося 840 дітей.

В регіоні починається напружена планова робота по відбудові шкіл. За цю справу активно взялися

У позаурочний час було відбудовано близько 1000 шкільних приміщень. Крім того, у вихідні дні було споруджено 16 нових початкових шкіл, відремонтовано 7615 учительських квартир (63, с. 58-59).

В Луганській області в перший навчальний рік після окупації (1943-1944) було поновлено роботу 1017 шкіл, в яких навчалося більше 190000 дітей (162, с. 14). Уже в вересні 1943 року в Донецькій області працювало 50% довоєнної кількості шкіл, в місті Маріуполі через місяць після звільнення від гітлерівців відновили роботу всі школи (273, с. 64).

Уже в перший після окупації рік показник відвідування шкіл становив 81,5%, а успішності навчання - 83,2%. Ці показники були значною мірою нижчі, ніж довоєнні, але для того важкого часу це було закономірно.

Школи в цей час займалися не тільки навчанням, але й проводили велику суспільно важливу роботу по відбудові народного господарства. Країні, яка ще продовжувала війну, потрібне було пальне, і вчителі та учні допомагали шахтарям. Так було в Краснодоні, Красному Лучі, Сталіно, Алчевську та інших містах. У 1943 році 1075 вчителів та 34 тисячі учнів Луганської області виробили 675 тисяч трудоднів.

У Донецькій області в місті Краматорську комсомольці звернулися до населення з пропозицією відремонтувати школи власними силами. Цю пропозицію краматорців підтримало населення всього Донбасу. В Артемівському міському районі Донецької області вже в 1943-44 роках всі школи були відбудовані та стали до дії. Учні створювали спеціальні ремонтні бригади. У Благодатівській школі Амвросіївського району батьки та учні старших класів відремонтували приміщення школи. В Донецьку діти з 22 шкіл та їх батьки три дні працювали на відбудові житлового будинку, щоб пристосувати його під школу.

нів. Другим важливим завданням у той час стала підготовка і перепідготовка вчительських кадрів, у зв'язку тим, що їх не вистачало, багато вчителів загинуло або були ще в армії. Починається реевакуація, проводяться дострокові випуски в педагогічних інститутах. За дозволом РНК У РСР Народний комісаріат освіти організував в 1945-46 навчальному році при жіночих середніх школах додатковий (11-й) педагогічний клас. У педагогічні класи приймали без іспитів дівчат, які успішно закінчили середню школу даного міста і виявили нахил до педагогічної роботи. Випускниці педагогічного класу діставали звання вчителя початкової школи і прирівнювалися в правах до тих, хто закінчив педагогічне училище. Такою школою в Донбасі була СШ №3 в місті Сталіно.

Але навіть ці заходи не вирішували повністю проблеми нестачі вчителів. Через відсутність вчителів в деяких районах Східноукраїнського регіону окремі дисципліни не викладалися (157, с.10).

В цей період норми наповнення класів складали: у 1-4 класах -35-42 учня, 5-7 класах - 30-42 учня, 8-10 класах - 30-35. Але відділи народної освіти, плануючи шкільну мережу, в більшості не критично ставилися до перебільшення заявок директорів шкіл щодо контингенту учнів та кількості класів у школах. Так, під час перевірки Міністерством освіти Краснодонської школи імені М.Горького в 32-х класах було 955 учнів, тобто менше ніж 30 учнів на клас. Скорочення п'яти зайвих паралельних класів дозволило перевести у звільнені класні кімнати класи з сусідньої школи і ліквідувати там третю зміну (656, с.40). Оптимізація мережі класів дозволила послабити гостроту проблеми нестачі педагогічних кадрів.

Наприкінці 40-х років процес післявоєнної відбудови шкіл було завершено. Довоєнна мережа шкіл було поновлено в Донецькій області навіть не

У цей час відтворюються довоєнні форми позауро-чної роботи. Так, у Донецькій області працювало 885 пришкольних Мічурінських дослідних ділянок, було посаджено 313 фруктових садів. Юні мічурінці 738 гуртків посадили 430 тисяч дерев, знищили 800 ховрахів, зробили 56 тисяч шпаківень, 1500 годівниць (335, с.19).

У 1947 - 1948 навчальному році в 3-х школах Ворошиловграда проводилось викладання психології та логіки. Після вивчення стану навчального процесу в цих школах Міністерство освіти прийняло рішення поширити викладання цих предметів з 1948-49 навчального року на всі середні школи обласних центрів і великих промислових міст. Було передбачено в 9 класі вивчати психологію, в 10 класі - логіку (332, с. 35).

Про спрямованість та результативність роботи педагогічних колективів можна зробити деякі висновки на підставі матеріалів колегії Міністерства освіти УРСР, на якій розглядалася робота Майданської початкової школи Донецької області. На колегії зазначали, що велику увагу вчителі приділяють контролю за виконанням домашніх завдань, частому опитуванню учнів, свідомому засвоєнню нового матеріалу й особливо повторенню пройденого матеріалу. Вони враховують значення наочних посібників. На високому рівні поставлено в школі виховання в учнів почуття колективізму. Змістовно і точно за планом проводиться виховна робота. Серед багатьох інших заходів були прочитані з учнями промови В.М. Молотова і Н.С. Хрущова на сесії Верховної Ради УРСР (642, с. 65-67).

Але в той же час було відзначено низький рівень викладання російської мови, фізкультури, малювання, співів, недостатнє забезпечення шкільних бібліотек книгами, а вчителів - періодичною літературою.

Наведені факти свідчать про те, що в сорокові

радигму, на якій базувалася робота школи в цей період частіш за все називають "школою навчання". Орієнтація на засвоєння інформації, репродуктивна діяльність учнів, ідеологічна спрямованість, слабка матеріальна база, формалізм - головні риси, що характеризують цю школу.

Уявлення про школу сталінських часів збагачує аналіз шкільної документації (див.додатки 1-3, в яких наведено приклади наказів по школі №27 м.Луганська). Вони свідчать про те, що така школа нездатна була враховувати індивідуальні особливості та навчати всіх дітей, зацікавити учнів шкільним життям та процесом отримання знань, відповідальність за свої недоліки школа часто покладала на сім'ю. В школі панували авторитаризм та жорстока дисципліна. За запізнення на роботу працівників школи їх справи передавали до суду.

Масове поширення в цей час набуває другорічництво. Так, в Донецькій області, в якій у 1949 році було 1617 шкіл, тільки 1129 класів, тобто менше ніж по одному класу на школу, не мали другорічників (335, с.9).

Розвитку формалізму в школах регіону того часу сприяла орієнтація управлінських структур на оцінку діяльності навчальних закладів на основі відсотків успішності та якості. Перевірки, що проводили республіканські органи управління освітою, виявляли на екзаменах чимало фактів завищених оцінок, пропуску помилок у письмових роботах. Так, у Красно-горській середній школі Донецької області при наявності 10 орфографічних і 10 стилістичних помилок в екзаменаційних роботах учнів 10-х класів були виставлені оцінки "4" (552, с. 4)

Наприкінці 40-х років завдання відносно сітки шкіл і чисельності учнів були виконані. При відбудові і розвитку народної освіти зустрічались серйозні труднощі, серед яких слід назвати велике переміщення населення з області в переміщені

новлення гнучкої й оперативної системи обліку дітей, які потребували обов'язкової освіти. Це не завжди виходило, тому мало місце неповне охоплення дітей навчанням. Наприкінці 40-х років ці недоліки були більш-менш усунені. Така позитивна ситуація дала можливість перейти до семирічної загальної освіти. В регіоні створювались кращі умови для відвідування дітьми семирічних шкіл (організація підвозу учнів, створення пришкільних інтернатів для дітей, які живуть далеко від школи тощо).

Одночасно була проведена робота по залученню в старші класи повної середньої школи учнів, які закінчили семирічку. Семирічна система мала суттєві недоліки. Не було гармонійної динаміки між навчальними планами семирічок і десятирічок, семирічна освіта не задовольняла вже повністю потреб суспільства, була відірвана від життя.

Як зазначалося, в 20-ті роки в регіоні були цікаві традиції щодо організації методичної роботи, але після Вітчизняної війни їх потрібно було відроджувати знов. У педагогічних кабінетах та інститутах удосконалення вчителів була велика плінність методичних кадрів. При наявності 14 штатних одиниць в Сталінському обласному інституті удосконалення фактично в 1947 році працювало 4 чоловіки (656). Але поступово методична робота в регіоні налагоджувалась.

У сорокові роки виникають нові форми роботи з учителями. Зокрема, почали широко практикувати проведення науково-педагогічних конференцій. У серпні 1948 року були проведені перші в Україні науково - педагогічні конференції в Сталіно (Донецьку) та Ворошиловграді (Луганську). В кожній з цих конференцій брало участь понад 1200 вчителів, керівних працівників відділів народної освіти, 7 піонервожатих. На пленарних засіданнях конференцій обговорювались доповіді на теми: "Заходи до поліпшення якості навчально-виховної

ук у школі", "Перехід від соціалізму до комунізму". Тематика доповідей свідчить про ідеологічну спрямованість методичної роботи з учителями.

Різнобічну роботу проводили в фахових секціях. В Сталіно працювали секції учителів початкових шкіл, історії, географії, мови і літератури, математики й фізики, біології, завідувачів міських та районних відділів народної освіти, інспекторів шкіл і завідуючих райпедкабінетами, директорів середніх та семирічних шкіл та ін. Було заслухано понад 30 доповідей педагогів (416). Центрами методичної роботи в цей час були інститути вдосконалення кваліфікації вчителів. Вони були укомплектовані кваліфікованими методистами з кожного навчального предмету, мали належну навчально-матеріальну базу. Так, Сталінський обласний ІУВ мав сім добре обладнаних аудиторій, фільмотеку навчальних фільмів, зал для перегляду фільмів, фізичний і хімічний кабінет з лабораторіями, кабінет політехнічного навчання і кабінети з кожного навчального предмету, зал для виставок, актовий зал на 350 осіб, бібліотеку з читальним залом, таку ж базу мав і Воро-ніловградський ІУВ.

Характерною рисою шкільного життя того часу була боротьба за підвищення успішності. Так, якщо в 1950-51 навчальному році в школах Луганської області вона складала 83,6%, то в 1955-56 навчальному році - вже 94,1%. За цей термін кількість учнів, що залишились на повторний курс, зменшилась з 18773 чоловік до 13616. 3090 класів в області мали повну успішність. Значним стає зростання кількості медалістів. У 1950-51 навчальному році з золотою медаллю школи в Луганській області закінчило 42 учня, зі срібною - 57, в 1956-57 навчальному році ці показники стали відповідно 90 та 325. Ці факти свідчать як про поліпшення навчально-виховного процесу, так і про зростання формальних

підходів до організації та оцінки результатів роботи школи.

У 50-ті роки велика увага приділяється розвитку матеріальної бази шкіл регіону. Так, у Луганській області в 1955-56 навчальному році школи було обладнано 2675 новими партами. У 1957 році тільки за 4 місяці через магазин наочних посібників в школи Луганської області було завезено 36 верстатів, 1002 рубанків, 1580 терпугів, 1210 пилок тощо. У 1957-58 навчальному році в області було 688 майстерень, 112 робітничих кімнат, 890 навчальних кабінетів (162, с.17).

Для подолання слабких зв'язків школи з життям, посилення політехнічної спрямованості освіти до навчальних планів I-IV класів вносять практичні заняття в майстернях та навчально-дослідних ділянках, в V-VII класах вводяться практикуми з машинознавства, електротехніки та сільського господарства, в VIII-X класах посилюють зв'язок з виробництвом.

У 1955-56 навчальному році в Луганській області було організовано виробниче навчання 1100 учнів у 32-х класах 29-ти середніх шкіл. У 1956-57 навчальному році виробничим навчанням було охоплено 8000 учнів 207 класів 180 середніх шкіл, в тому числі 97 класів на базі МТС колгоспів та радгоспів. Крім того, створено 13 спецкласів з 675 учнями 5 шкіл, які оволодівали спеціальностями гірничого техніка, техніка-будівельника, техника-машинобудівельника. В м.Луганську виробничим навчанням було охоплено 1186 учнів 36-ти класів, (там само, с.21).

У Луганській області в 1957 році 880 шкіл мали навчально-дослідні дільниці загальною площею 578 га, 146 біологічних кабінетів, 14 теплиць, 139 парників. Для вирішення завдань навчання використовували 68 тракторів, 22 комбайни (там само, с. 25).

У 1956-57 навчальному році в школах Луганської області працювало 13485 вчителів. Вищу освіту з них мали 3588 осіб, незакінчену вищу - 3791, середньо-спеціальну - 5541, середньо-загальну - 406, незакінчену середню -159.

Значну роботу по підвищенню науково-методичного рівня вчителів проводив Луганський інститут удосконалення вчителів (ІУВ). У 1955-56 навчальному році курсами підвищення кваліфікації було охоплено 1250 вчителів, що складало більше 8% від їх загальної кількості.

ІУВ систематично проводив науково-практичні конференції, педагогічні виставки, педагогічні читання, консультації, друкував збірки, методичні матеріали, брошури. Наприклад, у 1956-57 навчальному році було проведено конференції викладачів математики, біології, російської, української, іноземної мови, в яких взяло участь 1650 вчителів, в педагогічних читаннях взяли участь 640 вчителів (там само, с.39).

В середині 50-х років в регіоні поширюється така форма методичної роботи, як педагогічні читання. Так, на секції вчителів фізики вчитель Н.С.Євсюков (Свердловська СШ №1) поділився досвідом проведення практикуму з електротехніки. Вчителі історії та географії заслухали доповідь О.С.Ковальнової (Краснодонська СШ №1) "З досвіду проведення історичних вечорів" та доповідь В.Є.Григоренка (СШ №12 м.Ворошиловград) "З досвіду проведення геологічних екскурсій з учнями класів з виробничим навчанням". На секції англійської мови вчителька СШ м.Рубіжне Н.О. Дяченко розповіла про розвиток словникового запасу в учнів (162, с. 60).

В Сталіно в обласних "Педагогічних читаннях" взяло участь понад 1500 вчителів, керівників шкіл, працівників дитячих будинків і садків. На секціях фізики, машинознавства й електромеханіки, хімії, біології тощо заслухано 36 доповідей. Значний ін

терес викликали доповіді вчителя Краматорської СШ №16 М.Г.Абрисова "Ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва на уроках фізики", вчителя Ясиноватської середньої ніколи Л.С.Острроверхова "З досвіду проведення туристських походів і краєзнавчої роботи в середній школі" тощо (231).

У 1956-57 навчальному році кількість шкіл в Луганській області складала 1187. В 688 школах навчання здійснювалося українською мовою (164, с.16), що відповідало національному складу населення. Так, в місті Луганську на початок 1956-1957 навчального року було 5 початкових шкіл (1214 учня), 10 семирічних (3120 учня), 24 середніх школи (22419 учнів). Всього в місті навчалось 26753 дитини. Крім того, у вечірніх школах робітничої молоді навчалось 3213 чоловік (там само).

Деякою мірою про умови освіти свідчить те, що в 1957-58 навчальному році в першу зміну працювало 5940 класів (166695 учнів), у 1956-57 навчальному році в першу зміну навчався 159681 учень.

Головною ідеєю народної освіти в цей період служило твердження про всебічний, гармонійний розвиток особистості. Ця головна ідея була відбита в новому варіанті навчальних планів і програм у 1957/58 навчальному році. Особливу увагу було приділено визначенню змісту й характеру політехнічної освіти в середній школі. Найважливіші елементи цієї системи в школі включали:

1) вивчення основ сучасного виробництва в навчальних предметах фізико-математичного і біолого- географічного циклів;

2) навчання ручної праці в початкових класах, праця в учбових майстернях і присадибних ділянках в 5-8 класах;

3) вивчення курсу "Основи виробництва" в старших класах;

4) ознайомлення учнів з виробництвом шляхом

5) посильна участь школярів в праці на виробництві і сільському господарстві;

б) навчання спеціальним знанням, навичкам, умінням (за вибором самих учнів).

У 1956-57 навчальному році в школах Луганської області працює 5782 гуртки, участь в яких брали 158570 учнів (164, с. 31).

У 50-ті роки в регіоні розвивається система вечірньої загальної освіти. В Луганській і Донецькій областях школи робітничої молоді мали свої власні навчальні приміщення. Але ці школи охоплювали не всіх своїх потенційних учнів. Так, у СІП робітничої молоді № 18 міста Сталіно, де навчалися працівники Рутченківського коксохімічного заводу і шахти №30, з 1000 молодих людей, які мали б навчатися, в 1957-58 навчальному році навчалось тільки 158 осіб, причому і з цієї кількості протягом року відсіялося більше половини учнів (162, с. 19).

Донецька область не виконувала план по контингентам учнів вечірніх шкіл.

В регіоні було чимало вчителів, які накопичили значний досвід роботи в школах робітничої молоді. Прикладом ефективної організації навчально-виховної роботи був досвід вчителя фізики Єнакіївської середньої школи робітничої молоді №2 М.М.Горо- виха, який сам раніше навчався в школі робітничої молоді, працюючи одночасно на заводі. Вчитель широко застосовував активні методи та прийоми навчання, ретельно підбирав матеріал до домашніх завдань, уникав перевантаження учнів, тісно пов'язував вивчення матеріалу з життям і виробничим досвідом учнів, з технікою, проводив роботу по виготовленню приладів і посібників (38).

Рік у рік у школах регіону подальшого розвитку набувало виробниче навчання. В 1957/58 навчальному році воно здійснювалося в 188 школах Донецької області, в 1958/59 - вже у 479. Двадцять вісім тисяч старшокласників області оволоділи різними виробни-

чими професіями. В цьому навчальному році вперше в ряді шкіл Сталіно, Макіївки, Горлівки, Сніжнянського і Дзержинського районів було запроваджено виробниче навчання за спеціальностями вугільної промисловості, а саме: з підготовки машиністів електровозів і вугільних комбайнів, шахтних електрослюсарів, робітників очисних забоїв. Так, наприклад, СШ №138 м.Сталіно здійснювала професійне навчання на базі шахти №6. У 1957/58 навчальному році всім випускникам десятих класів цієї школи присвоєно кваліфікацію шахтного електрослюсаря, 18 з них після закінчення школи пішли працювати безпосередньо в шахту, решта - на поверхню по ремонту шахтного устаткування.

В області в цей час працює 810 ланок і бригад по ремонту шкільних приміщень і будівництву навчальних майстерень, які охоплювали 15,5 тисяч учнів, а також 945 учнівських виробничих бригад. Понад 60 шкіл організували роботу по виконанню різних виробничих завдань.

У Донецькій області визначилось 60 профілів виробничого навчання. Серед них - слюсарі по ремонту промислового устаткування, токарі по металу, будівельники широкого профілю, електрослюсарі підземного транспорту, механізатори сільського господарства, тваринники, швеї, працівники торгівлі тощо. В 1960-61 навчальному році з 33 тисяч старшокласників Сталінської області проходили професійну підготовку на підприємствах важкої індустрії і будов - 19 тисяч, легкої і харчової промисловості - 8 тисяч, у колгоспах, радгоспах, РТС - 6 тисяч учнів. Цей перелік свідчить про те, що школа в той час розглядалась як така ланка освіти, яка повинна була забезпечити потреби держави, промисловості та сільського господарства. Але такий підхід не давав змоги задовольнити різнобічні потреби мешканців регіону (504, с. 46).

Велика увага в той час приділялася трудовому вихованню учнів. У регіоні дедалі більшого поширення набувають учнівські виробничі бригади. Так, бригада Містківської середньої школи в складі 60 старшокласників у 1958 році виростила і збрала картоплі (по 140 центнерів з гектара на площі 4 гектари), соняшника (по 21 центнеру з гектара на площі 20 гектарів). Школярі заклали 4480 тон силосу. За 55 робочих днів заробили 2600 трудоднів.

У багатьох школах учні опановували виробничі професії в технічних гуртках. Так, у СШ №8 м. Красний Луч 11 учнів - членів технічного гуртка під керівництвом досвідченого вчителя фізики Богданова оволоділи спеціальностями електрослюсаря й електромонтера.

Виробниче навчання в школах регіону розглядалося як важлива умова підготовки учнів до трудової діяльності. В 1958/59 навчальному році виробниче навчання було запроваджено в усіх 295 середніх школах Луганської області, (виробничим навчанням було охоплено 29155 учнів). Певних виробничих вмінь і навичок набули випускники СШ №20 м.Луганська, а також Ровеньківської середньої школи, де є токарна, слюсарна, столярна майстерні й ав-токласи.

Всього в 1957/58 навчальному році з 892 випускників 10-х класів, де здійснювалося виробниче навчання, 517 стали працювати в промисловості, 235 вступило до вузів та інших навчальних закладів, і лише 27 осіб не працевлаштувалися. В той же час з 377 випускників середніх шкіл, де не було виробничого навчання, не було працевлаштовано на 1 вересня 1958 року 155 чоловік (306, с. 25-27).

У той же час ці дані свідчать і про те, що до навчальних закладів різних типів вступило лише 25% випускників загальноосвітньої школи. Слід також зауважити, що виробниче навчання досить

носило формальний характер. Рівень профільної підготовки був досить низьким.

У 1959 р. Міністерство освіти УРСР розробило проекти положень про різні типи шкіл, навчальні плани до них та обсяг знань учнів восьмирічної і середньої загальноосвітньої шкіл. Педагогічні колективи, працівники освіти Луганської області широко обговорювали ці проекти, висловили багато пропозицій щодо їх удосконалення. Так, наприклад, пункт 7 "Положення про середню школу" було запропоновано доповнити таким чином: з метою підвищення ефективності навчання розподіляти клас, що нараховує понад 25 чоловік, на дві підгрупи для проведення практичних і лабораторних робіт з математики, фізики, хімії.

Освітяни Луганської області звернули увагу авторів положення про середню школу, що постановка естетичного й фізичного виховання в початкових класах не завжди була на висоті, оскільки відповідні предмети часто вели вчителі, що не мали спеціальних знань. Тому виникала потреба передати уроки співів, малювання, фізкультури вчителям-спеціалістам. Ці пропозиції освітян регіону були враховані під час подальшої доробки перелічених документів.

Ще на етапі розробки цих документів були також ураховані пропозиції Луганських учителів щодо тижневого навантаження учнів у 5-х і 8-х класах, воно зменшувалося на три, а в 6,7,9,10-х класах - на одну годину. За новим навчальним планом було збільшено кількість годин на предмети гуманітарного, фізико-математичного циклів, а також на естетичне виховання (259).

Всі ці факти свідчать про те, що педагогічна громадськість нашого регіону брала участь в обговоренні важливих для школи державних рішень та мала певний вплив на їх розробку.

Розвиток восьмирічної та десятирічної освіти вимагав поширення мережі шкіл-інтернатів, так як вони створювали умови для отримання освіти дітьми з невеличких сіл та селищ. Наприкінці 50-х років та на початку 60-х років в регіоні охоплення учнів 1-10-х класів школами-інтернатами характеризувалося такими даними: в Луганській області - 3,9% учнів, в Донецькій - 5,0% (в середньому по Україні цей показник становив 2,4%). Охоплення учнів 1-8-х класів групами подовженого дня в Луганській області - 2,4%, в Донецькій - 2,8% (в середньому по Україні -2,9%).

У Донецькій області в школі-інтернаті навчався кожний 20-й учень (для порівняння: в Харківській - кожний 55-й).

У той час у Східноукраїнському регіоні не було шкіл для дітей, обдарованих в галузі музики й образотворчого мистецтва (37). Тобто, тенденція на розвиток в регіоні виробничих професій і відсутність гума-нітарних, естетичних залишається.

Подальший розвиток мережі шкіл в регіоні проводився у напрямку скорочення кількості малокомплектних шкіл, бо вони не забезпечували належної освітньої підготовки, різнобічного розвитку і виховання учнів.

Заходи щодо укрупнення загальноосвітніх шкіл, крім педагогічної доцільності, мали значну економічну ефективність. Зменшення кількості початкових шкіл, укрупнення восьмирічок і деяке збільшення кількості середніх шкіл - процес закономірний та прогресивний.

Наступним завданням стає подальше скорочення початкових і об'єднання малокомплектних восьмирічних шкіл, вечірніх, змінних і заочних шкіл працюючої молоді. Одним із засобів реалізації цих завдань стає організація безкоштовного підвозу дітей до школи, розширення сітки шкільних інтернатів, спорудження типових інтернатів при середніх і

Створити уявлення про школи того часу дозволяють матеріали обласних архівів (104, 105, 542, 543). Вони свідчать про те, що школи того часу були невеличкими за розмірами та кількістю учнів, мали невелику кількість кабінетів, в них з'явилися майстерні. Навчання проводилося переважно російською мовою. Гальмування процесу переведення шкіл на українську мову викладання у той час пояснювали настроєністю місцевих керівників тим, що в містах більшість населення була російськомовною. Краще цей процес йшов у сільській місцевості (543, с. 49-50).

Про успіхи і недоліки здійснення загального обов'язкового восьмирічного навчання і виконання народногосподарського плану по контингентах учнів говорять такі дані: на 5 вересня 1961 року за даними Ворошиловградського облстатуправління не було охоплено навчанням в школах області дітей і підлітків 7-16 років 1852 особи. Закінчили УІІ класи в 1959 році, - 148, вибули з 9-10-х класів - 374. Не відвідували школи без поважних причин - 604 (0,16% від загальної кількості учнів). Решта не вчилася через хвороби та фізичні вади. На початок 1960- 61 навчального року за даними облстатуправління не навчалася без поважних причин 760 учнів або 0,24%.

Якщо в 1960-61 навчальному році в області працювала одна школа з подовженим днем на 22 групи з контингентом учнів 645 чоловік і 131 окрема група з кількістю учнів в 400 чоловік, то в 1961-62 навчальному році працювало 5 таких шкіл на 70 груп з контингентом учнів 2314 і 213 окремих груп з загальною кількістю учнів 5434.

На кінець 1961/62 навчального року не навчалася в школі без поважних причин 63 дитини.

Однією з дійових форм підвищення кваліфікації вчителів, ознайомлення їх з кращим досвідом, пропаганди творчих досягнень передових учителів були школи передового досвіду, яких в Україні в 1960

Загальні відомості про типові школи регіону в 959 році

Найменування Школи	Адреса школи	Мова навчання	Кільк. класних кімнат	їх площа (кв.м.)	Навчальні кабінети	Майстерні	Ділянка
1. Золотовська № 7	Попаснянський р-н м. Золоте	укр. рос.	9	338	3	2	0,5
2. Пролетарська № 8	Ровеньківський р-н с. Картушине	рос.	5	226,1		1	1,33
3. Кадіївська № 8	м. Кадіївка	рос.	7	210			
4. Заводська № 10	м. Кадіївка	рос.	10	340,2			
5. Томашевська	м. Лисичанськ с. Томашевка	укр.	8	207,8 6	1	3	
6. №1 селища шахти №74	Свердловський р- н, селище шахти №74	рос.	6	240	2	1	0,5
7. Шола сел. шахти Хмельницька комсомольська	Свердловський р- н, селище шахти	рос.	6	235	1	1	1,5
8. Луганська № 28	м, Луганськ вул. Артема 59	рос.	21		3	2	1

У Луганській області в ці роки складається чітка система шкіл передового педагогічного досвіду - внутрішньошкільні, міжшкільні, районні та обласні. Для забезпечення їх роботи обласний інститут удосконалення вчителів розробив Положення про школу передового педагогічного досвіду, рекомендації щодо планування й організації роботи таких шкіл (405, с. 41-46). Заняття в школі проводились не більше двох разів на місяць по 2-4 години. Строк навчання одного складу слухачів відповідав тривалості навчального року, тобто 16-18 занять. Обласні і районні школи педагогічного досвіду створювали з метою вивчення особливостей роботи окремих передових учителів і цілих педагогічних колективів. У таких школах поряд зі слухачами, що навчалися за програмою, розрахованою на 16-18 занять, деякі вчителі проходили одно-дводенну перепідготовку з відривом від основної роботи або відвідували 4-5 занять протягом навчального року. Плани роботи районних і обласних шкіл передового досвіду надсилалися всім педагогічним колективам.

Найбільш відомими в той час були школи передового педагогічного досвіду вчителя креслення П.М.Кутаренко з міста Красного Луча, викладача німецької мови Л.Н. Ненашевої з міста Свердловська, вчителя російської мови та літератури В.П.Радомської з СІП № 13 міста Луганська, вчителя історії та суспільствознавства СІП № 28 м.Луганська В.О.Пунського.

У школі передового досвіду Г.Д.Руденко (СІП № 17 м.Донецька) вивчалися питання організації самостійної роботи учнів з історії. Протягом року школа разом з викладачами Донецького університету перевіряла ефективність форм і методів викладання. На базі школи проводились педагогічні читання, конференції, практика студентів. Усі вчителі, які входили до цієї школи, отримували

На початку 60-х років широко відомими в Луганській області були імена вчителів Г.П.Іванової (Біловська школа Олександрійського району), О.І.Льченко (Ровеньківська школа № 5), А.А.Андійової (Боровська СШ Лисичанського району), А.В.Підкуйко (Нижньодуванська СШ), В.П.Павленко (Білокуракінська ВШ). Ці вчителі формували в учнів глибокі і міцні знання, уміння і навички, працювали творчо, свій досвід передавали іншим.

Методам і формам роботи вихователя була присвячена робота школи передового досвіду, яку очолювали вихователі школи-інтернату №4 міста Горлівки Н.М. Кудрявцева, К.М. Березківська. На заняттях школи було опрацьовано такі теми:

- особливості планування виховної роботи в класі на півріччя, тиждень;
- трудовий день вихователя;
- організація самостійної роботи учнів під час підготовки домашніх завдань;
- методика організації і проведення класних зборів;
- характер бесід з учнями 3 класу, вимоги до бесід;
- вихователь і шефи;
- організація масових ігор, танців молодпніх учнів; естетичне виховання учнів молодших класів та інші (375, с.100-102).

У 1962 році в Луганській області на громадських засадах було створено 15 відділів народної освіти. До роботи в них було залучено понад 300 осіб, серед них кращі вчителі, класні керівники, завучі, директори шкіл. Ці відділи вивчали стан навчально-виховної роботи в школах області, здійснювали контроль за виконанням Закону про всеобуч, керували методичною роботою з учителями, здійснювали педагогічну пропаганду серед батьків. (663, с. 94).

На громадських засадах у ці часи в області працювало 9 будинків піонерів, 110 піонерських кімнат при будинках молодпніх 10 дитячих

500 профспілкових клубів систематично проводили роботу з дітьми.

У створенні такої системи роботи були свої позитивні моменти, але в той же час це було свідченням недостатнього фінансування освіти - досить швидко цей експеримент закінчився.

У 60-ті роки органи освіти регіону продовжують приділяти велику увагу виробничому навчанню школярів. Так, наприклад, в середній школі № 85 м. Гор-лівки відповідно до потреб розвитку народного господарства району було запроваджено виробниче навчання з таких виробничих спеціальностей: будівельники, слюсарі-сантехніки, автослюсарі, радіомайс-три, вихователі дитячих садків, піонервожаті, кулінари, швачки. 150 учнів школи були членами шкільних технічних гуртків (282, с. 37-38). У Донецьку будівельну справу вивчали 420 учнів, гірничі спеціальності - 584, спеціалістами в галузі торгівлі готувалися в цей час стати 1142 школярі, професії вихователя дитячих садків і старшого піонервожатого набували в школах 1388 чоловік, швей - 1374 (156).

Динамічний розвиток мережі шкіл відбувається в регіоні всі 60-ті роки. Так, у Слов'янському, Червоноармійському, Волновахському та інших районах Донецької області споруджується по 5-7 шкіл на рік. За 7 років за рахунок колгоспів та місцевих рад було збудовано 385 типових шкіл на 164500 учнівських місць. Проте і вони не задовольнили потребу у навчальних приміщеннях, бо за той же період кількість учнів зросла на 285200 осіб. Державні фонди могли задовольнити лише частину потреб у нових шкільних місцях (573).

Однак на коллегії Міністерства освіти відзначалася недостатня увага до питань розвитку матеріальної бази позашкільних установ, навчальна база багатьох восьмирічних і середніх шкіл не відповідала Положенням про ці школи. Дуже повільно

Педагогічні колективи не забезпечували збереження контингенту учнів, і частина дітей припинила навчання, не здобувши восьмирічної освіти. Майже 70% учнів в області вчилася переважно на "трійки", понад 15 тисяч школярів залишилися на другий рік.

У Луганській області в середині 60-х років відмінні та добрі оцінки мали 154319 учнів, а мережа шкіл складала 1211 навчальних закладів, в яких навчалося 430000 дітей (727, с. 11-15). Тільки за 1966 рік було побудовано 19 шкільних приміщень на 5552 учнівських місць, 5 шкільних інтернатів на 458 учнівських місць, кількість учнів у групах подовженого дня зросла з 24817 до 34000.

Статистичні дані свідчать про те, що відбулися значні зміни в якості навчально-виховної роботи шкіл. Якщо в 1959 році учнів, що навчалися на "4" та "5" в школах Луганської області було 23,3%, то в 1966 році - 38%. Помітно зменшилась кількість другорічників. Але останні факти свідчать не тільки про підвищення якості навчально-виховного процесу, а і про вплив процентоманії, яка була широко розповсюджена у цей час.

У 1966 році 65,8% випускників восьмирічних шкіл Луганської області вступили до 9-х класів. В Україні цей процент складав 62,3 (251). Близько 6 тисяч навчалося в профтехучилищах, яких в Луганській області налічувалося 110, близько 3,5 тисячі восьмикласників вступило до середніх спеціальних навчальних закладів (728).

Особливістю Східноукраїнського регіону є те, що основна маса дітей живе в містах і є можливість навчати їх у великих, добре обладнаних школах, що створює сприятливі умови для вирішення навчально-виховних та економічних питань. Складніша ситуація в селах регіону, де наприкінці 60-х років на кожну школу припадало в середньому по 130-150 учнів, і більшість класів повністю не було укомплектовано. Мала наповнюваність класів призводила до чергів

нального витрачання коштів. Наприклад, навчання одного учня у початковій школі з контингентом до 40 учнів в Старобільському районі Луганської області обходилось в 155 карбованців, а в початковій школі № 18 м. Луганська, де навчався 191 учень, - лише 55 карбованців, або в 2,8 рази дешевше.

З 1959 по 1965 рік на утримання освітніх закладів, установ у Луганській області було витрачено 27,5% всього бюджету. В цей період в регіоні проводиться масштабне будівництво нових шкіл. Але в той же час спостерігаються значні недоліки в матеріально-технічному забезпеченні освітніх закладів. Так, за даними перевірки 187 класів Луганської області майже все освітлення було нижче за норму, а в 130-ти - нижче у 2-4 рази. Або, наприклад, стан класних дошок, - 250 учителів заявили, що їх розмір малий, тому багато часу на уроці забирає їх витирання, вони погано профарбовані, блищать і тому майже не видно запису на них.

Не все гаразд з використанням часу вчителів. Дані опитування 450-ти учителів Луганської області показали, що вони на читання газет здатні були виділити лише 3 хвилини на день, на вивчення педагогічної літератури - 15 хвилин, кінотеатри вони мають можливість відвідувати 1 раз на півтора місяці, щоденно кожен з них витрачає 31 хвилину на різні збори, на засідання - 39 хвилин, 52 хвилини - на прибирання з учнями класу, збір металолому, макулатури, на роботу з недисциплінованими учнями, 39 хвилин на перевірку учнівських зошитів, щоденників, їх робіт. Все це свідчить, що вчителі працювали з великим перевантаженням (662, с. 60-61).

У 1964/65 навчальному році школи регіону почали переходити на кабінетну систему. В СШ №20 м. Луганська працювало 32 класи, в тому числі 11 початкових, з загальним контингентом 1300 учнів. Приміщення школи мало 20 класних кімнат, 3

запровадження кабінетної системи в другу зміну працювало 16 класів, після її впровадження лише 5 класів. Це вдалося зробити за рахунок використання приміщення в той час, коли учні йшли на уроки праці, фізкультури, хімії, фізики, біології.

З переходом класів навчання в першу зміну поліпшилися умови для позакласної, гурткової й індивідуальної роботи з учнями, проведення консультацій, додаткових занять. Покращуються умови для роботи груп подовженого дня, виникають можливості для створення додаткових навчальних кабінетів з біології, математики, креслення, іноземних мов, географії тощо.

Кабінетна система дозволила вчителям збирати, нагромаджувати необхідні наочні посібники, дидактичний матеріал. Введення кабінетної системи дозволило підвищити ефективність навчально-виховного процесу, але ця система мала і свої недоліки. Один з них - це труднощі підбирання парт до зросту учнів (616, с. 95).

У 1967/68 навчальному році в школах регіону відповідно до рішення Міністерства освіти України починається масова організація факультативних занять за вибором учнів, поглиблення їх знань з основ науки та розвитку інтересів і здібностей.

Факультативні заняття дозволяли організовувати в тих школах і з тих предметів, де були висококваліфіковані вчителі та інші фахівці, які бажали вести такі заняття, добре обладнані кабінети і лабораторії, що забезпечували якісне виконання програми, не менше 15 учнів, які вивчали дані курси. Але досвід організації факультативних занять був у регіоні й до того. Так, в школах Комунарська, починаючи з 1963/64 навчального року, вивчалися факультативні курси з математики за темами "Функція" (32 годин), "Метод координат" (28 годин), "Похідна та інтеграл" (32 години), "Група, кільце, поле" (30 годин), "Вступ до програмування" (28 годин) (104 с. 30-37).

В середині 60-х років в країні вводять нову систему заробітної плати вчителів, її ставлять в залежність від рівня освіти та стажу (див. табл. 23), що не дозволяє урахувувати якість роботи та стимулювати її подальший розвиток.

Таблиця 23

Місячна заробітна плата (в карбованцях) шкільних вчителів в середині 1960-х років

Освіта	Стаж роботи			
	до 5-ти років	від 5 до 10 років	від 10 до 25 років	Від 25 років і більше
Вища освіта	80	90	100	137
Вчительській інститут	72	77	83	128
З середньою спеціальною освітою	67	72	77	111
З середньою загальною освітою	60	65	72	111

Наведені в таблиці 23 дані свідчать про те, що заробітна плата вчителів була нижчою за заробітну плату представників багатьох робітничих професій. Утримання одного учня в 1963 році коштувало 84 карбованці, в школах-інтернатах - 632 карбованці, в групах подовженого дня - 47,75 карбованця (252, с. 105).

В ході дослідження було проведено аналіз шкільної документації - протоколів педагогічних рад, наказів, книг внутрішнього контролю. Ці документи дозволяють з'ясувати численні особливості організації УВГІ та управління школами того часу. Так, наприклад, протокол засідання педагогічної ради від 28.11.1967 р. (додаток 4), на якому розглядалися підсумки навчання за 1 чверть та завдання вчительського колективу СШ №27 м.Луганська на другу чверть, свідчить про поверховий аналіз питання, акцентування уваги на

не розглядалися причини негативних явищ, обговорення проводилося на рівні життєвого глузду, а не педагогічної та психологічної науки.

Хід обговорення питання свідчить про те, що школа була неспроможна створити систему стимулів навчання, особливо для складних дітей. Головний засіб впливу на них - це покарання. Але авторитарне ставлення до таких дітей не знімає їх психологічних, педагогічних, соціальних проблем, не дає результату, що очікується.

Прийняті педагогічною радою рішення мають декларативний характер. В них не визначаються відповідальні, терміни виконання прийнятих рішень. Це свідчить про низький рівень внутрішньошкільного управління. В системі внутрішньошкільного управління педагогічна рада має ключове значення. Тому її формальність свідчить про формальність всього управління. В управлінні школою є два типи завдань - поточні та стратегічні. Поточні забезпечують вирішення тих проблем, які постійно повторюються, а стратегічні спрямовані на удосконалення та розвиток існуючої системи роботи школи. Головна функція педагогічної ради - забезпечення розвитку школи. Таким чином, формальність педагогічної ради свідчить ще й про те, що управління школою здійснюється тільки на рівні поточних завдань.

У 70-ті роки широко розповсюджується шефство міських шкіл над школами сільської місцевості. В Луганській області шефством було охоплено 100 сільських середніх, восьмирічних та початкових шкіл. Між міськими і сільськими школами склалися різнобічні зв'язки: проводились шкільні засідання педагогічних рад, методичних об'єднань, організовувалися взаємовідвідування уроків, обмін досвідом. Традиційними в той час стали спортивні змагання, спільна участь школярів у сільськогосподарських роботах, організація таборів праці і відпочинку. Міські школи членивали

ли їм обладнання, навчально-наочні посібники. Але зв'язки з сільськими школами часто мали епізодичний характер і не завжди впливали на якість навчально-виховного процесу (644).

У 1971-1974 роках в Луганській області проведено 24 виїзних засідання рад облвню та обласного інституту вдосконалення вчителів, на яких було присутньо 1450 осіб. Коли б засідання відбувалися в облвню, в їх роботі взяли б участь лише близько 100 працівників.

Керівництво облвню та ІУВ почали практикувати зустрічі з широким колом директорів шкіл та їх заступників безпосередньо на місцях, що давало можливість обміну думками з важливих питань. Так, в усіх містах і районах відбулися зустрічі, присвячені проблемам завершення переходу до загальної середньої освіти молоді, роботі за кабінетною системою, впровадженню наукової організації праці тощо. Учасниками обговорення стали понад 2800 керівників шкіл і їх заступників.

Облвню вживав заходів щодо популяризації і втілення в практику передового досвіду. Наприклад, пропагувався досвід свердловчан, які створили за ініціативою міськвню перший в області міжшкільний навчально-виробничий комбінат трудового навчання і профорієнтації. З його роботою були ознайомлені керівники всіх міських відділів народної освіти. Такі комбінати були створені у м.Воронійловграді, Антрациті, Первомайську, Лисичанську та інших містах.

Розповсюджувався досвід Марківського району, де за допомогою колгоспів і громадськості було розгорнуто широке шкільне будівництво, обладнання навчальних кабінетів, створення міцної матеріальної бази трудового навчання. Цей досвід був схвалений радою облвню і рекомендований усім районам.

Поліпшення фінансування освіти, покращення

пускників 8-х класів продовжили навчання в різних типах середніх навчальних закладів, 42% учнів навчалися на "4" і "5" (456, с. 82-84).

У 70-ті роки проводиться робота по вдосконаленню кабінетної системи навчання. Луганський ІУВ розробив і надіслав на місця ряд методичних рекомендацій щодо комплексного обладнання навчальних кабінетів і наукової організації праці в них. У рекомендаціях було узагальнено досвід учителів по застосуванню комплексу навчально-наочних посібників, наведено схеми й приклади обладнання шкільних звукових центрів.

У школах створюються звукові технічні центри. Перші такі центри були створені у школах м. Сєвєродонецька. Так, у СШ №3 цього міста за допомогою звукового технічного центру вчителі змогли використати протягом року близько 800 звукових передач. У навчальних кабінетах середніх шкіл №№6,15 м.Кадіївки, №3,5 Сєвєродонецька, Половинкінській середній школі Старобільського району були створені певні організаційно-педагогічні умови для систематичного, цілеспрямованого комплексного застосування технічних засобів навчання, вчителі мали можливість без будь-яких додаткових витрат навчального часу, коли це було потрібно, використати будь-яку технічну апаратуру, екранні і звукові посібники в комплексі з іншими засобами навчання.

У 1975 році в області було 5,6 тис. навчальних кабінетів. У 1974/75 навчальному році на кабінетну систему перейшло 86% середніх і 34,4% восьмирічних шкіл. Хоча ці дані і дещо формальні.

Організаційно-методичними центрами застосування у навчальному процесі аудіовізуальних засобів стали фільмотеки. У 32 фільмотеках, які працювали в області, було зосереджено близько 900 назв і понад 500 тисяч фільмокопій (645).

У квітні 1974 року Родю міністрів СРСР прийняв

шкіл". У 1975 році у Ворошиловському районі м. Донецька та Тельманівському районі Донецької області, як іще в шести районах України, була проведена атестація вчителів. При обласному відділі освіти було створено атестаційну комісію, а в районах - робочі групи. Введення атестації обумовило активізацію самоосвіти, опрацювання вчителями наукової і методичної літератури, підготовку рефератів, методичних розробок, проведення відкритих уроків. Все це впливало на ефективність навчально-виховного процесу (226).

Масова систематична атестація вчителів розпочалася одночасно в січні 1976 року в усіх районах і містах регіону. Було атестовано 11910 учителів (3634 - в Луганській області, 8276 - в Донецькій). 41,7% атестованих учителів в Луганській області та 44,6% в Донецькій отримали таку оцінку своєї діяльності: "відповідають займаній посаді і заслуговують заохочення". В Житомирській, Харківській, Черновицькій областях таких було лише 13-25%.

9,2% атестованих учителів в Луганській області і тільки 3,4% в Донецькій були атестовані як такі, що відповідають займаній посаді при умові виконання певних рекомендацій. Процент таких вчителів в Житомирській, Харківській областях складав понад 20%.

В Луганській області 18 чоловік отримали звання "вчителів-методистів" та старших учителів (1 звання на 201 працівника), в Донецькій області таких вчителів було 50 (1 звання на 168 чоловік).

Всі ці факти свідчать про те, що на той час ще не були вироблені надійні критерії і методики оцінки вчителя.

Під час проведення атестації було виявлено чимало справжніх майстрів педагогічної справи. Звання "учителя-методиста" було присвоєно Л.О.Засульській - вчительці російської мови та

англійської мови Тельманівської середньої школи Донецької області, О.П.Паністовій - вчительці математики Старогнатівської середньої школи Тельманівського району Донецької області, Л.О.Полоховій - вчительці біології середньої школи №5 м.Донецька (227).

В середині 70-х років у Луганській області працювало близько 30 тисяч учителів і вихователів. У зв'язку з переходом на нові навчальні програми треба було забезпечити попередню підготовку їх до цього. Головну роль у підвищенні науково-теоретичного рівня і педагогічної майстерності вчителів відіграв обласний ІУВ, який проводив для них курси підвищення кваліфікації. Лекторський склад курсів - учені й найдосвідченіші вчителі шкіл. До читання лекцій запрошувались провідні вчені з Москви, Києва та інших міст. Систематично в ІУВ працювало 12 професорів, 75 доцентів, 60 учителів-практиків, 45 методистів та інспекторів (404).

Щороку проблемно-тематичні курси в ІУВ закінчувало 300 вчителів. Вони працювали позаштатними методистами ІУВ. Більшість з них вивчали важливі педагогічні проблеми, а учитель СШ №16 м.Комунарська В.В.Устинський видав "Збірник задач з фізики для 6-8 класів", вчитель хімії з м.Старобільська А.А.Глотова - книжку "Діючі моделі хімічних виробництв".

Протягом року методисти проводили 200-220 районних тематичних семінарів-практикумів, у яких брало участь 6-7 тисяч учителів. У школах при методичних об'єднаннях працювали школи передового педагогічного досвіду. В області їх було 475, у них навчалось 2500 молодих учителів (404).

Більшу частину часу працівники ІВУ та облвно проводили в школах, вивчаючи передовий досвід, проводячи перевірки або семінари. Так, наприклад, у 1975 році бригада в складі 23 працівників облвно та ІУВ перевірила роботу шкіл Троїцького району,

за рядом показників займав одне з останніх місць в області. Результати перевірки розглядалися на виїзному засіданні ради облвнв. На раді були прийняті конкретні рішення про усунення недоліків. Повторна перевірка виконання рішення ради показала, що справи в районі поліпшилися: тут вдвічі збільшилась кількість шкіл, які працювали за кабінетною системою, успішно завершувався перехід до загальної середньої освіти (457, с.94).

Реалізація рішень ради і наказів облвнв завжди ретельно контролювалась.

Керівництво облвнв і ІУВ проводило систематичні зустрічі з директорами шкіл та їх заступниками безпосередньо на місцях, організувало обмін думками з найважливіших питань освіти області. Так, навесні 1976 року під час таких зустрічей, які пройшли у всіх містах і районах Луганської області, було обговорено проблеми завершення переходу до загальної середньої освіти учнівської молоді, питання удосконалення роботи шкіл за кабінетною системою (там само, с. 93-98).

В листопаді 1976 року в м.Ворошиловграді відбувся республіканський семінар з питань організації і змісту роботи міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів (МНВК). Заступник міністра освіти УРСР В.М.Курило зазначив, що Ворошиловградська область має значні успіхи в роботі МНВК. На той час обласним відділом освіти керував М.А.Падій.

Довгий час слабкою ланкою в системі трудової підготовки школярів було трудове і виробниче навчання учнів старших класів міських шкіл. Пошуки нових можливостей рішення цієї проблеми привели до створення в 1973 році в м.Свердловську міжшкільного навчально-виробничого комбінату. Робота комбінату свідчила про певні його переваги над іншими формами підготовки до праці. В області

комбінату районними відділами освіти, методичними кабінетами. До цієї справи були залучені співробітники кафедр педагогіки і загальнотехнічних дисциплін Ворошиловградського педагогічного інституту.

В 1977 році в області були створені і діяли 13 міжшкільних комбінатів, у тому числі один - в сільському Троїцькому районі. Понад 19 тисяч старшокласників або 62% учнів IX-X класів шкіл з виробничим навчанням оволодівали в МНВК найбільш поширеними в даному місті або районі робітничими професіями. Велику допомогу у створенні матеріально-технічної бази МНВК надавали підприємства, організації і господарства. На їх кошти було обладнано 50 навчальних цехів, 75 кабінетів, лабораторій.

Так, шахтарі м.Брянки створили в МНВК необхідні умови для підготовки машиністів шахтних машин і механізмів. Вони обладнали навіть "мікрошахту" з очисним комбайном, конвеєром, електровозом, породонавантажувальною машиною тощо. У Ворошилов-градському МНВК 33 підприємства міста обладнали 7 навчальних цехів і 11 кабінетів, що дало змогу охопити навчанням 3400 старшокласників. Підприємства брали на себе постачання структурних підрозділів комбінатів необхідними матеріалами для організації продуктивної праці учнів. У Ворошиловград-ському, Свердловському, Лисичанському та інших МНВК школярами було виготовлено продукції на десятки тисяч карбованців.

У школах Марківського, Краснодонського, Лисичанського та інших районів за допомогою колгоспів і радгоспів було створено добру навчально-матеріальну базу для механізаторського всеобучу на селі, і майже в усіх сільських школах старшокласники оволоділи професіями тракториста, шофера, оператора машинного доїння. Так, для учнів в Бондарівській Марківській середній школі були

У 1979 р. 41% випускників середніх шкіл області опанував масовими робітничими професіями. Для цього в області працювало 119 МНВК. Учні старших класів проходили тут підготовку за 35 профілями - токаря, слюсаря, водія автомобіля, швачки, радіомонтажника, механізатора, тракториста, столяра, машиніста шахтних машин, монтажника тощо.

Цілеспрямована спільна діяльність МНВК, шкіл і підприємств Ворошиловграда давала певні наслідки. У 1979 році з 1217 випускників 356 пішли працювати за профілем навчання, 568 - за суміжними спеціальностями (354, с. 72).

У сільських школах розвивалася така форма суспільно-корисної продуктивної праці учнів, як учнівські виробничі бригади. Їх в області було понад 300. Вони охоплювали майже 20 тисяч учнів VII - X класів.

Широкий розвиток в цей час мали табори праці і відпочинку. За 4 роки в них побувала 131 тисяча учнів міських шкіл, які виконали різних робіт на суму 1 мільйон 800 тисяч карбованців. За 1976-79 роки на кошти колгоспів, радгоспів, підприємств було побудовано 42 стаціонарних табори праці і відпочинку зі спальними корпусами, їдальнями, спортивними майданчиками. За час перебування в таборах у 1978 році учні виконали робіт на 400 тисяч карбованців (там само, с. 73).

Влітку 1978 року в області працювало 337 таборів праці і відпочинку, в яких перебувало понад 63,5 тисячі школярів. На полях радгоспів і колгоспів у 183 учнівських бригадах працювало майже 16 тисяч старшокласників. Ще більше діяло ремонтних і будівельних бригад (832, в них працювало 24 тисячі учнів) та загонів по благоустрою й озелененню населених пунктів (у 889 загонах працювало 11 тисяч учнів). Усього в області суспільно-корисною працею влітку було охоплено майже 115 тисяч учнів (301, с. 57).

Наприкінці 70-х - на початку 80-х років широко відомим в Україні був досвід організації роботи трудових об'єднань школярів м.Горлівки Донецької області. Горлівські старшокласники мали свій союз трудових республік - "Райдужної", "Дружби", "Корчагінської". Створили їх на базі трьох радгоспів три райони міста. Першою з трьох ще в 1970 році виникла на базі радгоспу "Горлівський" республіка "Райдужна". Союз - це ще 78 ремонтно-будівельних загонів, міських учнівських лісництв і піонерських таборів.

"Союз республік" давав змогу організувати змістовний відпочинок та працю майже 9 тисяч старшокласників (395, с. 39-44).

У той час робота школярів, особливо в таборах відпочинку і праці, крім того, що була малоефективною, була також свідченням неспроможності держави вирішувати проблеми сільського господарства економічними шляхами. Виховна ж роль цих таборів була досить сумнівною.

На початку 80-х років школи регіону працюють над впровадженням удосконалених програм з історії, суспільствознавства, біології та основ Радянської держави і права. Роботу по впровадженню цих програм учителі шкіл міст Краматорська, Сніжного, Но-воазовського району розпочали з ґрунтового вивчення й усвідомлення змісту структурних змін і особливостей програм. З цією метою були проведені інструктивно-методичні наради, семінари, практичні заняття. Позитивний досвід цих шкіл було відзначено в рішенні Колегії Міністерства освіти України від 28 квітня 1983 року.

Успішному впровадженню у масову практику вдосконалених програм сприяли створені у містах Сніжному і Краматорську базові й опорні школи, школи передового досвіду.

В першій половині 80-х років широко відомим в Україні був досвід організації навчально-виховної ро

боти СШ № 1 м. Комунарська, СШ № 11 м. Сніжного, спільної роботи СШ № 13, 20 м. Ворошиловграда, № 1, 7, 10 м.Комунарська, № 9,16 м. Кіровська та позашкільних установ.

У Донецькій області склалася ефективна система роботи в класах вирівнювання. Так, в СШ №40 м.Горлівки вчитель Н.П.Лубченко організував колективну пізнавальну діяльність учнів, застосував схеми-опори, пам'ятки, дидактичні матеріали, ігри. (523).

Але це були окремі приклади, а в цілому в шкільній освіті регіону в цей період накопичуються негативні явища.

Про кризовий стан середньої освіти в середині 80-х років свідчать матеріали колегії Міністерства освіти України, в яких зазначалося, що значна частина уроків у школах Кам'янобрідського району м.Ворошиловграда, Лутугінського, Перевальського та Старобільського районів проведена на низькому науково-методичному рівні. Окремі вчителі слабо працюють над основними поняттями курсу.

В багатьох школах слабо здійснювалося ідейно-політичне і моральне виховання учнів у позакласний час. Органи учнівського самоврядування стояли осторонь життя колективу, не впливали на поліпшення стану успішності та дисципліни учнів. Директори значної частини шкіл поверхово аналізували уроки, слабо контролювали роботу вчителів. Недоліки у виховній роботі зумовлювали високий рівень правопорушень серед учнів.

Не відповідав сучасним вимогам рівень організаторської роботи відділів народної освіти по трудовому навчанню і профорієнтації учнів. Багато недоліків було виявлено в діяльності позашкільних закладів області.

В ряді педагогічних колективів мали місце порушення трудової дисципліни, окремі вчителі допускають аморальні вчинки.

Масовий характер недоліків свідчить про те, що пануюча у той час парадигма навчально-виховного процесу вичерпала свої можливості і не забезпечувала необхідного рівня освіти.

Найбільш яскраво про недоліки існуючої парадигми свідчить те, що вона була безсила забезпечити виховання важковиховуваних учнів. Про недоліки в організації індивідуальної роботи з важковиховуваними учнями, профілактики правопорушень серед неповнолітніх у Донецькій області відзначалося в Наказі Міністерства освіти України №20 за 1986 рік. Значна частина класних керівників не знала внутрішнього світу своїх вихованців, не вивчала умов їхнього життя, їх інтересів.

Загальна спрямованість реформи школи, що розпочалась у 1984 році, відповідала прогресивним тенденціям розвитку освіти. Було поставлене завдання підвищення змісту освіти до рівня світових стандартів, проводилась його гуманітаризація, поширювалася диференціація навчання, передбачалося провести демократизацію шкільного життя. У той же час з освіти зовсім вихолощувалося усе національне.

Реалізація завдань реформи школи в регіоні значно ускладнювалась у зв'язку з невирішеністю проблеми кадрового забезпечення навчальних закладів. У Ворошиловградській області своєчасно не укомплектувати керівниками та їх заступниками школи- новобудови, в Донецькій області допускалися "прорахунки у зборі і розстановці учительських кадрів, поліпшенні їх умов праці і побуту". Тільки в м. Жданові 60 вчителів працювали не за фахом, цей факт відзначався в Наказі міністерства освіти України від 28 червня 1985 року. В той же час частина випускників педагогічних закладів регіону не прибувала на місця призначення.

У Донецькій області допускалися порушення при

ням дітей по мікрорайонах. У Луганській області наповнюваність окремих класів перевищувала норму.

Найбільш успішним напрямком реформування шкільної освіти в регіоні стає диференціація навчання.

Суспільно-політичні зміни в країні після 1985 року вплинули і на демократизацію змісту освіти.

У регіоні на початок 90-х років діє понад 50 варіантів навчальних планів для різних типів шкіл, у тому числі для поглибленого вивчення основ наук, для спеціалізованих шкіл, гімназій і ліцеїв.

У самостійні навчальні предмети було виділено історію та географію України, збільшено часи на їх вивчення. На вибір шкільних рад та учнів пропонувалися нові навчальні курси: “Рідний край”, “Культура та мистецтво України”, “Народознавство”, “Світова художня культура”, “Етнографія та фольклор України”.

Проведено перерозподіл часу між предметами суспільно-гуманітарного і природничо-математичного циклів (відповідно 53,5% і 33%). Збільшено кількість годин на вивчення рідної мови і літератури, яким відводиться пріоритетна роль, і вони займають 22% годин у навчальних планах.

У Луганській області з 1 вересня 1990 р. проводилась експериментальна перевірка нового курсу “Людина і суспільство”.

Проявом демократизації змісту середньої освіти в регіоні стає залучення до його визначення самих педагогічних колективів. Вони отримали право обирати варіант навчального плану, в якому з’явився шкільний компонент і який передбачував резерв часу (33-42 тижневих години) для індивідуальних і групових занять учнів 1-9 класів, курси за вибором і профільного навчання (8-11 класи), факультативів (7-11 класи). Цей час був у повному розпорядженні ради школи.

Профільне навчання розглядається як орієнтацій-

школярів. Опрацювання профільного навчання починалося в середніх школах №№ 1, 37, 92 м.Донецька, в яких запроваджувались такі форми профільної диференціації у 8-9 класах: а) поділ учнів на так звані потоки (гуманітарний, природничо-математичний, трудовий); б) створення міжкласних навчальних груп.

Реалізація завдань реформи школи вимагала удосконалення методичної роботи. Донецький ІУВ особливу увагу в цей час приділяв поширенню досвіду В.Ф.Шаталова, В.П.Іржавцевої, Л.П.Шинкарьової. Була налагоджена тісна взаємодія кабінетів ОІУВ і відповідних кафедр Донецького університету, Слов'янського і Горлівського педінститутів. Методисти й викладачі спільно вели проблемні постійно діючі семінари для вчителів, вивчали передовий педагогічний досвід, апробували кращі знахідки на базі опорних шкіл, видавали методичні рекомендації, проводили дослідницьку й експериментальну роботу.

Для науково-методичної допомоги учителям за школами з поглибленим вивченням окремих предметів було закріплено відповідні вузівські кафедри. А на базі Слов'янського педінституту працював учбово-науковий педагогічний комплекс, спрямований на вирішення проблеми безперервної освіти педагогічних кадрів.

На початку 90-х років у Донецькій області працювало 57 методичних кабінетів, їх штати складали 500 чоловік, але поліпшення справи не відчувалося. Це було пов'язано з тим, що "вчителі-методисти", "старші вчителі", якщо вони переходили на роботу до методичного кабінету, втрачали своє звання та додаткову плату. Крім того методкабінети перетворилися на деякі додаткові служби відділів народної освіти.

Для поліпшення роботи методичних кабінетів у трьох містах і районах області було проведено експеримент. Його сутність полягала в залученні до

нували функції методистів і одержували за це доплату в розмірі 0,25-0,5 ставки методистів методкабінету. Вони займалися методичними роботами з учителями свого фаху. В 90-ті роки цей досвід поширився на весь Східноукраїнський регіон. Однак у зв'язку зі зменшенням фінансування експеримент було перервано, а його результати не узагальнено.

У співдружності з науково-дослідними установами в Донецькій області проводилася експериментальна робота з диференціації навчання молодших школярів, апробації нових підходів навчання і виховання дітей старшого дошкільного віку, експериментальних навчальних планів, альтернативної системи підручників з математики.

Процес реформування шкільної освіти гальмували труднощі в її демократизації. Це підтвердили результати анкетування, що їх провела кафедра суспільних наук Донецького ОІУВ (461). Ним було охоплено близько 100 керівників, 547 учителів і понад 500 учнів міських і сільських шкіл. Аналізували три аспекти: демократизація як форма особистісної, індивідуальної свободи і відповідальності педколективу; спосіб управління шкільними справами; показник стосунків, громадської активності педагогів і учнів.

Щодо першого аспекту, то дослідники зазначають, що існуюча модель школи не забезпечує свободи дій школи, вчителя, учня. Аналіз анкет свідчить, що понад 50% опитаних школярів не мають можливості вільно вибирати зміст, форми і методи навчального процесу.

Другий аспект: управління шкільними справами. Одна з необхідних умов демократизації - підвищення ролі виборних органів. Реальним фактом стали громадські ради школи. У ряді середніх шкіл області - № 115, 20 м.Донецька, № 1 м.Горлівки, № 5 м.Артемівська, № 14 м.Маріуполя та інших — іде процес

никам навчальних закладів легше відстоювати інтереси своїх колективів у державних і громадських органах, розв'язувати кадрові, фінансові, матеріально-технічні питання, добиватися підвищення якості й ефективності навчання й виховання учнів, створення сприятливих умов для праці та відпочинку вчителів.

У той же час аналіз анкет засвідчив, що майже 70% опитаних учителів вважають роботу рад формальною. Не всім педагогам зрозуміло, чим ці ради мають займатися. 48% відзначають, що рада має виконувати дорадчі функції, 36% — керівні, 16% — контролюючі. Звертає на себе увагу той факт, що 56% шкільних рад обиралися відкритим голосуванням і тільки 20% — таємним, а майже кожен п'ятий громадський орган і зовсім не обирався. На запитання, що гальмує процес активізації шкільних рад, 29% опитаних назвали байдужість шкільного колективу, 27% — інертність керівників шкіл, 23% вказали на відсутність фінансових прав, 15% звернули увагу на брак необхідної документації (461, с.28-29).

Третій аспект: демократизація як показник стилю стосунків та громадської активності педагогів і учнів. Демократизація взаємин у педагогічних колективах — проблема не тільки управлінська, а й етична, моральна. Особливо це стосується стилю стосунків між учителями й учнями. Аналіз даних опитування дав підстави зробити висновок, що тут належного рівня демократичності школи регіону ще не досягли. Так, 70% опитаних оцінили як авторитарний стиль взаємин у стосунках “директор — учитель” і 64% - у стосунках “учитель — учень”.

Підводячи підсумки розвитку загальноосвітньої школи регіону у досить великий за часом термін з середини 30-х до початку 90-х років, треба зазначити, що він був складним та суперечливим.

До позитивних його тенденцій треба віднести постійне зростання кількості учнів шкіл, вчителів

підвищення доступності освіти. Школа за цей період пройшла шлях від переважно початкової до повної середньої загальноосвітньої. Їй були притаманні такі особливості, як повна підпорядкованість державним інтересам, ідеологічна спрямованість, обмеженість демократичних засад, авторитарність стосунків в усіх підсистемах, відокремленість від національної культури, формалізм, обмеженість матеріальних можливостей як навчальних закладів, так і її працівників, пасивна позиція учнів у процесі навчання та позиція вчителя, спрямована на трансляцію інформації, оцінка якості освіти за відсотками успішності. Саме ці особливості дають змогу оцінювати ці роки як єдиний період розвитку загальноосвітньої школи.

3.4. Тенденції розвитку загальноосвітньої школи Східноукраїнського регіону в 90-ті роки

Філософські положення, розроблені Нобелівським лауреатом І.Пригожиним (516), свідчать про те, що соціальній системі неможливо волонтаристським способом нав'язати невластивий їй шлях розвитку. Тому для того, щоб з'ясувати напрямки подальшого розвитку загальноосвітньої школи регіону, треба вивчити тенденції, які знайшли прояв у функціонуванні сучасної школи. Вони є важливим орієнтиром при моделюванні системи освіти як регіону, так і педагогічної системи окремої школи.

Під тенденціями в науці розуміють проявлені можливості розвитку, які характеризують його спрямованість. Тенденція як можливість багатоваріантна: за наявністю певних умов можливість перетворюється на реальність, виступає не тільки як процес, але як результат процесу, послаблюється або посилюється (579).

Науковці підкреслюють, що не можна вважати перспективними тільки ті тенденції, що займають увагу дослідників. Перспективними треба вважати і

обумовлена вимогами сучасної теорії та практики, а також тенденції, яким належить майбутнє. Навіть слабка тенденція, якщо вона визначена і свідомо підтримується та посилюється, може стати важливим напрямком розвитку педагогічної думки та освіти.

Аналіз наукових праць свідчить про те, що поняття "тенденції" використовують для визначення як прогресивних, так і регресивних напрямків змін суспільних процесів. Але частіше, якщо використовують поняття "тенденції", мають на увазі прогресивні напрямки розвитку. А в тих випадках, коли мають на увазі регресивні зміни, то використовують поняття "негативні тенденції".

Для науково обгрунтованого вияву тенденцій розвитку освіти в Східноукраїнському регіоні треба визначити їх типи.

В межах нашого дослідження ми визначаємо загальнодержавні та регіональні тенденції розвитку освіти; загальнорегіональні тенденції та тенденції, що притаманні окремим ланкам освіти; тенденції, що посилюються, та слабкі тенденції; тенденції, пов'язані зі стратегічними напрямками розвитку, та другорядні, периферійні.

Кардинальні суспільно-політичні зміни на початку 90-х років торкнулися й освіти. Проголошення України незалежною державою поставило питання про створення національної школи. Розглянемо, як ця тенденція реалізовувалася у регіоні.

Аналіз статистичних даних про навчальні заклади регіону дозволяє зазначити, що в 90-ті роки збережено мережу загальноосвітніх шкіл. Їх загальна кількість перевищує 2000, що становить майже 10% шкіл України. Серед областей України Донецька область, як і раніше, має найбільшу середню наповнюваність денних середніх закладів освіти. Луганська область посідає за цим показником третє місце після Вінницької та Житомирської областей регіону

денних закладів освіти України. Маючи 10% шкіл країни, освітяни регіону навчають в них понад 14% дітей України.

Аналіз структури мережі загальноосвітніх шкіл свідчить про більш динамічний її розвиток у Донецькій області. Вона випереджає Луганську область не тільки за кількістю гімназій та ліцеїв, але і за відсотком охоплення учнів цими навчальними закладами. Так, в Донецькій області він становить 0,9, а в Луганській - 0,7. Але за цим показником школи регіону значно відстають від інших регіонів та середніх показників по Україні. В середньому по Україні в гімназіях та ліцеях навчається близько 2% учнів, а в регіоні менше, ніж 1%.

Таким чином, важливим завданням розвитку мережі загальноосвітніх шкіл в регіоні є подальше збільшення кількості ліцеїв і гімназій та чисельності учнів, що навчаються в них.

У школах регіону більший, ніж в середньому по Україні, відсоток учнів навчається у другу зміну. Так, по Україні таких учнів близько 12%, в Донецькій області - 14, в Луганській - 15.

В регіоні проявляється загальна для України тенденція зменшення кількості учнів, що поступають до перших класів.

Становлення національної школи України обумовлює необхідність переходу загальноосвітніх шкіл на навчання українською мовою. Ця специфічна для нашого регіону проблема пов'язана з відродженням української культури, з вихованням громадянської культури школярів. У Луганській області у 285 школах викладання ведеться українською мовою, але при цьому охоплено лише 10% дітей. Тому пріоритетом наступних років має стати поширення мережі шкіл з українською мовою викладання, реалізація концепції національного виховання.

В регіоні розроблено програми розвитку

но процес реалізації цих програм відбувається в Луганській області. Оптимальна мережа шкіл, яка відповідає національному складу населення, сформована у Марківському, Новопсковському, Біловодському, Сватівському, Новоайдарському та Антрацитівському районах. Майже сформована така мережа у Троїцькому та Старобільському районах (357, с. 76). Але такі міста, як Антрацит, Брянка, Стаханов, Кіровськ, Красnodон, Красний Луч, Лисичанськ, Первомайськ, Ровеньки, Свердловськ, Красно донський, Перевальський, Слав'яносербський, Станично-Луганський райони не мають жодної школи з викладанням українською мовою. А в таких містах, як Луганськ, Алчевськ, Северодонецьк україномовних шкіл відповідно 4, 2, 1 (606, с. 9).

Особливістю розвитку освіти в регіоні в 90-ті роки є розширення прав загальноосвітньої школи у вирішенні численних питань своєї діяльності. Визначення типу школи, того чи іншого варіанту навчального плану, системи виховної, позаурочної діяльності, змісту шкільного компоненту, методів навчально-виховного процесу - ось неповний перелік питань, що знаходяться у компетенції шкіл регіону.

Аналіз процесів, які відбуваються в шкільній освіті регіону, свідчить про те, що школа все більше набуває риси не тільки державного, але й державно-суспільного інституту. Про це свідчить те, що школи, і в першу чергу нетрадиційні навчальні заклади, в основу своєї діяльності поклали інтереси і потреби дитини, її батьків. За головну мету в таких закладах, як лицей Донецького державного університету, гімназія в м.Лисичанську, лицей іноземних мов у м.Луганську та багатьох інших вважають розвиток дитини, а оволодіння знаннями та навичками розглядають як важливий засіб цього розвитку. Особистість учня в таких навчальних закладах розглядають не як засіб "вирішення" тієї чи іншої

З усіма інноваційними навчальними закладами регіону співробітничать науковці місцевих вищих навчальних закладів. У Луганському державному педагогічному університеті створено центр інноваційних педагогічних технологій, який займається розробкою та поширенням ефективних технологій навчально-виховного процесу. Інноваційні навчальні заклади регіону мають концепції діяльності, перспективні плани розвитку, обґрунтовані моделі педагогічної системи, кваліфікованих керівників та вчителів, фахівців, що здійснюють керівництво науково-методичною роботою.

До особливостей мережі інноваційних навчальних закладів регіону можна віднести те, що майже всі вони розташовані в містах, наприкінці 90-тих років їх кількість стабілізувалася і зростає дуже повільно. До інноваційних їх можна віднести не тільки тому, що вони належать до ліцеїв, гімназій, спеціалізованих шкіл, а й тому, що інноваційний характер має організація навчально-виховного процесу в них.

Дослідники інноваційних процесів в освітньому просторі регіону (200, с.33-38) вважають, що інноваційним закладам притаманне існування адміністративної та методичної управлінських підсистем - тобто бінарних структур, або поліцентричних моделей управління, прикладом якої є військовий лицей м.Луганська. Цей навчальний заклад підпорядковується таким зовнішнім суб'єктам управління: Головному управлінню освіти облдержадміністрації та Міністерству оборони.

На наш погляд, протиставлення та відокремлення адміністративних та методичних функцій не має сенсу, бо вони тісно пов'язані та спрямовані на забезпечення єдиної мети закладу. Недостатньо

це не зумовлює поліцентристський характер внутрішнього управління.¹

Переорієнтація на розвиток особистості, урахування її особливостей поставило перед навчальними закладами дві пов'язані проблеми - визначення конкретної мети діяльності школи та створення системи вивчення індивідуальних особливостей учнів. Першу проблему в багатьох спеціалізованих школах, ліцеях та гімназіях вирішують завдяки розробці моделі випускника (10-13, 290, 631, 733,). Ці моделі використовують як для оцінки ефективності навчально-виховного процесу, так і для вивчення індивідуальних особливостей учнів. Останнє завдання передбачає не тільки визначення параметрів особистості, які будуть вивчатися, а і розробку методів діагностики та форм фіксації і використання отриманої інформації.

Піонером у вирішенні цих завдань, не тільки в регіоні, а й в Україні, став лицей при Донецькому університеті. В цьому навчальному закладі було розроблено детальну модель випускника та комплекс методів вивчення учнів. Головними серед них були комп'ютерні засоби діагностики тих чи інших складових особистості школяра. Отриману таким чином інформацію використовували для розробки індивідуальних програм розвитку школярів. Але не всі навчальні заклади в регіоні мають відповідні комп'ютерні засоби, тому використовують для вирішення перелічених вище завдань звичайні методи - спостереження, вивчення продуктів діяльності учнів, тестування, опитування, рейтинг.

У школах регіону поступово змінюється співвідношення репродуктивної та творчої діяльності учнів. Все більшого значення в навчально-виховному процесі набуває саме творча діяльність - найпотужніший стимул розвитку школярів. Організація різноманітної творчої діяльності, залучення учнів до дослідної роботи, виконання творчих завдань, творчих та

проведення конкурсів поетів, співаків тощо, стало повсякденним елементом життя спеціалізованих шкіл, лінеїв, гімназій регіону і все більше поширюється в звичайних загальноосвітніх школах (13, 290, 455, 625, 733).

Найбільш помітні зміни відбуваються зараз у змісті шкільної освіти. Підвищується його різноманітність, посилюється гуманітарна, українознавча спрямованість. Важливими його особливостями стають диференційованість та індивідуалізація, посилюється зв'язок з регіональними чинниками, все більше місце займають предмети краєзнавчої спрямованості, що входять до шкільного компоненту.

В Донецькій області розповсюджені такі предмети шкільного компоненту, як "Основи економічних знань", "Основи екології", "Народознавство", "Екологія Донбасу", "Основи валеології", "Людина - особистість" тощо (43, с. 68).

Так, у СШ №6 м.Шахтарська Донецької області в початковій школі впроваджені курси "Художня праця", "Хореографія", "Лікувальна фізкультура", "Ритміка", "Основи музичної культури", "Основи екології", "Вступ до археології", "Плавання", "Шахи", "Міфологія". Учні середніх класів мають змогу вивчати другу іноземну мову, екологію, основи психології, людинознавства, етику й етикет, риторику, дизайн, автосправу, опанувати бальні танці, оволодіти навичками користування персональним комп'ютером, удосконалюватися у грі в шахи. За рахунок шкільного компоненту на базі дев'ятих класів створили "Школу жіночої класичної освіти". Її мета - підготувати дівчат до сімейного життя, виховувати і розвивати суто жіноче начало, культуру душі і тіла. У програмі цієї школи - психологія спілкування, сімейна педагогіка і психологія, етика й естетика, культура мовлення, дизайн, прикладне мистецтво, класична музика,

тиждень по 2,5 години. Крім педагогів, з дівчатами працюють лікар Центру планування сім'ї, методист з виховної роботи відділу освіти, викладач музичної школи (43, с. 65).

Цікавий досвід використання шкільного компоненту накопичений в Рівнопільській сільській середній школі Волновахського району Донецької області. В цій школі вивчають предмети "Трактор і сільськогосподарська техніка", "Приготування їжі", "Швейна справа", "Основи сімейної економіки", "Присадибне господарство", "Основи тваринництва", "Основи птахівництва", "Хімія у сільському господарстві". Програми цих предметів було розроблено вчителями школи. Вони пройшли експертну оцінку лабораторії проблем сільської школи НДІ педагогіки АПН України.

Опитування батьків та учнів цієї школи показало, що введення курсів шкільного компоненту змісту освіти підвищило зацікавленість дітей навчанням, оскільки враховує індивідуальні можливості і бажання школярів (43, с.66).

Але впровадження шкільного компоненту в школах регіону відбувалося непросто. Анкетування керівників шкіл, учителів, учнів, проведене в середині 90-х років, показало, що 65% учнів зазначили, що їм запропоновано обов'язково-вибіркові курси і тільки 24% - факультативи та курси за вибором. Лише 40% зазначили, що їх потреби враховуються, 30% відмовилися відповідати, не орієнтуючись у цьому питанні. Занепокоєність викликають відповіді вчителів: 20% з них неправильно розуміли призначення шкільного компоненту змісту освіти, 70% не мали уявлення, які особливості школи регіону стали визначальними при його розробці, 50% невідомі його складові, 30% не знали, чи в їх школах задовольняються потреби учнів, 30% не знали відповіді на більшість запитань анкети (там само

Довгий час школи регіону були школами форм та методів навчання та виховання, і всі спроби підвищити ефективність їх функціонування зводились до пошуку нових оригінальних форм і методів урочної та позаурочної роботи. Але всі ці спроби не забезпечували цілісності та ефективності компонентів педагогічної системи школи.

У 90-ті роки все більша кількість шкіл регіону стає школами технологій розвитку особистості. Такі технології відрізняються підпорядкуванням всіх елементів змісту навчально-виховного процесу, його форм та методів, діяльності вчителів та учнів поставленій меті. В регіоні працюють школи з технологією розвиваючого навчання, з кожним роком стає більше шкіл, які використовують модульно-розвиваючу систему, педагогіку життєтворчості. Оригінальні технології навчально-виховного процесу створено у ряді навчальних закладів регіону (10-12, 625, 455, 290 тощо).

Важливою особливістю нових педагогічних технологій став перехід від монологу вчителя як головного засобу навчально-виховного процесу до діалогу як головного засобу організації життєдіяльності учнів. Діалогічність притаманна всім переліченим вище технологіям, вона охоплює не тільки навчальну, а й позаурочну виховну роботу.

У виховній роботі відбуваються значні зміни. В 90-ті роки починає формуватися нова виховна система, її ознаками є:

- відмова від пріоритету зовнішніх стимулів поведінки учнів над внутрішніми, примусової участі школярів у виховних заходах;
- відмова від класової моралі і перехід до опори на загальнолюдські цінності;
- перегляд взаємин з релігією, включення релігійної естетики та моральності до змісту виховного процесу;

- більш повне врахування регіональних особливостей в організації процесу виховання;
- пошук оптимальних шляхів поєднання зусиль школи та інших інститутів соціалізації особистості;
- орієнтація процесу виховання на формування духовності, креативності, відкритого світогляду, толерантності;
- поширення використання клубного принципу організації виховної роботи, творчої діяльності учнів. Декілька нових тенденцій формується в управлінні

школою. В 90-ті роки значно підвищилось значення особистості керівника школи. Якщо раніше в управлінні школою переважали державні механізми, то зараз підвищилась роль внутрішньошкільних механізмів, і особливо директорів шкіл. Досвід роботи кращих шкіл регіону свідчить, що результати їх діяльності обумовлюються, в першу чергу, особистісними якостями їх керівників. Відданість справі, відчуття нового, цілеспрямованість, заповзятливість, вміння об'єднувати людей - ось риси, притаманні таким керівникам навчальних закладів регіону, як В.М.Алфімов, С.В. Білуха, Л.В. Табачников.

Позитивною тенденцією вдосконалення структури управлінської підсистеми можна вважати впровадження в деяких школах регіону посади заступника директора з науково-методичної роботи. Управлінські функції виконують і психологи, соціальні педагоги. Поступово розповсюджується практика створення предметних та міжпредметних кафедр. Але в цілому в умовах реформування освіти, ускладнення матеріально-фінансового становища школи управлінська система повинна бути надмірною, а вона зараз є недостатньою.

Важливою особливістю розвитку шкіл регіону є підвищення рівня теоретичної обґрунтованості їх діяльності. З кожним роком в регіоні зростає

ність та ефективність діяльності навчальних закладів, стають основою, навколо якої формується колектив однодумців, що є запорукою динамічного розвитку школи.

У розробці концепцій беруть участь працівники центру педагогічних інновацій Луганського державного педагогічного університету. Так, тільки в 1999 році спільними зусиллями працівників шкіл і науковців розроблено концепції 9 навчальних закладів. Діяльність шкіл згідно з концепціями обумовлює виникнення нової управлінської ситуації. Якщо раніше для функціонування шкіл була характерна персоналізація відповідальності, коли кожен працівник відповідав за наслідки тільки своєї роботи, викладання того чи іншого предмету, то зараз починає формуватися відповідальність кожного за наслідки колективної роботи. Саме це створює одну з головних засад для формування в таких школах не формальних, а справжніх педагогічних колективів.

Важливим завданням забезпечення подальшого розвитку шкіл регіону є розробка показників та методик оцінки наслідків діяльності школи, які б ураховували рівень розвитку школярів.

Проведене в регіоні дослідження (269, с. 6-10) свідчить, що серед проблем, над якими працюють педагогічні колективи, переважають:

- виховання і розвиток творчої особистості (36%);
- використання ідей педагогіки життєтворчості (31%);
- диференціація та індивідуалізація навчально-виховного процесу (27%);
- залучення учнів до культури (26%);
- виховання учнів на національних традиціях (24%);
- взаємодія сім'ї та школи у вихованні учнів (19%);
- використання активних методів навчання, формування загальнонавчальних умінь і навичок.

Вчителі та керівники шкіл регіону вважають, що серед нових педагогічних технологій найбільш ціка

вим є модульно-розвивальне навчання, використання збільшених дидактичних одиниць, нестандартні уроки із застосуванням ділових ігор, елементів дискусії, дослідницької роботи школярів, а також активні методи вивчення іноземних мов. Те, що у педагогів відсутній інтерес до нових інформаційних технологій, пояснюється тим, що більшість шкіл регіону погано укомплектовані комп'ютерним та іншим сучасним навчальним обладнанням (269, с.8).

В силу об'єктивних причин найвищий рівень розвитку загальноосвітньої школи в регіоні можна охарактеризувати через її стан в обласних містах. У Луганську розбудова системи освіти здійснюється на основі тісного зв'язку з сучасним життям, з національною історією, культурою, традиціями. За головну мету в школах вважають формування творчої особистості - об'єкта культури та особистої життєтворчості на основі поєднання загальнолюдських та національних цінностей.

Особливе місце у реалізації цієї мети займають навчальні заклади нових типів, покликані формувати інтелектуальний потенціал регіону. В місті функціонує 10 спеціалізованих шкіл, 2 ліцеї, 1 гімназія, школа дизайну, 4 комплекси "Школа-садок", експериментальні майданчики, створені Міністерством освіти України (модульно-розвиваючого навчання - СШ №54, пілотна школа №18, українська національна "школа-родина" №59, експериментальна школа розвитку дитини).

Загальну мету школи конкретизують моделі випускників, які розроблено у ліцеї іноземних мов, СШ 5, 12, 54, 57 м.Луганська. Важливим напрямком розвитку загальноосвітньої школи міста стало налагодження її взаємодії з вищими навчальними закладами. Створено навчально-методичні комплекси "Школа та Східноукраїнський державний університет" та "Школа та педагогічний університет" на основі розробки окремих шкіл №9, №1

багатопрофільний лицей, лицей педагогічного університету тощо.

Працівники вузів розробили оригінальні програми, методичні посібники, які використовуються у

школах використовують не тільки 15 навчальних планів, запропонованих Міністерством освіти, а й експериментальні плани і програми. За експериментальним планом працює СШ №18, у фізико-математичній школі №1 втілюють експериментальну програму "Фізмат-дуєт", "Культура і мистецтво України", "Введення в логіку", в лицей іноземних мов введено спецкурси "Гіди-перекладачі", "Логіка", в спеціалізованих середніх школах №30 і 36 користуються авторською програмою "Країнознавство", в СШ №59 відпрацьовуються курси "Українознавство", "Валеологія", працює материнська школа тощо.

У школах нового типу працює 67 кандидатів наук (4,7% вчителів), учителів-методистів - 72 (5%), старших учителів - 132 (9,3%), учителів вищої категорії - 342 чол. (24%), учителів 1-ої категорії - 72 чол. (26%), 2-ої категорії - 226 чол. (16%), що свідчить про значний кадровий потенціал цих навчальних закладів (660, с. 31).

Значний науково-методичний потенціал цих шкіл дозволяє здійснювати видавницьку діяльність. Так, школа-гімназія №52 надрукувала 5 науково-методичних збірників міжрегіонального рівня, широко висвітлює свій досвід лицей іноземних мов, СШ №42, 54, 5 тощо. В лицей іноземних мов друкується науково-методичний вісник та газета "Добрий день". У школі №57 друкується журнал "Новий світ".

Велику увагу в школах приділяють питанням виховання. В СШ № 8, 50, 51, 21, 27, 59 створені умови для формування особистості на засадах народної педагогіки. Створено фонд класної колективної

українознавство. У СШ №42 розроблено систему формування особистості на основі духовних надбань українського народу. Головним своїм завданням члени педагогічного колективу вважають створення оптимальних умов для самовираження особистості у різних видах діяльності. Для цього створена культурно-освітня організація "Народознавча криниця", яка включає кілька аспектів позакласної роботи: етнографічний, історико-краєзнавчий, художньо-естетичний. У СШ №13, 48, 51 для потреб виховання використовують систему колективних творчих справ, яким притаманні комплексність у постановці і розв'язанні виховних завдань.

Подолання одноманітності, поширення мережі спеціалізованих шкіл, ліцеїв, гімназій, класів з поглибленим вивченням окремих предметів, різноманітність навчальних планів та програм стає однією з причин нерівності в освіті учнів у різних школах. Цей факт можна розглядати як позитивний, так і як негативний. З одного боку, в частині шкіл подолали орієнтацію на "середнього учня", враховують освітні потреби населення та регіону, створюють сприятливі умови для обдарованих та мотивованих на навчання дітей. Але з іншого боку, випускники шкіл різного типу з однаковими оцінками мають неоднакові "стартові можливості" для подальшої освіти. У зв'язку з цим слід відзначити, що тенденція наростання нерівності в освіті пов'язана з глобальними соціальними процесами і носить об'єктивний характер (215, с. 6).

Підсилює нерівність умов і розташування шкіл нового типу. Майже всі вони працюють в обласних та великих містах. Звичайно, що така географія ставить сільську молодь в нерівні умови порівняно з міськими однолітками. Тому актуальною проблемою є забезпечення набору до гімназій і ліцеїв, що мають статус обласних, як міської, так і сільською молоді.

До гострих проблем загальноосвітньої школи регіону можна віднести те, що різнім освітнім на-

принципово ставлять питання перед органами влади на місцях про фінансування виконання навчального плану у повному обсязі. У деяких районах та містах регіону відсутній шкільний компонент, що посилює нерівність в освіті, бо учні не одержують знань у повному обсязі, нема умов для диференціації та індивідуалізації навчально-виховного процесу. Але навіть в тих школах, де є шкільний компонент, він найчастіше використовується заради збільшення навчального навантаження вчителя (215, с. 6).

На результати навчання негативно впливає зниження якості складу кадрів. Погіршення матеріально-побутових умов, відсутність соціальної захищеності, постійна заборгованість по заробітній платі зумовлює те, що частина вчителів залишає навчальні заклади. Щороку з шкіл регіону вибуває 3-5 тисяч учителів. Виникає потреба залучати до навчального процесу учителів-пенсіонерів та людей з загальною середньою освітою. Так, наприклад, у 1997/98 навчальному році тільки в Луганській області школу залишило 1500 учителів, до навчального процесу було залучено 2519 учителів-пенсіонерів та 126 осіб із загальною середньою освітою. 2221 вчитель не має житла, виділення квартир в останні роки майже припинено.

Як рівень педагогічної діяльності, так і стан загальної середньої освіти в регіоні характеризують труднощі, які відчувають учителі - відсутність стандартів освіти, навчальних програм, підручників та методичних посібників, наочності та ТЗН, складність роботи з соціально дезадаптованими школярами, недостатній обсяг психологічних знань. Вчителі лі-початківці відчувають труднощі в організації діяльності дітей, досвідчені вчителі мають труднощі в отриманні нової професійної інформації (269, с. 8).

Перелік труднощів вчителів свідчить про те, що вони переважно мають соціальну обумовленість і

номічному житті, і тільки деякі з них мають суб'єктивний характер. Зміст труднощів, що відчувають вчителі, свідчить про те, що педагоги звертають увагу на важливі та актуальні проблеми сучасної школи. Але в той же час перелік труднощів свідчить і про те, що вчителі орієнтовані на функціональні продукти діяльності - використання тих чи інших засобів навчально-виховного процесу, а не на психологічні - розвиток особистості вчителя. Тому переорієнтація педагогів і засобів на мету освітньої діяльності є важливою умовою подальшого розвитку загальноосвітньої школи регіону.

Незважаючи на невелику платню, значні труднощі у педагогічній діяльності, вчителі зберегли соціально значимі мотиви своєї діяльності. 58,5% з них вважають свою місію високо відповідальною, 57% відзначають любов до дітей, 46% виділяють цікавість до викладання свого предмету, біля 30% цінують у своїй професії можливість творчості (269, с. 8).

В останні 5-6 років фактично припинено виділення асигнувань для поновлення навчально-матеріальної бази, що не сприяє виконанню навчальних програм. В більшості закладів лабораторно-практичні роботи з хімії та фізики проводяться демонстраційним методом, а третина їх не виконується взагалі. Обладнання фізичних, хімічних, біологічних кабінетів морально застаріле та зношене. Більшість шкіл не мають комп'ютерних класів або мають морально застарілі.

Значно погіршився стан харчування дітей. Тільки 25% учнів отримують гарячі обіди. Більшість батьків не має змоги оплатити гаряче харчування дітей, і вони, перебуваючи в школах 5-7 годин, не одержують ніяких страв.

У школах високий рівень розповсюдження захворювань органів дихання, нервової системи, органів відчуття та травлення. Забачено патологія

У зв'язку зі скороченням фінансування закладів охорони здоров'я лише в половині навчальних закладів збереглися посади шкільного лікаря та медсестри. Медичні кабінети не укомплектовані в достатній кількості медикаментами та необхідним обладнанням. У багатьох школах не проводиться поглиблений медичний огляд учнів.

Дуже гострою проблемою залишається працевлаштування випускників IX і XI класів. Учні з невисоким рівнем знань та скрутним матеріальним становищем не можуть влаштуватися на роботу чи продовжити навчання.

Суперечливим є стан якості шкільної освіти. З одного боку, розвиток нетрадиційної освіти, постійна увага до обдарованих дітей обумовлюють те, що представники шкіл регіону мають високі результати на державних та міжнародних олімпіадах, зростає кількість медалістів. Перевірка Державної інспекції МО України показала високий рівень знань учнів регіону з базових дисциплін. Було проведено 80 контрольних робіт, якими було охоплено 2040 учнів. Понад 85% учнів справилися з завданнями, з них 38% виконали контрольні роботи на "4" і "5". Але в той же час 390 учнів не справилися з міністерськими контрольними роботами. Не підтвердили відмінних і добрих знань 14% учнів. Кількість "двійок" порівняно з підсумками попередньої чверті зросла у 8 разів. Недостатній рівень знань в ряді шкіл було виявлено з алгебри, геометри, хімії, біології, фізики.

Наведені факти говорять про недостатню об'єктивність поточної оцінки знань школярів. В ході перевірки були виявлені і факти, що свідчать про низький професійний рівень деяких учителів, невміння аналізувати знання учнів та результати своєї праці. Для переважної більшості учнів характерне засвоєння матеріалу на репродуктивному рівні. Це свідчить про те, що не досягається основна мета освітнього процесу - не лише засвоєння знань,

практично застосовувати і розвивати. Отримані при контрольному зрізі дані дозволяють зазначити, що порушуються найважливіші принципи засвоєння знань - глибини і міцності (391, с. 26).

Проведене в школах регіону дослідження ціннісних орієнтацій школярів (258, с. 19) показало, що вони поступово змінюються у напрямку від моральних, духовних цінностей до матеріальних, йде формування людини-індивідуаліста, яка є досить жорстокою у ставленні до інших, низьким є рівень самосвідомості школярів як громадян України, її патріотів; знижується роль батьків у вихованні дітей, формуванні їх ціннісних орієнтацій; відбувається відчутне падіння престижу робітничих професій порівняно із збільшенням престижу невиробничих професій; праця, що створює матеріальні цінності, поступово знецінюється, хоча потреба в матеріальних благах збільшується; поступово знижується цінність школи як інституту соціалізації у зв'язку з поступовим знеціненням освіченої людини.

Ускладнення соціальних, матеріальних, педагогічних умов життєдіяльності молоді зумовлює те, що у 40% старшокласників відсутні соціально значимі цілі у житті. Позитивна спрямованість особистості властива 53% учнів старших класів, а тривожність притаманна 47%. Значна частина молоді орієнтована не на одержання науково містких, сучасних професій, а готується задовольнитися примітивним культурно-освітнім рівнем, що сумнівними засобами забезпечує матеріальний достаток (268).

Викликає занепокоєння стан виховної роботи, яка ще не здатна подолати поширення негативних тенденцій в учнівському середовищі, зростання правопорушень, п'янства, наркоманії. Керівники освіти в регіоні пояснюють таке становище відсутністю суспільних ідеалів, самоусуненням керівників навчально-виховних закладів від

нізації, тупцюванням на уламках колишньої виховної системи. Далеко не всі педагоги звільнилися від догматичних прийомів "показушних" заходів, форм виховання (215, с. 9).

До першочергових проблем модернізації загальноосвітньої школи в регіоні керівники освіти відносять:

- удосконалення системи виховання учнів у процесі вивчення основ наук та в позаурочний час на основі пошуку та впровадження досягнень вітчизняної та зарубіжної науки, досвіду роботи навчальних закладів;
- створення умов для творчої діяльності кожного педагога;
- створення умов для повноцінного розвитку та саморозвитку особистості з урахуванням перспектив соціально-економічного становлення країни, потреби в інтелектуалах, професіоналах, у людях добрих і розумних, гарних господарях (660, с. 32);
- підвищення престижу галузі освіти в соціально-економічній структурі регіону;
- удосконалення професіоналізму вчителів на основі принципу безперервної освіти;
- збереження мережі навчальних закладів, кількісних та якісних показників освітнього простору;
- створення умов для соціалізації молоді;
- удосконалення системи виховання школярів у контексті педагогіки життєтворчості;
- залучення учнів до національної культури і розширення сфери вживання української мови у навчально-виховному процесі;
- прийняття таких заходів, які б дозволили кожній дитині отримати максимально можливий обсяг знань, розвинути свої здібності;
- проведення ліцензування та атестації шкіл,

Актуальною для розвитку школи є проблема подальшого введення в регіональний компонент базисного навчального плану низки предметів, що сприяють збереженню території регіону як єдиного освітнього простору та вирітвнню з8-ВДЕКНЯ ВЙХОВЕКНЯ духовності молоді. В регіоні проведено значну роботу по створенню регіональних підручників з історії, географії, літератури, краєзнавства.

Особливістю розвитку загальноосвітньої школи регіону у 90-ті роки стало відродження кращих традицій вітчизняної школи початку ХХ століття.

Перш за все, це застосування навчання рідною мовою. По-друге, спрямованість на український менталітет як основу педагогічної системи; широке використання в навчанні та виховання народної педагогіки. К.Д.Ушинський формулював цю ідею таким чином: "Виховання, створене самим народом та засноване на народних началах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, заснованих на абстрактних ідеях або запозичених у іншого народу". Близькі до цих думки висловлював видатний український філософ і педагог Г.С.Сковорода. Максимальна доступність освіти, створення можливо більшої кількості шкіл, в тому числі й малочисленних, різноманітність навчальних закладів, здатних задовольнити потреби різних прошарків та груп населення. Паралельне існування державних та недержавних навчальних закладів, що фінансуються із різних джерел.

Поєднання платної та безкоштовної освіти, практика пільг для дітей малозабезпечених батьків. Наявність національних шкіл, організація навчання різними мовами із збереженням навчання українській мові.

Централізація контролю за кінцевим результатом навчання в школах різного типу. Використання системи екстернату в загальноосвітній школі. Участь благодійних фондів у фінансуванні освіти

Аналіз описаних вище тенденцій розвитку школи регіону, її проблем та недоліків діяльності дозволяє зробити декілька висновків.

Загальна спрямованість розвитку шкіл регіону відповідає прогресивним напрямкам реформування освіти, положенням державних програм її розвитку.

До найважливіших тенденцій сучасного етапу розвитку загальноосвітньої школи регіону треба віднести поступову переорієнтацію на потреби особистості, підвищення різноманітності типів шкіл та змісту освіти, розповсюдження нових освітніх технологій, більш повне урахування в навчально-виховному процесі національних та регіональних чинників, підвищення теоретичної обґрунтованості діяльності шкіл, підвищення ролі керівників шкіл, формування нової системи виховної роботи.

Проведений аналіз дозволяє зазначити, що в освіті регіону знайшли прояв глобальні тенденції розвитку освіти в Україні, пов'язані з такими чинниками, як демократизація, гуманізація, професіоналізм, інтеграція у світову культуру, безперервність. Ці тенденції досліджували Л.Н.Герасіна, С. У. Гончаренко, І.А.Зязюн, В.Г.Кремінь, В.І.Луговий, О.В.Сухомлинська. На наш погляд, до цього переліку треба додати ще одну тенденцію - зміну в співвідношенні традиційних та інноваційних процесів. Якщо на попередньому етапі розвитку школи інноваційність була винятком із правила, то в 90-ті роки вона стає провідною тенденцією розвитку школи. Вивчення інноваційних процесів у шкільній освіті регіону свідчить, що вони все більше набувають науково обґрунтованого характеру.

Але реформування загальноосвітньої школи регіону має суперечливий характер. З одного боку, посилюється різноманітність шкіл, їх орієнтація на врахування індивідуальних особливостей дітей, а, з іншого боку, збільшується нерівність умов отримання освіти в залежності від розташування тієї

можливостей батьків. Так, майже всі нетрадиційні навчальні заклади в регіоні розташовані в містах.

Важливою особливістю розвитку загальноосвітньої школи стало підвищення її демократичності. Поширюється залучення громадськості до вирішення шкільних проблем, зменшується кількість обмежень, що регламентують методичні пошуки педагогічних працівників, більш демократичними стають стосунки в навчальних закладах. Але ці та інші ознаки демократизації школи притаманні, в першу чергу, нетрадиційним навчальним закладам, бо демократичність є не тільки умовою їх динамічного розвитку, а й умовою розвитку учнів, бо авторитарність є гальмом творчості як учня, так і вчителя. Однак для переважної більшості шкіл ще характерне панування авторитарних відносин.

У 90-ті роки відбулися зміни в такому компоненті педагогічної системи загальноосвітніх шкіл, як и мета. В нетрадиційних навчальних закладах функцію мети виконують моделі випускників шкіл, відбувається поступова переорієнтація навчально-виховного процесу на розвиток особистості, здійснюються спроби поєднати інтереси особистості та суспільства. Але більша частина шкіл, як і за радянські часи, орієнтується на озброєння учнів інформацією.

Оновлення мети школи обумовило значні зміни в змісті освіти. Пік поширення регіонального та шкільного компоненту освіти припадає на середину 90-х років. Наприкінці десятиріччя він більш повно зберігся в нетрадиційних навчальних закладах. Але ще не завжди ці складові змісту освіти використовуються раціонально, забезпечені відповідними фахівцями та методично. Гострою проблемою для багатьох навчальних закладів є перевантаження учнів, за рахунок чого забезпечується засвоєння цього компоненту освіти.

В подальшому період змінювався процес виконання

школи. Розробка концепцій навчальних закладів, використання та розробка сучасних освітніх технологій, управління процесом розвитку шкільної мережі, створення перспективних програм реформування загальноосвітньої школи - риси, що характерні для проявів цієї тенденції.

В школах регіону посилюється вплив національної культури на процес розвитку особистості, але темпи переходу навчальних закладів регіону на українську мову викладання значно відрізняються від інших регіонів. Основною причиною, на наш погляд, є консерватизм учителів і керівників освіти.

Прогресивними є зміни, що відбулися в ідеологічній спрямованості навчально-виховного процесу, взаєминах школи із релігією.

Для розвитку школи регіону характерне співіснування двох тенденцій - використання стандартних технологій (модульно-розвиваюче навчання, розвиваюче навчання, педагогіка життєтворчості тощо) та індивідуальних методик педагогічної діяльності викладачів.

Суперечливим є стан методичного забезпечення навчально-виховного процесу. В школах з кожним роком збільшується кількість навчальних посібників нового покоління, але в той же час все більше погіршується матеріальна база навчально-виховного процесу, недостатнім є рівень фінансування шкіл, заробітної плати педагогів.

У зв'язку з тим, що значна частина шкіл регіону є "школами інформації", то і головною функцією педагогів цих шкіл є "трансляція" інформації учням. Учень в такій школі, як і раніше, зберігає позицію об'єкта впливів. Але в той же час, переважно в нетрадиційних школах, відбувається зміна функцій учителів, а учням все більш притаманною стає позиція суб'єкта діяльності.

Для кадрового забезпечення загальноосвітніх

укомплектовані необхідними фахівцями, але ще не вирішені всі проблеми забезпечення педагогами відповідного рівня нетрадиційних навчальних закладів, погіршилися умови організації підвищення кваліфікації педагогів

Ми вже зазначили суперечливий характер результатів функціонування загальноосвітніх шкіл. Гарними вони є в нетрадиційних навчальних закладах, укомплектованих учнями, мотивованими на навчання; значно гіршими вони є в звичайних загальноосвітніх школах.

Аналіз тенденцій розвитку загальноосвітньої школи дозволяє зазначити, що в 90-ті роки в регіоні співіснують дві освітні парадигми. Орієнтована на розвиток особистості парадигма притаманна діяльності нетрадиційних навчальних закладів, які охоплюють близько 1% дітей. В переважній більшості загальноосвітніх шкіл знайшли прояв деякі прогресивні тенденції, але в цілому вони працюють в межах старої традиційної педагогіки. В подальшому можливі два шляхи розвитку - збереження такого становища або утвердження нової педагогічної парадигми у всіх загальноосвітніх школах. Вибір та реалізація стратегії розвитку залежить від економічних умов, політики в галузі освіти держави та місцевих органів влади.

Таким чином, ми проаналізували етапи розвитку шкільної освіти в Східноукраїнському регіоні в ХХ столітті. В перший з цих етапів (1900-1917р.р.) панувала "школа навчання". Основним її типом для незаможної частини населення була початкова школа з примітивним змістом освіти релігійної спрямованості. Така школа, як правило, мала непристосовані приміщення, некваліфікованих педагогів, незначну кількість підручників та обладнання. Рівень освіти в ній був низький. Початкову школу мали змогу відвідувати в різних населених пунктах регіону від 1 до 40% дітей цього віку. Для незаможної частини населення в

відний тому часу рівень науковості освіти, кваліфікованих педагогів, добру матеріальну базу та більш високу якість освіти.

Суперечливим, але дуже цікавим був другий період у розвитку шкільної освіти в регіоні - від 1917 до середини 30-х років. Головними здобутками цього етапу було підвищення доступності та демократичності освіти, введення загальної початкової освіти, поширення мережі семирічних шкіл, широка українізація навчально-виховного процесу, поступове вирішення проблеми забезпечення школи кваліфікованими педагогами.

В цей час було зроблено спробу переорієнтувати освіту на потреби особистості, її розвиток, озброєння учнів методами самостійної навчальної діяльності, комплексну систему організації навчання, оновлення функцій вчителя та учнів, децентралізацію управління. Але зміни в політиці держави не дозволили закріпитися новим тенденціям розвитку освіти.

Найбільш тривалим був третій період розвитку шкільної освіти регіону (середина 30-х років - початок 90-х). Школа за цей час пройшла шлях від переважно початкової, як основного типу навчального закладу, до повної середньої загальноосвітньої. До позитивних тенденцій цього періоду треба віднести постійне зростання кількості шкіл, учнів, учителів, удосконалення змісту освіти. Але в той же час школі були притаманні такі риси, як повна підпорядкованість державним інтересам, ідеологічна спрямованість, обмеженість демократичних засад, авторитарність стосунків в усіх підсистемах, обмеженість матеріальних можливостей, пасивна позиція учнів у процесі навчання, зорієнтованість вчителів на трансляцію інформації, оцінка якості освіти за відсотками успішності. Тривале панування цих особливостей

Новий етап у розвитку шкільної освіти регіону розпочався після отримання Україною незалежності. До найважливіших прогресивних тенденцій розвитку школи регіону можна віднести поступову переорієнтацію на потреби особистості, підвищення різноманітності типів шкіл та змісту освіти, розповсюдження нових освітніх технологій, більш повне урахування в навчально-виховному процесі національних та регіональних чинників, підвищення теоретичної обґрунтованості діяльності шкіл, формування нової системи виховної роботи, підвищення ролі керівників шкіл у їх розвитку.

Але в шкільній освіті регіону в наш час співіснують дві освітні парадигми. В нетрадиційних школах, орієнтованих на розвиток особистості, навчається менше 1% учнів, що вдвічі менше, ніж в середньому по Україні. Саме в цих школах знайшли прояв прогресивні тенденції розвитку школи. Однак переважна більшість шкіл працює в межах традиційної освітньої парадигми. Умови їх функціонування погіршились, що негативно впливає на якість освіти.

До загальних тенденцій розвитку шкільної освіти регіону в XX столітті можна віднести підвищення доступності та демократичності, науковості та якості освіти, збільшення її кількісних показників - мережі шкіл, кількості учнів та вчителів.

До тенденції, що не знайшла остаточного затвердження, можна віднести переорієнтацію школи на розвиток особистості, на світовий досвід та стандарти, на використання технологій навчально-виховного процесу, на свободу творчості вчителя, на національні цінності

Розділ IV.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У СХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ХХ СТОЛІТТІ

4.1. Розвиток професійно-технічної освіти у Східноукраїнському регіоні в ХХ столітті

Система професійно-технічної освіти виконує в суспільстві освітньо-виховну, економічну і соціальну функції. Протягом ХХ століття ця система пройшла цикл розвитку від витоків, через період бурхливого розвитку і певний розквіт, потім фактично кризу й опинилася перед необхідністю осмислити цей процес, виявити недоліки і позитивні риси кожного з етапів не тільки заради збагачення педагогічного світогляду, а й з метою вироблення оптимальної стратегії подальшого її розвитку в принципово нових соціально- економічних умовах.

Звернімося до початку ХХ сторіччя і спробуємо проаналізувати перші кроки становлення системи професійно-технічної освіти у Східноукраїнському регіоні.

Розвиток капіталізму, який супроводжувався зростанням кількості промислових підприємств у регіоні наприкінці ХІХ сторіччя, актуалізував проблему приведення порівняно невеликої кількості окремих професійних навчальних закладів у певну систему, вимагав зміни поглядів на зміст і технологію підготовки кваліфікованих робітників.

Головними базами такої підготовки ще з середини ХІХ століття були Луганський чавуноливарний завод та Лисичанський казенний рудник, школи при яких фактично поклали початок гірничій освіті в Донбасі. Крім того, існувала система учнівства: в
печах і слв

жбах підбирали підлітків і молодих робітників і віддавали їх в учні до спеціалістів. Спостерігаючи за наставником, вбираючи в себе його досвід і знання, через кілька місяців або років учень приступав до самостійної роботи. І навіть тоді, коли вже були відкриті на Луганському заводі і Лисичанському руднику гірничі школи, система учнівства не відійшла в минуле, а поєднувалася з підготовкою робітників у професійних школах (33, 493, 529).

Така система професійних гірничих навчальних закладів проіснувала в Луганському гірничому окрузі недовго. Після реформи 1861 року фактично припинили своє існування початкові гірничі школи в селах і селищах.

Але життя брало своє. Бурхливий розвиток кам'яновугільних розробок в Донбасі вимагав все більше спеціалістів середньої ланки. І в 1873 році в Лисичанську було відкрито штейгерську школу, а в 1878-му інженер С.С.Поляков заснував приватне гірниче училище в Горлівці. Обидва ці навчальні заклади зробили значний внесок у розвиток економічного і науково-технічного потенціалу Східноукраїнського регіону.

До Горлівського 4-х-річного гірничого училища приймалися юнаки, які закінчили курс міського училища. Переваги мали ті, чий батьки працювали в гірничій промисловості, та круглі сиріти.

Горлівське гірниче училище та Лисичанська штейгерська школа відносилися до розряду нижчих, хоча за обсягом знань наближувалися до середніх. Обидва навчальні заклади знаходилися у віданні Міністерства торгівлі та промисловості.

Вибір Лисичанська для розташування школи не був випадковим. Лисичанськ був широко відомим як центр вугільної промисловості, в якому добич вугілля на казенних рудниках здійснювалась за всіма правилами гірничої науки. Учні нового навчального закладу могли з великою користю проходити на цих рудниках виробничу практику. Крім того в

ку незадовго до заснування школи було відкрито чавуноливарний завод, гірничих інженерів з цього заводу планувалося залучати до викладання спеціальних предметів.

За проектом начальника Луганського гірничого округу Летуновського в Лисичанську мали відкрити штейгерське училище - середній гірничий навчальний заклад. Запропонований ним статут схвалив Гірничий вчений комітет, але далі проект розглядав чиновник Єрофєєв, який дав високу оцінку проекту, але в кінці свого рапорту без коментарів приписав: слово "училище" має бути замінено на слово "школа". Це означало, що в Лисичанську треба було відкрити не училище, а навчальний заклад рангом нижче - школу, яка не давала середньої освіти (493, с.154).

Лисичанська штейгерська школа знаходилася у підпорядкуванні Луганського гірничого округу і утримувалася за рахунок казни. Найближчий нагляд за навчальним закладом здійснювався керівництвом Лисичанського чавуноплавильного заводу.

Першим інспектором (директором) цієї школи був призначений гірничий інженер Михайло Данилович Белоусов (1873-75 р.р.). Учням видавалася стипендія 7- 8 карбованців на рік, а відмінникам - 15-20 карбованців. Школа була розрахована на 40 учнів, але вже у 1879/80 навчальному році в ній навчалося 70 юнаків.

Навчальна програма, методика викладання і організація практичних занять дозволяє зробити висновок, що школа готувала досить кваліфікованих спеціалістів. Так, із загальноосвітніх предметів вивчалися: російська мова, історія, географія, предмети математичного циклу, а також мінералогія, петрографія, геодезія, геологія, механіка, гірничі і маркшейдерська справа, креслення, малювання, ковальська, теслярська та руднична справа.

Для чотирьохрічного терміну навчання це була

не навчання в штольнях. В перший рік навчання учні ганяли вагонетки, займалися навантаженням і розвантаженням вугілля та породи. У другому класі освоювали професію забійника, в третьому - кріпильника і бурильника, в четвертому - помічника завідувача штольні. Крім того, вони відпрацьовували навички ковальської та теслярської справи, освоювали рудничні та маркшейдерські роботи.

Вимоги до учнів були досить високі. В 1876 році відбувся перший випуск. Закінчили школу й отримали звання штейгера тільки два учні - Медведєв та Селиванов. У разі отримання з основної спеціальності задовільної оцінки диплом штейгера не видавався. Тому за 34 роки (1873-1917) школою було підготовлено всього 705 штейгерів, в середньому це складало 16 на рік. Але це були висококваліфіковані спеціалісти, не тільки вмілі організатори виробництва, а й новатори гірничої справи.

Розвитку технічної думки, прогресивним методам навчання і виховання сприяли зв'язки школи з передовими вченими того часу. У 1888 році великий російський вчений Д.І. Менделєєв відвідав школу і зробив висновок про доцільність підготовки "самого такого класу практичних діячів"(364; 33, с.108). У школі також бували: відомий дослідник Донбасу, який склав його геологічну карту, Л.Лутугін, професор Петербурзького гірничого інституту, засновник гірничої механіки І.Тімме та інші. В "Горном журнале" за січень 1889 року Тімме писав, що успіх Лисичанської школи є наслідком сумлінної праці відданих своїй справі кваліфікованих викладачів і її розташування біля рудників, так що замість мініатюрних моделей учні бачать справжні гірничозаводські споруди (364, с.3)

На початку ХХ сторіччя було дещо зроблено для розширення приміщень штейгерської школи. В 1903 році побудовано дві майстерні, в 1906 році

до головного корпусу для хімічної лабораторії, влаштовано центральне опалення. Однак цього було недостатньо. Спочатку школа була розрахована на 40 учнів, а в 1910-1911 році в школі навчалося 145 осіб. Не вистачало приміщень для бібліотеки, креслярського та інших кабінетів, час вимагав удосконалення обладнання лабораторій і майстерень приладами та інструментом, введення до навчального плану іноземної мови, надання права тим, хто закінчив школу за першим розрядом і одержав звання технік-штейгер, технік-установщик і технік-маркшейдер, вступати до вищих гірничих навчальних закладів.

Місце і роль гірничих навчальних закладів Донбасу серед подібних навчальних установ Росії видно з табл. 24 (493, с.162).

Відомості про кількість учнів у професійних гірничих школах і училищах Росії у 1910-1911 навчальному році

№	Назва навчального закладу	Кількість Учні
1	Уральське гірниче училище	186
2	Лисичанська штейгерська школа	145
3	Іркутське гірниче училище	57
4	Приватне училище С.С.Полякова (Горлівка)	62
5	Домбровське гірниче училище	60

Протягом трьох десятків років школа розвивалася і готувала гірників для промисловості Донбасу. На початку ХХ століття необхідність перетворення Лисичанської штейгерської школи на училище стала нагальною. У квітні 1902 року на черговому засіданні Спілки взаємної допомоги штейгерів Півдня Росії обговорювалося питання про реформування Лисичанської штейгерської школи. При Гірничому департаменті в 1903 році було створено спеціальну комісію для обговорення питання про порівняння програми курсу и

програмою Уральського гірничого училища з метою підвищення рівня технічних знань випускників. Це питання постало у зв'язку з ускладненням умов гірничих робіт на півдні Росії, що викликало потребу в техніках з більш широкою технічною освітою. 21-й з'їзд гірничопромисловиків півдня Росії вирішив порушити клопотання про розширення Лисичанської штейгерської школи, про викладання в Лисичанській і Горлівській штейгерських школах за однаковою програмою і про необхідність однакового освітнього рівня для вступників до цих шкіл.

Обговорення питання реформування гірничої освіти в Східноукраїнському регіоні тривало досить довго. В 1912 році при Раді з'їздів гірничопромисловиків Півдня Росії працювала чергова комісія. В цю комісію були запрошені представники спілки штейгерів, які зробили доповідь про необхідність перетворення Лисичанської штейгерської школи. Вони запропонували підвищити вимоги до освітнього рівня вступників, внести зміни до навчальної програми, надати більше прав випускникам школи. Було запропоновано ввести курс будівельної майстерності стосовно гірничої справи, гірничозаводської бухгалтерії, гірничого законодавства, електротехніки, вчення про вибухові гази. Цього вимагало саме життя.

У 1912 році Міністерство торгівлі і промисловості, у підпорядкуванні якого на цей час була Лисичанська штейгерська школа, подало до Державної Думи проект закону, в якому запропонувало курс навчання в школі залишити чотирьохрічним, вимоги до вступників підвищити, вилучити з програми географію та історію, збільшити обсяг математики, ввести нові дисципліни - англійську мову, фізику, комерційну географію, хімію, електротехніку, механіку, мінералогію, геологію, петрографію та

Укладачі програми пропонували при викладанні окремих предметів головним чином мати на увазі їх прикладний бік, не звертати уваги на теоретичні деталі, привчати учнів правильно користуватися висновками даної науки та вмінню застосовувати їх на практиці.

Проектом передбачалося, що випускникам, які одержали звання гірничого техніка, одночасно буде надаватися право поступити на державну службу на тих самих умовах, як і випускникам середніх навчальних закладів. Учням, які пройшли 4 класи, але не витримали випускних іспитів, пропонувалося давати звання гірничого десятника і після надання звіту про трирічну практичну діяльність допускати до екзамену на звання гірничого техніка.

Головною ж ідеєю проекту було перетворення Лисичанської штейгерської школи на штейгерське училище.

Проект дуже довго розглядався в органах державної влади. Нарешті в грудні 1916 року Державна Дума його ухвалила. Але революційні події 1917 року завадили його втіленню в життя.

З початку своєї діяльності і по 1917 рік Лисичанська штейгерська школа випустила 705 штейгерів, яких високо цінували на рудниках Донбасу і запрошували на вугільні підприємства інших вугільних басейнів Росії.

12 листопада 1893 року було відкрито Старобільське ремісниче училище (230, с.110). Вдова дійсного статського радника Д.Деменкова пожертувала Старобільському земству капітал в 60 тис.карбованців на відкриття ремісничого училища її імені і 10 тисяч карбованців на побудову училища та інтернату. Відсотки з капіталу (не більше 3000 карбованців на рік) мали йти на утримання училища.

На думку попечителя Харківського навчального округу, завдання училища мали визначатися тим, що

повинно бути організовано таким чином, щоб випускники училища могли б надати допомогу місцевому населенню в ремонті сільськогосподарських знарядь.

Одноповерховий будинок училища загальною площею 300 кв.м став до ладу у 1892 році. В ньому були розташовані класні кімнати, слюсарно-ковальська та теслярська майстерні, канцелярія. Будинок інтернату на 12 місць було побудовано в 1901 році. Спочатку інтернат розташовувався в приватному будинку. Крім кімнат для учнів, в ньому була розташована і квартира завідуючого училищем П.М.Єфімова.

Навчання було безплатним, найбіднішим з учнів видавалася стипендія - 60 карбованців на рік. Училище було розраховане на 20 осіб. Приймалися на навчання діти селян у віці до 13 років, які закінчили народну школу. Училище було однокласним з двома відділеннями.

Поступово умови навчання в училищі поліпшувалися, удосконалювалася його матеріально-технічна база, зростала щорічна кількість випускників. Так, у 1910 році випуск учнів складав 80 осіб проти 10-ти першого випуску. В 1907 році училище придбало парову машину на 6 кінських сил (локомотив фірми "Вольф"), були побудовані машинне відділення, ковальня. Училище почало виконувати замовлення населення Старобільського повіту - ремонтувати та виготовляти землеробні знаряддя, інструменти для буріння артезіанських колодязів тощо.

З удосконаленням матеріальної бази вдосконалюється і професійна підготовка учнів. Крім слюсарної і токарної справи, вони оволодівають ремеслом кравців та швеців (чоботарів). До навчального плану включаються нові предмети: вітчизняна історія, географія, рахівництво, відомості

На початку ХХ сторіччя бурхливо розвивається промисловість у Луганську. Поряд з уже діючим патронним заводом Російською громадою машинобудівних заводів Гартмана був побудований паровозобудівний завод. Для підготовки робітничих кадрів при заводі у 1906 році було створено двокласне училище за такими спеціальностями: токарі, слюсарі, ковалі, ливарники, фрезерувальники, вальцовники, стро- гальники та інші. До училища в основному приймалися діти робітників заводу і незначна частка дітей родичів робітників за повну плату. У зв'язку зі слабкою підготовкою вступників до училища був встановлений шестирічний термін навчання. Починаючи з

5- го класу, поряд із загальноосвітніми предметами (російська мова, арифметика, історія, географія, малювання), до навчального плану вводилися технічні предмети - токарна, слюсарна, ковальська справа, механіка, креслення тощо. Основним предметом вважався і Закон Божий, який викладали священники.

Навчальні майстерні були розраховані на 36 робочих місць. Обладнання було в основному американського виробництва, для організації навчального процесу його не вистачало. До 1917 року училище готувало робітників-підмайстернів, про що видавався атестат встановленого зразка. Атестат надавав його володарю право після 21-го року роботи в майстерні підприємства просити адміністрацію про надання звання майстра. Для цього необхідно було надати педагогічній раді училища атестат підмайстерня і посвідчення адміністрації про стаж роботи. Якщо педагогічна рада училища признавала, що клопотання підмайстерня підлягає задоволенню, йому видавався атестат майстра з усіма правами цього чину.

До такого ж типу навчальних закладів можна

Крім того, в Луганську працювали: трикласна торговельна школа, жіноче семикласне комерційне училище Л.М.Васневої.

Ці навчальні заклади значно відрізнялися одне від одного як за своїм призначенням, так і за різноманітністю навчальних програм, термінами навчання, джерелами фінансування, складом учнів, відомчим підпорядкуванням. Так, ремісничі училища і промислові школи утримувалися головним чином за рахунок коштів власників підприємств, вони були двох- і трирічні, як правило, з невеликою кількістю учнів. Торговельно-комерційні навчальні заклади фінансувалися громадами (якщо вони не були приватними), термін навчання був від 3-х до 7 років. Це були спеціальні навчальні заклади торговельного відомства. Свої спеціальні навчальні заклади мали й інші підприємства.

У 1900 році відкрилася школа гірничих десятників в Макіївці, а в Горлівці - гірниче училище. У 1901 році в м.Маріуполі було відкрито нижче механіко-технологічне училище, куди приймалися юнаки 16 - 18 років, які закінчили міське училище або шість класів гімназії. При училищі діяла реміснича школа, до неї приймали підлітків 12 - 14 років, яким після 4-х років навчання присвоювали звання підмайстернів. У 1901 - 1902 роках нижчі ремісничі училища в Східноукраїнському регіоні відкрилися при Маріупольському заводі "Русский провиданс", Юзівському металургійному заводі, Петровському державному заводі і заводі Донецько-Юр'ївської металургійної громади (236, 273, 274). Але на цей час промисловий підйом 90-х років втратив свої темпи, на зміну йому прийшла економічна криза, яка охопила металургійну, кам'яновугільну та залізорудничу промисловість. Стало зростати безробіття. На деяких металургійних заводах

В січні 1906 року під впливом революційних подій 1905 року міністр торгівлі та промисловості дозволив відкрити вечірні курси для робітників при Лисичанській штейгерській школі на кошти гірничопромисловиків півдня Росії. На курсах викладалися російська мова та арифметика. Спеціальним дисциплінам був присвячений курс “Розробка кам’яновугільних родовищ”(33, с.105).

У 1909 р. було відкрито Слов’янське гірничозаводське училище.

Спільною рисою для нижчих гірничо-технічних шкіл і училищ було те, що на загальноосвітні дисципліни часу відводилося більше, ніж на спеціальні предмети. Підготовка вступників була примітивною: вони часто ледве вмiли читати, писати і рахувати. Загальноосвітні предмети - фізика, математика, хімія - викладалися з професійною спрямованістю (там само, с.106). Але питання про співвідношення загальноосвітнього і спеціальних циклів у гірничих школах вирішувалося по-різному. Більшість педрад навчальних закладів вважали за необхідне давати ґрунтовну загальноосвітню підготовку, а навчальний відділ Міністерства торгівлі і промисловості віддавав перевагу спеціальним предметам. За ініціативою педрад програми доповнювалися новими розділами за рахунок зменшення застарілого або малозначного матеріалу.

Програми зі спеціальних дисциплін були спрямовані на вивчення техніки і технічних процесів, які складали основу гірничого виробництва. Центральне місце посідала механіка. Особлива увага зверталася на вивчення парових рудничих машин, систем вугільнопідйомних механізмів.

Металургія викладалася з урахуванням місцевих умов. В курсі давалися відомості про тверде та рідке палива, металургію міді та заліза. Теоретичні

лювання, навчалися користуватися різними приладами для подальшого застосування їх у виробничих умовах. Характеристика гірничих робіт і їх технологія, рудничні кріплення, засоби сполучення, освітлення, осушення і провітрювання рудників, транспортування матеріалів, вугілля, залізної руди, поняття про корисні копалини та їхні родовища складала зміст курсу “Гірнича справа”.

Досить часто програми професійно-технічних шкіл і училищ відставали від сучасних технічних досягнень. Так, електродвигуни і динамомашини стали використовуватися в кам'яновугільній промисловості у 80-90-х роках XIX сторіччя, а електротехніку як навчальний предмет було введено в 1907 році (33, с.107).

Відсутність єдиних програм в однотипових навчальних закладах багато в чому ставила навчальний процес в залежність від ініціативи педагогічних працівників. У деяких з таких закладів зміни до навчальних планів і програм не вносилися десятиріччями. Крім того, це заважало викладачам і школам взаємно використовувати позитивний досвід навчальної роботи, підвищувати методичну культуру, вдосконалювати викладання (33, 529). Пробіли в спеціальних теоретичних знаннях в значній мірі компенсувалися заняттями в майстернях, практичними роботами, екскурсіями на виробництво і виробничою практикою.

У 1889 - 1890 роках два педагоги-новатори - в Росії С.Володимирський та на Україні І.Болотніков незалежно один від одного дійшли важливого висновку, що операційна система виробничого навчання, розроблена Д.Советкіним і заснована на суворо послідовному засвоєнні найважливіших прийомів та операцій при виконанні окремих виробничих завдань, може бути успішно замінена на комбіновану систему, яка поєднує в процесі навчання засвоєння головних прийомів і операцій з

у розробці системи виробничого навчання, який став застосовуватися і в професійних навчальних закладах Східноукраїнського регіону (529, с.23). В майстернях виготовлялася головним чином корисна продукція за рахунок заказів, що їх робили приватні підприємці і різні відомства училищам. Так, в роки першої світової війни Слов'янське нижче гірничозаводське училище виготовляло військову продукцію з річним оборотом коштів у 250 тис.карбованців (33, с.107). Гірничі школи і училища брали участь у промислових виставках, які організовували різні спілки і державні установи. У 1910 році Лисичанська штейгерська школа представила свої експонати на південноросійську промислову виставку, яка проходила в Єкатеринославі, де отримала схвальний відгук за постановку практичних робіт у школі (33, с.107). Золотою медаллю були відзначені слюсарні та інші вироби учнів Слов'янського нижчого гірничозаводського училища, представлені на кустарно-промисловій виставці, організованій в м.Ізюмі.

Виробнича практика займала одне з важливих місць в системі навчання гірничотехнічних шкіл. Тривалість практики в різних навчальних закладах коливалася від року до двох років. Обравши спеціальність, учні повинні були пройти весь цикл гірничих, заводських та інших робіт, які входили до обов'язків техніка.

Так, учні Лисичанської штейгерської школи вивчали підбойку та відбойку вугілля, проходження штреків, вибухові роботи, кріплення виработок, їм давалися знання, необхідні для керівництва цими роботами в руднику. По мірі виконання кожного виду робіт складність останніх поступово зростала. Педради училищ затверджували розроблені керівником практики завдання на час практики для кожного учня.

яких ставилася до своєї роботи з любов'ю і відповідальністю.

Таким чином, аналіз документів про стан професійно-технічного навчання у Східноукраїнському регіоні на початку ХХ сторіччя свідчить, що розвиток цієї ланки системи освіти здійснювався в руслі загальноросійських тенденцій і був тісно пов'язаний з економічним розвитком регіону.

Головну частину системи професійно-технічної освіти у Східноукраїнському регіоні в період з 1900 по 1917 рік складали нижчі технічні училища, професійно-технічні школи і курси. Навчальні заклади професійно-технічного типу в цей період суттєво відрізнялися терміном навчання, навчальними планами і програмами, організацією навчально-виховного процесу (33, с.94). Причому в школах ремісничого навчання давалися лише початкові основи ремесел.

До професійно-технічних навчальних закладів приймалися діти, які закінчили початкову народну школу. Низька попередня підготовка учнів була однією з головних причин того, що далеко не всі з них проходили весь курс навчання. Діти робітників підприємств, при яких існували навчальні заклади, навчалася безкоштовно, інші учні вносили плату за навчання.

Ряд професійно-технічних шкіл регіону на початку ХХ сторіччя були відірвані від промислових підприємств, підготовка головної маси кваліфікованих робітників здійснювалася шляхом індивідуального учнівства.

Професійно-технічна школа того часу фактично була тупіковою, випускники професійно-технічної школи не могли продовжувати професійне або загальне навчання на більш високих рівнях. Головною причиною цього був, перш за все, низький рівень загальної освіти, що її давали професійно-

професійно-технічних навчальних закладах регіону дівчат.

Діюча на той час державна концепція професійно-технічної освіти висувала такі головні вимоги: відповідність системи потребам промисловості, збалансованість загальної і професійної освіти, підсилення спеціалізації, заміна учнівства на ремісничі школи (33, с.42). Особливостями цієї концепції були її непослідовність та суперечливість: з одного боку, намагання привести систему професійно-технічної освіти у відповідність до потреб капіталізму, з іншого боку - підтримка реакційної політики царату в справі загальної і професійної освіти нижчих верств населення. Ці суперечливі риси знайшли яскраве відображення в існуючій у той час у Східноукраїнському регіоні системі підготовки робітників.

На відміну від попереднього етапу розвитку професійно-технічної освіти, коли підготовка кваліфікованих кадрів здійснювалась у незначних масштабах переважно в нижчих ремісничих школах, післяреволюційний стан майже повної розрухи і нагальна потреба відбудови країни вимагали бурхливого розвитку мережі професійно-технічних навчальних закладів, запровадження професійної освіти молоді з більш раннього віку.

Як відзначав у 1927 році професор А.П.Головченко, принципову позицію Наркомосу УРСР - єдина система професійної освіти - було виявлено та оголошено лише в березні 1920 року (108, с.251).

Про темпи розвитку мережі закладів профтехосвіти в Східноукраїнському регіоні свідчать дані Центрального державного архіву органів державної влади України: якщо до 1917 року в Донецькій губернії було 28 установ професійної освіти, то на 1 серпня 1920 року працювало вже 118 таких навчальних закладів (83).

Спочатку школи по підготовці молодих

низьким рівнем загальноосвітньої підготовки. Дуже гострою була проблема створення дидактичної і матеріальної бази для цих шкіл, приведення їх мережі у відповідність до потреб промисловості. Але ці проблеми не могли завадити стрімкому зростанню кількості професійно-технічних навчальних закладів у Донецькій губернії.

На базі крупних підприємств регіону створюються школи фабрично-заводського учнівства. Першу таку школу було організовано на базі Луганського паровозобудівного заводу в 1921 році. В цьому ж році п'ятикласна школа ФЗУ почала працювати і на Донецькому содовому заводі (Лисичанськ). Ця школа готувала робітників для хімічної промисловості. В 1923 році в Юзівці при металургійному заводі починає працювати школа фабрично-заводського учнівства, в якій навчалось 160 підлітків (345, с.140).

Крім шкіл ФЗУ, в регіоні існували й інші форми підготовки робітників. Так, за даними О.П.Реєнта, в Донбасі протягом 1920 року було створено 44 одиниці різних професійно-технічних курсів (541, с.89). Широка мережа профтехшкіл і курсів існувала на залізницях.

У Слов'янську в 1922 році на ізоляторному заводі, а в 1925 році на содовому заводі відкрилися школи фабрично-заводського навчання (ФЗН). В 1926 році при школі ФЗН на содовому заводі були організовані во-сьмимісячні курси для робітників без відриву від виробництва (273, с.713).

Професійні школи створювалися і в межах дитячих комун. Так, було розроблено план організації дитячої комуні в с.Петровеньки Боково-Хрустального заводу замість існуючого там дитячого приюту. Цей план передбачав створення в комуні, крім загальноосвітньої, професійної школи з відділеннями: слюсарно-механічним, теслярсько-токарем, агрономічним з філіалами рільництва, садівництва, бджільництва

мутське ремісниче училище, засноване в 1896 році, в 1917 році було перетворено на середнє технічне училище з 4-річним терміном навчання. В 1921 році воно було реорганізовано в 2-річну професійну школу з першим курсом технікуму і підготовчими класами. Інший подібний навчальний заклад, що виник на базі ремісничого училища, - професійна школа в Слов'янську з механічним, керамічним, хімічним, гірничим і будівельним відділами, великою технічною бібліотекою. Але через відсутність вугілля її майстерні простоювали.

У Слов'янську працювала також школа ремісничого учнівства на 60 учнів, профшкола при депо станції Лиман - на 50 учнів. До останньої приймали тих, хто закінчив семирічку, термін навчання був 4-річний. В Юзівському повіті при комбінаті «Південсталь» було організовано школу на 150 учнів. Друга школа працювала при Макіївському комбінаті, третя - 60 учнів - в Путилівці. В двох останніх школах були відділення: токарне, слюсарне, ковальське та деревообробне. На базі колишньої Нью-Йоркської школи організували школу фабзавуча на 45 осіб при двох заводах і Щербинівському руднику. Ніколи ФЗУ організовано при Петровському комбінаті (на 100 учнів), Штерівському заводі (на 75).

З відомостей про мережу установ Донецького губ-профобра на 1 липня 1924 р. видно, що в губернії в той час працювали також: Кадіївська, Маріупольська, Старобільська, Шахтинська, Таганрозька, Гор-лівська профшколи; Селідівські навчальні майстерні; Старобільська, Новопсковська, Кам'янська, Микитів-ська, Гришинська, Велико-Анатоліївська, Таганрозька, Маріупольська сільгоспшколи; Кам'янські землемірно-технічні курси; Фарфорова, Костянтинівська, Штерівська, Поліграфічна, Краматорська, Воро-шилівська, Юзівська,

на, Ртутна, Горлівська, Калинінська, Рутченківська, Боково-Хрустальна, Чистяківська, Боково-Антрацитівська школи ФЗУ тощо (681).

В період НЕПу, яка передбачала встановлення суворого режиму економії та госпрозрахунку, скорочувалися нерентабельні підприємства, зменшувалася чисельність робітників, закрилася частина профтехшкіл, шкіл ФЗУ, курсів. На підприємствах, перш за все, звільнялися учні-підлітки, учні шкіл ФЗУ (33, с.170). Але все ж таки на 1927/28 навчальний рік склалася певна система закладів професійно-технічної освіти в регіоні. Розглянемо їх на прикладі Луганщини - див. табл. 25 (373).

Таблиця 25

Основні типи профшкіл, що існували на Луганщині та кількість учнів в них (1927/28 навчальний рік)

Типи установ	Кількість установ	Учнів в них
1. Профшколи	10	1253
Мистецькі	2	283
Медичні	1	92
Соціально-економічні	2	220
Індустріальні	2	406
Сільськогосподарські	3	252
2. Вечірні робочі профшколи	4	235
Кооперативна	1	41
Індустріальна	3	194
3. Фабзавучі	6	904
4. Гірпромучі	11	1452
5. Індивідуальне бригадне учнівство	4	125
6. Заводські довготермінові курси	4	238
7. Гірничі довготермінові курси	3	166
8. Короткотермінові курси бухгалтерії та машинопису	5	499
9. Курси виробничі (гірничі)	9	854
РАЗОМ	56	5726

Крім наведених в таблиці 25 установ, у той час робітники Луганщини набували освіти і на 4-х

ках (у 1928 році на них навчалося 536 учнів). Але вони стоять дещо окремо, бо головним завданням робітфаків була підготовка вже працюючих робітників до вступу до вищих навчальних закладів.

Вечірні робочі профшколи мали на меті, не відриваючи робітників від виробництва, підвищувати кваліфікацію і таким чином сприяти пересуванню його на вищі розряди. В Луганській окрузі в 1927/28 навчальному році діяли 4 вечірні робочі профшколи, які обслуговували електропромисловість (Штерівка), гірничу (Кадіївка), металообробну (Луганськ) і кооперативне будівництво (Луганськ). П.Луцький вважав, що завдяки такій побудові ці школи давали можливість одержати солідну для того часу професійну освіту (373).

Об'єктивні умови вимагали створення шкіл для молодих робітників, де б продуктивна праця була поєднана з шкільним навчанням. Такими закладами підготовки робітничої зміни стали школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), в яких поєднувалося навчання з працею, забезпечувалися загальна, професійна та політехнічна освіта підлітків. Ці школи стали принципово новим типом навчального закладу, головною ланкою масової професійної освіти і відіграли важливу роль у підготовці кваліфікованих молодих робітників для народного господарства країни (214, с.18).

Школи ФЗУ в першу чергу створювалися на підприємствах важкої індустрії - вугільної та металургійної промисловості, на великих будівельних об'єктах, залізничному транспорті. Тому Східноукраїнський регіон став поряд з нинішньою Дніпропетровською областю тим місцем, де було створено перші школи ФЗУ (там само). Найбільша маса учнів ФЗУ набували фаху, потрібного металургійній промисловості. В 1927/28 навчальному році працювали, наприклад, такі ФЗУ: ФЗУ заводу ОР -

(Алчевськ) - відділи механічний та деревообробний, ФЗУ заводу №60 - механічний, деревообробний відділи, ФЗУ Штерівського заводу - хімічний відділ.

Про зміст навчання в школах ФЗУ може дати уяву навчальний план п'ятикласної школи фабзавуча, яка працювала в 20-ті роки при Донецькому содовому заводі (Лисичанськ). До нього входили такі предмети: російська мова й українознавство, математика, природознавство, географія, малювання, креслення, фізика, механіка, парові котли та двигуни, виробництво й обладнання підприємств, неорганічна та органічна хімія, хімічна технологія, аналітична хімія, механічна технологія, електротехніка і техніка безпеки, промислова географія, історія профспілкового руху і законодавство про охорону праці, суспільствознавство (політграмота), гігієна та санітарні правила, опір матеріалів, німецька мова. 9 з 19-ти викладачів фабзавуча були спеціалістами содового заводу.

На початку 20-х років школи ФЗУ організовувалися для підлітків, уже зайнятих на виробництві, але незабаром вони перетворилися на масову форму підготовки молодих робітників. Індивідуально-бригадне учнівство було покликане обслуговувати тих підлітків, що з будь-яких причин в школи ФЗУ чи гірпро-муча не попали. За даними П.Луцького (373), у 1926/27 навчальному році школи ФЗУ на Луганщині охоплювали 45% так званої "броні", а гірпромучі - близько 34%. Тобто, значна частина підлітків мала бути охоплена індивідуально-бригадним учнівством. Між тим П.Луцький відзначав, що справа з запровадженням цього виду навчання на Луганщині з різних причин стоїть не цілком задовільно як з боку якості, так і з боку кількості. Переписом зафіксовано лише 4 установи індивідуально-бригадного учнівства, з яких 3 - при рудоуправліннях і 1 - при заводі імені Ворошилова в Луганську.

Навчання тривало 4 роки. Школи гірломучу існували з 3-ма відділеннями: гірниче (підземне), механічне і електротехнічне. Щоб стимулювати вступ на гірниче відділення, було встановлено ряд пільг для учнів: вони тарифікувалися на 1-2 розряди вище, ніж їх товариші з інших відділень, мали скорочений робочий день, спецодяг, подовжену (1,5 місяця) відпустку.

Заводські довготермінові курси організовувалися при великих заводах регіону і були переважно дворічними. Вони ставили за мету підвищення кваліфікації виробничників і ближче всього стояли до такого типу профустанов, як вечірні робочі профшколи. Такі курси існували і в гірничій промисловості. Готували вони, зокрема, десятників. Гірничі короткотермінові (до 1 року) курси організовувалися для підготовки потрібної терміново кваліфікованої сили для рудоуправлень.

На початку 20-х років практикувалися і такі форми організації професійної та загальної освіти робітників, як вечірні робітничі школи (ВРШ) та робітничі університети. ВРШ - для малокваліфікованих робітників, які проходили індивідуально-бригадне учнівство, заняття проводилися 4 рази на тиждень протягом 2-3-х років. Робітничі університети створювалися органами Головополітпросу, були покликані сприяти підвищенню виробничої кваліфікації слухачів шляхом науково-теоретичного висвітлення найважливіших сторін виробництва. Одночасно підвищувався загальноосвітній та політичний рівень (33, с.184 - 185).

Поряд з реалізацією організаційних заходів, спрямованих на створення потужної системи підготовки кваліфікованих робітників, в країні почалася розробка науково-педагогічних основ професійно-технічної освіти. Ця робота, яку проводили як спеціально створений відділ

сцях, систематично висвітлювалася в педагогічній пресі.

Велика кількість статей педагогів Східноукраїнського регіону в цей час була присвячена питанням освіти робітників. Ці публікації відбивають досвід роботи навчальних закладів (Макіївської школи ФЗУ, школи Гірпромуча Петрівського рудника, сіль-госпосвіти Луганщини, Первомайської школи гірпромуча тощо), питання методики професійно-технічної освіти, склад учнів системи професійної освіти, організацію виховної роботи, особливості навчальних планів, організацію конкурсів на кращий заклад професійної освіти (45, 373, 547 тощо).

Так, наприклад, П.Блажевич (45) розглядає наслідки конкурсу на кращу школу гірничопромислового учнівства. В його роботі наведено вимоги до навчального закладу та рівень відповідності цим вимогам навчальних закладів. По-перше, ці заклади повинні були мати задовільні приміщення та обладнання. Друга вимога - задовільна організація виробничого навчання. Особлива увага приділялась рівню кваліфікації та організації виробничого навчання під землею.

Наступна вимога до кращих шкіл - відповідний стан громадської роботи. Крім того, до уваги брали побудову й бік шкільного життя, питання гігієни, фізичної культури учнів. Враховували кількість учнів, авторитет школи серед робітників.

Участь у конкурсі брали 14 шкіл гірпромучу України. Переможцем була визнана Первомайська школа Донбасу. Друге місце посіла Червоногвардійська школа Донбасу.

Професійним сільськогосподарським школам було притаманне надмірне захоплення господарством, навчальній справі приділялося значно менше уваги. Школи організували свої господарства не на засадах закладу при школі, а на

роботі шкіл бракувало певної ув'язки теоретичних курсів, належного інструктування учнів та участі окремих викладачів у процесі виробництва (547).

У Луганському окрузі за першу п'ятирічку планувалося відкрити Олександрівську зоотехнічну проф- школу, Успенську зоотехнічну профшколу, Мало- Миколаївську інтегральну зі скотарським ухилом, Селезнівську інтегральну з ухилом рільничим, Луга- но-Станичну інтегральну з ухилом рільничим, Дмит- рівську з інтегральним ухилом. Така мережа шкіл, "територіальне розташування їх в окрузі, а також і фах їх відбивали чергове завдання сільського господарства Луганщини (547, с.25).

Цей висновок свідчить про те, що на той час панувало уявлення про освіту як засіб задоволення економічних потреб суспільства, завдань соціалістичного будівництва. Таким же було і ставлення до особистості людини, яка розглядалася як засіб перебудови суспільства. Даним цілям було підпорядковане бажання підвищити теоретичний рівень професійної підготовки, приймати до сільгоспшкіл тих, хто мав семирічну освіту.

Пошукам оптимальних для того часу форм організації підготовки молодих кваліфікованих робітників приділяли увагу з'їзди і конференції різних рівнів. На них було визначено основні типи шкіл, затверджено перші навчальні плани і програми, розглядалися питання економічного та шкільного районування, поглиблення методичної та організаційної роботи тощо.

В регіоні, як і по всій країні, проходили конференції та наради, на яких обговорювався стан підготовки кадрів для народного господарства. Окружна інспекція народної освіти розповсюджувала матеріали виступів, тези доповідей. Це давало змогу педпрацівни- кам добре орієнтуватися в поточних питаннях освітньої політики.

Так, у червні 1921 року відбувся 1-й з'їзд з гірничої робітничої освіти Донбасу, на якому було намічено відкрити 70 навчальних закладів для підготовки кваліфікованих робітників. У грудні 1926 року відбувся другий Артемівський окружний з'їзд з професійно-технічної освіти, який розглянув стан і перспективи профосвіти в регіоні. В ньому брали участь представники Наркомосу, ЦК ЛКСМУ, трестів «Донвугілля», Хімвугілля», Південсталь», всі завідувачі шкіл профобру. Було відзначено, що, незважаючи на стрімке зростання мережі шкіл, система ПТО відстає від потреб промисловості. В 1928 році відбувся VI з'їзд завідуючих губернськими відділами народної освіти. Матеріали з'їзду викликали підвищений інтерес у працівників профшкіл регіону, тому що на з'їзді вперше було розроблено кваліфікаційну характеристику техніків (620, с.87)

Певну складність у роботу професійних шкіл вносило те, що в той час у науковій літературі не було чітко визначено такі поняття, як «спеціальність», «кваліфікація», «фахова майстерність» та ін. Це стримувало формування та розвиток передового досвіду організації професійної підготовки. Тому перед працівниками профшкіл, методкомів постало завдання самостійно визначити ці поняття. Так, в бюлетені Артемівської інспекції народної освіти пропонувалося ступінь кваліфікації робітника визначати за такими елементами: 1)якість продукції, швидкість, досконалість роботи; 2)продуктивність праці; 3)затрата зусиль; 4)раціоналізація виробництва; 5)вміння переходити до нових форм роботи; 6) громадська активність (441, с.14). Ці компоненти є важливими, але вони виходять за межі поняття «кваліфікація».

У 1921-33 роках велася велика робота по створенню теоретичних засад змісту освіти, форм і методів професійно-технічної підготовки. Конкретна реалізація нових ідей контролювалася на тримісячній

розробки змісту освіти, різноманітністю документації для різних галузей виробництва і типів навчальних закладів, частим перегляданням термінів навчання.

Створення перших навчальних планів для шкіл ФЗУ викликало серйозні дискусії про співвідношення загальної і професійної освіти, місце і характер загальноосвітнього циклу в профтехшколі.

У 1921 році вийшов перший випуск “Материалов по профессионально-техническому образованию”, в ньому було вміщено 11 навчальних планів профшкіл головних фахів, програми з математики та механіки для профшкіл, матеріали щодо позашкільної професійної освіти підлітків, завдань, форм, методів роботи. Це видання, незважаючи на наявність певних недоліків, у свій час значно допомогло розбудові системи профтехосвіти (108, с.252).

З 1921 року почав виходити “Бюллетень Укрглавпрофобра”, в якому публікувалися всі постанови та розпорядження керівних органів щодо професійної освіти. Питання профтехосвіти висвітлювалися і в “Бюллетені НКО” (там само).

На початку 20-х років майже всі відділи Головпрофосу видавали свої розробки: “Материалы по индустриально-техническому образованию”, “Индустриальное образование”, “Материалы по сельскохозяйственному образованию”, соціально-економічному, педагогічному тощо (108, с.252). В них містилися загальні характеристики, навчальні плани профшкіл з пояснювальними записками, програмами, вказівки літератури. В “Производственных программах Укрглавпрофобра” (1921-22 р.р.) було обгрунтовано основні засади нових типів профтехнічних навчальних закладів, їх мережа, відносини останньої до потреб виробництва.

Корисні книжки підготували відповідальні робітники Головпрофосу: М.Зарецький “Принципы

тика професійно-технічної освіти” (1925р.); А.Головченко «Організація професійних навчальних закладів” (1925р.); Я.Ряппо “Советская профессиональная школа. Её место и значение в системе просвещения и нашем народном хозяйстве”, “Рабочее образование на Украине и его ближайшие перспективы” (1927р.); збірник “Фабзавуч”, складений Х.Бобровим, Г.Дубровиним, С.Рубінштейном за ред.М.Зарецького (1926 р.) тощо.

Цілі номери журналу “Шлях освіти” присвячувалися системі ПТО: №3 1923 р. - школі ФЗУ, №6 1923 р. - робфаку. Пізніше журнал виділяє окремий відділ робітничої освіти. З січня 1927 року починає виходити новий журнал “Робітнича освіта”.

Всі ці матеріали використовували в своїй роботі педагогічні працівники професійно-технічних шкіл Східноукраїнського регіону.

В 20-ті-30-ті роки Укрголовпрофос значні зусилля спрямовував на розробку нових методів і форм організації навчально-виховного процесу та втілення їх у практику роботи професійно-технічних навчальних закладів (458, с.62). Так, пропагувалася бригадно- лабораторна система організації занять, згідно з якою спочатку для всієї групи проводилася вступна лекція- бесіда, в якій розкривався зміст теми; потім здійснювалося опрацювання навчального матеріалу індивідуально, в бригадах під керівництвом викладача, учням давалася так звана “активна консультація”, яка для слабких бригад проводилася у формі інструктажу; завершальним етапом була конференція, на якій підбивалися підсумки роботи, давалися у разі необхідності додаткові пояснення, робилися висновки.

6 годин на день учні повинні були працювати в класі, 3 години відводилося на позаурочну роботу. Колективним було первісне ознайомлення з матеріалом, розробка основних настанов з даної теми, перевірка відповідей за контрольними

ткове опрацювання матеріалу, його оформлення, виконання вправ, розрахунків, теоретична розробка та виконання проектів (там само).

Для організації роботи розроблялися чіткі завдання, структура яких була такою:

- визначення мети і завдань навчальної роботи;
- зв'язок з попереднім матеріалом курсу;
- тематичний перелік навчального матеріалу з точним визначенням конкретних джерел;
- рекомендовані послідовність та методи опрацювання диференційованого завдання як для індивідуальної, так і для колективної роботи з конкретизацією місця та часу;
- кількісні та якісні вимоги щодо виконання завдання;
- засоби самоконтролю та перелік контрольних завдань.

Бригадно-лабораторна система занять знайшла застосування в професійно-технічній школі регіону. Так, у школах ФЗУ при Рубіжанському хімічному заводі “Красное знамя” бригади формувалися за добровільним принципом, але з урахуванням рівня знань учнів. Кількість членів бригади - 4 - 6 осіб. Робочі плани складалися на квартал методичним педагогічним кабінетом. Викладач складав завдання на місяць, які розподілялися на наряди. В нарядах вказувалася тема, навчальна література, обсяг годин, контрольні завдання та вказівки щодо їх виконання. З виробництвом учні знайомилися під час екскурсій на завод (458, с.62).

На початку 30-х років у школах ФЗУ Краматорська використовували так звану методику вільного просування учнівських бригад (там само). Групи були розподілені на бригади, які працювали над виконанням завдань. Протягом перших трьох місяців розклад цих робіт був сталим, фіксованим. Потім бригади переводилися на вільний розклад, робота бригади планувалася на декаду і керувалася

ретаріатом здійснювався ретельний облік відвідування занять в бригадах, списки учнів, які пропустили заняття, передавалися до цехів для відрахування заробітної плати.

Але у 1932 році лабораторно-бригадну систему, яку на той час визнавали як універсальний метод навчання в системі профтехосвіти, піддають серйозній критиці, головними аргументами якої були: ігнорування інших методик навчання, неврахування специфічних особливостей окремих дисциплін та конкретних умов різних навчальних закладів, зниження ролі вчителя, перекручення у питаннях обліку знань учнів (458, с.62). Таким чином, жодна із вище описаних форм організації навчально-виховного процесу не знайшла подальшого розповсюдження в професійно-технічній школі регіону. Основною формою організації виробничого навчання в 30-ті роки був визнаний урок, який займав 4-5 годин в період навчання в навчальних майстернях і повний день в період спеціалізації на виробництві (33, с.214).

Поширена на той час комплексна система викладання загальноосвітніх дисциплін торкнулася і професійно-технічної освіти. Так, наприклад, як комплексний курс в школах профосвіти вивчалось суспільствознавство.

Таким чином, на початок 30-х років були визначені принципи основи предметного викладання, класно-урочної системи, розробки методів навчання. Класно-урочна система навчання зайняла чільне місце серед різноманітних методичних систем. Вимоги до класно-урочної системи як основної форми організації навчально-виховного процесу серед іншого включали: а) група має бути основною навчально-виховною ланкою; б) бригади (не постійні за складом) організуються під час групового навчання, для колективного опрацювання окремих тем програмованого матеріалу. Вони не можуть підійняти індивідуальну

під керівництвом викладача як тимчасові допоміжні одиниці залежно від потреб групи у процесі навчання і праці учнів; в) при розгортанні колективних форм праці треба обов'язково організовувати самостійну роботу учнів щодо засвоєння навчального матеріалу, категорично уникати “кооперативної форми” розподілу праці між членами бригади; г) заняття в групі треба проводити за сталим розкладом та з твердим складом учнів; д) робота учителя в групі має бути фронтальною, тобто викладач систематично й послідовно подає ту чи іншу дисципліну, орієнтуючись на весь склад учнів даної групи, використовуючи різні методи навчання; є) доцільні змагання як між окремими учнями, так і між групами учнів з метою організації індивідуальної та колективної праці з вивчення програмованого матеріалу та виконання завдань (33, 214, 458, 529 та ін.).

У деяких школах ФЗУ в регіоні були навіть розроблені вимоги щодо використання будь-якої методики організації навчальної роботи, зокрема: а) забезпечення максимально можливого навчального ефекту шляхом індивідуального опрацювання всього обсягу навчального матеріалу кожним учнем; б) обов'язкове керівництво роботою кожного учня та відповідальність за наслідки його роботи; в) поєднання теорії з практикою, виходячи з навчально-виховних завдань, використовуючи при цьому виробничий досвід учня, його виробниче оточення та практику виробничого процесу; г) розвиток ініціативності та прищеплення навичок до самостійної праці; д) покінчити з практикою “бригадної поруки” за знання окремого учня.

Навчання в профшколах було платним. Діти та утриманці робітників та службовців мали платити за навчання від 1 до 5% свого заробітку в залежності від його розміру. Для дітей та утриманців селян встановлювалася плата від 12 до 60 карбованців на

новленої норми. Від плати за навчання в профшколах звільнялися діти з малозабезпечених сімей робітників і селян (в інструкції визначався мінімальний рівень доходів батьків), діти червоноармійців та військморів, діти та утриманці осіб, що перебувають на утриманні органів соцзабезпечення, діти та утриманці безробітних, що одержують соціальну допомогу, діти та утриманці співробітників та обслуговуючого персоналу установ Наркомосвіти та його органів на місцях та співробітників, що працюють на профроботі спілки Робос.

Плату за навчання треба було вносити по триместрах рівними частинами в середині кожного триместру. Звільняли від оплати та встановлювали її розмір шкільні ради. За невнесення плати до кінця триместру учень за постановою шкільної ради вибував із школи, і його можна було поновити в правах слухача, якщо внесе плату не пізніше, як через 2 тижні після вибуття (486).

З самого початку існування радянської влади було поставлено питання про закріплення жіночої праці у виробництві. Воно в той час стояло в центрі уваги партійних, професійних і громадських організацій. Вважалося, що "...жінка зможе міцно зайняти відповідне місце у виробництві лише тоді, як вона набуде певної кваліфікації" (373, с.40). В той час в регіоні лише незначний відсоток жінок працював у виробництві на кваліфікованій роботі. Наркомат освіти в 1927 році встановив норми прийому дівчат до професійних установ. Згідно з цими нормами в залежності від типу установи (фабзавуч, гірпромуч, профшколи, профкурси) та шкідливості виробництва відсоток дівчат коливався від 12% (будівельна та гірнича промисловість) до 40% (ткацькі, килимарські кустпром-школи). На Луганщині у 1927/28 навчальному році доля жінок в мистецьких профшколах складала 68,1%, в

подарських - 26,3%. У вечірній кооперативній профшколі - 34%, трьох вечірніх індустрійних - 9,2%. У фабзавучах - 17,4%, гірпромучах - 13,6%, серед охоплених індивідуальним бригадним учнівством було 8% жінок. На заводських довготермінових курсах, жінок було 7,9%, на гірничих довготермінових та виробничих курсах жінок практично не було (відповідно 0% і 0.1%). На короткотермінових курсах бухгалтерії і машинопису вчилася 68,9% жінок. Загалом контингент жінок у професійній школі за один рік зріс з 22,6% до 25%. Значно зріс контингент жінок у сільгоспшколах, але все ж таки їх було прийнято менше, ніж було встановлено норму, і менше, ніж було їх прийнято в середньому по Україні. Мабуть, це пов'язано з тим, що традиційно в регіоні більшу увагу приділяли гірничо-промисловим та металургійним навчальним закладам. На той час загалом по Україні найвищий відсоток жінок був у медичних навчальних закладах. Індустріальні профшколи мали механічний, хімічний та будівельний відділи. Найбільший відсоток жінок був на хімічному відділі, який готував хімлаборантів.

В цілому на той час в регіоні відсоток жінок в сільгоспшколах, ФЗУ (металоробної промисловості), виробничих курсах, ВРПШ і робфаках був недостатній, і це не давало змоги жінкам пересуватись на більш кваліфіковану працю і припиняло їх шлях до вузів (373).

На початку 30-х років у регіоні розпочинається рух за самозакріплення учнів ФЗУ на підприємствах. Для цього використовували договори учнів з підприємствами. В 1934 р. у Донбасі угоди з шахтами та підприємствами підписали 92% учнів шкіл ФЗУ (529, с. 62).

Таким чином, головною метою професійно-технічних навчальних закладів Східноукраїнського

підготовка кваліфікованих робітників для швидко зростаючих потреб промисловості.

Найбільш важким часом у цей період були 1917-1920 роки, коли більшість питань побудови професійної школи в умовах війни та економічної розрухи не були вирішені ні в теоретичному, ні в практичному плані. Але керівні органи держави і регіону того часу розглядали підготовку кваліфікованих робітників як найважливішу державну проблему і робили все можливе для забезпечення значного зростання кількості відповідних навчальних закладів і для того, щоб професійно-технічна освіта стала доступною широкому колу основних груп населення.

На відміну від попереднього етапу ставилося і вирішувалося питання про професійну освіту жінок.

В період, що розглядається, спочатку практикувалося пайкове постачання учнів профтехшкіл, потім участь Наркомосу полягала лише у відпусканні платіжних одиниць, участь профспілок - у субсидуванні політосвітньої роботи в школах, в часткових витратах на навчальне приладдя, на організацію відпочинку, лікування, решту витрат брали на себе підприємства.

Більшість учнів вносили диференційовану плату за навчання, деякі категорії осіб звільнялися від плати.

Новонароджена система профтехосвіти не отримала прямої методичної спадщини від дореволюційної професійно-технічної школи, виникла не як наслідок попередніх теоретичних і педагогічних передумов. Всі найважливіші питання методики - від складання навчальних планів і програм до розробки підручників і методик викладання окремих предметів - вимагали нових ідейних та методологічних установок, знання нової шкільної аудиторії - заводських підлітків, які

Період з початку 20-х до середини 30-х років був етапом затвердження і розвитку нової системи профтехосвіти. Пошуки вчених, педагогів-практиків та організаторів народної освіти привели до створення шкіл фабрично-заводського учнівства, в яких поєднувалося навчання з виробничою працею і об'єднувалася загальна, професійна та політехнічна освіта майбутніх кваліфікованих робітників. Школи ФЗУ розвивалися та укріплювалися як у боротьбі з прибічниками індивідуального та бригадного учнівства, так і з прибічниками різноманітних видів короткотермінової курсової підготовки робітників.

Пошуки вчених і педагогів-практиків були спрямовані на оптимізацію навчального процесу в професійній школі. Поряд з класно-урочною системою подальший розвиток одержали такі прогресивні форми організації навчальної роботи, як проведення занять у навчально-виробничих майстернях, екскурсії на виробництво, лабораторно-практичні роботи тощо (33, 458, 529 та ін.). В регіоні здійснювалися експерименти по запровадженню лабораторного методу і комплексної системи викладання. Але ці пошуки нових форм і методів навчання не завжди були обґрунтованими і послідовними, «їх часто заступало методичне прожектерство, і в практику впроваджувалися неапробовані методи та форми». Тому жодна із запозичених форм організації навчально-виховного процесу не прижилась у професійній школі. Основною формою організації навчально-виховного процесу в профтехшколах регіону залишився урок.

Більшість викладачів системи профтехосвіти були сумісниками (33, с.254). Болючим питанням були пропуски занять такими викладачами (спеціалістами-виробничниками). Вони часто бувають зайняті на основній роботі і пропускають заняття. Другий Артемівський окружний з'їзд по профтехосвіті навіть ставив питання про

вши для них однакові житлові умови з рівноцінними спеціалістами промисловості (576, с.33).

Для організованого обміну досвідом велике значення мали союзні, республіканські та регіональні з'їзди та конференції з профтехосвіти, в яких брали участь і представники Східноукраїнського регіону.

Становище в системі профтехосвіти ускладнилося після передання шкіл ФЗУ у відомче управління (1929 рік). Відомства самостійно встановлювали терміни навчання, розробляли свої навчальні плани і програми, скорочували число профшкіл, замість них відкривали короткотермінові курси. Внаслідок цього в регіоні дещо зменшилася кількість учнів профтехшкіл, не проводилася підготовка з ряду важливих професій. Все це обумовлювалося потребами суспільства у прискорених темпах підготовки кваліфікованих робітників, але все одно система ПТО не змогла задовольнити зростаючі потреби соціалістичної економіки в робітничих кадрах.

Важливим досягненням було те, що у визначений період профтехшкола стала розвиватися як школа професійно-політехнічного типу і стала вперше розглядатися як канал неповної середньої і частково середньої освіти, підвищення освітнього і культурно-технічного рівня молодих робітників (33, с.7).

, з середини 30-х років розпочався період завершення реконструкції народного господарства. Були створені нові галузі виробництва, запроваджена сучасна техніка, у Східноукраїнському регіоні здійснено докорінну реконструкцію старих машинобудівних, металургійних заводів тощо, стали до ладу нові, розгорнулося будівництво шахт, коксохімічних. Уже на 1936 рік уся продукція металургії в регіоні вироблялася на нових або цілком реконструйованих підприємствах. 90% виробництва металургійної продукції було здійснено на нових підприємствах.

ня цього завдання державою був обраний шлях скорочення терміну навчання в школах ФЗУ до 16-12 місяців і перетворення її на різко виражену професійну школу, яка готує “робітників масових кваліфікацій”. Одночасно знижувалися терміни навчання на виробничо-технічних курсах системи додаткової робітничої освіти, серед форм освіти робітників безпосередньо на виробництві збереглися лише різноманітні види курсів, які склалися в таку систему: гуртки технічного мінімуму, стаханівські школи, курси технічного мінімуму, майстрів стаханівської праці, підвищення кваліфікації та інших професій (33, с.199 - 205).

Незважаючи на це, система ФЗУ в регіоні, як і по всій країні, не змогла задовольнити зростаючі потреби економіки в робітничих кадрах. Одна з причин, на думку Батишева, - відсутність єдиної системи організаційно-методичного керівництва. На 1939 рік ФЗУ опинилися у віданні різних наркоматів і відомств, загальна кількість яких становила 21. Школи ФЗУ орієнтувалися на якомога швидке задоволення поточних потреб виробництва, не враховувалися віддалені перспективи розвитку народного господарства. Мабуть, тому на кінець 30-х років у регіоні відбулося поступове згортання мережі шкіл ФЗУ і типу ФЗУ та зменшення контингенту учнів в них.

Як показав подальший розвиток шкіл ФЗУ, незважаючи на тимчасову виправданість даних заходів, недоцільним виявилось значне скорочення термінів навчання і перенесення акцентів на підготовку в школах ФЗУ робітників тільки масових кваліфікацій без одночасного розгорнення форм навчання робітників високої і середньої кваліфікації (33, 214, 529 та ін.).

Децентралізація керівництва справою підготовки кваліфікованих робітників ускладнила програмно-методичну роботу, органи освіти фактично втратили

кладів наркоматів і відомств. Наслідком цього стала надмірна різноманітність, варіативність і нестабільність навчальних планів і програм (33, с.206),

На середину 30-х років як основна форма виробничого навчання затвердився урок, який займав цілий робочий день інструктора з навчальною групою учнів - 4-5 годин в період навчання в навчальних майстернях і повний день в період спеціалізації на виробництві (там само, с.214).

Початок створенню системи державних трудових резервів як єдиної централізованої системи планування, організації, підготовки і розподілу кваліфікованих робітничих кадрів було покладено 2 жовтня 1940 року Указом Президії Верховної Ради СРСР "Про державні трудові резерви СРСР". Цим указом були створені нові типи навчальних закладів - ремісничі училища, залізничні училища і школи фабрично-заводського навчання.

На відміну від ФЗУ, трудові резерви повністю фінансувалися за рахунок держбюджету. Наркомати були зобов'язані забезпечувати свої навчальні заклади обладнанням і матеріалами для виробничого навчання і виконання замовлень підприємств (33, с.217).

Були вжиті серйозні заходи щодо розробки змісту професійно-технічної освіти - до навчальних планів було включено фізику, математику, військово-фізичну підготовку. Кваліфікаційні характеристики стали розглядатися як форма державного замовлення на підготовку кваліфікованого робітника (там само, с.218).

В цей період в Луганській області працювало 16 ремісничих училищ, 18 шкіл ФЗН, в них навчалось 13 тисяч учнів - майбутніх гірничників, будівельників, металургів, машинобудівників. У Донецькій області було створено 63 школи ФЗН на 27 тисяч осіб, 15 ремісничих училищ на 8 тисяч і 3

У 1940 році в Україні було оголошено план призову молоді до училищ та шкіл ФЗН. Донецькій та Луганській областям відводилася значна роль у здійсненні цього плану. На ці дві області планувалося 38% загальноукраїнського набору. Представники партійних, комсомольських, громадських організацій, навчальних закладів та органів трудових резервів проводили так звану масово-роз'яснювальну роботу - збори і бесіди з молоддю щодо порядку навчання і майбутньої професії, значення трудових резервів; зустрічі з кадровими робітниками та інженерами (529, с.75).

До роботи в професійно-технічних навчальних закладах регіону потрібно було залучити кваліфікованих інженерно-педагогічних працівників, майстрів виробничого навчання, викладачів, вихователів. Про розуміння значущості кадрової проблеми для вирішення завдання підвищення якості підготовки кваліфікованих робітників свідчить той факт, що робота з підбору педкадрів для системи трудових резервів здійснювалася під керівництвом заводських партійних організацій, районних та міських комітетів партії Донецької та Луганської областей.

Підготовка й удосконалення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів була також нагальною потребою. Училищам і школам ФЗН регіону передавалися верстати та інше обладнання. Виділялися додаткові кошти на підсилене харчування учнів. Був введений формений одяг для учнів шкіл ФЗН, так же, як і для учнів ремісничих і залізничних училищ.

На засіданні колегії Головного управління трудових резервів при Раді Народних Комісарів 6 грудня 1940 року були заслухані доповіді начальників ряду обласних управлінь, в тому числі Луганського та Донецького, про стан виробничого навчання в професійно-технічних навчальних закладах. Було запропоновано зосередити головну

навчально-виробничої роботи в школах ФЗН будівельного профілю, металістів, вугільної та металургійної промисловості, проводити методичні ради завідуючих навчальною частиною, старших майстрів, майстрів, викладачів і вихователів з питань обміну досвідом навчально-виховної роботи і методики виробничого навчання.

В регіоні широко пропагувалася кампанія боротьби за кращу організацію виробничого навчання. Але її кінцевим результатом керівні органи хотіли бачити не тільки підвищення якості підготовки випускника професійно-технічного навчального закладу, а й сьогоденне вирішення конкретних економічних, виробничих завдань - збільшення виробництва продукції промисловості. На місцях це добре розуміли, і ми маємо значну кількість даних про збільшення кількості вугілля, що видобували учні в школах ФЗН вугільної промисловості, про успішне виконання і перевиконання виробничих норм більшістю учнів всіх спеціальностей. Так, у березні 1941 року в Донецькій області виконували і перевиконували норми 4 тис. учнів, у Луганській - 1890. Багато учнів добивалися значних результатів в оволодінні професією. Учень- бурильник школи ФЗН №8 Луганської області Сти- бунов, працюючи в шахті №6 (рудник «Голубівка»), добре оволодів майбутньою професією ще в процесі виробничого навчання, виконав норму кадрового робітника в лютому на 151%, а за 13 днів березня - на 170% (529, с.79).

У травні 1941 року в регіоні проходили перші кваліфікаційні іспити учнів шкіл ФЗН першого випуску. Звітні дані свідчать про добрі результати роботи гірничих шкіл ФЗН Ворошиловградської області - майже 90% випускників під час кваліфікаційних іспитів отримали відмінні і гарні оцінки (там само).

Некваліфікований персонал системи державних

во, Ворошиловграда, Комунарська, Кадіївки, Рубіжного, Лисичанська та інших міст і селищ регіону замінили біля станків, мартенів, у вугільних забоях тих, хто пішов на фронт.

Коли над регіоном постала загроза окупації, школи ФЗН і ремісничі училища були евакуйовані у Заволжя і на Урал. Починаючи з весни 1943 року, після звільнення регіону від фашистів, в міста і селища почали повертатися спеціальні загони трудових резервів, які внесли чималий внесок у справу відбудови народного господарства регіону. Тільки в період з січня по жовтень 1944 року учнями трудових резервів Луганської області було видобуто 127 тисяч тон вугілля, виконано замовлення базових підприємств на суму 6 мільйонів 242 тисячі карбованців. У цьому році підприємства області отримали 9216 молодих робітників.

Розуміння урядом ролі системи трудових резервів регіону для відбудови промисловості призвело до того, що вже в умовах воєнного часу мережа професійно-технічних навчальних закладів стала зростати, укріплювалася її матеріальна база. Тільки в 1944 році у Луганській області було заново відкрито 4 ремісничих училища і 12 шкіл ФЗН. Навчальним закладам було передано 150 будівель.

Таким чином, вже на кінець війни мережа училищ регіону була не тільки відновлена, а майже в 2 рази розширена. На початок 1945-46 навчального року у Луганській області вже функціонувало 20 ремісничих училищ і 50 шкіл ФЗН, в яких навчалася більше 20 тисяч молоді.

Не можна не відзначити велику роль системи трудових резервів і у вирішенні такої важливої проблеми, як соціальний захист сиріт, кількість яких внаслідок війни стала непомірно великою. Підлітки, які залишилися без піклування батьків, мали змогу отримати безкоштовно робітничу

чувалися під час навчання місцем в гуртожитку, харчуванням і одягом.

З 1 вересня 1954 року в ремісничих, гірничопромислових та залізничних училищах були введені нові навчальні плани. В планах співвідношення між виробничим і теоретичним навчанням коливалося і залежало від особливостей професії, але виробниче навчання займало все ж таки приблизно 70% навчального плану. Плани передбачали такі предмети, як технологію металів, основи технічної механіки, основи електротехніки (529, с. 116).

Перехід радянської системи освіти на обов'язкове 8-річне навчання (1958 рік) викликав необхідність докорінної перебудови профтехосвіти. В 1961-63 роках практично всі типи професійно-технічних навчальних закладів Східноукраїнського регіону було перетворено на денні та вечірні міські профтехучилища з терміном навчання від 1 року до 2-х- 3-х років і на сільські профтехучилища з терміном навчання 1 - 2 роки.

Подальший розвиток суспільства вимагав внесення в розвиток професійно-технічної освіти принципово нових положень - було взято курс на широкий розвиток профтехучилищ по підготовці кваліфікованих робітників з середньою освітою.

В цей час у регіоні продовжується робота по обладнанню навчальних майстерень і лабораторій всім тим, що необхідно для оволодіння основами професійної майстерності, укомплектуванню ПТУ кваліфікованим складом майстрів виробничого навчання та інженерів-викладачів, цілком зайнятих навчанням і вихованням учнів. Так, в цей період в місті Брянка працює річна школа для підготовки майстрів виробничого навчання гірничих професій. Випускники школи працювали в школах ФЗО регіону (529, с. 102).

Педагогічний процес в училищах трудових

продуктивній праці. Як і раніше, проголошується, що ця праця цілком підпорядковується завданню професійної підготовки. Але вирішення завдань виробництва за рахунок виробничого навчання учнів ПТУ теж не лишається поза увагою керівних органів, хоча гострість цього питання зменшується. Більше уваги приділяється забезпеченню органічного зв'язку виробничого навчання з широкою технічною освітою, поєднання навчання в майстернях і на підприємствах, що мало дати можливість підготовки в училищах технічно освічених робітників широкого профілю. ПТУ регіону працюють у тісному зв'язку з підприємствами, будовами, радгоспами і колгоспами, які надають робочі місця для виробничої практики учнів.

В цей час проводиться поступове переведення ПТУ на часткову самооплатність, на розширення і підвищення прибутковості від виробничої діяльності навчальних закладів.

У 60-ті роки поряд з основною формою професійно-технічного навчання - профтехучилищами - продовжували працювати й розвиватися декілька відомчих професійно-технічних навчальних закладів - профтехшколи, підпорядковані республіканським міністерствам легкої та харчової промисловості, кулінарні, кооперативні та інші училища.

Наприкінці 50-х років зросла потреба в підготовці робітників, які мали завершену середню освіту. Таку підготовку було доручено 11-річній трудовій політехнічній школі з виробничим навчанням. В школах було створено матеріальну базу професійної освіти, випущено значну кількість робітників масових професій. Але на середину 60-х років дійшли до висновку, що школа не в змозі повного мірою виконати функції ПТО. В свою чергу, необхідно було знайти раціональне співвідношення

- середні професійно-технічні училища. В 1965 році у Донецькій області діє 12, у Луганській - 16 училищ, які давали за чотири роки загальну середню освіту та здійснювали професійну підготовку (529, с. 131).

ПТУ були обладнані майстернями, навчальними та педагогічними кабінетами, лабораторіями, навчальними полігонами, технічними засобами навчання. Наприклад, у гірничому ПТУ м.Горлівки кабінет загальної електротехніки займав площу понад 120 кв.м. Діючі моделі і прилади були розміщені за темами навчальної програми. Епідіаскоп, спеціальні щити з набором електроприладів і деталей до них, окремих частин апаратів у розібраному вигляді, різноманітних реле, макетів натуральних зразків електронних ламп та іншого устаткування сприяли підвищенню наочності викладання. Лабораторії гірничої електротехніки були обладнані різними апаратами і приладами, електричними машинами, двигунами трифазного струму, розподільними щитами, комплектами високовольтного обладнання, змонтованого як частина підстанції. Лабораторія гірничої автоматики займала площу 150 кв.м. Вона мала навчальні місця для вивчення конструкції, принципу дії та правил підключення різних реле, датчиків, підсилювачів.

Велике значення в ПТУ надавалося виробничій практиці учнів у цехах підприємств, лавах шахт, на будівельних майданчиках, в колгоспах і радгоспах. Для виконання навчально-виробничих завдань вихованців училищ включали у виробничі бригади або забезпечували самостійними робочими місцями. Проходячи практику, вони вивчали устаткування, переймали досвід передових виробничників, оволодівали технікою, передовою для того часу технологією.

Теоретичне навчання в училищах передбачало оволодіння учнями необхідними знаннями для роботи за спеціальністю та поглиблення їх політехнічних знань. Заняття проводилися в добро

сах, на уроках використовували необхідні наочні посібники. Тут учні вивчали спеціальні предмети, технічну механіку, електротехніку, креслення, математику, основи механізації й автоматизації виробництва. В усіх профтехучилищах вивчали суспільствознавство, в деяких - іноземні мови. Багато уваги приділялося фізичному та естетичному вихованню.

З 1966/67 навчального року особливе місце в системі профтехосвіти регіону займають технічні училища, спеціалізовані за галузями народного господарства. Їх основним завданням була підготовка з випускників середніх шкіл висококваліфікованих робітників і молодшого технічного персоналу для промисловості, будівництва, транспорту, сільського господарства і побутового обслуговування. Технічні училища були тісно зв'язані з підприємствами, будівництвом, колгоспами тощо. Строк навчання в них був 1 - 2 роки, а за складними професіями - до 3-х років.

У Луганській області в 1975 році з 96-ти денних навчальних закладів системи професійно-технічної освіти було 57 середніх, в них навчалось 28730 осіб. За роки 9 п'ятирічки було побудовано 13 нових комплексів, 7 навчальних корпусів, 4 будівлі навчально-виробничих майстерень, 10 гуртожитків, 5 спортзалів.

В області працювали середні профтехучилища, досвід яких вивчався і розповсюджувався не тільки в республіці, а й за її межами. Одне з кращих серед них - СПТУ №23 м.Сєвєродонецька.

Розвиток виробництва в регіоні підвищує вимоги до кваліфікації робітників, і держава створює соціальні, економічні та правові основи для перспективного росту регіональної системи ПТО.

За роки 10-ї і з початку 11-ї п'ятирічки для системи профтехосвіти Луганської області було побудовано: 7 повних комплексів на 4690 учнівських

цілі було витрачено 32 мільйони 640 тисяч карбованців капітальних вкладень.

У 1974 році введено періодичну (кожні 5 років) переатестацію інженерно-педагогічних кадрів (33, с.282). Питанням підготовки інженерно-педагогічних кадрів для регіону приділялася значна увага. І в Донецькій, і в Луганській областях працювали індустріально-педагогічні технікуми, які готували майстрів виробничого навчання, азі січня 1979 року в Донецьку розпочав роботу Республіканський інститут підвищення кваліфікації працівників профтехосвіти України.

На початку 70-х років для інженерно-педагогічних технікумів були створені навчальні плани, які будувалися на основі встановлення єдності ідейно-політичної, спеціальної, психолого-педагогічної та політехнічної підготовки майбутніх техніків-педагогів. Підвищувалася питома вага психолого-педагогічного циклу і педагогічної практики в ПТУ (33, с.283). В той же час, незважаючи на розширення мережі індустріально-педагогічних технікумів і відповідних факультетів в інших технікумах, вона відставала від потреб ПТУ регіону в кадрах, не відповідала кількості та географічному розташуванню ПТУ. Створення середніх ПТУ і ТУ поставило проблему підготовки інженерів-педагогів в спеціальних вузах і факультетах. Такі факультети було створено в Комунарському гірничо-металургійному інституті і його філіалі в Стаханові. Але серед викладачів і майстрів виробничого навчання ПТУ регіону переважали особи з технічною освітою і виробничим досвідом.

Про досить непогану для того часу кваліфікацію викладачів і майстрів виробничого навчання ПТУ свідчить той факт, що чимала їх кількість працювала у В'єтнамі, Кампучії, Монголії та інших країнах, а діти з цих країн і республік СРСР вчилися у Східноукраїнському регіоні. 5 профтехучилищ області обмінялися делегаціями учнів -

Німецької Демократичною Республікою (1985 рік) для організації виробничої практики.

Збільшення обсягу та якісні зміни в підготовці робітничих кадрів вимагали удосконалення управління професійно-технічною освітою. В Україні в цей час безпосереднє керівництво навчально-виховним процесом, контроль за роботою училищ, планування підготовки в них робітників і розподіл випускників на роботу здійснював Державний Комітет Української РСР з професійно-технічної освіти, його місцевими органами у Східноукраїнському регіоні були Донецьке та Луганське обласні управління профтехосвіти. Вони несли відповідальність за виконання так званих народногосподарчих планів підготовки училищами робітників відповідних спеціальностей.

Починаючи з 1944 року і до 1985-го в денних професійно-технічних навчальних закладах Луганської області підготовлено і направлено до народного господарства 1 млн.35 тис.270 кваліфікованих робітників

За 9,10 та 11-ту п'ятирічки у Луганській області направлено випускників профтехучилищ у:

- вугільну промисловість - 74.702 чол.
- будівництво - 91.850 чол.
- машинобудівну та металопереробну промисловість - 28.366 чол.
- сільське господарство - 37.772 чол.

У 1985-86 навчальному році підготовку кваліфікованих робітників у Луганській області здійснювали 101 середнє професійно-технічне училище, 32 з яких були будівельні, 25 - гірничі, 9 - готували металістів і робітників машинобудівної галузі, 5 - хімічних, 10 - торговельно-кулінарних, 2 - легкої промисловості, 3 - побутових, 1 - електротехнічне, 1 - промислового зв'язку, 1 - залізничного транспорту, 1 - радіомонтажне, 1 - металургійне, 10 - сільського господарства. Крім

технічних училищах здійснювалася підготовка за 168 професіями для 22 міністерств і відомств. Загальний контингент учнів становив близько 50 тис. осіб.

Для порівняння наведемо дані про кількість навчальних закладів профтехосвіти в різних регіонах України: Луцька обл. - 20, Львівська - 64, Ужгородська - 17, Івано-Франківська - 23, Чернівецька - 16, Київська - 26, місто Київ - 38, Одеська - 46, Полтавська - 42, Дніпропетровська - 74, Харківська - 55, Запорізька - 52, Донецька - 156, Луганська - 119 (529, с.211,). План підготовки робітників через ПТУ в регіоні в ці роки перевиконувався на 1-6%.

У 1985 році в системі профтехосвіти тільки Луганської області працювало приблизно 5,5 тис. інженерно-педагогічних працівників, в тому числі 3 заслужених майстра профтехосвіти, 7 заслужених працівників профтехосвіти, 3 заслужених вчителів УРСР, 44 відмінника професійно-технічної освіти СРСР, кавалери орденів і медалей. 17-ти викладачам профтехучилищ присвоєно звання "Викладач-методист", 250 - старший викладач, 21-му майстру виробничого навчання - кваліфікація "Майстер виробничого навчання 1 категорії", 463 - "Майстер виробничого навчання 2 категорії".

У профтехучилищах Луганської області в 1985 році було 810 навчально-виробничих майстерень, 49 навчальних полігонів, 1670 кабінетів і лабораторій із загальноосвітніх дисциплін і предметів профтехциклу. В навчально-виробничих майстернях училищ було встановлено близько 9 тисяч одиниць різноманітного обладнання. Машинно-тракторний парк профтехучилищ, які здійснювали підготовку кваліфікованих кадрів для колгоспів і радгоспів області, налічував приблизно 400 тракторів, більше 100 автомобілів, 80 зернозбиральних і 50 спеціальних комбайнів.

Навчання здійснювалося, як правило, на випуску

ції і надано послуг на 1319,6 тис.карбованців. У майстернях виготовлено 88 верстатів, виготовлялися вузли верстатів, інструмент, меблі, швейні вироби тощо. Для підприємств Мінвуглепрому за вказівками директивних органів машинобудівними училищами в 1983-84 роках було випущено запасних частин до шахтного обладнання на суму приблизно 190 тис.крб. В період навчання на підприємствах учні щорічно виконували роботи на суму, яка перевищувала 8 млн.крб.

У 80-ті роки в профтехучилищах регіону широко запроваджувалися бригадні форми організації та стимулювання праці. Так, у СПТУ №40 м.Комунарська було створено комплексну наскрізну бригаду, яка випускала меблі для профтехучилищ області, в СПТУ №16 м.Ворошиловграда в навчальних майстернях було організовано 28 учнівських виробничих бригад, які виготовляли трикотажні вироби.

Передвипускна практика учнів в основному проводилася у складі кращих бригад під керівництвом новаторів виробництва, ветеранів праці, досвідчених наставників.

Велика увага приділялася залученню учнів до технічної творчості, пропаганда науково-технічних знань була невід'ємною частиною навчально-виховного процесу. Найбільш поширеними формами розвитку технічної творчості були гуртки, школи молодих раціоналізаторів, учнівські конструкторські бюро. За даними Луганського обласного управління профтех-освіти, на початок 1985 року цими формами роботи було охоплено більше 10 тис. учнів. Гуртківцями в 1984 році виготовлено 6917 одиниць навчальних наглядних посібників, 370 одиниць прогресивного інструменту та пристосувань, подано 134 рацпропозиції, 86 з яких запроваджено в навчально-виробничий процес. Добре була поставлена ця робота в СПТУ №1 та 53

В цей період активно працював навчально-методичний кабінет Ворошиловградського обласного управління профтехосвіти, його начальник Є.Ф.Кузьменко, методист Б.Т.Благодатський та інші. Навчально-методичний кабінет узагальнював та впроваджував в практику роботи профтехучилищ передовий досвід організації навчально-виховного процесу в училищах області.

Так, у 1984 році, під впливом реформи загальноосвітньої та професійної школи, в якій було проголошено необхідність розвитку творчого наукового підходу до організації педагогічної праці, подолання односторонності в критеріях оцінки роботи викладача та майстра виробничого навчання, навчально-методичний кабінет видав картотеку передового досвіду, до якої увійшли анотації на досвід роботи педколективу СПТУ №82 м.Стаханова (навчання учнів бригадним формам організації та стимулювання праці в навчальних майстернях), старшого викладача спец- дисциплін СПТУ №30 м.Кіровська Рибалко Л.М. (активізація розумової та пізнавальної діяльності учнів на уроках спецдисциплін), заступника директора СПТУ №33 м.Ровеньки Полуніної Ж.В. (система роботи по керівництву комплексним методичним забезпеченням предметів, професій), викладача-методиста української мови та літератури СПТУ №°8 м.Комунарська Захарченко К.І. (індивідуальна робота з учнями у навчальний та позанавчальний час), педколективу СПТУ №53 м.Сєвєродонецька (навчання апаратників хімічного виробництва на тренажерах) тощо.

Були організовані обласні школи передового досвіду, які очолювали викладачі-методисти (Л.В.Брандіна - викладач СПТУ №9 м.Стаханова, Лаврова Л.І. - СПТУ №6 м.Ворошиловграда та ін.).

За підсумками 1983-84 навчального року 20% випускникам ПТУ Луганської області було

Найбільш поширеними в регіоні були професії шахтаря та металурга.

В профтехучилищах регіону велася активна виховна робота: працювали клуби за інтересами, лекторії, народні університети, гуртки художньої самодіяльності, колективи фізичної культури тощо.

У 80-ті роки обидві області Східноукраїнського регіону мали найбільшу кількість профтехучилищ і найбільшу кількість учнів в них порівняно з іншими регіонами України.

Таким чином, період з середини 30-х до початку 90-х років для системи професійно-технічної освіти Східноукраїнського регіону був етапом зростання і поступового перетворення на потужну базу державних трудових резервів переважно для металургійної, гірничої, хімічної промисловості.

Бурхливе зростання мережі навчальних закладів по підготовці промислових кадрів з 1930 по 1940 роки було обумовлене успіхами в індустріалізації Донбасу і гострою потребою в підготовлених робітниках для нових підприємств, шахт та нових галузей промисловості (зокрема, хімічної). Але намагання прискорити темпи підготовки кваліфікованих робітників за рахунок скорочення термінів навчання в школах ФЗУ, на різноманітних виробничих курсах, відсутність єдиної системи організаційно-методичного керівництва призвели до поступового згортання мережі професійно-технічних навчальних закладів, деякого скорочення учнів у них. Таке явище спостерігалось не тільки у Східноукраїнському регіоні, а й по всій країні.

У 1940-1959 роки в країні створюється нова система професійно-технічної освіти у вигляді численних і багатотипових навчальних закладів державних трудових резервів. У регіоні організуються ремісничі, залізничні училища і школи ФЗУ. Вихованці цих закладів беруться на повне державне матеріальне забезпечення,

чої практики - відповідну заробітну плату, суттєво підвищуються вимоги до освітнього рівня вступників - в ПТУ, як правило, починають приймати юнаків і дівчат, які успішно закінчили 8-річну школу. ПТУ регіону в цей період були обладнані майстернями, навчальними та педагогічними кабінетами, лабораторіями, навчальними полігонами.

Період з початку 60-х до середини 80-х років можна назвати періодом подальшого зміцнення державної системи професійно-технічної освіти. Вперше ПТО законодавчо було включено до єдиної системи народної освіти СРСР, що було відображено в Конституції СРСР і конституціях республік Союзу. Все це значно вплинуло на удосконалення навчально-виховного процесу в профтехучилищах Східноукраїнського регіону - про це свідчать численні факти введення до ладу нових корпусів, навчальних майстерень, спортивних залів і майданчиків, використання сучасного лабораторного обладнання, технічних засобів навчання тощо. Плідно працюють навчально-методичні кабінети Донецького і Луганського обласних управлінь професійно-технічної освіти - узагальнюють і поширюють передовий досвід викладачів і майстрів виробничого навчання, організують науково-методичні конференції.

З 1984 року майже всі професійно-технічні училища регіону реорганізовано в середні. У них створено умови для оволодіння сучасними робітничими професіями, одержання середньої освіти, різнобічної підготовки молоді до самостійного трудового життя. Але поряд з ними працюють і технічні училища як форма післяшкільної професійної освіти. Однак за період з 1986 по 1991 рік дещо зменшилася мережа професійно-технічних навчальних закладів і кількість учнів у них.

Основою навчально-виховного процесу в середніх ПТУ регіону стає взаємозв'язок загальноосвітньої

цей час набуває проблема професійної спрямованості у викладанні загальноосвітніх дисциплін. Її складність полягає в тому, що для різних груп професій структура зв'язків основ наук і дисциплін професійно-технічного циклу, можливість їх узгодження в часі не однакова (33 та ін.).

Роль системи ПТО в підготовці молодого покоління робітників, безперечно, значно збільшилася. Відбулися принципові якісні зміни у змісті і формах підготовки кваліфікованих робітників з числа молоді. Але вже на кінець 80-х - початок 90-х років стає помітним вплив кризових явищ в суспільстві, зокрема, в економіці, на розвиток системи профтехосвіти. Тобто, в зазначений період - з середини 30-х до кінця 80-х років система ПТО регіону разом з профтех-освітою країни пройшла цикл розвитку від поступового зростання, потім періоду найбільшої потужності і продуктивності до початку кризи.

Важливою особливістю розвитку системи професійно-технічної освіти регіону, незалежно від того, були це 30-ті, 40-ві або 80-ті роки, було те, що загалом вона була зорієнтована на підготовку кадрів для металургійної, гірничої та хімічної промисловості, всі інші спеціальності і напрямки підготовки кваліфікованих робітників в регіоні розглядалися як не головні, додаткові. Традиційна односторонність системи професійно-технічної освіти в регіоні стала однією з важливих причин її майбутньої кризи в 90-х роках.

Руйнація виробництва, явне та приховане безробіття 90-х років призвели до масової декваліфікації робітників металургійної, гірничої, машинобудівної галузей, на підготовку кадрів для яких були переважно орієнтовані професійно-технічні навчальні заклади регіону.

Характерною рисою сучасного соціально-економічного становища регіону є зменшення

не мають ні достатнього рівня кваліфікації, ні сформованих умінь та трудових навичок, які б забезпечили їх конкурентоспроможність на ринку праці. Серед громадян, які звернулися до служб зайнятості регіону в 1996-99 роках, молодь складала приблизно 50%.

В той же час відбувається скорочення мережі професійно-технічних навчальних закладів в регіоні, які могли б дати молоді професію. Так, наприклад, за 1993-96 роки відток інженерно-педагогічних працівників із ПТУ по Донецькій області склав 15%, контингент учнів зменшився на 2,5 тисячі (368). За приміщеннями тих училищ, що працюють в регіоні, як і по всій Україні, іде, за влучним висловом Н.Нічкало (434, с.4), справжнє «полювання».

Скорочення кількості ПТУ обумовлене двома головними чинниками: економічною кризою, неспроможністю держави здійснювати подальше фінансування системи профтехосвіти в необхідних обсягах і невідповідністю мережі ПТУ, яка формувалася протягом десятиріч, сучасним потребам регіону, пов'язаним з переструктуруванням економіки. Актуальною для профтехучилищ регіону є і проблема застарілих та неконкурентоспроможних спеціальностей, які на сучасному ринку праці мають бути замінені іншими (257). Таким чином, проблема реформування профтехосвіти регіону на часі.

Одним із найважливіших чинників оновлення та перебудови системи професійно-технічної освіти вчені й педагоги-практики вважають запровадження децентралізації та гнучких механізмів здійснення професійної освіти, врахування конкретних галузевих та територіальних умов, особливостей історичного, соціально-економічного і національно-культурного розвитку кожного регіону, наближення підготовки фахівців до запитів регіонів (48, 257, 303, 433-435, 365, 366, 368 та ін.).

На ринку вітчизняних спеціалізованих навчальних закладів

етапі розвитку, в Концепції професійної освіти України, розробленій авторським колективом під керівництвом Н. Нічкало і затвердженій в 1991 році Міністерством праці та Президією Академії наук України, наголошується на необхідності запровадження багатоваріантності і гнучкості при конструюванні змісту, форм, методів і засобів навчання з урахуванням специфіки підприємств, для яких здійснюється підготовка кадрів та особливостей конкретної виробничої галузі й регіону, де розташоване ПТУ.

Донецька і Луганська обласні держадміністрації здійснюють реформування професійно-технічної школи шляхом об'єднання однопрофільних навчальних закладів та перепрофілювання тих, що здійснюють підготовку кадрів зі спеціальностей, які не користуються попитом на ринку праці регіону. Так, якщо у 1985/86 навчальному році підготовку майбутніх робітників у Луганській області здійснювало 113 профтехучилищ, то, за даними на 1998/99 навчальний рік, кількість профтехучилищ у Луганській області за рахунок об'єднання однопрофільних закладів зменшилася до 81. Такою ж вона лишається і на сьогодні. При цьому було збережено кваліфіковані кадри і загальний контингент учнів (215, с.11). У Донецькій області планується об'єднати 14 училищ за 1996-2000 роки (368). Загальні відомості про мережу та контингент учнів профтехучилищ регіону на кінець 90-х років наведено в додатку 5.

Важливі напрямки реформування - інтеграція номенклатури професій, перехід від вузькопрофільних до професій широкого профілю, відмова від дублювання в підготовці за робітничими спеціальностями в областях, відкриття нових спеціальностей. Так, у 1997 році профтехучилищам Луганської області було видано ліцензії на 70

Серед таких спеціальностей - бармен-офіціант, бухгалтер, реставратор тканин, gobеленів, килимів, фотограф, пасічник, продавець з лотка, виготовлювач художніх виробів з кераміки, банківський робітник, технік-технолог швейного виробництва, комерсант, менеджер. Їх відкриття - це спроба задовольнити гостру потребу сфери побуту та виробництва регіону в кваліфікованих робітниках, здатних підняти на якісно новий рівень культуру торгівлі, послуг, виробництва.

Робота по відкриттю нових спеціальностей і пере-профілюванню профтехучилищ спирається на аналіз змін в економічній інфраструктурі і реальних потреб у робітничих кадрах, який управління освіти проводять разом з центрами зайнятості. На сьогодні 35 училищ в Донецькій області і 20 в Луганській здійснюють таку перепідготовку (в середньому 1700 осіб на рік в Донецькій області і 1100 на рік в Луганській). Це складає близько 20% від потенціальних можливостей регіональної системи профтехосвіти, що свідчить про недостатню її спрямованість на вирішення завдань, пов'язаних з перепідготовкою робітничих кадрів. Але в останні роки спостерігається позитивна динаміка в цьому напрямку. Найбільш поширеними є замовлення на підготовку незайнятого населення з професії "Оператор ЕОМ". Крім перепідготовки, профтехучилища здійснюють первинну професійну підготовку і підвищення кваліфікації незайнятого населення (в Луганській області у 1999 році показники становили відповідно 2032 і 111 осіб на рік).

За останні роки відбулися позитивні зрушення і в напрямку оптимізації структури профтехучилищ. У 1999 році кількісні показники випуску учнів профтехучилищ Луганської області (разом з професійним навчанням незайнятого населення і перепідготовкою працівників) за галузями були такими: 28% промисловість, 12%

комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення (див. додаток 5).

Переважає більшість учнів професійно-технічних навчальних закладів регіону (за даними на кінець 1999 року по Луганській області - 86%) навчається з отриманням повної загальної середньої освіти.

В сучасних умовах випускник ПТУ може бути конкурентноспроможним за наявності високого професіоналізму, духовності, інтелектуального потенціалу (434, с.3). Вирішити ті завдання, що поставили перед системою профтехосвіти регіону, спроможні лише ПТУ нового типу, в яких навчальний процес побудовано за принципом поетапної, ступеневої підготовки кваліфікованих працівників (303, 434, 435 та ін).

В регіоні вже працюють вищі професійні училища, випускники яких одержують кваліфікацію "молодший спеціаліст" - це робить такі навчальні заклади більш престижними, їх випускники, які поєднують високі фахові якості виробника, економічну й технологічну підготовку молодшого спеціаліста, користуються попитом на ринку праці регіону. Одне з таких училищ - №16 м.Луганська.

Нові вимоги до випускників профтехучилищ обумовлюють перегляд структури змісту і технології професійно-технічної освіти. У кожному учневі треба бачити потенційного підприємця, здатного у майбутньому відкрити свою справу, мале або середнє підприємство з випуску якої-небудь продукції чи з надання послуг населенню. В цьому разі йому доведеться поєднувати безпосередню участь у технологічному процесі підприємства з плануванням і управлінням його роботою, поєднувати технологічну і комерційну діяльність. Для молодого робітника, який перейшов із сфери праці "на план" у сферу праці "на попит" і "на прибуток", одних професійно-технічних знань буде замало, йому

Суттєво сприяти підвищенню якості підготовки випускника профтехучилища до адаптації в конкретних виробничих і економічних умовах регіону та окремого підприємства може запровадження регіонального компоненту в зміст освіти (366, с.60). Училища разом з підприємствами-замовниками кадрів мають змогу визначати зміст спеціальної частини навчального плану, а обласні управління освіти - вводити аспекти, зумовлені специфічними умовами регіону.

Працівники системи профтехосвіти регіону плідно працюють над удосконаленням технології навчально-виховного процесу в училищах. Їхні пошуки спрямовані на таку модель підготовки робітників, яка б враховувала запити підприємств, спиралася на гнучкість програм, оптимальний відбір змісту, забезпечувала більш високий результат засвоєння матеріалу за коротший час. В основу нової технології, розробленої співробітниками розташованого в Донецьку Інституту підвищення кваліфікації робітників системи профтехосвіти України, покладено ідеї блоково-модульної системи навчання, оптимізаційного підходу до педагогічних явищ, новаторського досвіду В.Ф.Шаталова і технології повного засвоєння Дж.Блока та Л.Андерсона (249).

Розробки співробітників інституту щодо використання активних методів навчання широко використовуються в регіоні. Так, навчаючи майбутніх продавців, майстер ПТУ №156 м.Маріуполя У.П.Хайкіна проводить рольову гру "Розрахунки з покупцями" з теми "Робота на контрольно-касовій машині". Учні виконують ролі покупців, продавця, касира. Майстер у складі журі оцінює їхні дії, в процесі гри широко використовується аналіз конкретних ситуацій, що можуть виникнути в роботі торговельного закладу.

Майстер виробничого навчання ПТУ №87 м.Краснодара В.Ф.Шершнін розробив рольову гру

кожна з яких одержує завдання приготувати певні страви за визначений час. Капітани команд розраховують за технологічними картками та “Збірником рецептур” витрати сировини і складають зведений кошторис на необхідні продукти. Готові страви оцінюють експерти (майстер, завідуючий виробництвом і по одному представнику команд). Майстер підсумовує гру, коментує її позитивні і негативні моменти (724).

Найважливішою складовою навчального процесу в системі профтехосвіти завжди була виробнича діяльність. В сучасних умовах вона набуває ще більшого значення. Справа в тому, що фінансовий стан навчально-виховних закладів цілком залежить від державного бюджету. Достатніх коштів у сьогоднішніх умовах і у найближчий час бюджет знайти не зможе, а невелике їх збільшення особливої ролі не відіграє. ПТУ в умовах економічної кризи змушені потурбуватися про себе самі (365).

Училище, яке буде функціонувати в “режимі простого відтворення”, буде приречене на стагнацію, зниження якості своєї роботи. А це надзвичайно небезпечно в умовах формування ринку освітніх послуг. Вихід із такої ситуації - фінансування профтехучилищем програм свого розвитку за рахунок власних коштів, зароблених в результаті виробничої діяльності та надання населенню різноманітних освітніх послуг (там же).

Але позабюджетна виробнича діяльність навчальних закладів має свої проблеми. Найголовніша з них - податки. Згідно з чинною схемою оподаткування виробничої діяльності учнів ПТУ в училищі залишається не більше 20% від заробленої ними суми. Такого не було навіть у нелегкі для України 20-ті роки ХХ століття - податки з коштів, зароблених учнями закладів профтехосвіти, не знімалися (434, с.4).

Керівники управління освіти, директори

для подолання такого становища. І ці намагання не є марними. Так, у 1996/97 навчальному році обсяг продукції, випущеної в процесі виробничої практики учнів профтехучилищ Луганської області збільшився на 38% і становив 530,7 тис.гривень проти 330 тисяч у 1995/96 навчальному році. Було розширено асортимент продукції, підвищено її якість (215, с.11). Прикладом вдалого вибору видів позабюджетної діяльності і вирішення організаційних проблем може бути досвід ПТУ №№16, 26, 46 м.Луганська. Позабюджетна діяльність приносить цим закладам освіти чималі прибутки.

Здійснити успішну трансформацію професійно-технічної освіти в регіоні неможливо без змін у концепції підготовки викладачів і майстрів виробничого навчання. Працюючі в системі ПТО педагоги мають пройти перекваліфікацію. Для цього в регіоні є необхідні умови - в Донецьку працює Інститут підвищення кваліфікації працівників профтехосвіти України, в Луганському державному педагогічному університеті імені Тараса Шевченка працівники профтехосвіти проходять курси підвищення кваліфікації або стажування на факультеті післядипломної освіти. Поряд з цим треба розробити заходи з підвищення соціального статусу працівників освіти і попередження відтоку ерудованих фахівців з освітніх закладів (244, 435 та ін.).

Профтехосвіта - важлива ланка не тільки в економічній, а і в соціальній сфері регіону, яка вирішує питання соціального захисту підлітків, особливо сиріт та дітей з малозабезпечених і неповних сімей. Так, у Луганській області в 1999 році серед учнів професійно-технічних закладів було сиріт та осіб, які залишилися без піклування батьків, - 378; напівсиріт - 2567; дітей з неблагополучних сімей - 1069; з малозабезпечених сімей - 6790. Разом ці категорії учнів складають 27% від загального

альною є проблема соціального захисту таких дітей, кількість яких зростає, ця функція регіональної системи профтехосвіти є дуже важливою.

Професійно-технічна освіта є тією підсистемою, яка пов'язана двосторонніми зв'язками не тільки з ринком праці, сферою виробництва й обслуговування, державно-бюджетною сферою, сферою споживання, сферою соціального захисту населення регіону. Вона на сучасному етапі має бути елементом єдиної системи неперервної професійної освіти в регіоні, головне завдання якої - одночасно відповідати потребам регіону і задовольняти запити молодих людей щодо своєї професійної освіти.

Протягом ХХ століття розвиток професійно-технічної освіти у Східноукраїнському регіоні був тісно пов'язаний з його економічним розвитком. Значно більше, ніж з іншими ланками системи освіти.

Якщо на початку сторіччя мережа професійно-технічних навчальних закладів була недостатньою, переважали нижчі професійні училища, перелік професій, за якими готували майбутніх робітників в регіоні, був обмежений гірничими та металургійними, професійно-технічна освіта фактично була недоступною для дівчат і ту піковою для хлопців, то зараз ми маємо в регіоні ще зовсім недавно досить потужну систему профтехосвіти, яка є доступною практично для всіх верств населення, і яка для кожного із своїх учнів формально може бути першим ступенем подальшого професійного навчання.

Система професійно-технічної освіти намагається різноманітними засобами подолати сучасну глибоку кризу. Головними причинами цієї кризи є зовнішні соціально-економічні чинники, але для подолання кризового стану чималу роль відіграють і внутрішні причини. Мабуть, найголовнішою з останніх є те, що з роками профтехшкола стала орієнтуватися на

йшли до ПТУ. Далі профтехучилища здійснювали підготовку “посереднього” робітника з “посередньою” кваліфікацією (303). В наш час така стратегія приречена.

На наш погляд, в регіоні треба зробити все для збереження існуючої системи підготовки кваліфікованих робітників і приведення її у відповідність до сучасних якісно нових вимог. Як справедливо відзначає С.Ніколаєнко, треба, незважаючи на зруйнований ринок праці, відсутність необхідної кількості робочих місць, за рахунок внутрішніх резервів надати сили позитивної інерції профтехосвіті, щоб вона змогла подолати тимчасові негаразди, зберегти інженерно-педагогічні кадри, наукову та методичну базу, приміщення, обладнання, необхідно зберегти середні ПТУ, єдиний центральний управлінський орган для координації діяльності різних відомств, визначення державного стандарту та контролю за рівнем його досягнення (433, с.3 та ін.).

В регіоні треба створити базу для здобуття таких робітничих професій, які б дали змогу кожній молодій людині бути професійно мобільною, адаптуватися до нових соціально-економічних умов, знайти роботу, яка б відповідала її особистим здібностям і покликанням, давала стабільний заробіток і водночас відповідала б потребам регіону.

Неохідно всіма доступними засобами зупинити руйнування духовних цінностей молоді, і, перш за все, орієнтацію на отримання без особливих зусиль високого заробітку в різноманітних комерційних структурах. Не можна допустити втрату регіоном кваліфікованого трудового потенціалу, бо це приведе до поглиблення економічної кризи, технологічного відставання, порушення неперервності і наступності у відтворенні виробничих сил. Треба активно протистояти цим негативним тенденціям, створювати умови, за яких молодь мала б змогу

Невідкладним завданням є створення в регіоні умов для отримання якісної професійної освіти на всіх рівнях як у державному, так і у недержавному секторі. Система професійної освіти за умови її пере-структурування й удосконалення змісту і технологій навчання (зокрема, якщо за мету поставити підготовку кваліфікованого робітника, молодшого спеціаліста і господаря в одній особі) може стати одним із чинників економічного відродження регіону. Регіональним державним адміністраціям треба надавати всіляку підтримку проектам професійної освіти, пов'язаним з розвитком регіону і спрямованим на задоволення соціально-економічних потреб регіону і людей, які мешкають в них.

4.2. Вища освіта у Східноукраїнському регіоні в ХХ столітті

Вища освіта в регіоні почала розвиватися лише в 20-ті роки. В той час в Україні нараховувалось 42 інститути, 195 технікумів. Університети на той час були ліквідовані (289, с. 57).

В цей період вузи України були двох типів: інститути та технікуми. Вони будувались над профшко-люю, а також робітничим факультетом і поділялися на декілька груп: сільськогосподарські, соціально- економічні, індустріально-технічні, медичні, педагогічні, мистецькі. Вузи відрізнялися за обсягом знань, що давалися студентам, та терміном навчання. Інститути мали 4-5 річний курс навчання. Технікуми ж за 3-4 роки готували кваліфікованих спеціалістів вузького профілю. Наприклад, в регіоні готували інжене- ра-ливарника, спеціаліста з устаткування шахт, аг- ронома-рільника, зоотехніка, садового.

На початку 20-х років в Україні було створено нову систему педагогічної освіти. Від дореволюційної вона відрізнялася тим, що в її основу було покладено принципи: педагогічна освіта має бути вищою, педогогів для шкіл всіх ступенів повинні готувати

А до революції вчителів готували семінарії та інститути, які не давали вищої освіти (559).

Провідними педагогічними закладами того часу були інститути народної освіти з 4-річним строком навчання. Саме такий інститут було засновано у 1923 році у Луганську під назвою Донецький інститут народної освіти (ДІНО). Він став першим вищим навчальним закладом регіону.

Питання про місце ІНО в системі вищої освіти школи України в той час було предметом дискусії. Вносили пропозиції зробити ІНО таким навчальним закладом, який би готував “педагога-колективіста” для дитячих будинків, або ж вихователя, здатного керувати єдиним виховним процесом від народження дитини до юнацького віку. Ця пропозиція в основному була втілена в життя. Замість багатопрофільних ІНО виникають інститути з одним факультетом соціального виховання (362).

Факультет соціального виховання готував педагогів для 2-го концентру шкіл семирічок, працівників дошкільних дитячих закладів, інструкторський персонал. Навчальний план факультету соцвиху теж поділявся на суспільствознавчий, виробничий і педагогічний цикли, до яких входили приблизно такі ж дисципліни, як і в педагогічних технікумах.

При Донецькому ІНО було відкрито робітничий факультет, який готував робітників і селян до навчання в вузах. Значна увага при організації навчального процесу в Донецькому ІНО приділялася педагогічній практиці. Її цільову спрямованість визначила Перша Всеукраїнська конференція з педагогічної освіти - необхідність озброїти студентів глибокими знаннями дитини і виховних підходів до неї, практичними вміннями для організації дитячого життя. Одним з найважливіших аспектів роботи педвузів стає дослідження дітей дошкільного і шкільного віку. Вводиться вивчення методів

У Донецькому ІНО практику 1924/25 навчального року відрізняли оригінальні завдання для кожного року навчання. В першій рік студенти повинні були не тільки відвідувати дитячі установи, а й уміти орієнтуватися у виконаній роботі (виховній, освітній, громадсько-політичній), фіксувати педагогічні явища й аналізувати їх, брати участь у педагогічному обстеженні дітей. Другий рік включав проведення природного експерименту в умовах звичайної школи. Студенти вивчали роль вихователів у дитячих установах, методи підтримування дисципліни, дитяче самоврядування, склали схеми ідеальних стосунків між членами єдиного шкільного колективу і колективу дитбудинку. Центральною ланкою загальнопедагогічної підготовки був курс "Соціальне виховання". Студенти проводили анкетування, спостереження, аналіз життя установ соціального виховання.

У ДІНО було здійснено спробу зв'язати вивчення теоретичного навчального матеріалу з трудовими процесами в майстернях і сільському господарстві (177, с.74).

Професор ДІНО С.Грушевський запропонував ділити вузівську практику під час літнього семестру на: 1) педагогічну - в дитячих установах; 2) виробничу - в колгоспі, на сільськогосподарській дослідницькій станції; 3) громадсько-політичну - в сільбу- ді, комнеземі, сільраді. Перевагою такого проекту він вважав наявність зв'язку опрацьованого студентами теоретичного матеріалу з практичною роботою в дит- установах (153, с. 47-52).

Заключною частиною практики у педвузах було стажування - не менше одного року.

Після створення єдиної уніфікованої системи середньої освіти на початку 30-х років проводиться уніфікація вищих педагогічних закладів. Постановою Наркомосу УРСР "Про систему

були замінені єдиним типом 4-річного педагогічного інституту, який повинен був готувати учителів-предметників.

Мережа середніх спеціальних закладів в регіоні починає формуватися лише після 1917 року. Середні технічні навчальні заклади в регіоні створювали на базі середніх, технічних та нижчих технічних училищ та шкіл, а також на базі старших класів деяких реальних училищ. Так, наприклад, у 1929 р. на технікум було перетворено Слов'янське середнє технічне училище.

Велика потреба в кадрах, необхідність дати освіту робітникам та селянам обумовило те, що декретом 1919 р. РНК УРСР було заборонено вимагати дипломи чи атестати у тих, хто вступав до вузів та технікумів. Було скасовано плату за навчання. До 1926 року комплектація вищих та середніх закладів здійснювалася за системою “развёрстки” за окремими організаціями та відомствами.

Систему педагогічної освіти в 20-30-ті роки складали не тільки ІНО, а й інші заклади (389, с. 108).

На початку 20-х років у регіоні працювали Грушинські, Маріупольські, Таганрозькі, Старобільські, Камінські трирічні педагогічні курси.

Вони вважалися вищими педагогічними навчальними закладами. Вік вступників до технікумів становив 17-18 років, термін навчання - три роки. Педагогічні технікуми готували педагогів для початкових шкіл (1-4-х класів семирічки). Навчальні плани цих закладів складалися з дисциплін трьох циклів: суспільствознавчого, виробничого, педагогічного. В педагогічний цикл входили: педагогіка, дидактика, школознавство, методика політосвітроботи, мова з методикою навчання грамоти та ін.; у суспільствознавчий - економічна географія, політична економія з економічною політикою, історія класової боротьби, революційне право і революційний под. історичний

виробництва, математика, фізика, хімія, метеорологія, біологія, ботаніка, зоологія, геологія, методика краєзнавства, анатомія і фізіологія. Значне місце в навчальному процесі займала педагогічна практика студентів у навчально-виховних закладах (559).

Навчальний план було розраховано на 320 годин. Найбільшу кількість годин - 160 (50%) - мав педагогічний цикл, виробничий цикл мав 94 години, суспільствознавчий - 66. Аналіз навчального плану дозволяє зазначити:

- » його спрямованість на забезпечення комплексної системи навчання в загальноосвітній школі;
- велику кількість навчальних дисциплін - 26, що обумовило незначну кількість годин на окремі дисципліни (в середньому 13) - від 5 до 34;
- зв'язок практики, на яку відводилося в перший рік 36 днів, другий рік - 48 днів, третій рік - 48 днів, з усіма циклами дисциплін;
- ідеологічну спрямованість змісту освіти.

Набір на вищі трирічні педагогічні курси проводився у містах за участю радянських, партійних, комсомольських організацій, завкомів, профспілок; на селі - волосними партійними, комсомольськими, радянськими органами. Після відповідної перевірки кандидати затверджувалися повітовими і губерньськими комісіями, до яких входили вчені, педагоги, представники партійних, радянських та громадських організацій і тільки після цього зараховувалися на курси (752).

Багатогранну діяльність у цей час розгорнули педкурси імені К.А.Тімірязєва (Донецька губернія), які працювали “не за шаблоном, а вдумуючись у вимоги життя, відгукуючись на них, розв'язуючи в процесі роботи ряд важливих проблем” (там само, с. 18).

Крім педкурсів, на початку 20-х років в регіоні працювали Таганрозька та Слов'янська педшколи.

Розповсюдженим навчальним закладом в той час були музичні школи та технікуми - Таганрозький музичний технікум, Таганрозька, Слов'янська, Кам'янська музичні школи. В них навчалось 428 учнів.

З промислово-економічною діяльністю були пов'язані Луганський та Донецький кооперативні технікуми та Таганрозькі, Шахтинські, Верхнянські соціально-економічні курси, Донецький гірничий технікум, Краматорський та Лисичанський вечірні робітничі технікуми, Луганський технікум шляхів сполучення, Луганський сільськогосподарський технікум. Така структура навчальних закладів відбивала стан економіки та суспільного життя. Існувала гостра необхідність відбудови промисловості після громадянської війни, нагальна потреба в розвитку системи освіти, значна нестача вчителів. Швидкий розвиток педагогічної освіти обумовлював прискорення розвитку всіх інших ланок освіти, а це, в свою чергу, стало передумовою відродження в регіоні промисловості наприкінці 20-х років.

В архівах збереглися документи, що характеризують і окремі навчальні заклади того часу. Так, наприклад, кооперативний технікум у Луганську був заснований 1 вересня 1922 року. Технікум обслуговував весь Донецький басейн. Загальна кількість працівників була 22 (адміністратори, викладачі, техперсонал). Серед 80-ти учнів робітників було 33, службовців - 29, селян - 15, ремісників - 3. Національний склад учнів: росіян - 60, українців - 13, представників інших національностей - 7. Учні віком 18 років - 39, 19 років - 7, 20 і більше років - 34 (682).

Сам факт того, що ці дані збиралися та аналізувалися, свідчить про те, що в той час приділяли велике значення соціальному та національному складу студентів і навіть робили спробу регулювати ці показники.

поставила завдання політично завоювати вищу школу. Для практичного здійснення цього завдання нарада намітила ряд заходів: 1) направити до вузів якомога більше комуністів для здобуття вищої освіти; 2) інтенсивно будувати робітфаки, зараховуючи до них виключно пролетарів; 3) запровадити у вузі вивчення політграмоти, курсу радянської політики та радянського будівництва в тій галузі знань, для якої готує кадри даний навчальний заклад; 4) призначити для керівництва вузами досвідчених партійних керівників, які добре знають вищу школу; 5) проводити інтенсивну політичну роботу серед студентів (361, с.70).

Одним з головних напрямків реформування системи вищої освіти і середньої спеціальної освіти була так звана пролетаризація вищої школи. Соціально позитивне значення його полягало в тому, щоб демократизувати спеціальну освіту, зробити її доступною для тих верств, які не могли навчатися до революції (289).

Для здійснення пролетаризації вводяться нові правила прийому до вищих навчальних закладів. Наркомпрос УРСР дав розпорядження всім губернським відділам народної освіти приймати у вищі навчальні заклади на однакових правах тих, хто бажає вчитися і досяг 17-річного віку. Атестатів і посвідчень про закінчення середньої школи не вимагалось, а обсяг знань вступників мав бути не менший, ніж давали до революції вищі початкові училища. Але при цьому, в першу чергу, передбачалось приймати пролетарів міста і села.

На доповнення існуючих правил прийому Наркомос УРСР видав тимчасове “Положення про прийоми у вузи”, на основі якого до числа студентів зараховувались навіть ті робітники і селяни, які не мали ніяких посвідчень про освіту, але за своїм загальним розвитком задовольняли вимоги до вступників.

ціально-економічної перевірки складу студентів з тим, щоб у вищій педагогічній школі навчалися насамперед представники незаможних селян та пролетарів. Наслідком цих заходів було те, що в 1924 році серед студентів вищої педшколи на Україні налічувалося 40,5% селян і робітників, а в 1934/35 навчальному році - вже 73,9% (361, с.73).

За даними С. Грушевського, в 1925 році в Донецькому ІНО на робітфаці було 117 робітників та дітей робітників (45%), 60 селян (30%) і 33 представника інших груп населення, головним чином службовців (16%). На факультеті соцвиху було 40 робітників (26%), 38 селян (24%) та 76 (50%) представників інших груп населення (152, с. 104).

З 210 студентів робфаку 73 були членами та кандидатами комуністичної партії, 104 комсомольцями і решта 33 (15%) - позапартійними. На факультеті соц- виховання було 28 партійців, 45 комсомольців та 15% позапартійних. У всьому інституті комуністична частина студентства складала 250 чоловік або більше 70% (там само, с.103).

У 1923 році починається процес українізації системи освіти у вищих навчальних закладах. Цьому сприяє національний склад студентів. У 12-ти педагогічних вузах України студенти-українці становили 49,1%, у сільськогосподарських - 57,6%, у всіх інших - 29,5%. Національний професорсько-викладацький склад був здебільшого не український.

Збереглися дані про національний склад студентів Луганського округу в 1927 році.

Донецький ІНО мав 61% українців.

Сільськогосподарський технікум - 73%.

Донецький кооперативний технікум - 58%.

Луганський залізнично-будівельний технікум - 55%.

Луганський вечірній робітничий індустріальний технікум - 48%.

У всіх інших вузах було 57% українців (1002

студентів), 4% греків (28 студентів), 3% - представники інших національностей (26 студентів).

У п'яти вузах у 1927 році було 22% комуністів та 33% комсомольців (224, с. 96-101).

Наведені факти свідчать про те, що настанови на пролетаризацію, українізацію в Східноукраїнському регіоні послідовно виконувалися. Вузи регіону обслуговували переважно українців, відсоток яких серед студентів був більшим за їх відсоток у складі населення.

Аналіз становлення вищої освіти в регіоні в 20-30-ті роки дозволяє виявити особливості та загальні риси її розвитку, серед яких слід назвати:

- складність умов становлення та розвитку системи вищої освіти (головними причинами такого становища були: відсутність у регіоні на попередніх історичних етапах вищих навчальних закладів; малочисельність інтелігенції, що ускладнювало формування викладацького корпусу; слабкістю матеріальної бази навчальних закладів);
- відставання системи вищої освіти регіону від інших регіонів, центрами яких були Харків, Київ, Одеса. Так, у Харкові на початку ХХ століття було 5 вузів - університет з 1500 студентами, технологічний інститут з 500 студентами, духовна семінарія, ветеринарний інститут;
- спрямованість системи вищої освіти на забезпечення функціонування та розвитку важкої промисловості та сільського господарства;
- регіонізація розвитку вищої школи, яка проявлялася у забезпеченні потреб у фахівцях переважно тільки свого регіону, посиленні зв'язків вузів з ближнім територіальним середовищем.

До загальних рис розвитку вищої освіти можна віднести швидке зростання кількості навчальних закладів та студентів, підвищення доступності вищої

ракти своєї діяльності, пріоритетність державних механізмів управління розвитком системи освіти.

В середині 20-х років в регіоні працювало 2 інститути та 10 середніх спеціальних навчальних закладів: гірничий інститут, інститут народної освіти, 4 вечірніх робітничих технікуми, 3 педагогічних технікуми, будівельний, сільськогосподарський, кооперативний технікуми. 42% студентів навчалися в закладах, орієнтованих на промисловість, 36% навчалися в педагогічних закладах.

Навчальні заклади мали невелику кількість учнів - 1647, але в порівнянні з попередніми етапами розвитку вищої освіти в регіоні це були значні зміни в кількості студентів.

Наприкінці 20-х років завершилось формування системи навчальних закладів, яка складалася з інститутів, технікумів, робітничих факультетів, профшкіл та спеціальних курсів при різних підприємствах.

Інститути - це вищі школи типу комбінованого загально-державного підприємства, що готували керівників - фахівців вищої кваліфікації для широких галузей народного господарства або державного та культурного будівництва.

Технікуми - вищі навчальні установи, що готували керівників - фахівців, практиків вищої кваліфікації (агрономів, інженерів, працівників у господарстві тощо) у вузькій галузі народного господарства.

Головним завданням робітничих факультетів була підготовка робітників і селян до безпосереднього вступу до вузів; вони існували при інститутах і технікумах; підготовку проводили на основі використання профтехнічного стажу робітників і сільськогосподарського досвіду селян; були денні та вечірні.

Вся система була спрямована на те, щоб дати необхідну підготовку фахівців у різних галузях

сті в Україні. Отже, в умовах Луганщини, де потрібні були негайна реконструкція та розгортання шахт та підприємств важкої промисловості, особливого значення набувало питання про підготовку фахівців у цих галузях.

Поява професійної та вищої освіти на Луганщині безпосередньо пов'язана з розвитком промислового виробництва в рамках індустріалізації, зі специфікою цього виробництва. А саме, наскільки важка промисловість та вугледобувна галузь переважали в економіці округу, настільки учбові заклади, що готували робітників для таких підприємств, переважали над рештою (текстильними, сільськогосподарськими, медичними тощо).

Велике значення для розвитку професійної та вищої освіти на Луганщині мав Робітничий факультет, який відкрився в березні 1921 року. Спочатку він називався Робітничим університетом. Навчання йшло за трьома циклами: суспільствознавчим, індустріальним та хіміко-біологічним. Робітничий університет готував кваліфікованих робітників для підприємств.

Помітним явищем у розвитку вищої освіти регіону стало створення в 1930 році в Донецьку медичного інституту. Тут працювало 9 докторів наук, навчалось 1700 студентів. З 1930 по 1941 рік він підготував 1,1 тис. лікарів.

У 1929 р. Луганський сільськогосподарський технікум був перетворений на інститут.

Поява кожного нового навчального закладу була значною подією для регіону. Швидкими темпами розвивається система педагогічних закладів. На початку 30-х років починають працювати нові педагогічні училища - Єнакієвське (у 1953 р. перебазоване до Артемівська), Жданівське, Кіровське, Костянтинівське, Макіївське,

Інститути та технікуми Східноукраїнського регіону в 1926/27 навчальному році

Навчальний заклад	Факультети	Студентів	Адміністративний персонал	Викладачів
1.Гірничий інститут м. Сталіно	Гірничий Гірничо-механічний	127 120	5	21
2.Інститут народної освіти м. Луганськ	Соціального Виховання	167	3	20
3.Вечірній робітничий технікум м. Краматорськ	Механічний	74	2	13
4.Вечірній робітничий технікум м. Лисичанськ	Гірничий	95	3	10
5. Вечірній робітничий технікум м. Луганськ	Механічний	184	2	13
6. Вечірній робітничий технікум м. Сталіно	Електро-механічний	106		
7. Педтехнікум м. Артемівськ		138	2	12
8. Педтехнікум м. Маріуполь		151	2	17
9. Педтехнікум м. Старобільськ		139	2	10
10.Будівельний технікум м. Луганськ		56	2	9
11 .Сільськогосподарський м. Луганськ	Рільничий	132	2	3
12. Кооперативний технікум м. Луганськ	Економічний Торгівельний	95 61		

У 1937 р. було утворено Сталінський (Донецький) державний педагогічний інститут. Через 2 роки на

базі Слов'янського педагогічного училища було організовано учительський інститут з двома факультетами: історичним і факультетом мови й літератури (російське та українське відділення), стаціонарного та заочного навчання.

Остання зміна в структурі системи вищої педагогічної освіти в регіоні відбулася вже в 1954 році, коли з міста Біла Церква в Горлівку було переведено педагогічний інститут іноземних мов.

На 1 січня 1941 року найбільшим вищим навчальним закладом Донецької області був індустріальний інститут. На його 4-х факультетах - гірничому, гірничо-механічному, металургійному, вуглекімічному, вечірньому та загальнотехнічному - навчалося близько 3 тисяч студентів. У 1940 році на 39-ти кафедрах інституту працювали 250 викладачів. З них 51 кандидати та 2 доктори наук, що на той час для не- столичного вищого навчального закладу було високим показником.

Інститут мав декілька навчальних корпусів, десятки навчальних лабораторій і кабінетів, впорядковані студентські гуртожитки та житлові будинки для викладачів (273).

Після окупації регіону під час Великої Вітчизняної війни діяльність вищих навчальних закладів було припинено і відновлено після його визволення в 1943 році.

Так, одразу після визволення Сталіно відновилися заняття у медичному, а в листопаді 1943 року - у педагогічному інституті. На літо 1944 року майже повністю були відбудовані корпуси Індустріального інституту. У 1950 році в 7-ми вузах, 43 технікумах Донецької області навчалося значно більше студентів та учнів, ніж у довоєнний час (273, с.62).

У 1956 році в Луганську відкривається медичний інститут. За перші 10 років свого існування він випустив 1500 лікарів. У вузах Луганська на той час

як доктор сільськогосподарських наук професор М.О.Савченко, доктор історичних наук професор М.Г.Гончаренко та інші.

В середині 60-х років в Луганській області працюють медичний, педагогічний, машинобудівний, сільськогосподарський, гірничо-металургійний інститути та філіал Харківського політехнічного інституту в місті Рубіжне. В усіх 6 інститутах навчалося 32 тис. студентів, проти 8,2 тис. у 1958 р. В 38 технікумах області було 35,3 тис. учнів (274, с.56).

Наприкінці 60-х років у місті Сталіно було 6 вищих навчальних закладів, 18 технікумів. Протягом 1959- 1969 років тут підготовлено 889 тис. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. У вузах (без філій) - понад 41,1 тис. студентів (273, с.118).

Важливою подією в розвитку системи освіти Донецької області стало відкриття в 1965 році на базі педінституту Донецького державного університету, який готував фахівців з 23-х спеціальностей. У 1969/76 навчальному році тут навчалося більше 10 тисяч студентів. На 9 факультетах та 50 кафедрах працювало понад 500 спеціалістів, 14 академіків, 22 професори та 120 доцентів.

Найбільшим вищим навчальним закладом Донецької області в той час залишався Політехнічний (в минулому індустріальний) інститут, в якому 17,2 тис. студентів навчалися за 27 спеціальностями. Філіали і відділення інституту відкрилися в Макіївці, Горлівці, Єнакієвому, Торезі, Красноармійську. На 10 факультетах та 57 кафедрах у той час працювало близько 1000 викладачів. Найбільшим в Україні був Донецький медичний інститут. На його 4-х факультетах навчалося 5,5 тис. студентів, працювало 600 викладачів. Великим навчальним закладом був інститут радянської торгівлі, в якому навчалося понад 12 тис. студентів. У 1967 році було відкрито філіал Харківського

інститут з 5 факультетами: фортепіано, диригентсько-хоровий, історико-теоретичний, вокальний та оркестровий. Цей інститут став першим навчальним закладом Донбасу, який почав готувати фахівців сфери культури (273, с. 118). Пізніше інститут було перетворено на консерваторію.

Загальна кількість фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою в різні роки цього періоду в Луганській області складала від 4 до 6%, в Донецькій - від 7 до 12% кількості відповідних фахівців в Україні. За абсолютними показниками Донецька область була на другому місці, а Луганська - на п'ятому.

Але об'єктивні обгрунтовані висновки дозволяє зробити аналіз рівня освіти населення по областях. Так, на 100 чоловік населення вищу освіту в 1970 році в Україні мали 40 чоловік. В Луганській області - 32, Донецькій - 38. В інших промислово розвинутих регіонах: Дніпропетровській - 46, Запорізькій - 42, Львівській - 44, Одеській - 54, Харківській - 63. Наведені факти свідчать про значне відставання областей регіону за кількістю осіб з вищою освітою від інших регіонів.

Таке становище певною мірою обумовлювала кількість вищих навчальних закладів у регіоні (див. табл. 27). Якщо в регіоні в різні часи проживало 15-16% мешканців України, то кількість вищих навчальних закладів складала 6-10%. В той час, наприклад, в Одеській області проживало 5% мешканців, а вищих навчальних закладів було 10-11%, в Харківській області проживало 6% мешканців, а вищих навчальних закладів було 15-21%.

акредитації в регіоні

Таблиця 27

Роки:	1941	1951	1961	1971	1981	1991	1999
Луганська	6	4	5	5	5	5	10
Донецька	8	7	8	9	10	10	24

У 1971-1975 роках в Україні проводиться упорядкування мережі середніх спеціальних навчальних закладів з метою створення нормальних умов для їх роботи та приведення їх кількості та розміщення у відповідність до потреб народного господарства і культури. В цей час були відкриті Жданівський технікум міського електротранспорту, Донецький економічний технікум, Донецький індустріально-педагогічний технікум, Шахтарський кінотехнікум тощо.

Технікуми відкривалися в місцях розташування підприємств та установ, що відповідали їх профілю. Це дозволяло закріплювати кадри, створювало умови для навчання місцевої молоді, створювало робітникам промисловості та сільського господарства сприятливі умови для отримання середньої спеціальної освіти без відриву від виробництва, поліпшувало зв'язок навчальних закладів з виробництвом. Найбільша кількість промислових та будівельних технікумів була розташована в Луганській, Дніпропетровській, Донецькій областях України (453, с. 89).«

Кожна область мала медичне, педагогічне, культурно-просвітницьке, музичне училища. Більшість технікумів мали непогану матеріальну базу. В майстернях технікумів, наприклад, Донецького будівельного, навчальна практика учнів поєднувалась з проведенням будівельних та ремонтних робіт.

Потужну навчально-виробничу базу мали радгоспи-технікуми. Так, Старобільський радгосп-технікум мав у 1973-74 навчальному році 12 тис. га землі, 50 комбайнів, 107 тракторів, 105 автомобілів. На тваринницьких фермах було 3960 голів крупної рогатої худоби, 5796 свиней, 4332 овець.

Велика увага в технікумах в цей час приділялась організації навчально-виховного процесу. Цікавий досвід проблемного навчання накопичили викладачі спеціальної хімії О. Мер'яніна з Євразійського

нікумі багато було зроблено для впровадження програмованого опитування - машинного та безмашинного. Викладачами технікуму тільки за 1973-74 навчальний рік було виготовлено 7 діафільмів та більше 300 діапозитивів з різних навчальних дисциплін.

У 1973 році високу оцінку на ВДНГ отримали креслярський прилад "Студент", який розробили учні Слов'янського хіміко-механічного технікуму.

Акумуляторами технічної творчості та дослідницької роботи учнів були технічні та предметні гуртки. В Донецькому політехнікумі таких гуртків було 36. В них займалося понад 700 учнів. Майже всі учні цього технікуму займалися в спортивному клубі "Сокіл". Добре було поставлено дослідницьку роботу у Донецькому, Старобільському радгоспах-технікумах.

Аналіз статистичних даних про кількість студентів у середніх спеціальних учбових закладах регіону в 40-80-ті роки дозволяє зазначити (див. табл. 28), що кількість учнів середніх спеціальних закладів в регіоні за цей термін зросла більше ніж в 4 рази, що співпадало з темпами росту цього показника в Україні. В регіоні в цей період проживало близько 16% мешканців України, а кількість учнів в середніх спеціальних навчальних закладах складала близько 17- 18% загальної кількості учнів цих закладів в Україні. Наведені факти у співставленні з тим, що переважна кількість технікумів мала промислову спрямованість, свідчить про те, що середні спеціальні навчальні заклади регіону були спрямовані на забезпечення інтересів держави, розвитку промисловості.

закладів регіону в 40-80-ті роки Таблиця 28

Область	1940 р.	1950 р.	1960 р.	1970 р.	1980 р.
Луганська	8074	13288	18791	43878	42100
Донецька	19714	21738	40300	104843	101424

Аналіз статистичних даних про кількість студентів

у вищих учбових закладах регіону в 40-80-ті роки (див. табл. 29) свідчить про те, що кількість студентів інститутів за 40 років збільшилась в Луганській області більш ніж в 5 разів, в Донецькій - в 7. Винятком із цього правила став період Великої Вітчизняної війни. Темпи зростання кількості студентів в регіоні перевищували відповідні темпи в Україні (більш, ніж в 4 рази), але маючи приблизно однакове населення з Львівською, Одеською, Харківською областями, Луганська область значно відстає від них за кількістю студентів. Відстає від цих областей за цим показником і Донецька область, хоча має значно більшу кількість мешканців (в 1,7-2,6 рази).

Таблиця 29

Кількість студентів у вищих навчальних закладах регіону в 40-80-ті роки

Область	1940 р.	1950 р.	1960 р.	1970 р.	1980 р.
Луганська	5898	4025	11222	33897	38500
Донецька	9642	8338	31668	69597	66525

До цього треба додати і те, що структура вузів та перелік спеціальностей, за якими вони готували фахівців в зазначених областях, була більш різноманітною, ніж у Східноукраїнському регіоні.

Це свідчить про недосконалість державного планування системи вищих навчальних закладів. Вузи регіону були нездатні задовольнити всі освітні потреби населення, і значна частина талановитої молоді отримувала вищу освіту в інших регіонах, залишалася працювати в тих містах, де закінчувала ВНЗ, що послаблювало кадровий потенціал регіону.

Аналіз статистичних даних про прийом до вищих навчальних закладів регіону за галузевими групами (див. табл. 30) дозволяє зазначити наступне:

- відсоток абітурієнтів, що приймалися до промислових та будівельних навчальних закладів в Україні, складав 44, в Донецькій області - 48, у Луганській - 69. Це найбільший відповідний від

соток в Україні, що свідчить про незбалансованість

обсягів підготовки фахівців;

- відсоток абітурієнтів, що приймалися до вищих навчальних закладів гуманітарного профілю, в Україні складає 25,7, у Луганській - 13, в Донецькій - 26,9.

Приєм студентів до вищих учбових закладів за галузевими групами навчальних закладів і в 1971 році по регіону

	Разом	В тому числі до навчальних закладів						
		Промисловості та будівництва	Транспорту та зв'язу	Сільськогосподарства	Економіки і права	Охорони здоров'я, фізичної культури і спорту	Освіти	Мистецтва та кінематографії
Українська РСР	156697	69131	10665	121876	12475	10241	40125	1184
Луганська обл.	7318	5050		770	100	441	957	
Донецька обл.	13162	6349	75		2200	960	3449	129

Таким чином, якщо структура вищої освіти в Донецькій області відповідала загальноукраїнським тенденціям, то структурі вищої освіти Луганської області була притаманна значна незбалансованість між інженерними та гуманітарними спеціальностями.

Аналіз статистичних даних про прийом до середніх спеціальних закладів за галузевими групами навчальних закладів регіону (див. табл. 30) дозволяє зробити аналогічні висновки. Так, відсоток учнів, яких приймали до промислових та будівельних навчальних закладів, по Україні складав 41, у Лу

ганській області - 60, в Донецькій - 58. До гуманітарних навчальних закладів в середньому по Україні приймали 8,7%, у Ворошиловградській області - 8,5%, в Донецькій - 6% учнів.

Таким чином, відсоток учнів, які вступали до промислових та будівельних навчальних закладів в регіоні, був найвищим в Україні (в інших промислово розвинутих областях він складав: у Дніпропетровській - 52, Запорізькій - 50),

Таблиця 31

Прийом учнів до середніх спеціальних навчальних закладів по галузевих групах у 1971 році по регіону

	Разом	Етому числі до навчальних закладів						
		Промисловості та будівництва	Транспорту та зв'язку	Сільськогосподарства	Економіки права	Охорони здоров'я	Освіти	Мистецтва та кінематографії
Українська РСР	239095	99614	23143	31260	43563	19656	17547	4285
Луганська обл.	13113	7949	60	510	2450	1002	945	197
Донецька обл.	29747	17262	2247	1476	4685	2305	1470	302

Значні зміни в розвитку вищої освіти відбулися в регіоні після отримання Україною незалежності. Ці зміни стосуються не тільки кількісних, а й якісних особливостей цієї системи. За рахунок появи вузів недержавної форми власності зросла кількість студентів вищих навчальних закладів. Ця особливість є загальною для регіону тенденцією. Так, тільки за 3 останні роки кількість студентів в Донецькій області зросла на 25%, в Луганській - на 27%, в той час, коли в Україні відповідне зростання складає 20%. Одним із показників, що характеризує розвиток ви-

щої освіти в регіоні, є кількість студентів на 10 тисяч населення. Цей показник в Україні, як у Франції, складає 170, в Японії - 150, в Німеччині - 140, у США - 310. В областях регіону він складав в середині 90-х років в Луганській - 106, Донецькій - 145. В інших областях України: Харківській - 434, Львівській - 214, Одеській - 280, Дніпропетровській - 180, Запорізькій - 173.

У другій половині 90-х років відбулися зміни в кількості студентів на 10 тисяч населення. Але, якщо в Україні кількість студентів вищих навчальних закладів II-IV рівня акредитації за цей період в розрахунку на 10 тис. населення зросла на 20%, в Донецькій області - на 30%, то в Луганській - на 10%.

Таким чином, відставання Луганської області в розвитку вищої освіти, що існувало на попередніх історичних етапах, збереглося.

У 1997/98 навчальному році кількість студентів на 10 тисяч населення в Луганській області склала - 125, Донецькій - 197, Харківській - 499, Львівській - 258, Одеській - 301, Дніпропетровській - 238, Запорізькій - 214 (605, с.4).

Досвід найбільш розвинутих країн світу свідчить, що існує кореляція між темпами їх економічного розвитку та динамікою кількісних показників вищої освіти. Вища школа працює як над забезпеченням фундаментальної наукової, загальнокультурної та практичної підготовки фахівців, які будуть працювати в усіх галузях економіки та культури, так і бере участь і в розв'язанні невідкладних економічних, науково-технічних та соціальних завдань (111, с. 63).

На початку 90-х років на 100 випускників середніх навчальних закладів у США припадало 60 вакансій на перших курсах вищих навчальних закладів, в Японії - 70, в Україні - 38. Звідси - дуже високі

ципово змінилася. Так, цей показник в Україні складає 71 місце, а в Луганській області - 73 місця.

Такі помітні зміни обумовлюються, з одного боку, значним зменшенням кількості випускників загальноосвітніх шкіл, а, з другого боку, - значним збільшенням ліцензованих обсягів прийому до вузів. Зміна співвідношення кількості випускників та кількості місць у вузах зумовила зменшення конкурсів до цих навчальних закладів. Перш за все цей процес торкнувся інженерних спеціальностей. Відносно великі конкурси в регіоні збереглися на спеціальності, пов'язані з правом, економікою, педагогічною діяльністю.

Так, наприклад, у 1996 році конкурс на педагогічні спеціальності в Луганському державному педагогічному інституті складав від 3,8 (спеціальність "Російська мова і література та практична психологія") до 2,2 (спеціальність "Математика та основи інформатики") (5, с.78).

Конкурс у Східноукраїнському держуніверситеті в цьому ж році на спеціальності "Журналістика" - 2,7, "Право" - 2,67, "Архівознавство" - 2,3, "Автоматизація і комп'ютерно-інтегровані технології" - 1,85, "Зварювання" - 1,86, "Прилади" - 1,6, "Електротехніка" - 1,3, "Прикладна математика" - 1,2, "Фізика" - 1,0 (437).

Помітною тенденцією в 90-ті роки стало поступове збільшення серед зарахованих на перші курси вищих навчальних закладів регіону учнів із системи дову- зівської підготовки - базових шкіл, ліцеїв, гімназій.

В останні роки в регіоні відбувається оптимізація структури вищих навчальних закладів I - II рівня акредитації: скорочується їх кількість та кількість учнів в них. Ці процеси обумовлені тим, що в попередні часи більшість технікумів була пов'язана з роботою промислового комплексу. Структурна перебудова народного господарства, кризові явища

му тільки за останні три роки в Україні контингент вищих навчальних закладів I - II рівня акредитації зменшився на 16%. В Донецькій області це зменшення склало 23% у Луганській - 21%. Перевищення цих показників в регіоні у порівнянні з середніми показниками по Україні пов'язане саме з тим, що Донецька та Луганська області мали один з самих великих промислових потенціалів по Україні.

Наявність протилежних тенденцій у розвитку вищих навчальних закладів I-II та III-IV рівня акредитації в регіоні - зменшення контингенту учнів в одному випадку та збільшення контингенту студентів в другому не можна пояснити погіршенням умов фінансування коледжів та технікумів. Як вищі навчальні заклади I-II, так і III-IV рівня акредитації, мають приблизно однаковий відсоток місць для учнів та студентів, що фінансуються з державного бюджету. Тому пояснити більш динамічні темпи перебудови вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації, їх краще пристосування до сучасних умов, потреб населення та регіону можна тільки високим рівнем кваліфікації викладачів цих вузів.

Але в цілому науковий потенціал Донецької та особливо Луганської області відстає від відповідних показників інших регіонів. Так, наприклад, докторів наук серед викладачів вищих навчальних закладів у Луганській області - 7%, кандидатів наук - 48%, в середньому ж по Україні - 9% докторів та 49% кандидатів наук (605, с.48). В розрахунку на 10 тисяч населення в середньому по Україні 10,64 особи мають вчений ступінь доктора або кандидата наук, в Донецькій області - 6,65, в Луганській - 4,68 (318, с.84).

Аналіз структури вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації регіону дозволяє зазначити, що найбільша кількість навчальних закладів (29) пов'язана з промисловістю, ще 5 - з нафтохімічною промисловістю. В регіоні 14 медичних училищ, 11

цією, торгівлею, 7-3 культурою, 5 - сільськогосподарських, 4 - будівельних, 4 - транспортних технікуми.

Як і у випадку з вищими навчальними закладами III-IV рівня акредитації, структура середніх спеціальних закладів Донецької області більш повно відображає основні види професійної діяльності та ланки суспільного життя. Так, у Донецькій області, крім перелічених, працюють авіаційний, лісний, харчовий, легкої промисловості, житлово-комунальний, кінотехнікум.

47% вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації пов'язані з промисловістю, тільки 16% технікумів мають гуманітарну спрямованість. Наприкінці 90-х років в регіоні працює тільки 1 технікум, пов'язаний з легкою промисловістю, що свідчить не стільки про диспропорцію структури навчальних закладів, скільки про стан легкої промисловості.

Більшість технікумів Луганської та Донецької областей дублюють одне одного, що свідчить про те, що вони працюють переважно на свої області.

21% технікумів регіону ввійшли до відповідних структур вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації. Це дає декілька переваг. Дозволяє реалізувати ідею системи безперервної освіти, координувати навчальні плани, економити кошти, підвищувати ефективність фахової підготовки, сприяє більш ефективному вирішенню завдань соціальної захищеності молоді.

Підводячи підсумки аналізу складу технікумів регіону в цей період, слід зазначити, що вони зберегли структуру, яка сформувалася ще за радянські часи, з її переважно промисловою спрямованістю та диспропорціями. Але остаточні висновки про процеси, що відбуваються в середніх навчальних закладах регіону дозволяє зробити

На сьогодні регіональна система вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації складається з 9-ти університетів, 4-х академій, 9-ти інститутів, 1 консерваторії (195). Зміни в структурі вищих навчальних закладів дозволяють подолати довгострокову тенденцію - неприпустимо малу питому вагу фахівців з університетською освітою. Але серед 9 університетів тільки 2 класичні, а всі інші спеціалізовані - технічні, медичні, педагогічні.

6 вищих навчальних закладів регіону мають технічну спрямованість, 4 - педагогічну, 2 - медичну.

Особливістю структури вищих навчальних закладів освіти Луганської та Донецької областей є те, що в Донецькій області ця структура більш повно відбиває основні ланки суспільного життя та види професійної діяльності, тобто є більш культуропровідною. В Луганській області кількість навчальних закладів є значно меншою, і вони відповідають тільки головним сферам суспільного життя.

В той же час системи вищої освіти двох областей Донбасу доповнюють одне одну. Так, у Луганську працює сільськогосподарський університет, в Донецьку - державна консерваторія, державний університет економіки і торгівлі, які задовольняють потреби у фахівцях всього регіону.

З 540 спеціальностей, затверджених постановою Кабінету Міністрів України 24 травня 1997 року, за якими здійснюється підготовка фахівців в Україні, у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації Східноукраїнського регіону підготовка проводиться за 143 спеціальностями. В Донецькій області підготовка здійснюється за 113, а в Луганській області - за 86. Важливим для аналізу системи вищої освіти регіону є той факт, що за 52 (36%) спеціальностями підготовка здійснюється як у Донецькій, так і в Луганській області. Тобто, що в

Для вищої освіти Східноукраїнського регіону характерна ще одна особливість. У Донецькій області 33, а в Луганській 13 спеціальностей дублюються.

В 10-ти навчальних закладах Донецької області та 4-х Луганської здійснюється підготовка зі спеціальності “Менеджмент організацій”. У 4-х навчальних закладах Донецької області здійснюється підготовка зі спеціальностей “Підйомно-транспортні, будівельні, дорожні машини і обладнання”, в 5-ти - зі спеціальностей “Фінанси”, “Облік і аудит”, в 3-х - зі спеціальностей “Дошкільне виховання”, “Українська мова та література”, “Мова і література (із зазначенням мови)”, “Металургійне обладнання”, “Міжнародна економіка”, “Металорізальні верстати та системи”, “Обробка металу тиском”, “Електротехнічні системи електроспоживання”. За спеціальністю “Економіка підприємства” підготовка здійснюється в 3-х навчальних закладах Луганської та 3-х навчальних закладах Донецької областей.

Факт дублювання підготовки фахівців з деяких спеціальностей дозволяє зробити декілька висновків. Він свідчить не тільки про те, що ці спеціальності користуються попитом, а й про те, що недосконалою є система державного управління розвитком структури вищої освіти. Крім того, цей факт свідчить про те, що вища освіта в регіоні функціонує навіть не як дві обласні системи, а як низка навчальних закладів, які обслуговують найближче середовище.

Певні висновки дозволяє зробити аналіз кількості спеціальностей, за якими здійснюється підготовка у вищих навчальних закладах регіону за тим чи іншим напрямком.

Наведені в таблиці 32 дані свідчать про те, що в регіоні здійснюється підготовка з усіх спеціальностей напрямків “Педагогічна освіта”, “Фізичне виховання та спорт”, “Соціальні науки”. Від 50 до 60% спеціальностей підготовляються в деяких напрямках за

неджмент”, “Право”, “Біологія”, “Географія”, “Хімія”; “Математика”, “Комп’ютерні науки”, “Медицина”, “Екологія”. З 4-х існуючих спеціальностей напрямку “Комп’ютерна інженерія” в регіоні здійснюється підготовка з 3-х. За такими напрямками, як “Торгівля”, “Гідрометеорологія”, “Механіка”, “Енергетика”, “Легка промисловість”, “Лісозаготівля та деревообробка”, “Радіотехніка”, “Телекомунікації”, “Кораблі та океанотехніка”, “Судноводіння та енергетика суден”, “Фармація”, “Водні біоресурси”, “Лісове і садово-паркове господарство” підготовка фахівців не здійснюється.

За всіма іншими напрямками кількість спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у регіоні, складає від 15 до 33%.

Особливу увагу треба звернути на недостатній розвиток спеціальностей, пов’язаних з культурою, мистецтвом, гуманітарними науками. Але, якщо рівень їх розвитку порівняти з розвитком багатьох технічних спеціальностей, то можна зазначити, що він однаковий. Але жоден регіон не має потреби у здійсненні підготовки за всіма існуючими технічними спеціальностями, а розвиток спеціальностей, пов’язаних з духовною сферою, є нагальною потребою.

Той факт, що з 19 існуючих спеціальностей з легкої промисловості в регіоні немає жодної, свідчить про існуючі перекося в розвитку системи освіти та недостатню увагу до соціальної сфери.

Як вважає Л.Н.Герасіна, неможливо вивчати освітні процеси, проводити порівняльний аналіз без урахування соціальних зв’язків, культурних традицій, етнічних, соціально-психологічних та інших особливостей країни чи регіону. Особливо важливо врахувати ці положення на етапах значних соціальних зрушень, на яких прискорюється розвиток всіх сфер життя, в тому числі й вищої

Таблиця 32

Загальна кількість спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців в регіоні у вищих

Напрямок підготовки	II-IV рівня акредитації			
	Всього існує спеціальностей	Донецька область	Луганська область	Разом в регіоні
Педагогічна освіта	6	5	4	6
Фізичне виховання і спорт	3	3	2	3
Культура	7	1	2	2
Мистецтво	11	1	1	2
Гуманітарні науки	11	2	3	4
Філологія	5	3	2	3
Соціальні науки	4	2	3	4
Економіка, комерція та підприємство	12	7	7	7
Менеджмент	8	4	1	4
Торгівля	4	-	-	-
Право	2	1	1	1
Фізика	5	1	1	1
Прикладна фізика	3	1	-	1
Хімія	2	1	1	1
Біологія	9	5	1	5
Географія	2	-	1	1
Гідрометеорологія	8	-	-	-
Геологія	8	1	-	1
Екологія	3	1	2	2
Геодезія, картографія та землевпорядкування	8	2		2
Математика	2	1	1	1
Прикладна математика	3	2	1	1
Механіка	3	-	-	-
Комп'ютерні науки	7	4	-	4
Інженерне матеріалознавство	5	1	-	1
Інженерна механіка	42	12	16	17
Гірництво	18	6	2	6
Металургія	15	5	2	5
Енергетика	12	-	-	-

Напрямок підготовки	Всього існує спеціальностей	До нецька область	Луганська область	Разом в регіоні
Радіотехніка	7	-	-	-
Електроніка	7	і	і	і
Комп'ютерні системи, автоматика і управління	6	і	2	2
Комп'ютерна інженерія	4	2	2	3
Хімічна технологічна інженерія	27	4	6	9
Механізація та електрифікація сільського господарства	4	-	1	1
Лісозаготівля та деревообробка	5	-	-	-
Будівництво	27	6	1	6
Електромеханіка	16	3	2	4
Зварювання	7	1	1	1
Т елекомунікації	10	-	-	-
Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології	12	3	2	3
Кораблі та океанотехніка	3	-	-	-
	4	-	-	-
Судноводіння та енергетика суден				
Транспортні технології	9	3	1	3
Залізниця та залізнична техніка	4	1	-	1
Медицина	9	5	3	5
Фармація	3	-	-	-
Архітектура	3	1	-	1
Агрономія	6	-	1	1
Зооінженерія	5	-	1	1
Водні біоресурси	4	-	-	-
Лісове і садово-паркове господарство	2			

Як ми вже зазначали, за радянські часи учні в навчальних закладах різних типів були примушені займати позицію об'єкта педагогічних впливів. Це обумовлювало формування у більшій частини абітурієнтів вищих навчальних закладів пасивного ставлення до свого навчання. Ця соціально-

особливість учнівської молоді збереглася і в наш час. Тому умовою розвитку сучасної вищої школи є подолання не тільки в учнів, студентів, а в цілому в суспільстві застарілих стереотипів та установок, що гальмують розвиток як окремої особистості, так і регіону, держави в цілому. Таким чином, актуальною проблемою розвитку освіти в регіоні є формування активного ставлення особистості до свого розвитку.

Значний вплив на вищу освіту регіону здійснюють такі суспільні процеси, як закриття значної кількості промислових підприємств, державних установ, зменшення кількості учнів загальноосвітніх шкіл та, відповідно, потреби у педагогічних працівниках, поява нових для регіону видів професійної діяльності, збільшення кількості засобів масової інформації, розширення потреб у деяких видах професійної діяльності, загострення екологічних проблем, поширення міжнародних зв'язків, збільшення кількості нетрадиційних загальноосвітніх навчальних закладів, розвиток банківської системи тощо.

Саме ці суспільні процеси обумовили переструктуризацію вищої освіти, появу таких спеціальностей, як “Соціальна робота”, “Соціальна педагогіка”, “Журналістика”, розширення підготовки психологів, юристів, економістів, бухгалтерів.

Особливістю культурного розвитку регіону є давні традиції спільного проживання представників численних національностей.

Мешканцям регіону переважно притаманні толерантність, повага до представників інших національностей. Ці особливості позитивно впливають на діяльність вищих навчальних закладів.

В них панує нормальний психологічний клімат, відсутні конфлікти на національному підґрунті. Значні зміни не відбулися в політичній орієнтації та

важена позиція, плюралізм, орієнтація на вирішення педагогічних проблем, а не політичних завдань.

Новим явищем для вищої освіти регіону в 90-ті роки стало використання процедур акредитації для оцінки результатів діяльності навчальних закладів. Якщо раніше для оцінки якості освіти використовували державні іспити та аналіз відгуків про роботу випускників, то зараз для цього розроблено спеціальну технологію. Її складають критерії оцінки діяльності навчального закладу, критерії оцінки рівня підготовки майбутніх фахівців, система контрольних та комплексних контрольних завдань, які дозволяють перевірити не тільки наявність теоретичних знань, а і сформованість практичних умінь. Подальший розвиток системи оцінки діяльності вищих навчальних закладів передбачає посилення зв'язку кваліфікаційних характеристик з системою контрольних завдань, використання комп'ютерних технологій оцінки, створення та використання бази даних про динаміку розвитку кожного студента.

Розвиток вищої освіти в регіоні можна проаналізувати з позиції принципів освіти, які виділяє сучасна наука: випереджаючого розвитку освіти у сполученні із “зваженим консерватизмом”; інноваційність; адаптивність, мобільність і гнучкість; принципи полікультурності світи; її поновлення; формування вільного освітнього середовища; гармонійного поєднання демократизації; автономізації та елітарності освіти (97, с. 21)

Так, у регіоні вже кілька років здійснюється підготовка юристів, фахівців з менеджменту, маркетингу, фінансів, соціології, психології тощо.

Цей факт свідчить про випереджаючу роль освіти, тому що неминуче насичення регіону фахівцями, які відповідають сучасним вимогам, буде впливати на розвиток всіх сфер суспільного життя сходу України.

Інноваційність в діяльності вищих навчальних закладів проявляється в численних сферах - поширення комп'ютерних технологій навчання, використання нових принципів комплектування навчальних закладів студентами та матеріально-фінансового забезпечення функціонування вузів.

Той факт, що вищі навчальні заклади відкривають нові спеціальності, створюють факультети, збільшують контингент студентів, свідчить про те, що вони адаптувалися до сучасних складних умов та проявляють мобільність та гнучкість.

Особливістю східноукраїнського регіону є багатонаціональний склад населення, що є основою полі- культурності середовища. Але в системі освіти тільки починають формуватися традиції орієнтації на принцип полікультурності. В регіоні повільніше, ніж в інших частинах України, здійснюється перехід на українську мову навчання.

Про формування вільного освітнього середовища в регіоні свідчить деідеологізація вищої освіти, підвищення її доступності, підвищення незалежності освіти від держави, поширення переліку спеціальностей та можливості вибирати їх відповідно до своїх потреб та особливостей, підвищення різноманітності навчальних закладів, форм організації навчання.

Принцип поновлення в системі вищої освіти регіону проявляється в тому, що університети знову стають основними навчальними закладами, як то було на початку століття в нашій країні, знову підвищується автономія вищих навчальних закладів, здійснюються вибори керівних працівників вузів.

Процеси, що відбуваються у вищій освіті, - оновлення її змісту, використання сучасних інформаційних технологій, орієнтація на світові стандарти освіти створюють нову освітню ситуацію. Важливою її особливістю є те, що перше реалізація

явища та забезпечити розвиток всіх сфер суспільного життя.

Довгий час у суспільстві та освіті існував суто утилітарний погляд на людину як знаряддя для досягнення певної мети. Відповідно до цього вищу освіту розглядають як засіб задоволення суспільних та, в тому числі, регіональних потреб. Ці потреби вважали, перш за все, потребами господарства, і тільки в 90-ті роки починає набувати силу погляд на вищу освіту в регіоні як форму реалізації основоположних прав людини, засіб и самореалізації та самовдосконалення.

Але ця тенденція в наш час є суперечливою. З одного боку, вона відповідає світовим тенденціям розвитку вищої освіти, а, з іншого боку, держава здатна фінансувати тільки суспільно-необхідні напрямки вищої освіти, та й ті частково.

З 20-30-х років провідною тенденцією розвитку вищої освіти була її переважна спрямованість на кадрове забезпечення функціонування промислового потенціалу регіону та деяких першочергових потреб - у вчителів та лікарях, що не створювало умов для реалізації різнобічних потреб населення, обумовлювало відток значної частини здібних абітурієнтів в інші регіони і певною мірою гальмувало культурний розвиток двох східних областей України.

Для багатьох етапів становлення вищої освіти регіону було характерне використання екстенсивних шляхів розвитку, пов'язаних з відкриттям нових ВНЗ, ростом кількості викладачів, студентів, введенням нових спеціальностей. Але не завжди зростання кількісних показників поєднувалося з підвищенням якості підготовки фахівців. В наш час, коли найбільш бурхливо відбувається процес структурної перебудови ВНЗ на нові напрямки підготовки фахівців, дещо відстає процес науково-методичного, технологічного забезпечення цих змін.

вчальних закладів, які не здатні без допомоги держави підтримувати та розвивати матеріальну базу навчально-виховного процесу, поповнювати бібліотеки сучасною літературою, лабораторії необхідним обладнанням. Ситуація ускладнюється відсутністю сучасних навчальних посібників, постійним зростанням навчального навантаження викладачів, нестабільністю виплати заробітної платні. Всі ці чинники не можуть не впливати на якість підготовки фахівців.

Хоча провідною тенденцією розвитку системи вищої освіти в регіоні є постійне зростання кількості студентів, але кількість студентів вузів та технікумів на 10 тис. населення в Луганській та Донецькій областях значною мірою відстає від відповідного показника в таких областях, як Харківська, Львівська, Одеська, Дніпропетровська.

Аналіз процесів, що відбуваються в системі вищої освіти регіону, дозволив виявити тенденції та особливості розвитку цієї освітньої галузі:

- поширення напрямків підготовки та переліку спеціальностей, за якими здійснюється навчання, що робить освіту більш динамічною, гнучкою, забезпечує її культуровідповідність, спрямованість на врахування особливостей економічного, соціально-культурного розвитку країни та регіону;
- окремо необхідно виділити таку тенденцію, як гуманітаризацію структури вищої освіти, під якою в даному випадку ми розуміємо відкриття у вищих навчальних закладах спеціальностей, не пов'язаних із забезпеченням потреби промислової та сільськогосподарської сфери. Серед них такі, як “Журналістика”, “Літературна творчість”, “Правознавство”, “Архівознавство”, “Переклад”. Поява в регіоні широкого кола нових фахівців може згодом відіграти вирішальну роль в розвитку не тільки культурної, духовної сфери

- підвищення рівня акредитації вищих навчальних закладів. Так, наприклад, із 5 вищих навчальних закладів міста Луганська 4 перетворено на університети, що свідчить про зростання наукового, кадрового, методичного потенціалу цих навчальних закладів. Ця тенденція тісно пов'язана з попередніми, тому що саме підвищення рівня акредитації дозволило ВНЗ розширити кількість напрямків підготовки фахівців;
- наприкінці ХХ століття набуває сили тенденція підвищення самостійності вищих навчальних закладів. Ця тенденція проявляється в тому, що ВНЗ самостійно визначають напрями свого подальшого розвитку, мають більшу фінансову самостійність, самостійно моделюють систему виховної роботи зі студентами, координують свою діяльність із загальноосвітніми школами та навчальними закладами іншого рівня акредитації. Ця тенденція цілком відповідає світовим особливостям розвитку вищої освіти;
- попередня тенденція свідчить про те, що змінилося співвідношення державних та внутрішньовузівських механізмів управління вищою освітою. Якщо раніше вища освіта переважно управлялася завдяки державним механізмам, і повноваження навчальних закладів обмежувалося вирішенням поточних питань, то зараз ситуація кардинально змінилася. Держава залишила за собою право визначати політику в галузі освіти та передало ВНЗ значну низку питань, які належить вирішувати на місці. На державному рівні розробляється законодавча та нормативна база функціонування системи освіти, програми її розвитку, визначаються стандарти вищої освіти, проводяться наукові дослідження проблем професійної освіти. Відповідно до державних рішень проведено перехід на

ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів. Але ця система в окремих випадках має формальний характер. В цілому ця тенденція є прогресивною, але в її реалізації є і негативні прояви. Так, держава не виконує своїх обов'язків: фінансування ВНЗ, забезпечення розробки та видання навчальної літератури, організації підвищення кваліфікації викладачів, фінансування наукових досліджень, що проводяться у ВНЗ. Розвитку вищих навчальних закладів не завжди сприяли політика держави в галузі пенсійного забезпечення викладачів, однаковий підхід до заробітної плати. Таким чином, тільки за умов єдності державних та вузівських механізмів управління, коли кожна з цих сторін виконує свої інституціональні обов'язки, можливе оптимальне функціонування та розвиток вищої освіти регіону;

- суперечливою можна вважати тенденцію комерціалізації діяльності ВНЗ. З одного боку, ця особливість є умовою існування та розвитку вищої освіти в наш час, а, з іншого боку, вона обмежує можливості для значної частини верств населення отримати вищу освіту;
- особливістю функціонування ВНЗ регіону наприкінці ХХ століття є більш цілісний, комплексний характер їх розвитку. Ця тенденція обумовлюється динамічним характером розвитку суспільного життя, підвищенням залежності вищої освіти від соціально-політичних та економічних процесів, необхідністю докорінного перетворення діяльності навчальних закладів. У зв'язку з цим забезпечення утвердження всього комплексу прогресивних тенденцій та подолання негативних тенденцій стає найважливішою умовою подальшого розвитку вищої освіти регіону;
- радикальні зміни в організації вищої освіти

бітництва з навчальними закладами різного рівня акредитації, із загальноосвітніми школами;

- удосконалювати систему довузівської підготовки, яка пройшла шлях від робфаків, підготовчих відділень до факультетів та центрів довузівської підготовки. Довгий час довузівська підготовка виконувала роль механізму регуляції соціального складу майбутніх фахівців. Зараз ця система виконує функції відбору та допрофесійної підготовки майбутніх студентів;
- з попередньою тісно пов'язана тенденція створення освітніх комплексів, до складу яких входять загальноосвітні школи і насамперед ліцеї, гімназії, спеціалізовані школи, вищі навчальні заклади різного рівня акредитації, філіали навчальних закладів в межах та за межами регіону. Ця тенденція забезпечує створення багатоступеневої системи освіти, дозволяє покращити склад абітурієнтів, створює більш сприятливі умови для отримання вищої освіти.

В наш час отримання вищої освіти не завершує навчання людини. Стрімкі темпи оновлення технологій у всіх сферах життєдіяльності людини породжують необхідність систематичного оновлення знань. Прискорене знецінення навчальної інформації може обумовити інфляцію дипломів. Тому актуальнішою стає проблема післядипломного навчання, підвищення кваліфікації, перепідготовки та отримання другої освіти.

У вищих навчальних закладах регіону працюють центри та факультети післядипломної освіти, факультети громадських професій, які дозволяють студентам та особам, що мають вищу освіту, отримати суміжні та додаткові професії. Це покращує можливості для працевлаштування після закінчення навчання. Ускладнення умов життєдіяльності більшої частини населення регіону зумовило значне зменшення відтоку випускників шкіл на навчання до

процес регіоналізації вищої освіти. Але оптимальний розвиток цього процесу можливий за умов спроможності навчальних закладів регіону забезпечувати реалізацію усього комплексу особистісних та державних потреб щодо отриманні вищої освіти. У зв'язку з цим перетворення в місті Луганську двох інститутів - машинобудівного та педагогічного - на університети відповідає тенденції регіоналізації вищої освіти.

Аналіз функціонування навчальних закладів регіону дозволяє відзначити зростання ролі суб'єктивного фактору. В значній частині ВНЗ регіону за останні роки відбулася зміна ректорів. Найбільш динамічно розвиваються ВНЗ, які очолюють керівники, що поєднують в собі риси організаційних, вольових, інтелектуальних лідерів своїх колективів.

Необхідність у змінах складу керівників навчальних закладів зумовлюється вже відзначеною тенденцією перерозподілу управлінських функцій між державними та вузівськими ланками управління, підвищенням самостійності ВНЗ. Нова управлінська ситуація потребує нових підходів, нових людей, керівників.

Певний вплив на розвиток ситуації у вищій освіті регіону здійснює сусідство Луганської та Донецької областей з одним із найбільших центрів освіти в країні, яким є м.Харків. Погіршення умов функціонування ВНЗ призвело до того, що Харківські вищі навчальні заклади почали створювати так звані "філії" в містах Луганської та Донецької областей. Але ліцензії на здійснення освітньої діяльності ці вузи отримували з урахуванням всього комплексу умов (кадровий потенціал, матеріально-технічна база, бібліотеки тощо), який був створений на місці розташування навчальних закладів, а не за межами міста. Тому створення таких філій без забезпечення необхідних

Для розвитку вищої освіти регіону характерний перехід на нову економічну модель, яка забезпечила створення ринку освітніх послуг та включення освітніх закладів в систему ринкових відносин.

Новим в розвитку системи вищої освіти в регіоні стало відкриття вищих навчальних закладів, заснованих на недержавній формі власності. Лідирує в цьому відношенні Донецька область, в якій функціонують такі ВНЗ, як Інститут науково-педагогічної та виробничої інфраструктури, Донецький інститут ринку і соціальної політики, Краматорський економіко-міко-гуманітарний інститут тощо.

Цю особливість можна пояснити багатьма причинами: недостатньою гнучкістю розвитку державних навчальних закладів, географічним розташуванням Донецької області, в якій деякі райони знаходяться на великій відстані від Донецька, фінансовими можливостями населення, наявністю наполегливих, передбачливих фахівців в галузі освіти.

Розвитку вищої освіти регіону притаманні загальні для системи вищої освіти держави особливості - демократизація навчально-виховного процесу та управління, гуманітаризація та гуманізація, поширення освіти, що базується на середній школі, розвиток системи освіти дорослих, посилення зв'язків навчальних закладів з ближнім територіальним середовищем, поєднання лібералізації, селективності та елітарності вищої освіти, використання нових моделей фінансування та матеріально-технічного забезпечення, відкриття навчальних закладів недержавної форми власності, автономізація навчальних закладів.

У розвитку системи освіти регіону знайшли прояв дві протилежні тенденції - орієнтація на забезпечення централізованої системи управління, притаманної радянській країні, Франції, Німеччині, та децентралізованої, що знайшла поширення в

ланками закладів освіти майже завершився. Держава розробляє стратегію законодавчої та нормативної бази вищої освіти, здійснює часткове фінансування державних навчальних закладів. Але реалізація стратегії, подальший розвиток вищої освіти регіону залежить значною мірою від регіональних структур. Зараз більшу активність проявляють керівники вищих навчальних закладів, однак для забезпечення системного розвитку вищої освіти потрібно підвищити роль обласних державних адміністрацій. Такі їх функції, як прогнозування розвитку цієї освітньої галузі, ініціювання відкриття нових навчальних закладів, створення, особливо в перший час, сприятливих умов для їх функціонування. Саме це буде сприяти інтеграції вищої школи на регіональному рівні.

Аналіз процесів розвитку системи професійної освіти Східноукраїнського регіону в ХХ столітті дає підстави стверджувати, що йому притаманні ряд загальних тенденцій: поступове зростання мережі навчальних закладів, їх контингенту, кількості викладачів, переліку спеціальностей, переважна орієнтація на забезпечення потреб промисловості та першочергових потреб деяких інших сфер суспільного життя; підвищення доступності та демократичності; тісний зв'язок з економічним та соціальним розвитком регіону; підвищення наукової обґрунтованості діяльності навчальних закладів; поєднання теоретичної та практичної підготовки фахівців і переважно державний характер навчальних закладів.

Така тенденція як тісний зв'язок професійної освіти з економічним та соціальним розвитком регіону протягом ХХ століття мала як загальні, так і особливі для тих чи інших етапів риси. Так, довгий час розвиток професійної освіти здійснювався з урахуванням існуючих у регіоні видів професійної діяльності, освітнього, соціального складу населення, наявності педагогічних працівників, необхідної матеріальної бази. Проявом цієї тенденції

здійснювалася підготовка, став більш відповідати структурі суспільного життя, а й те, що ефективність професійної освіти залежить від того, наскільки фахівець здатний реалізувати свої знання в сучасній суспільній ситуації.

Специфічною для системи професійно-технічної освіти була проблема співвідношення у змісті підготовки професійно-спеціальних та загальноосвітніх компонентів. Вирішення цієї проблеми пройшло шлях від повного підпорядкування процесу навчання завданням професійної підготовки через підвищення вимог до початкового рівня освіти учнів, починаючи з другої половини ХХ століття, до поєднання середньої та професійної освіти в межах єдиного навчально-виховного процесу. Але орієнтація професійно-технічної освіти на вирішення завдань загальноосвітньої підготовки була обумовлена скоріше необхідністю урахувувати потреби виробництва, аніж потреби особистості учня.

В системі професійної освіти до сучасних умов краще адаптувалися вищі навчальні заклади, а серед них - ВНЗ III-IV рівня акредитації. Їх значний науковий потенціал, матеріальна база, престиж вищої освіти дозволили провести структурну перебудову, оновлення переліку спеціальностей, зберегти та навіть збільшити контингент студентів, хоча кількість студентів на 10 тисяч населення в регіоні значно нижча за відповідний показник в Харківській, Львівській, Одеській, Дніпропетровській областях.

Для сучасного етапу розвитку вищої освіти характерним є урізноманітнення типів навчальних закладів, перетворення університетів на основний їх тип, переорієнтація вузів на світові стандарти, гуманізація структури вищої освіти, її деідеологізація, орієнтація на принцип полікультурності, поширення нових освітніх технологій і зміни погляду на вищу освіту. Її все

Заключення

Розроблений в ході дослідження критеріально-комплексний підхід до аналізу історико-педагогічних явищ дозволив з нових методологічних позицій здійснити періодизацію історії розвитку освіти. Якщо раніше періодизація проводилась з урахуванням соціальних, зовнішніх для системи освіти чинників, то використання запропонованої критеріально-комплексної моделі акцентує увагу на найбільш суттєвих внутрішніх особливостях цієї системи. Саме врахування спрямованості цілей освіти, змісту навчально-виховного процесу в закладах освіти, характеру функцій педагога та учнів в системі освіти, доступності, демократичності, зв'язку освіти з національною культурою, характеру взаємин освіти та релігії, пануючих засобів педагогічної комунікації і характеру дидактичної та методичної забезпеченості навчально-виховного процесу, рівня кадрового та матеріального забезпечення освіти, характеру управління освітою та оцінки якості освіти дозволило визначити ряд етапів розвитку освіти Східноукраїнського регіону в ХХ столітті.

Перший етап - 1900-1917 роки, другий - з жовтня 1917 до середини 30-х років, третій - з середини 30-х років до початку 90-х років, четвертий - 90-ті роки ХХ століття. Але треба зазначити, що визначення чітких меж деяких періодів є дещо умовним. Система освіти має значний інерційний характер, тому частина рис одного періоду певний час зберігається в межах іншого.

Розвиток педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті оцінювався за таким комплексом критеріїв: методологічні засади дослідження, педагогічного пошуку; спрямованість педагогічних пошуків і досліджень; формування дослідницької проблематики; характеристика процедури педагогічного пошуку, дослідження;

педагогічних пошуків, досліджень; відповідність педагогічної думки внутрішній логіці розвитку педагогічної науки; характер та результати зв'язку педагогічної думки з практикою; рівень педагогічних досліджень; характер наукової продукції; коло науковців; форми організації педагогічних пошуків, досліджень.

Використання названих критеріїв дозволило виявити загальні для ХХ століття особливості розвитку педагогічної думки регіону. Це поступове поширення кола науковців, урізноманітнення тематики наукових досліджень, зростання кількості публікацій, тісний зв'язок педагогічної думки регіону з розвитком освіти, з прогресивними тенденціями розвитку вітчизняної та світової науки. Носіями педагогічної думки протягом ХХ ст. залишаються науково-педагогічні та педагогічні працівники. Переважна кількість дослідників займалася розробкою проблем загальноосвітньої школи та педагогічної освіти. Серед них з кожним роком зростає кількість тих, хто отримав науковий ступінь та займається розробкою комплексних, експериментальних тем.

Значний внесок у розвиток педагогічної думки не тільки Східноукраїнського регіону, а і країни в цілому на початку ХХ століття зробили Х.Д.Алчевська, Б.Д.Грінченко, Я.Ф.Чепіга, С.В.Васильченко. Подальшого вивчення та пропагування потребують погляди представників педагогічної думки регіону 20-х років - О.Фігуріна, С.Грушевського, М.Єрмакова, А.Сосновського та інших.

У 30-80-ті роки внутрішню логіку розвитку педагогічної думки було порушено. Для цього періоду характерною є орієнтація педагогічної думки на державне замовлення, ідеологічна забарвленість змісту робіт, одноманітність методологічних засад досліджень, їх споглядово-пасивний характер, вплив

в цей час відбувається формалізація педагогічної думки, вона починає розвиватися певною мірою відокремлено від педагогічної практики. Подолати ці негативні тенденції вдалося лише невеликій частині найбільш значних представників педагогічної думки регіону - В.П.Зайцеву, В.О.Пунському, Б.І. Коротяєву, В.Ф.Шаталову.

В 90-ті роки, як і в 20-ті, в регіоні започатковуються педагогічні часописи, що значно активізує розвиток педагогічної думки. Відкривається спеціалізована рада по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук, магістратури, проводяться комплексні широкомасштабні дослідження, до яких залучаються вчителі, робітники управлінських структур, науковці АПН та вищих навчальних закладів.

Активні наукові пошуки в регіоні в цей час проводили В.М.Алфімов, В.М.Кожевников, Є.М.Соф'янець, Є.М.Хриков та інші.

Вивчення генезису вищої та професійно-технічної освіти регіону в ХХ столітті дозволив виявити ряд загальних для цих двох підсистем тенденцій: поступове зростання мережі навчальних закладів, їх контингенту, кількості переліку спеціальностей; переважна орієнтація на забезпечення потреб промисловості та першочергових потреб деяких інших сфер суспільного життя, підвищення доступності та демократичності; тісний зв'язок з економічним та соціальним розвитком регіону; підвищення наукової обґрунтованості діяльності навчальних закладів; поєднання теоретичної та практичної підготовки фахівців; переважно державний характер навчальних закладів.

Зв'язок професійної освіти з економічним та соціальним розвитком регіону на різних його етапах мав специфічні прояви. Так, довгий час розвиток професійної освіти здійснювався з урахуванням

працівників, необхідної матеріальної бази. В 90-ті роки ця тенденція, перш за все, проявляється в тому, що перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка, став більше відповідати структурі суспільного життя. Крім того, ефективність професійної освіти в наш час залежить від того, наскільки фахівець здатний реалізувати свої знання в сучасній суспільній ситуації.

Більшу частину ХХ сторіччя структура та обсяги професійно-технічної освіти визначалися не об'єктивними потребами суспільного життя, а структурою промисловості та директивними настановами. Структура професійно-технічної освіти відтворювала існуючу систему промислового виробництва.

На розвиток професійно-технічної освіти впливала боротьба двох протилежних тенденцій - централізації та децентралізації управління цією ланкою освіти. Відомче підпорядкування навчальних закладів ускладнювало проблему розробки стандартних навчальних планів, програм, визначення спеціальної та загальноосвітньої підготовки. Вирішення останньої проблеми пройшло шлях від повного підпорядкування процесу навчання завданням професійної підготовки, через підвищення вимог до початкового рівня освіти учнів до поєднання, починаючи з другої половини ХХ століття, середньої та професійно-технічної освіти в межах єдиного навчально-виховного процесу.

Але орієнтація професійно-технічної освіти на вирішення завдань загальноосвітньої підготовки була обумовлена скоріше необхідністю урахування потреб виробництва, ніж потреб особистості учня. В 90-ті роки понад 80% випускників ПТУ отримали і загальну середню освіту.

Кризовий стан економіки України обумовив певне скорочення професійно-технічних навчальних закладів, об'єднання деяких однопрофільних ПТУ,

вою умовою соціального захисту молоді, збереження та відродження економічного потенціалу регіону.

З 20-х-30-х до 90-х років ХХ століття провідною тенденцією розвитку вищої освіти регіону була її переважна спрямованість на кадрове забезпечення функціонування промислового потенціалу, що не створювало умов для реалізації різнобічних потреб населення, обумовлювало відток частини здібних абітурієнтів в інші регіони і значною мірою гальмувало культурний розвиток двох східних областей України.

Протягом майже всього століття вища освіта регіону, і особливо Луганської області, за структурними і кількісними показниками значно поступалася іншим промислово розвинутим регіонам України. Структурні зміни у вищій освіті регіону в 90-ті роки дещо підвищили культуровідповідність освіти, але швидкі темпи зростання кількості студентів не змінили становища. За кількістю студентів на 10 тисяч населення Луганська та Донецька області значно поступаються Дніпропетровській, Львівській, Одеській, Харківській областям.

Крім вже зазначених, сучасній вищій освіті регіону притаманні наступні тенденції: гуманітаризація структури освіти; підвищення рівня акредитації навчальних закладів; підвищення рівня самостійності навчальних закладів, комерціалізація діяльності ВНЗ; цілісний, комплексний характер розвитку навчальних закладів; використання нових форм формування контингенту студентів; удосконалення системи довузівської підготовки; створення освітніх комплексів; розвиток післядипломної освіти; зростання ролі керівників навчальних закладів; перехід на нову економічну модель; відкриття приватних навчальних закладів, регіоналізація вищої освіти.

На початку ХХ століття в регіоні співіснували 2 типи закладів освіти: школи. Початкові школи для

кваліфікованих педагогів, малу кількість підручників та обладнання. Елітними навчальними закладами були гімназії. Початкові школи в різних населених пунктах регіону відвідували від 1 до 40% дітей. На відміну від гімназії вони давали низький рівень освіти. Спроби передових вчителів регіону поширити зарубіжні педагогічні ідеї, запровадити національну систему освіти, більш ефективні методи роботи не знайшли широкого розповсюдження.

Головними здобутками школи регіону 20-х - початку 30-х років стало підвищення доступності та демократичності освіти, введення загальної початкової освіти та поширення мережі семирічних шкіл, широка українізація навчально-виховного процесу, поступове вирішення проблеми, пошук шляхів переорієнтації освіти на потреби особистості, її розвиток, оновлення.

Загальна освіта регіону з середини 30-х років до початку 90-х років пройшла шлях від початкової школи, як основного типу навчального закладу, до повної середньої загальноосвітньої школи. В цей термін інтенсивно розвивалася шкільна мережа, удосконалювався зміст навчання, методи організації навчально-виховного процесу. Але в той же час школі були притаманні такі риси, як повна підпорядкованість державним інтересам, ідеологічна спрямованість, обмеженість демократичних засад, авторитарність стосунків, обмеженість матеріальних можливостей, пасивна позиція учнів у процесі навчання, зорієнтованість вчителів на трансляцію інформації, оцінка якості освіти за відсотком успішності. Тривале існування цих особливостей дозволяє розглядати цей термін як єдиний період.

Розвиток загальноосвітньої школи регіону в 90-ті роки, після отримання Україною незалежності, характеризується рядом позитивних тенденцій - поступовою переорієнтацією на потреби особистості, підвищенням різноманітності типів шкіл та змісту

розповсюдження нових освітніх технологій, більш повне врахування в навчально-виховному процесі національних та регіональних чинників, підвищення теоретичної обґрунтованості діяльності шкіл, формування нової системи виховної роботи, підвищення ролі керівників шкіл у їх розвитку.

Але в шкільній освіті регіону в наш час співіснують дві освітні парадигми. Прогресивні тенденції розвитку освіти знайшли більш повний прояв в нетрадиційних навчальних закладах, орієнтованих на розвиток особистості. В таких закладах в регіоні навчається менше 1% учнів, що вдвічі менше, ніж в середньому по Україні. Всі інші учні навчаються в традиційних навчальних закладах. Значне погіршення умов функціонування загальноосвітньої школи негативно впливає на якість освіти, стан вихованості, здоров'я дітей. Всупереч світовим тенденціям в освіті регіону збільшується нерівність умов отримання якісної освіти представниками різних верств населення та різних населених пунктів, шкіл.

Загальноосвітня школа регіону в ХХ столітті постійно розвивалася. До загальних тенденцій цього процесу можна віднести підвищення доступності та демократичності освіти, збільшення її кількісних показників - мережі шкіл, кількості учнів та викладачів, підвищення науковості та якості роботи загальноосвітньої школи.

На всіх етапах свого існування загальноосвітня школа регіону розвивалася, однак на першому (1900-1917) та третьому (середина 30-х років - до початку 90-х років) етапах цей розвиток відбувався в межах існуючої парадигми діяльності школи. На другому (1917 - середина 30-х років) та четвертому (з 90-х років) етапах була здійснена та зараз здійснюється спроба змінити освітню парадигму.

До тенденцій, що не знайшли остаточного затвердження, можна віднести переорієнтацію школи на розвиток особистості на світовий досвід та

ти, на використання ефективних технологій навчально-виховного процесу, на свободу творчості вчителів, на національні цінності, на демократизацію стосунків у всіх підрозділах шкільної системи, на забезпечення особистісної зорієнтованості навчально-виховного процесу, на випереджаючий розвиток управлінської підсистеми школи, на більш повне забезпечення культуровідповідності системи.

Аналіз історії освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті свідчить, що найбільш інтенсивний їх розвиток відбувався під час нестабільного функціонування суспільства, коли виникали можливості багатоваріантного розвитку. Саме така ситуація обумовлювала і висвітлювала об'єктивну потребу в новому типі культури та реформуванні освіти як головному засобі реалізації цих варіантів. Отримані в дослідженні факти свідчать, що реалізована така потреба може бути за умов:

- позитивної позиції влади (державної та місцевої), яка може виконувати функцію замовника та ініціатора реформування освіти;
- розуміння та психологічного прийняття ідей реформування освіти педагогічними працівниками;
- широкої громадської уваги до реформування освіти;
- випереджальної ролі науки в процесі реформування системи освіти;
- спрямованості широких педагогічних кіл на пошукову роботу в межах завдань реформування освіти;
- наявності тенденцій, які мають різну спрямованість - орієнтації реформ освіти, з одного боку, на світовий педагогічний досвід, а з іншого - на створення національної системи освіти;

- урахування регіональних особливостей під час реформування освіти;
- міжгалузевий, на відміну від вузьковідомчого, підхід до розвитку освіти.

Урахування цього комплексу умов дозволяє управляти процесом розвитку освіти як на регіональному, так і на державному рівні.

Найбільш актуальними завданнями розвитку освіти Східноукраїнського регіону є:

- завершення формування освіти регіону як цілісної відкритої системи, якій притаманні саморозвиток, орієнтація на забезпечення прав та інтересів суб'єктів освітніх процесів, досягнення соціальної адаптованості, збереження та розвиток здоров'я, соціальну підтримку особистості;
- » створення необхідного комплексу умов для отримання якісної освіти всіма учнями загальноосвітньої школи;
- завершення структурної перебудови системи професійно-технічної освіти, збереження її кадрового та матеріально-технічного потенціалу як умови соціального захисту молоді та економічного відродження регіону та країни;
- перехід вищої освіти від екстенсивних до інтенсивних шляхів розвитку, приведення організації навчально-виховного процесу у відповідність до сучасних освітніх технологій та світових стандартів. Для педагогічної думки регіону найбільш актуальним є наступні проблеми:
- прогнозування розвитку мережі навчальних закладів;
- розробка регіонального компоненту змісту освіти;
- обґрунтування шляхів реалізації полікультурного принципу освіти, реалізація якого дозволить урахувати багатонаціональний склад населення, особливості його політичних та релігійних інтересів;
- подальший розвиток історії системи освіти та

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абраменко Н.М. Перші кроки школи-родини //Освіта на Луганщині. - 1999. - С. 27-29.
2. Агафонова Н. Вороги і приятелі. Освітня політика за часів Директорії //Рід. Шк. - 1997. - №7-8. - С. 19-20.
3. Агафонова Н. Концептуальне і практичне вирішення освітньої політики в Україні (1919-1920 р.р.) //Рід. шк. - 1997. - №3-4. - С.76 - 79.
4. Агафонова Н. Реформування освітньої галузі в Україні (1917-1920) //Рід. Шк. - 1998. - №1. - С.76-77.
5. Адаменко О.В. Про підсумки прийому абітурієнтів до Луганського державного педагогічного інституту //Освіта на Луганщині. - 1996. - 31. - С.78.
6. Акт проголошення незалежності України //Рад. Україна. - 1991. - 31 серп.
7. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. - М.: Мысль, 1983. - 350 с.
8. Александрова О. Луганські гімназистки //Наша газ. - 1993. - 20 січ. - С.11.
9. Алексюк А.М. Загальні методи навчання. - К.: Рад.шк., 1981. - 206 с.
10. Алфімов В.М. Ліцей сьогодні і завтра // Рід.шк. - 1991. - №11. - С.82-87.
11. Алфімов В.М. Педагогічні основи організації навчально-виховного процесу в ліцеї: Автореф. дис. ... д-ра. пед. наук. - К., 1997,- 51 с.
12. Алфімов В.М. Ліцей в системі освіти України.- Донецьк, 1996. - 216 с.
13. Алфімов Д.В. Система виховання економічної поведінки ліцейців майбутніх бізнесменів //Освіта на Луганщині. - 1999. - №2. - С. 88-91.

14. Алчевская Х.Д. Деревенские очерки. Крестьянские бедствия: В пользу воскресных школ. - М., 1894.
15. Алчевская Х.Д. История открытия школы в деревне Алексеевке Михайловской волости. - Харьков, 1881.
16. Алчевская Х.Д. и др. Книга взрослых: В 3 т. - М., 1900.
17. Алчевская Х.Д. Передуманое и пережитое: Дневники, письма, воспоминания. - М., 1912.
18. Алчевская Х.Д. Полгода из жизни воскресной школы: (Из записной тетради учительницы). - СПб., 1895.
19. Алчевская Х.Д. Полувековой юбилей (1862 - 1912). - М.: Тип.И.Д.Сытина, 1912. - 244 с.
20. Алчевская Х.Д. и др. Что читать народу?: Критический указатель книг для народного и детского чтения: В 3-х т. СПб., 1888-1906.
21. Антология педагогической мысли России второй половины XIX - начала XX в. /Сост. П.А.Лебедев. - М.: Педагогика, 1990. - 608 с.
- / 22. Антология педагогической мысли Украинской ССР /Сост. Н.П.Калениченко. - М.: Педагогика, 1988. - 640 с.
23. Аркас М. Історія України-Русі. - К.: Вища школа, 1990. - 395 с.
24. Бабенко Л.Л. Роль наукової інтелігенції в розвитку історичного краєзнавства на Україні в 20-х - на початку 30-х років: Дис.... канд.іст. наук. - Полтава, 1992.
25. Бабич И.В. Преподавание русской истории в гимназиях и политика Министерства народного просвещения в конце XIX - начале XX века. Автореф.... канд. ист. наук - М., 1988. - 24 с.
26. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Х.: Основа, 1990. - 255 с.
27. Базилевич В. Держава потребує вихованих кадрів //Освіта. - 1997. - квіт. (№29-30). - С.7.

28. Бандурівський А. Народне господарство та професійна освіта на Україні //Шлях освіти. - 1927. - №10. - С.87 - 103.
29. Баранов В.И., Гнедин В.Н., Гриневиц Н.П. Рабочая смена,. - Киев: Вышш.шк., 1976. - с.
30. Варна М.М. Розвиток педагогічної освіти в Схід- у ній Галичині: Автореф. ... дис. канд.пед.наук. - К., 1996. - 25 с.
31. Баско О. Як я завідоую школою //Комуніст. Освіта.- 1939. - №6. - С.65 - 69.
32. Батишев С.Я. Новий етап у розвитку професійно- технічної освіти //Рад. шк. - 1985. - №3. - С.13 - 16.
33. Батышев С.Я. Профессионально-техническое образование в СССР. Очерки истории. - М.: Педагогика, 1981. - 351 с.
34. Бельский Ф. Научно-педагогические экскурсии Донецкого института народного образования //Просвещение Донбасса. - 1924. - №5-6. - С. 75-79.
35. Бельський Ф. Вимірювання успішності за стандартними тестами// Рад. шк. - 1926. - №8. - С.42-48.
36. Бельський Ф. Тестування та оцінка успішності засвоєння навчального матеріалу //Рад. шк. - 1926. - №5. - С.34-36.
37. Березняк Є.С. Про перспективу розвитку сітки шкіл та їх організаційну структуру //Рад. шк. - 1962. - №3. - С.62-65.
38. Березняк Є.С. Школи робітничої і сільської молоді - на рівень зрослих вимог //Рад. шк. - 1958. - № 8. - С. 18-23.
39. Березовський Ю. «Ми приречені вижити», - так вирішила Рада директорів технікумів //Освіта. - 1996. - 29 трав.
40. Беспалько В.П. Педагогические принципы перестройки профессионального образования //Сред, спец, образование. - 1990. - №?4. - С.24.

41. Бистров М.А. Керівна роль КП/б/У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму /1917 - 1937/. - Х.: Вища шк., 1974. - 142 с.
42. Білавич Г.В. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» і розвиток національного шкільництва у Галичині (1881-1939 р.р.): Автореф. ... дис.канд.пед.наук. - К.,1996. - 24 с.
43. Білицький О. Для розвитку особистості //Рід. шк. - 1996. - №3. - С.65.
44. Бірюкова М.В. Вища школа регіону як об'єкт соціального прогнозу: Автореф. ...дис.кандидата соц.наук. - Х., 1999. - 18 с.
45. Блажевич П. Результати конкурсу на кращу школу гірничо-промислового учнівства// Рад. шк. - 1926. - №9-10. - С.63-66.
46. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. - М.: Наука, 1973. - 270 с.
47. Блінда Л.В. Українізація та її роль у суспільно-політичному житті українського народу в 20-ті роки: Дис.... канд.іст.наук. - К., 1992.
48. Блонський Л. Місце професійної освіти в індустріальному суспільстві //Педагогіка і психологія професійної освіти. - 1997. - №3-4. - 4.1. - С.53 - 56.
49. Бобров В. Розвиток гімназії на півдні України (XIX - початок XX століття) //Рід. шк. - 1998. - №1. - С.78.
50. Бобров Х. Огляд літератури з фабзавучу на Україні //Шлях освіти. - 1927. - №"10. - С.254 - 257.
51. Богданова І. Професійно-педагогічна підготовка вчителя. Теоретичне обґрунтування //Рід. шк. - 1998. - №1. - С.23-25.
52. Богуславский М.П. Корнетов Г.Б. Проблема

- в області педагогіки и народного образования. - М., 1991. - Вып.7.
53. Болбат Т.В. Етнокультурная специфика Донбасса: динамика изменений (20-е - 80-е г.г.) //Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. Міжнар.наук.-практич. конф. 10-11 листоп. 1994 р. - К., 1995.
 54. Болтівець С. Яків Чепіга про збереження людської природи //Жива вода. - 1995. - №11. - С.16.
 55. Болюбаш Я. Реформування педагогічної освіти: концептуальні засади //Рід. шк.- 1999. - №1. - С.3-4.
 56. Бондар А.Г. Развитие суспільного виховання в \ Українській РСР /1917 - 1967/. - К.: Вид-во КДУ, 1968. - 227 с.
 57. Бондар А. Становлення і розвиток загальноосвітньої школи і суспільного виховання на Україні в у період воєнної інтервенції і громадянської війни (1917-1920) //Педагогіка. - Київ., - вип.6. - С.129-140.
 58. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. - СПб.: Питер, 2000. - 304 с.
 59. Борис Грінченко: Тези доп. респ. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження видатного укр. письменника, вченого, громад. діяча. - Ворошиловград, 1988. - 175 с.
 60. Брандт Е. Школьное дело в Донецкой губернии к началу 1924 года //Просвещение Донбасса. - 1925. - №4-5. - С.21-32.
 61. Бугайов О.І. Диференціація навчання у сучасній середній школі //Рад. шк. - 1991. - № 8. - С.7- 15.
 62. Бурлака Я.І., Руденко Ю.Д. З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми //Рід.шк. - 1992. №1. - С. 7 - 13.
 63. Буцько М.О., Скопєць М.С. Відбудова шкіл і ву- \ зів у 1943-45 рр. //Рад. шк. 1969. - №>10. - С.57-60. *

64. Бущик Л.П. Очерк развития школьного исторического образования в СССР. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. - 540 с.
65. В Бахмутском окрнаробразе //Просвещение Донбасса.- 1924. - №5-6. - С.186
66. В обласних видавництвах //Рад. шк. - 1962. - №11. - С.94.
67. Вакер Д., Томашенко О. Стан і завдання виховної роботи в школі //Комуніст, освіта. - 1938. - №4. С.106 - 116.
68. Васильченко С. Твори: В 4 т. К.: Радянський письменник, 1959-1960. - Т.1-4.
69. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. - Мюнхен, 1957. - 201 с.
70. Вендровская Р.Б. Очерки истории советской дидактики. - М.: Знание, 1977. - 96 с.
71. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б.Д.Грінченка. - К.: Знання, 1990. - 47 с.
72. Веркалець М.М. Педагогічні погляди Б.Д.Грінченка: (До 125-річчя з дня народження)//Рад. шк. - 1988. - №12. - С. 77 - 80.
- √ 73. Верменич Я.В. Здійснення українізації у 20-30 р.р.: політичні і культурні аспекти проблеми: Дис.... канд. іст.наук. - К.: 1993. - 189 с.
74. Вестник воспитания. 1910. №6.
75. Вестник воспитания. 1915. №3.
76. Винниченко В. Відродження нації. - В 2 ч. - 4.1. - К.: Політвидав України, 1990. - 348 с.
77. Відділ рукописів ЦНБ України 1, 31505. Грінченко Б.Д. Квітка. Настина читанка.
78. Відділ рукописів ЦНБ України 1, 40631. Лист Грінченка Б. До Х.Д.Алчевської.
79. Відділ рукописів ЦНБ України 1, 32512. Про початкову школу та вивчення в ній дисциплін.
80. Відділ рукописів ЦНБ України 1, 32542. Загірня М. (Грінченко). Школи, де працював Б.Грінченко.
81. Вільна українська школа, 1917. - №1

83. Відомості про установи професійної освіти Донецької губернії на 1 серпня 1920 року //Центральний державний архів органів державної влади України, ф.166, оп.1, спр.939, арк.10.
84. Винниченко В. Відродження нації: В 2 ч. 4.2. - Київ: Політвидав Укр., 1990. - 542 с.
85. Вишневецький О.І. Вдивляючись у перспективу //Рад. шк. - 1990. - №10. - С. 3 - 5.
86. Вища школа УРСР за 50 років: У 2-х ч. 4.1 (1917 - 1945). - К.: Вид-во КДУ, 1967 - 395 с.
87. Вища школа УРСР за 50 років: У 2-х ч. 4.2. (1945 - 1967). - К.: Вид-во КДУ, 1968 - 539 с.
88. Вовк Л.П. Сторінки історії української педагогічної традиції //Педагогіка і психологія: Вісн. АПН України. - 1994. - №4(5).- С.129 - 139.
89. Войналович О.О. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи для національних меншин (1917 - 1938): Дис.... канд. пед. наук. - К., 1993. - 212 с.
90. Войналович О.О. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20-30 рр. - К., - Полтава, 1992. - 149 с.
91. Войтенко І. Основний урок з атомно-молекулярного вчення //Комуніст, освіта, 1939. - №10. - С.104 - 107.
92. Войтенко І. Про викладання в школі теми “Оксиди, основи, кислоти, солі” //Комуніст, освіта. - 1939. - №9. - С.21 - 34.
93. Волох С. По дорозі до рідної школи. - К.: Вік, - 1912. - 36 с.
94. Высшая школа СССР за 50 лет (1917 - 1967) /Под ред.В.П.Елютина. М.: Вышш.шк., 1967. - ¹272 с.
95. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: тео- рія та історія. - К.: Вища шк., 1995. - 237 с.
96. Гартвиг А. Школьная реформа снизу. - М.,1908. - 155 с.

97. Герасіна Л.М. Оновлення сучасної вищої школи в контексті глобальних проблем освіти. - Автореф.... дис. д-ра соціол. наук. - Харків, 1999. - 33 с.
98. Герасимов И.Г. Структура научного дослідження. - М.: Мысль, 1985. - 217 с.
99. Герцюк Д.Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ - початок ХХ століття): Автореф. дис...канд.пед.наук. - К., 1996. - 24 с.
100. Гершунский Б.С. Перспективы развития среднего специального образования //Сред. спец. образование. - 1990. - №8. - С.2-5.
101. Гірчак Е. Завдання національно-культурного будівництва: До тримісячника української культури. - Х., 1929. - 66 с.
102. Глуховцева К., Грек А. Мова українських та російських говірок Луганщини в системі шкільного викладання //Освіта на Луганщині. - 1998. - №1.
- 0 сі. — С.69-75.
103. Годовой отчет Ворошиловградского ОблОНО за 1956-1957 учебный год /Державний архів Луганської області. - Фонд Р-1067, опис 4, справа 367. - 317с.
104. Годовой отчет о работе отделов народного образования за 1962/63 учебный год /Державний архів Луганської області. - Фонд Р-1067, опис 4. - 151с.
105. Годовой отчет о работе школ и отделов народного образования за 1961-1962 г. /Державний архів Луганської області. - Фонд Р-1067, опис 4, справа 642. - 264с.
106. Голант Е.Я. 50 лет советской школы. - Л., 1967. - 220 с.
107. Головка О. Справа народної освіти в діяльності Харківського міського самоврядування у 1892-1904 роках //Збірник Харківського історико-

- філологічного товариства. - Х.: Око, 1994. - Т.3. - 192 с. - (Нова серія) - С.3 - 10.
108. Головченко А.П. Українська література з професійної освіти //Шлях освіти. - 1927. - №10. - С.251 - 254.
109. Гольшев А. От 1-го до II-го Губсьезда по просвещению //Просвещение Донбасса. - 1922. - №9. - С.13-17.
110. Гомоннай В.В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття. - Ужгород, 1990.
111. Гондюл В.П. Вища школа України на порозі XXI століття //Рід.шк. - 1993. - №5. - С.63-67.
112. Гончаренко С., Мальовничий Ю. На порозі «конверсії» освіти //Освіта. - 1993. - 6 серп.
113. Гончаренко С.І., Мальований Ю.І. Про принципові положення концепції національної середньої загальноосвітньої школи //Рад. шк. - 1990. - №10. - С. 3 - 5.
114. Гончаренко С.У., Омельченко Ю.А. Середня освіта - кожному громадянину. - К.: Рад.шк., 1979. - 127 с.
115. Горбенко Л.І. З досвіду роботи інспектування школи //Рад.шк. - 1948. - №6. - С.55-58.
116. Государственная поддержка интеграции высшего образования и фундаментальной науки на 199г-2000 годы:Федеральная целевая программа //Поиск. - 1996. - (сент.-окт.) - М°40 - С.4-5.
117. Готалов-Готлиб А.Г. Зауваження до питання про уніфіковану систему народної освіти переходнової доби в СРСР //Шлях освіти. - 1929. - №1-2.
118. Грабовський П.А. Дещо про освіту на Україні //Вибр.твори: В 2 т. - К.: Дніпро, 1985. - Т.2. - С.102 - 104.
119. Грамотность в России. - М.: ЦСУ, 1922. - 340 с.
120. Гречанюк С. Декого з нас тоді люди згадають...: (До 120-річчя з дня народження Б.Д.Грінченка) //Укр. мова і л-ра в шк. - 1983. - №12. - С. 60 - 63.

121. Григорьян Б. Т. Философия о сущности человека. - М.: Политиздат, 1973. - 319 с.
122. Гринько Г. Очерки советской просветительской политики. - Х., 1923.
123. Грищенко А.П. Буквар Б.Грінченка //Укр. мова в шк. - 1960. - №1. - С.59 - 62.
124. Грищенко А.П. Документи фонду Генерального секретаріату освіти як джерело з історії українського національно-культурного відродження //Укр. іст. журн. - 1997. - №3. - С.65-78.
125. Грищенко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 - 1965). - К.: Рад.шк., 1966. - 260 с.
126. Грінченко Б.Д. Братства і просвітня справа на Україні за польського панування до Б.Хмельницького. - К.: Просвіта, 1907. - 38 с.
127. Грінченко Б.Д. Веселий оповідач. - К.: 1910. - 96 с.
128. Грінченко Б.Д. Змеевские педагогические курсы //Рус.нар. учитель. - 1883. - №8. - С. 593 - 596.
129. Грінченко Б.Д. К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе //Земский сборник Черниговской губернии. - 1895. - №4-5. - С.27-49.
130. Грінченко Б. Лист до Х.Д.Алчевської. - Відділ рукописів ЦНБ АН України І, 40631.
131. Грінченко Б.Д. Листи з України Наддніпрянської //Буковина. - 1892. - 26 червня.
132. Грінченко Б.Д. На беспросветном пути: Об украинской школе. - К., 1907.
133. Грінченко Б.Д. Народні вчителі і вкраїнська школа. - К., 1906. - 50 с.
134. Грінченко Б.Д. Оповідання з української старовини. - К., 1911. - 62 с.
135. Грінченко Б.Д. Перед широким світом. - К., 1907. - 320 с.
136. Грінченко Б.Д. Про школу. Про її вчителів

137. Грінченко Б.Д. Твори: В 2 т. - К.: Наук.думка, 1990. - Т.1. - 640 с.
138. Грінченко Б.Д. Твори: В 2 т. - К.: Наук.думка, 1991. - Т.2. - 608 с.
139. Грінченко Б.Д. Українська граматка для науки читання й писання. - Київ, 1907. - 64 с.
140. Грінченко Б.Д. Українські народні казки, вибрані для дітей. - К: Укр. учитель, 1910. - 194 с.
141. Грінченко Б.Д. Цель народной школы //Рус.нар.учитель. - 1884. -№5. - С.295 - 298.
142. Грінченко Б.Д. Чого нам треба? - Л., 1905. - 62 с.
143. Грінченко Б.Д. Яка тепер народна школа на Вкраїні //Житє і слово. - 1896. - Кн. ІV. - С.241-258.
144. Грінченко Б.Д. Яка тепер народна школа на Вкраїні //Житє і слово. - 1896. - Кн. V. - С.322-334.
145. Грінченко Б.Д. Якої нам треба школи. - К., 1912. - 38 с.
146. Громыко Ю. И др. Концепция прогноза развития образования до 2015 года //Нар.образование. - 1993. - №1. - С.17-26.
147. Грудницька М., Курашова В. Степан Васильченко: Статті та матеріали. - К., 1950. - 335 с.
148. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. - К.: Наук, думка, 1991. - 128 с.
149. Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. - К.: Либідь, 1992. - 42 с.
150. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу. - К.: Веселка, 1991. - 46 с.
151. Грушевський С. Безперервна педагогічна та виробнича практика в Педвишах //Рад.шк.. - 1930. - №2. - С.68-71.

- його серед вчительства //Рад.шк. - 1925. - №1. - С.103-105.
153. Грушевський С. К вопросу о нормальном учебном плане трехлетних педкурсов //Шлях освіти.- 1924. - №8. - С.47-52.
154. Грушкевич І.Л. Педагогічна діяльність і педагогічні погляди С.В.Васильченка. К: Рад.шк., 1961.
- 63 с.
155. Губко О.Т. Формування національної свідомості юнацтва в світлі ідей Софії Русової //Рід.шк. - 1992. - №1. - С.13 - 15.
156. Гудзик Г.С., Близнюк В.М. Професійній підготовці учнів - широку політехнічну основу //Рад. шк. - 1964. -№ 2. - С.101-102.
157. Гуленко І.С. Завдання органів народної освіти в справі добору, розстановки і виховання кадрів //Рад.шк. - 1947. - №4. - С.7-16.
158. Гуменюк М.П. Борис Грінченко: (До 100-річчя з дня народження) //Жовтень. - 1963. - №12. - С.123 - 131.
159. Гуревич Л.И. Горное образование на Украине //Робітн. освіта. Додаток до журн. "Шлях освіти". - 1927. - №1. - С.1-8.
160. Давыдов М.Г., Лисичкин В.А. Этюды о прогностике. - М.: Знание, 1977. - 96 с.
161. Дадаєв К.Д. На шляху до нового піднесення роботи шкіл //Рад. шк. - 1957. - №12. - С.18 - 22.
162. Дадаєв К.Д. Народное образование в Ворошиловградской области к 40-летию Великого Октября. - Ворошиловград, 1956. - 46 с.
163. Дадаєв К.Д. Про перебудову роботи педагогічних інститутів //Рад.шк. - 1959. - №1. - С.86
164. Дадаєв К.Д., Колот А.В. Народное образование в Ворошиловградской области к 40-летию Великого Октября. - Ворошиловград, 1957. - 46 с.
165. Додаткова система //Шлях просвічення

166. Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. - К.: Наук.думка, 1986. - 213 с.
167. Даниленко В.М. Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма. - К.: Наук.думка, 1981. - 192 с.
168. Данилов М.А. Педагогический процесс как объект педагогической теории //Вопросы обучения и воспитания. - М., 1973.
169. Данные о развитии народного образования в Украинской ССР в 1985-1990 годах (материалы на итоговую коллегию) /Министерство народного образования УССР. Планово-экономическое управление. - К., 1991. - 136 с.
170. Дарманський М.М. Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні. - Хмельницький: Поділля, 1997. - 384 с.
171. Дашкевич Я. Українізація: причини і наслідки //Слово і час. - 1990. - №8. - С.55-64.
172. Дежордис Е.Д. Физическое и умственное развитие детей Лозово-Павловских школ // Рад. шк. - 1928. - № 19. - С. 51-53.
173. Дейкун Д.І. Як змінюється зміст освіти //Рад. шк. - 1991. - № 7. - С.3-10.
174. Дейнеко М.М. 40 лет народного образования в СССР. - М.: Учпедгиз РСФСР, 1957. - 276 с.
175. Демчук В. Концепція української школи у творчості Якова Чепіги (1875-1938) //Рід. шк. - 1997. - №3-4. - С.19 - 21.
176. Демьянко Н.Н. О педагогической подготовке учителей в истории высшей школы (1917 - 1933): / Дис....канд.пед.наук. - К.: 1991. - 176 с.
177. Дем'янюк Н. Педагогічна практика у професійній підготовці в Україні (20-ті роки) //Рад. шк. - 1996. - №3. - С.74.
178. Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття): Затверджена

Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р.
№896 //Освіта. - 1993. - груд. (№33-46). -
Спецвипуск.

179. Державний архів Донецької області, ф.Р-2852,
оп.1, д.141, арк.4,5,6,7.

180. Державний архів Донецької області, ф.Р-2852,
оп.1, д.150, арк.2,4.

181. Державний архів Донецької області, ф.Р-2852,
оп.1, д.177, арк.2,5,7.

182. Державний архів Донецької області, ф.Р-2852,
оп.1, д.198, арк.4.

183. Державний архів Донецької області, ф.Р-2852,
оп.1, д.220, арк.4.

184. Державний архів Донецької області, ф.Р-2852,
оп.1, д.237, арк.4.

185. Державний архів
Луганської області,
ф.41,оп.1,д.7,арк.28 - 35.

186. Державний архів
Луганської області,
ф.41,оп.1,д.11,арк.15- 36.

187. Луганський архів Луганської області, ф.2359,
оп.2, спр.81, арк. 3 - 41.

188. Державний архів Харківської області. - Ф.-
1635. - Оп.1.- Од.зб.16. - Арк.51.

189. Державний архів Харківської області. - Ф.-
1635. - Оп.1.- Од.зб.17. - Арк.39.

190. Деркач Б.А. Степан Васильченко: (Життя і
творчість). - К.: Б.И., 1957. - 48 с.

191. Дидактичні аспекти альтернативної освіти. -
К.: Рад.шк., 1993. - 75 с.

У 192. Директивы ВКП/б/ и постановления Советского
правительства о народном образовании:
Сборник документов за 1917 - 1941 гг. - М.;Л.:
Изд-во АПН РСФСР, 1947. - 320 с.

193. Діяльність «Рідної школи» за часів від 1
вересня 1932 до 31 серпня 1933 року //Шлях
виховання і навчання. - 1933. - №7.

194. Дмитренко З.Я. Регіоналізація освіти

- культура" //Философия культуры: Межвуз.сб. научи, статей. - Самара: Изд-во «Самар, ун-т», 1995. - С.85-96.
195. Довідник для вступників до вищих навчальних закладів України. 1999 р. - К.: Абрис, 1999. - 496 с.
 196. До кушових тем по перепідготовці //Наша освіта: Сумська окрінспектура наросвіти. - 1928. - №1.
 197. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления. - К.: Лыбидь, 1990. - 147 с.
 198. Добрускін М. Освіта і суспільство //Рід.шк. - 1997. №7 -8. С.6 - 9.
 199. Документы и материалы по перестройке школы. - М., 1966. - 218 с.
 200. Докучаева В.В, Швець Л.М. Інноваційні процеси в освітньому просторі регіону // Освіта на Лу- ганщині. - 1999. - №2. - С. 33-38.
 201. Долишний М. Региональные проблемы экономического и социального развития Украины //Экономика Сов. Украины. - 1991. - №5. - С. 12- 22.
 202. Доповідна записка про стан підготовки учнів шкіл із базових дисциплін // Освіта на Луганщині. - 1998. - №2.- С.20-23.
 203. Дорофеева Т.В. Формирование советской школы: приобретения и потери (1917-30-е годы) //Возрождение и развитие лучших традиций отечественной школы. Материалы обл. науч.-практ.конф. - Воронеж, 1997. - С.59-63.
 204. Дорошенко Г.А. та ін. Перехід на нову технологію навчання //Рід.шк. - 1992. - №3-4. - С.75- 76.
 205. Дорошенко Д.І. Історія України: 1907 - 1923 рр. ТІ //Березиль. - 1992. - №2. - С.113-132.
 206. Дорошенко Д. Історія України, 1917 - 1923 рр. - Т.2. - Ужгород, 1930. - 415 с.

207. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. - Л.: Світ, 1991. - 573 с.
208. Дорошкевич О. Огляд життя середньої школи //Віл. Укр.шк. - 1918. - №5-6. - С.47-53.
209. Драгоманов М. Листи на Україну Наддніпрянську //Літ.-публ. Праці: У 2 т. - К.: Наук, думка, 1970. - Т.1. - С.423 - 482.
210. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу //Вибране. - К., 1991. - С. 461 - 558.
211. Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність. - К.: Видавничий центр «Академія», 1997. - 184 с.
212. Дровозюк Л. Земська школа в Україні //Рід. шк. - 1997. - №12. - С.73.
213. Другий з'їзд делегатів Всеукраїнської Учительської Спілки 15-18 січ. 1919 р.: Доп., протоколи, резолюції. - К., 1919. - 310 с.
214. Дубинчук О.С., Хромова О.Л. Розвиток професійно-технічної освіти на Україні (1917 - 1977) //Рад. шк. - 1985. - №12. - С. 17 - 25.
215. Дьяченко Б.А. Освіта Луганщини: стан, проблеми, перспективи //Освіта на Луганщині. - 1998. - №1. - С.6-12.
216. Жулев А. Опыт применения тестов успешности в школе соцвоса //Рад.шк. - 1926. - №11. - С.42- 48.
217. Екатеринославские губернские ведомости. - 1897. - №26.
218. Енциклопедія українознавства. - Л.: Мол.життя, 1993. - Т.1 - 400 с.
219. Енциклопедія українознавства. - Л.: Мол.життя, 1993. - Т.2 - 800 с.
220. Енциклопедія українознавства /Гол.ред. В.Кубійович. - Париж; Нью-Йорк, 1955. - Т.2. - 800 с.
221. Свистун П.С. Батьківщина в історії //Рад. шк.

222. Єрмаков М. Методи об'єктивного інспектування школи //Рад.шк. - 1930. - №7 - 8. - С.75-80.
223. Єрмаков М. Об учебно-школьных выставках //Рад. шк. - Луганськ, 1926. - №8. - С.63 - 65.
224. Єрмольєв В. Студентство ВУЗів Луганської округи //Рад. шк. - 1928. - №5-6. - С.93-102.
225. Жерносек І.П. Важливий стимул ідейного і фахового зростання вчителів //Рад. шк. - 1975. - №10. - С.95-100.
226. Жерносек І.П. Всесоюзна атестація вчителів //Рад. шк. - 1975. - №1. - С.4-7.
227. Жерносек І.П. Огляд учительських рядів //Рад. шк. - 1975. - № 11. - С.80-85.
228. Жук І. Праця учнів в школі і вдома //Народний учитель: Додаток до газети. - 1926. - №32.
229. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. - Л., 1992. - 230 с.
230. Журнал XXXII очередного Старобельского собрания. Старобельск, 1896.
231. З обласних "Педагогічних читань" //Рад. шк. - 1956. - № 9. - С.60.
232. З резолюції об'єднаного пленуму ЦК КП(б)У на доповідь тов.Косіора (листопад 1933) //Викоренити національне шкідництво в підручниках з мови. - Х.;К., 1934.
233. За творчий розвиток педагогіки і психології //Рад. шк. - 1951. - №2. - С.3 - 9.
234. Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма. - К.: Изд-во Киевского ун-та, 1968. - 266 с.
235. Задачи партийных организаций по осуществлению перестройки средней и высшей школы в соответствии с решениями февральского (1988 г.) Пленума ЦК КПСС:

236. Задніпровська Л.Д. Навчальні заклади Юзівки XIX - початку XX століття. Восьмикласне комерційне училище //Пед. скарбниця Донеччини. - 1996. - №2.
237. Задніпровська Л.Д. Навчальні заклади Юзівки XIX - початку XX століття. Юзівська приватна жіноча гімназія //Пед.скарбниця Донеччини. - 1996. - №1. - С.61-62.
238. Зайцев В.Л. З досвіду організації колективних науково-педагогічних досліджень //Рад. шк. - 1963. - №11. - С.52-56.
239. Зайцев В.Л. Представление учащихся об источниках нравственного влияния //Сов. Педагогика. -1965. - №12. - С.89-93.
240. Зайцев В.Л. Про зміст і методи соціолого-педагогічних досліджень //Рад. шк. - 1967. - №5. - С.8-12.
241. Зайцев В.Л. Соціологічні виміри виховних впливів на учнів //Рад. шк., 1969. - №10. - С.с.18 - 21.
242. Зайченко І. Питання української національної школи в педагогічному журналі «Світло» //Педагогіка і психологія. - 1994. - №3.
243. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи в пресі другої половини XIX - на початку XX ст.: Автореф.дис....д-ра пед.наук. - К., 1996. - 43 с.
244. Зайчук В., Артюх С. Комерційна підготовка фахівців - нове завдання системи професійно-технічної освіти //Рід.шк. - 1997. - №5. - С.64- 66.
245. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”: Підписаний Президентом України 21 травня 1997 року №280 //Відомості Верхов. Ради України. - 1997. - №24. - Ст.170.
246. Закон “Про мови в Україні”: Прийнятий Верховною Радою України 28 жовтня 1989 року //Укр. мова і літ.в шк. - 190. - №5. - С.3-9.

247. Закон України “Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про освіту” від 23 берез. 1996 р. //Голос України. - 1996. - 25 квіт.
248. Залужний О. Педологія на Україні після Жовтня //Комуніст, освіта. - 1932. - №10.
249. Заславська С.О., Чоботар О.В. На шляху до нової технології навчання //Рід. шк. - 1994. - №5. - С.69-70.
250. Затонский В. К вопросам национальной политики на Украине. - Х., 1933.
251. Защита П.Г. Планування розвитку загальної середньої освіти //Рад. шк. - 1967. - №5. - С.35- 39.
252. Защита П.Г. Про нову систему заробітної плати працівників шкіл //Рад. шк. - 1964. - № 10. - С.100-106.
253. Збірник декретів, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти. - Х., - 1920.
254. Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. Вип.1. - К.: Освіта, 1994. - 336 с.
255. Збірники наказів та інструкцій Міністерства освіти України за 1980-1990 рр.
256. Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. - Олександрія, 1927.
257. Згуровський М. Проблеми і перспективи //Рідна школа. - 1997. - №3-4. - С.2 - 6.
258. Зеленоє Є., Назаренко В. Динаміка ціннісних орієнтацій підлітків у Луганську //Освіта на Луганщині. - 1998. - №1. - С. 76-77.
259. Зеленов Є.А. Інтелігентність як мета виховання //Освіта на Луганщині. - 1997. - №3. - С.7-10.
260. Зеленько А.С. Нотатки з приводу міжнародної науково-практичної конференції “Університет та регіон” (Луганськ, 17-18 грудня 1996 р.) //Освіта на Луганщині. - 1997. - №3. - С.57-59.
261. Зилюк К.Д., Татолі В.М. Новій школі - досконалі положення, навчальні плани і програми //Рад. шк. - 1959. - №7. - С.10-12.

262. Знов про старі позиції //Вільна укр. шк. 1919-1920 шкільний рік. -Т.1. - С.3 - 5.
263. Зойналович О.О. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи для національних меншин України (1917 - 1938): Дис... канд. пед.наук. - К., 1993. - 212 с.
264. Затонський В.П. Про вчителів та школу. - Харків: Рад.школа, 1935. - 225 с.
265. Іванов В.М. Життєтворчість як умова соціалізації молоді //Освіта на Луганщині. - 1998. - №2. - С.12-13.
266. Іванов В.М., Дьяченко Б.А., Сорочан Т.М. Прогностичні основи розвитку освіти в Луганській області //Освіта на Луганщині. - 1999. - №2. - С.6-10.
267. Іванов В.М. Експериментальна апробація сукупності педагогічних умов соціалізації старшокласників та результати дослідно-експериментальної роботи //Освіта на Луганщині. - 1998. - №3. - С.8-12.
268. Іванов В.М. Соціальні проблеми учнівської молоді в Луганській області // Освіта на Луганщині. - 1998. - №1. - С. 4-5.
269. Іванов В.М., Дьяченко Б.А., Сорочан Т.М. Прогностичні основи розвитку освіти в Луганській області //Освіта на Луганщині. - 1999. - №2. - С. 6- 10.
270. Ільїна Т.А. Проблеми морально-релігійного виховання особистості в історії педагогіки /XIX - початок XX століття/: Автореф. дис.... канд. пед. наук. - Луганськ, 1996. - 24 с.
271. Ільченко Ж. Я.Ф.Чепіга //Дошкільне виховання. - 1989. - №10 - с.31.
272. Ільченко Ж. Д., Зайченко І.В. Питання української школи у творчості Я.Ф.Чепіги //Педагогіка і психологія. 1995. №02. с. 124

274. Історія міст і сіл У РСР: Луганська область. - К.: Голов, ред. УРЕ, 1968. - 940 с.
275. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. — К.: Наук.думка, 1978. - Т.4. - 531 с.
276. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. - К.: Наук.думка, 1977. - Т.5. - 591 с.
277. История городов и сел Украинской ССР: Харьковская область. - К.: Главн. ред. УСЭ, 1976. - 722 с.
278. Історія педагогіки /Ред. М.С.Гриценка. - К.: Вища школа, 1973. - 447 с.
279. Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь - февраль 1923 г.). - Х.: До- нец.губ.стат.бюро, 1923. - С.332 - 340.
280. Кагаров Е.Г. Беседа как метод школьной работы //Рад. шк. - 1926. - №8. - С.24-30.
281. Кагаров Е.Г. Новейшие успехи педопсихологии //Рад. шк., 1926. - №11. - С.3-8.
282. Каем М.Я. З досвіду роботи в нових умовах //Рад. шк. - 1962. - №12. - С.37-38.
283. Как усвоить основные положения и приемы комплексной системы обучения и как применить программы ГУСа на практике //Наша шк. 1923. №10-12.
284. Калениченко Н.П., Копиленко Н.Б. Софія Русо- ва //Рід.шк. - 1991. - №12. - С.68-71.
285. Калиниченко Н.А. Економічні знання у системі трудової підготовки учнів сільської школи: проблеми, пошуки, досвід //Освіта на Луганщині. - 1998. - №3. - С.50-54.
286. Карась А. Начерк культурного відродження України. Від 1917 до 1933 років //Науковий збірник УВУ. - Мюнхен. 1992. - 245 с.
287. Карбулицький І. Розвиток народного шкільництва на Буковині. - Чернівці, 1905.
288. Касьянов Г.В. Інтелігенція радянської України 1920-х - 30-х років: Соціально-історичний аналіз: Дис.... д-ра іст. наук. - К., 1993.

289. Касьянов В.Г. Українська інтелігенція 1920-х-30-х років: соціальний портрет та історична доля.
- К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський ін-т Укр. Студій Альберт. Ун-ту, 1992. - 176 с.
290. Каташов А.І. Директор і інноваційні процеси у ліцеї //Освіта на Луганщині, - 1998. - №3. - С. 84-86.
291. Канкан В. Борис Грінченко //Освіта. - 1993. - 6 серп.
292. Келле В.Ж. Наука как компонент социальной системы. - М.:Наука, 1988. - 200 с.
293. Кименталь В. Деятельность губернского учебнометодического комитета в 1923 г. //Просвещение Донбасса. - 1924. - №1-2. - С.141-145.
294. Киричук О.В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України //Рад. шк. - 1991. - №5. - С.33-40.
295. Кіпень В.П. Донеччина в етнокультурному зрізі //Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. Міжнар.наук.- практ.конф. 10-11 листоп. 1994 р. - К., 1995.
296. Кішковський І. Думки про освітню справу на Україні //Наш шлях. - 1920. - 20, 23, 24 черв.
297. Климов А.О. Система довузівської підготовки - невід'ємна складова комплексу педагогічного інституту //Освіта на Луганщині. - 1996. - №2-3. - С.72-74.
298. Климов А.О. Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. 1923- 1928. Іст. нарис. - Луганськ, 1998. - 82 с.
299. Клицаков И.А. Материальное и правовое положение учителя (1917-1937)
//Сов. педагогика

301. Кобиляков М.М. Ширше використовувати можливості трудових об'єднань школярів //Рад.шк. - 1979. - №4. - С.57-61.
302. Ковалець (Грузинська) Л. Праця ідеалістична і велика: (До 150-річчя з дня народження педагога Х.Д.Алчевської) //Укр.мова і л-ра в шк. - 1991. - №11. - С.84 - 87.
303. Коваль В.М. На шляху до ринку //Рід.шк. - 1992. - №2 - С.80 - 81.
304. Кожевников В.Н. Оптимізація навчальної діяльності школярів //Рід.шк. - 1993 - №9,10,1; 1994 - №7,10; 1995 - №2-3.
305. Колосков А.Г., Гевуркова Е.А. Задания для самостоятельных работ по истории СССР: 11 кл.: Кн. для учителя. - М., 1991. - 112 с.
306. Колот А.В. Готуємо учнів до трудового життя //Рад.шк. - 1958. - №12. - С.25-27.
307. Коляска І. Освіта в Радянській Україні. - Торонто, 1970.
308. Комуністична освіта. - 1932. - №7, №9.
309. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК /В 2 т./ Т.1. - К.: Політвидав, 1959. - 883 с.
310. Кондратюк О. Комплексний підхід до визначення змісту, форм та методів виховання учнів профтехучилищ //Рід.шк. - 1998. - №12. - С.75-77.
311. Кондратюк О. Комплексний підхід до визначення змісту, форм та методів виховання учнів профтехучилищ //Рід.шк. - 1998. - №12. - С.75-77.
312. Кондратюк О. Педагогічне стимулювання учнів ПТУ в процесі навчання і виховання //Рід.шк. - 1997. - №11. - С.67-68.
313. Кондратюк О. Педагогічне стимулювання учнів ПТУ в процесі навчання і виховання //Рід.шк. - 1997. - №11. - С.67-68.
314. Кондратюк А.П. Школа и нравственное

315. Константинов Н.А., Смирнов В.З. История педагогики: Учеб.для педучилищ. - М.: Просвещение, 1965. - 279 с.
316. Константинов Н.А., Медынский Е.Н., Шабаетова М.Ф. История педагогики. - М.: Просвещение, 1982. - 447 с.
317. Конституція України. - К.: Право, 1996. - 63 с.
318. Концепція середньої загальноосвітньої школи України //Інформ.зб. Міносвіти України. - 1992. - №4. - С.3-29.
319. Коняев О.М., Андришук А.О., Рач В.А. Про стан післяшкільного навчання молоді в навчальних закладах Луганської області //Освіта на Луганщині. - 1996. - №2-3. - С.81-84.
320. Королев Ф.Ф. Очерки по истории советской школы и педагогики (1917 - 1920). - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. - 551 с.
321. Королев Ф.Ф., Корнейчик Т.Д., Равкин З.И. Очерки по истории советской школы и педагогики (1921 - 1931). - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. - 508 с.
322. Короткий В. В умовах сільської школи //Рідна школа, - 1996. - №3. - С. 66.
323. Коротяєв Б.І. Взаємозв'язок репродуктивної і творчої діяльності при засвоєнні знань //Рад.шк. - 1969. - №11. - С.25-33.
324. Коротяєв Б.І. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів. - К.: Рад.шк., 1971. - 176 с.
325. Коротяєв Б.И. Педагогика как совокупность педагогических теорий. - М.: Просвещение, 1986. - 208 с.
326. Коротяєв Б.И. Учение - процесс творческий. М.: Просвещение, 1989.- 159 с.
327. Б.І.Коротяєв Б.І., Александров Г.М. Формування в школярів творчої пізнавальної діяльності //Рад.шк. - 1980. - №6. - С.7-14.

328. Коротяєв Б.І., Головка М.Б. Спроба структурування у викладанні курсу педагогіки //Рад.підк. - 1986. - №12. - С.10-16.
329. Б.І.Коротяєв, М.Б.Коротяєв, В.К.Сарієнко.
Проблема побудови навчального предмета і навчання //Рад.шк. - 1974. - №9. - С.25-32.
330. Косіор С.В. Вибрані статті і промови. - К.: Політвидав, 1968. - 560 с.
331. Костомаров М. Книга буття українського народу. - Л.; К., 1921. - 43 с.
332. Костюк Г.С. Досвід викладача психології і педагогіки //Рад. шк. - 1945. - №5. - С.35-41.
333. Кравчук П.Ф. Формирование развитой творческой личности студента: (Философ.-социол.и метод.анализ). - К.: Вища шк., 1984. - 155 с.
334. Красзнавчі записки: Випуск до 200-річчя заснування м.Луганська. - Луганськ: Держ.обл. красзнавчий музей, 1995. - 80 с.
335. Кременецький В.О. З ім'ям великого Сталіна //Рад.шк. - 1949. - №5. - С.17-19.
336. Кривошеев В.Ф. Развитие высшей педагогической школы в условиях зрелого социализма. - М., 1984. - 48 с.
337. Круглашов А.М. Михайло Драгоманов про історичну долю та завдання освіти на Україні //Рад.шк. - 1991. - №8. - С.90-93.
338. Круглянский М.Р. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны. - М.: Высш.шк., 1970. - 314 с.
339. Крупская Н.К. Педагогические сочинения: В Ют. Т.2. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. - 735 с.
340. Кузьмин И. Отказываться от стереотипов //Профессионал. - 1995. - №1-2. - С.34-39.
341. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. - М.: Высш. шк., 1989. - 167 с.

342. Кузьминедь О. Вища педагогічна освіта: занепад чи розвиток? //Освіта. - 1994. - 30 берез. - С.6.
343. Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці. - Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. - 175 с.
344. Культурне будівництво в УРСР. 1928 - черв. 1941. 36.док. і матеріалів. - К., 1986 - 415 с.
345. Культурное строительство СССР. Стат.сб. - М.: Госстатиздат, 1956. - 332 с.
346. Кульчицкий С.В. и др. История Украины: Проб.учеб, для 10-11 кл. сред, шк.: 4.1. - К.: Освіта, 1994. - 330 с.
347. Кумбс Ф.Г. Кризис образования в современном мире (системный анализ). - М.: Прогресе, 1970. - с.261.
348. Кун Т. Структура научных революций. - М.: Прогресс, 1975. - 287 с.
349. Куринський В.О. Самоосвітні роздуми. - К.: Т-во "Знання", 1991. - 48 с.
350. Курносів Ю.О., Бондар А.Г. У навчанні і праці: V Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. - К.: Наук.думка, 1964. - 343 с.
351. Кутний С.И. Проблемы народного просвещения в украинской печати (первая половина 20-х гг.): Дис....канд.ист.наук. - К., 1992.
352. Кухарев Н.В. Педагогическая теория и школьная практика. - Минск: Изд-во БГУ, 1983. - 40 с.
353. Кучуріна О.М. Пропаганда передових методів навчання //Рад. шк. - 1967. - №5. - С.90 - 93.
354. Кущенко В.С. Підготовка школярів до трудового життя //Рад. шк. - 1980. - №7. - С.70-73.
355. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України. - К.: Вид-во ім. Олени Терешко, 1996. - 102 с.

357. Левченя В.А. Інформація про підсумки 1995/96 навчального року //Освіта на Луганщині. - 1996. - №1. - С. 76-77.
358. Лекторский В.А. Субъект, объект познания. М.: Наука, 1980 - 359 с.
359. Ленін В.І. Про політехнічну освіту. Замітки на тези Надії Костянтинівни //Повне збір.творів. - Т.42. - С.220-222.
360. Ленін В.І. Про роботу наркомосу //Повн. збір. творів. - Т.42. - С.310 - 319.
361. Лескевич М.А. Становлення радянської вищої і педагогічної школи на Україні //Рад.шк. - 1958. - № 2. - С.70-75.
362. Лескевич М. Розвиток вищої педагогічної освіти в Українській РСР за 1917-1967 р.р. //Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967. - К., 1967. - 483 с.
363. Лисенко О.В. Значення українських «Просвіт» для справи шкільного навчання //Рід.шк. - 1992. - №3-4. - С.20-23.
364. Лисичанский горный техникум. - Донецк: Донбасс, 1973. - 24 с.
365. Лікарчук І. Організація економічної діяльності профтехучилища //Рід.шк. - 1997. - №7-8. - С. 78-80.
366. Лікарчук І.Л. Регіональні аспекти у змісті професійно-технічної освіти //Рід.шк. - 1995. - №5. - С.59-61.
367. Локотош Б.Н. Очерки истории Луганска. - Луганск, РИО обл.упр. по печати, 1993. - 140 с.
368. Лопата А.Н. Про завдання системи профтехосвіти //Пед.скарбниця Донеччини. - 1996. - №2. - С.7.
369. Лотоцкий А. За родную школу. - М., 1916. - 67 с.
370. Луначарская С. Новая таблица уроков в мужских и женских гимназиях //Голос семьи и школы. - 1918. - №1. - С.1-3.

371. Луначарский А.В. О воспитании и образовании. - М.: Педагогика, 1976 - 637 с.
372. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. - К.: Магістрі, 1996. - 256 с.
373. Луцький П. Професійна освіта жінок на Луганищині //Рад.шк. - 1928. - №3. - С.40-46
374. Любар О.О., Федоренко Д.Т. Розвиток вищої педагогічної освіти України в ХХІ сторіччі //Рід.шк. - 1994. - №7. - С.75-79.
375. Ляшко І.М. Школа передового педагогічного досвіду //Рад. шк. - 1963. - №2. - С.100-102.
376. Лященко Т.П. Школи Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни //Рад.шк. - 1965. - №5. - С.20-21.
377. Мазуркевич О.Р. Визначні українські педагоги - народні просвітителі Х.Д.Алчевська та її сподвижники: (До 100-річчя з дня заснування Харківської недільної школи. 1862-1962). - К., 1963. - 79 с.
378. Мазуркевич О.Р. Нариси з історії методики української літератури. - К.: Рад.шк., - 1961. - 375 с.
379. Майборода В.К. Актуальна проблема досліджень з історії професійної освіти //Педагогіка і психологія: Вісн. АПН України. - К., 1994. - №4(5). - С.113 - 117.
380. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985). - К.: Либідь, 1992. - 195 с.
381. Майборода В.К. Становлення і розвиток національної вищої педагогічної освіти в Україні (1917-1992 рр.). - Автореф. дис...д-ра пед.наук. - К., 1993. - 57 с.
382. Майборода В.К., Майборода С.В. Національні школи України: історія, розвиток, уроки //Рід.шк. - 1992. - №11-12. - С.6-16.

383. Майстер поетичної прози Степан Васильченко /Під ред. М.С.Грицюти. - К.: Веселка, 1983. - 295 с.
384. Мальцев Н.И. Подъем жизненного уровня рабочих Донбасса в годы социалистической реконструкции народного хозяйства. - К.: Вища школа, 1987. - 100 с.
385. Мандика А. Вимір шкільної успішності. - Х.: Держвидав. України, 1927. - 266 с.
386. Марков В.Н. Современная система народного образования УССР. - Саратов, 1928. - 156 с.
387. Матвейко А.А. Нормирование и оплата труда учителя. - М.: Прометей, 1991. - 282 с.
388. Матвейко А.А. Социально-педагогические основы нормирования и оплаты труда учителя общеобразовательной школы. - Автореф. дис.... д-ра пед. наук. - М., 1992. - 59 с.
389. Матвійчук Н. Підготовка вчителів в Україні у 20-30 роках //Педагогіка і психологія професійної освіти. - 1997. - №3-4, ч.2. - С.107-113.
390. Материалы для оценки земель Харьковской губернии. Старобельский уезд. Вып.2. 4.1-2: Подворная перепись. - Х.: Харьк.губ.зем.управа, 1907. - УШ, 158. Хс.
391. Матеріали колегії Міністерства освіти України 27 травня 1998 р. Виступ начальника державної інспекції Міністерства освіти України О.М. Бурлакова // Освіта на Луганщині. - 1998. - №2. - С. 23-27.
392. Материалы по вопросу о преподавании предметов украиноведения в учебных заведениях. - К.: Изд.Киев.учеб. округа, 1918. - 66 с.
393. Материалы по реформе средней школы. - М., 1915. - 245 с.
394. Мацько Л. Українська мова у вищій школі України //Дивослово. - 1996. - №11.- С.24-26.
395. Мацюк В.Я. Трудові республіки горлівських

396. Медынский Е.И. История педагогики. - М.: Учпедгиз, 1947. - 580 с.
397. Методические рекомендации по контролю за воспитательной работой в школе. - Оренбург, 1977.
- 28 с.
398. Методические рекомендации по совершенствованию управления воспитательной деятельностью школы во внеурочное время. - М., 1980. - 64 с.
399. Мещерякова Н.П. Проблема формування національної самосвідомості у творчій спадщині видатних українських діячів культури і освіти кінця XIX - початку XX століть: Автореф. дис.... канд. пед. наук. - Луганськ, 1996. - 23 с.
400. Миронов В.Б. Век образования. - М.: Педагогика, 1990. - 175 с.
401. Миртов А. Дальтон-план //Просвещение Донбасса. - 1923. - №8. - С.20 - 25.
402. Михед П. Педагогічний вуз у регіональній культурно-освітній моделі //Рід.шк. - 1996. - №9. - С.60-61.
403. Міжшкільні комбінати: дослідження і перспективи //Рад.шк. - 1977. - №3. - С.91-112.
404. Можаяєв О.І. У методичному центрі Ворошилов-градщини //Рад. шк. - 1976. - №2. - С.41-44.
405. Можаяєв О.І. Школи передового педагогічного досвіду //Рад. шк. - 1962. - №3. - С.41-46.
406. Монозон Э.І. Становление и развитие советской педагогики: 1917 - 1987. - М.: Просвещение, 1987. - 223 с.
407. Музиченко О. Питання про Єдину школу на Україні //Вільна укр. школа. - 1918/19. - №8-9. - С.85 - 89.
408. Музиченко О. До історії Єдиної школи на Україні //Вільна українська школа. - 1918/19. - №8-9. - С.143 - 145.

410. На путях к методу проектов: Сб.статей. - М., I/ 1930. - 145 с.
411. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятотоу століття. - К.: Укр.письменник, 1993. - 413 с.
412. Над могилою Бориса Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті. - К.: Вік, 1910. - 184 с.
413. Надежный М. Украинизация школы с педагогической точки зрения. - Казатин, 1916. - 42 с.
414. Народа в справі організації Народної освіти на Україні 15-17 грудня 1917 року. - Київ, 1918.
415. Нариси історії українського шкільництва (1905- 1933) /За ред. О.В.Сухомлинської. - К.: Заповіт, 1996. - 302 с.
416. Народна освіта і педагогічна наука в Українсь- , кій РСР 1917 - 1967. - К.: Рад.шк., 1967. - V 484 с.
417. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. - К.: Статистика, 1973. - 316 с.
418. Народное образование в СССР: Сб.документов. | I 1917 - 1973 гг. М.: Педагогика, 1974. - 559 с.
419. Народное просвещение на Украине. - X., 1924. - 92 с.
420. Наукові записки педагогічних вузів УРСР за w 1946-1953 р. //Рад. шк. - 1953. - №12. - С.52.
421. Науково-практична конференція з проблеми психологічної підготовки учнів до праці //Рад. шк. - 1960. - №5. - С.92-93.
422. Науменко Н. Проблемы среднего специального образования //Сред.спец, образование. - 1990. - №11. - С. 6-8.
423. Наумченко И.Л. Самообразование будущего учителя. - Саранск: Мордовск.кн. изд-во, 1974. - 271 с.
424. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб.док. і матеріалів. - К.: Наук, думка, 1994. - 558 с.

- V 425. Начальные училища Министерства народного просвещения в 1914 г. - Петроград, 1916. - 82 с.
426. Наш край. Документы по истории Донской области. Ростов-на-Дону, 1963. - [Т.1] ХУШ-начало ХХ в. - 576 с.
427. Непознанный Ушинский: Хрестоматия научнохристианской педагогики /Сост.В.И.Ильченко, К.В.Деревянко. - Луганск: Пресса, 1998. - 304 с.
428. Немченко Н.В. Гуманізація навчального процесу в Луганському медико-біологічному ліцеї //Освіта на Луганщині. - 1998. - №3. - С. 83.
429. Неживий О.І. Вартовий рідного слова //Укр. мова і л-ра в шк. - 1990. - №10. - С. 25 -33.
430. Неживий О.І. Педагогічна спадщина Бориса Грінченка. Дис.... канд. пед. наук. - Луганськ, 1993. - 148 с.
431. Неживий О.І. Борис Грінченко в нашому краї //Освіта на Луганщині. - 1998. - №3. - С.66-72.
432. Ненароков А. Из опыта национальной-языковой политики первых лет Советской власти //История СССР. - 1990. - №2. - С.3-14.
433. Ніколаєнко С. Чи будуть в Україні кваліфіковані робітники? //Рід. шк. - 1997. - №5. - С.2-5.
434. Нічкало Н. На порозі нового тисячоліття //Рід.шк. - 1998. - №3. - С.3 - 5.
435. Нічкало Н., Роман Р. Професійна освіта України у світовому контексті //Рід.шк. - 1996. - №9. - С.58 - 59.
436. Нові педагогічні технології в контексті сучасних концепцій змісту освіти. - Луганськ, 1998. - 336 с.
437. Носко П.Л. Аналіз результатів набору на перший курс Східноукраїнського університету //Освіта на Луганщині. - 1996. - №2-3. - С.47-48.
438. О переподготовке учителей Соцвосо //Просвещение Донбасса. - 1925. - №6-7. - С.153-154

- влення виховальної діяльністю школи
во внеурочное время. - М., 1982. - 28 с.
- 440.Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культур, життя укр. народу. - К.: Абрис, 1991. - 272 с.
- 441.Освіта Артемівщини. - Артемівське, 1929. - №7-9.
- 442.Осипов В.Г. Социально-философский анализ современной концепции непрерывного образования. - Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1989. - 216 с.
- 443.Осипчук Н. Реформування системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів - гарант успішного здійснення ефективної наукової та освітньої політики //Освіта України. — 1997. - січ.
- 444.Осипчук Н. Сельская школа в начале XX века //Луганская правда.- 1995. - 19 січ.
- 445.Основи будівництва вільної єдиної трудової соціалістичної школи на Україні //Вільна укр. шк. - 1918/19. - №8-9. - С.149 - 152.
- 446.Основные засади побудови програм та організації педагогічного процесу в семирічній політехнічній школі //Комуніст, освіта. - 1931. - №9-10. - С.34 - 42.
- 447.Основные напрями наукових досліджень з педагогіки і психології України //Педагогіка і психологія. - 1994. - №1. - С.5-33.
- 448.Очерки истории педагогической науки в СССР (1917 - 1980). - М.: Педагогика, 1986. - 287 с.
- 449.Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1917 - 1941 г.г.) /Отв. ред. Н.П.Кузин, М.Н.Колмакова, З.И.Равкин. - М.: Педагогика, 1980. - 456 с.
- 450.Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961 - 1986 г.г.) /Под ред.

- V 451. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX - начало XX в. /Отв.ред. Э.Днепров. - М.: Педагогика, 1991. - 344 с.
452. Очерки истории школы и педагогической науки в СССР. - М.: Педагогика, 1980. - 456 с.
453. Павлов Д.И., Захаревич Г.П. Среднее специальное образование в Украинской ССР. - К.: В.шк., 1976. - 215 с.
- \ 454. Павлов Д.И., Фурсенко А.И. Средняя специальная школа СССР в годы Великой Отечественной войны //Сред.спец, образование. - 1990. - №6. - С.30-32.
455. Павлова Л.Д. Лисичанська гімназія як нова освітня система // Освіта на Луганщині. - 1996. - №1. - С. 19-23.
456. Падій М.А. Вдосконалювати стиль і методи управління школами //Рад.шк. - 1975. - № 3. - С.82-84.
457. Падій М.А. Управління школою - на рівень сучасних вимог //Рад.шк. - 1977. - №9. - С.93-98.
458. Падун Н.О. Коли учень приходив на завод: (Форми і методи навчання у проф.шк. 20-30 рр.) //Рід.шк. 1994. - №1-2. - С.62-63.
459. Падун Н. Шукаючи нове, спиратися на здобуте: Підготовка робітничих кадрів в умовах переходу до ринкової економіки //Рід. шк. - 1995. - №1. - С.69-70.
460. Паламарчук В.Ф. Інноваційні процеси в педагогіці //Педагогічні інновації в сучасній школі. - К., 1994. - С.3-9.
461. Палкін В.О., Харченко С.П. Демократизація шкільного життя //Рад.шк. - 1990. - С.28-30.
462. Панасенко Є Модель ідеалу вчителя // Рід.шк. - 1998 №2. - С. 63-65.
463. Панасенко Є Передумови виникнення проблеми ідеалу вчителя //Рід.шк. - 1999. - №6. - С. 22- 27.

464. Панасенко Є. Самовдосконалення вчителя як засіб формування педагогічного ідеалу //Рід.шк. - 1998. - №5. - С. 72-75.
465. Парад абсурдів /Бесіда з Президентом Міжнар.кадр. академії Г.Щокіним на тему: "Приватна чи державна форма вищої школи?" //Уряд, кур'єр. - 1997. - 30 січ. - С.10.
466. Пасько І. К вопросу об истории украинского парламентаризма //Зеркало недели. - 1998. - 14 февр. - С.11.
467. Педагогическая энциклопедия /Под ред. А.Калашникова. - М., 1927. - Т.1. - 523 с.
468. Педагогический анализ в системе внутришкольного управления /Сост.А.А.Матвейко, Н.С.Кратин, Е.Н.Хрыков. - Ворошиловград, ВГПИ, 1989. - 20с.
469. Педагогический поиск. - М.: Педагогика, 1987. - 544 с.
470. Педагогический поиск. - М.: Педагогика, 1988. - 472 с.
471. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. IX. Воронежская губерния. Тетрадь 2. - СПб., 1904.
472. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Воронежская губерния. - СПб.: Центр, стат.ком. м-ва внутр. дел, 1904.
473. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Екатеринославская губерния. - СПб., 1904.
474. Перегудов Ф.И. Перестройка профессиональной школы //Сред. спец. образование. - 1990. - №3. - С.2-5.
475. Перегудов Ф. Системная деятельность и образование //Вести. Высш. шк. - 1990. - №1. - С. 1-15.

477. Перспективы развития системы непрерывного образования /Под ред. Б.С.Гершунского. - М.: Педагогика, 1990. - 223 с.
478. Петрова В. Метод проектов. Под ред. Науч.-пед. ин-та методов школьной работы. - М.-Л.: Молодая гвардия, 1929. - 80 с.
479. Петровський Г.І. Вибрані статті і промови. - К.: Політвидав України, 1978. - 434 с.
480. Пещенко Н.М. В боротьбі за утвердження радянської системи народної освіти на Україні //Рад.шк. - 1969. - №4. - С.102-103.
481. Підласий І., Трипольська С. Формування професійного потенціалу як мета підготовки вчителя //Рід.шк. - 1998. - №1. - С.3-8.
482. Пільгук І.І., Яременко В.В. Джерела творчих взаємин [Б.Грінченко і В.Гнатюк] //Жовтень. - 1963. - №12. - С.129-135.
483. Пінчук І.М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С.Русової: Дис.... канд. пед.наук. - К., 1995. - 195 с.
484. Питов В.И. Высшая школа Украинской ССР в период перестройки. Киев, Госполитиздат УССР, 1962. - 201 с.
485. План управління освітою на Україні //Вільн. укр. школа, 1918. - №5-6.
486. Плата за навчання в профшколах //Шлях освіти. - 1926. - №12. - С.156-157.
487. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. - Х.: Вид-во ім.Б.Грінченка, 1911. - 81 с.
- м 488. По губернии: В Луганском округе //Просвещение Донбасса. - 1924. - №4. - С. 128.
489. Погребняк В., Ятченко А., Котова О. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів у контексті реформування освіти //Рід.шк. - 1995. - №12. - С. 2-9.
490. Погрібний А.Г. Відгомін давнього конфлікту //Україна. Наука і культура. - К., 1993. - Випуск 26-27. - С. 125-121

491. Погрібний А.Г. Дружба велетнів: (Б.Грінченко та І.Франко) // Вітчизна. - 1967. - №2. - С.164-173.
492. Погрібний А.Г. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості. - К.: Дніпро, 1988. - 268 с.
493. Подов В.И., Курило В.С. Первенец металлургии Донбасса: Ист. очерк. - Луганск, 1998. - 218 с.
494. Поздняков І.І. Факультативні заняття з математики в старших класах // Рад. шк. - 1967. - №8. - С.30-37.
495. Покровський М. Вопросы школы второй ступени. - М., 1926. - 192 с.
496. Положение дела народного образования // Просвещение Донбасса. - 1922. - №5. - С.29-31
497. Положение о губернском и окружном учебнометодическом комитете в Донецкой Губернии // Просвещение Донбасса. - 1924. - №5-6. - С.186-188.
498. Положення про державний вищий заклад освіти // Юрид. вісн. України. - 1996. - №44 (жовт.-листоп.).
499. Положення про професійний навчально-виховний заклад України: Затверджено постановою Каб. Міністрів України від 7 верес. 1993 р. №713.
500. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад: Затверджено постановою Каб. Міністрів України від 7 верес. 1993 р. №713.
501. Полонська-Василенко Н. Історія України, 1900-1923 роки. - К.: Відродження, 1991. - 136 с.
502. Полонська-Василенко Н. Історія України. - К.: Либідь, 1992. - Т.2 - 606 с.
503. Пометун О.І. Проблеми розвитку шкільної історичної освіти в Україні в ХХ сторіччі. - Дис. ... д-ра іст. наук. - К., 1996. - 443 с.
504. Пономаренко Т.С. Підготовка учнів до вибору професії // Рад. шк. - 1961. - №8. - С.46-48.

505. Попович М.В. Національна культура і культура нації. - К.: Знання України, 1991. - 63 с.
506. Поппер К. Нищета історизма //Вопр. філософії. 1992. - №9. - С.22-48.
507. Постанова Кабінету Міністрів України “Про ліцензування, атестацію та акредитацію закладів освіти” від 12 лютого 1997 року №200 //Збір. Постанов Уряду України. - 1996. - №7. - С.216.
508. Постанова Кабінету Міністрів України “Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів” від 5 квітня 1994 року №228 //Збір. Постанов Уряду України. - 1994. - №8. - С.196.
509. Постанова Кабінету Міністрів України “Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням” від 22 серпня 1996 року №992 //Збір. Постанов Уряду України. - 1996. - №17. - Ст.460.
510. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917 - 1919 рр. - К.: Друкар, 1920. - 127 с.
511. Постернак С. Постановка справи підготування учителів за часів революції в Росії і на Україні //Вільна укр. шк. - 1918/19. - №8-9. - С. 137 - 143.
512. Постернак Ф.С. Школи шахтарської столиці за 40 років //Рад. шк. - 1957. - №12. - С.32 - 35.
513. Постолатій В.В. Розвиток комерційної освіти в Україні (1804-1920 роки): Автореф. дис...канд. пед.наук. - К., 1996.
514. Пояснювальна записка до проекту мережі загальнообов'язкового навчання на 1930-31 рік //Радянська школа. - 1930.
515. Проблеми творчої спадщини Бориса Грінченка: Тез.доп. Респ. наук.конф., присвяч. 130-річчю з дня народження Б.Д.Грінченка. -Луганськ, 1993.

516. Пригожин И. Философия нестабильности //Вопр. философии. 1991. - №6. - С.46-52.
517. Постишев П.П. Національне питання в реконструктивний період. - Х.: Пролетарій, 1930. - 47 с.
518. Присяжнюк К.Ф. Вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду //Рад.шк. - 1952. - №12. - С.3-7.
519. Про концепцію розвитку національної (після середньої) освіти України (проект) //Рад. освіта. - 1990. - 23 листоп.
520. Про мови в Українській РСР: Закон України //Укр. мова і л-ра в шк. - 1990. - №5. - С.10.
521. Про освіту: Закон Української РСР //Рад. школа. - 1991. - №9. - С.5-19.
522. Про підготовку науково-педагогічних кадрів в системі М-ва освіти України //Інформ. зб. М-ва освіти України. - 1995. - №°1-2. - С.55-57.
523. Про підсумки експериментального навчання дітей у класах вирівнювання при загальноосвітніх школах у 1982-1983 навчальному році //Зб. Наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. - 1983. - № 22. - С.17-18.
524. Продан М.М. Ясиноватая. - Донецк: Донбас, 1972. - 39 с.
525. Проект Єдиної школи на Вкраїні. Книга 1. Основна школа. - Кам'янець-Подільський: Дністер, 1919. - 172 с.
526. Проект єдиної школи в Україні //Шлях виховання і навчання, 1938. - Кн.1.
527. Протоколы совещаний наркомов просвещения союзных и автономных республик, 1919 - 1924. - М.: Наука, 1985. - 231 с.
528. Пузанов М.П. Професійно-технічні училища //Рад. шк. - 1966. - ЖМ°6. - С.38 - 44.
529. Пузанов М.Ф., Г.И.Терещенко. Очерки истории профессионально-технического

530. Пунський В.О. Деякі прийоми формування теоретичних понять. //Рад.шк. - 1973. - №10. - С.36-41.
531. Пунський В.О. Про дидактичні вимоги до формування системних знань //Рад. шк. - 1983. - №1. - С.25-29.
532. Пунський В.О. Системний підхід до побудови навчального матеріалу курсу історії //Рад.шк. - 1976. - №8. - С.35-39.
533. Пунський В.О. Про дидактичні вимоги до формування системних знань //Рад.шк. - 1984. - №8. - С.14-16.
534. Пунский В.А. Формирование у школьников понимания закономерностей исторического процесса. - М.: Просвещение. 1972. - 271 с.
535. Пуха І.В. Перший етап боротьби за утвердження радянської школи на Україні (груд. 1917 - квіт. 1918) //Наукові зап. НДІП. Т.ХХ. Сер. пед. - К., 1963. - С.132 - 146.
536. Пятилетний план развития народного образования /Гос.архив Луганской области, ф.850, оп.1, д.10, л.48,48 об., 56-57, 60, 62-63, 66, 68, 69, 74.
- ' \ 537. П'ятиріччя "Радянської школи" //Рад. шк. - 1930. - №2. - С.28-33.
- i. 538. Работа Губоно по украинизации //Просвещение Донбасса. - 1924. - №4. - С.123
539. Регіональна політика України: Концептуальні засади, історія, перспективи. Міжнар.наук.-прак. конф. 10-11 листоп. 1994 р. - К., 1995.
540. Региональное управление. Методология и моделирование /Под ред.В.А.Забродского. - Х.: Основа. - 1991. - 96 с.
541. Реєнт О.П. Професійно-технічна освіта робітничої молоді в 1920 р. //Рад. шк. - 1966. - №6. - С.87 - 90.
542. Рецензия на народному образование 1950 г.

543. Решення по народному образованию 1959 г. /Державний архів Луганської області. - Фонд Р-1779, опис 2, справа 955.
544. Рішення по народній освіті 1959 р. /Державний архів Луганської області. Фонд Р-1779, опис 2, справа 955.
545. Рішення президії Донецького облвиконкому про введення обов'язкового політехнічного навчання дітей в обсязі неповної середньої (семирічної) школи в сільських місцевостях Донбасу. 25 травня 1934 р. /Культурне будівництво в Українській РСР: Збірник документів і матеріалів. - К.: Наукова думка, 1986. - С.186-188.
546. Рибалка І.К. Історія Української РСР: Дорад. період. - К.: Вища шк., 1978. - 592 с.
547. Рижутін М. Зауваження по питанням сільськогосподарської освіти //Рад.шк. - 1928. - №5-6. - С.24-27
548. Рідне слово: Укр. читанка. Перша після Граматки книга для читання /Склали Б. та М.Грінченки. - К., 1917. - 197 с.
549. Рідний край: Навч. посіб. з народознавства /За ред.І.Ф.Прокопенка. - Х.: Основа, 1993. - 582 с.
550. Різник Я. Методи навчання. - К., 1940. - 145 с.
551. Рождественский Н.Н. Педагогическая работа среди учителей //Просвещение Донбасса. - 1922. - №6-7.
552. Роботу школи на вищий рівень //Рад.шк. - 1947. - №4. - С. 1-7.
553. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (XIX - початок XX ст.): Нариси /Редкол.: М.Д.Ярмаченко (відп.ред.) та ін. - К.: Рад.шк., 1991. - 381 с.
554. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в УРСР (1917 - 1957) //Наук.зап. НДП України. ТЛІ, сер. пед. - К., 1957.
555. Розвиток української культури за роки

556. Россия: Полное географическое описание нашего отечества. - СПб, 1910. - Т.14. - С.870.
557. Романовський О. Вища освіта: відповідність вимогам часу //Рід.шк. - 1999. - №7-8. - С.30-33.
558. Руденко Ю.Д. Розвиток теорії і практики формування в учнів наукового світогляду в історії педагогіки України: Автореф....д-ра.пед.наук. - К., 1995. - 44 с.
559. Рудько М.П. З історії радянської вищої школи на Україні (1917-1928 рр.) //Рад. шк. - 1967. - №3. - С.30-34.
560. Рудниченко С. Борис Грінченко: Популярно-крит. нарис. - Х.: Л-ра і мистецтво, 1981 - 69 с.
561. Русова С. Дещо з філософії виховання //Вільна укр.шк. - 1918. - №10. - С.306-316.
562. Русова С. Красзнавство у народній школі //Шлях виховання і навчання, 1933. - Кн.МеЗ.
563. Русова С. Курси народних вчителів в Києві //Укр.вісн. - 1906. - №14. - 967 с.
564. Русова С. Націоналізація школи //Вільна укр.шк. - 1917. - №1. - С.3-7.
565. Русова С. Нова школа соціального виховання. - Катеринослав-Лейпціг, 1924. - 153 с.
566. Ряппо Я. В боротьбі за робітничу освіту //Шлях освіти. - 1927. - №10. - С. 77 - 86.
-) 567. Ряппо Я. Короткий нарис розвитку української народної освіти. - Х., 1923.
568. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за десять років революції. - Х., 1927. - 146 с.
569. Ряппо Я. Новый этап в работе Наркомпроса //Путь просвещения. - 1925. - №1-2. - С. 1 - 10.
570. Ряппо Я. Реформа высшей школы на Украине в годы революции. - Х.: Госиздат Укр., 1925. - 181 с.
571. Савицкий И. О философии глобального образования //Философия образования для XXI века. - М., 1992.

572. Савидька Г.І. Я.Чепіга - невтомний борець за початкову освіту на Україні //Педагогіка. - К., 1967. - Вип.5. - С.122-130.
573. Сайко // 1966. - №12 єсть с.29.
574. Саймон Б. Общество и образование. - М.: Прогресе, 1989. - 199 с.
575. Самчевский И. Отчет о путешествии за границу с педагогической целью: ЦГИА Украины, ф.707, оп.28, д.62, арк.133-136.
576. Сарайлов П. Второй Артемовский окружной съезд по профессионально-техническому образованию //Шлях освіти. - 1927. - №2-3. - С.31-35.
577. Сахно Л.О. До питання про еволюцію світогляду Б.Грінченка //Питання майстерності. - Д., 1969. - Вип.1. - С.33-44.
578. Сборник декретов и постановлений Рабочего и Крестьянского правительства. - М., 1919. - С.107 - 112.
579. Светлаев В.Д. Соотношение тенденций и закона в общественном развитии. - Вестник Московского университета. Серия «Философия». - М., 1970. - №6.
580. Семенов В. Культуроведение в школе //Наша шк., 1924.- № 4. - 5.- С. 80 - 89.
581. Семистяга В.Ф. Лицар боротьби за незалежність України //Бахмут. шлях. - 1995. - №3-4. - С.34- 36.
582. Сеть школ на 1963-1964 учебный год /Державний архів Луганської області. - Фонд Р-1067, опис 5, справа 8. - 65 с.
583. Сидоров В. Первомайская школа горнопромышленного ученичества //Рад.шк. - 1926. - №9-10. - С. 66-70.
584. Симонов В.П. Системный подход - основа

585. Синецкий Л.Д. Трудовая школа, ее принципы, задачи и идейные корни в прошлом. - X., 1919. - 96 с.
- ∨ 586. Сірополко С. Історія освіти на Україні. - Л., 1937. - 174 с.
587. Сірополко С. Вищі школи на Советській Україні //Студент. Вісн. - 1930. - 4.5.
588. Сірополко С. На порозі нової школи //Тризуб. - 1931. - №1.
589. Сірополко С. Народна освіта на советській Україні. - Варшава, 1934. - 239 с.
590. Сірополко С. Українізація професійної освіти на Советській Україні //Тризуб. - 1927. - 4.96.
591. Скрипник М. Виступ на ХУ з'їзді ВКП (б) //Вісті. - 1927. - 13 груд.
592. Скрипник М. Статті та промови. - X.: ДВУ, 1929. - Т.2.
593. Скрипник М. Шляхами перебудови //Більшовик України. - 1931. - №12.
594. Смілянський Л. Борис Грінченко. - X.; К., 1930. - 23 с.
595. Смятских А. Работу педагогических училищ - на новый уровень //Допік, воспитание. - 1990. - №2. - С.104-105,112.
596. Современные проблемы истории образования и
- ∨ ' педагогической науки: [В 3-х томах /З.И.Равкин, А.А.Фролов, З.Вайниц и др.]: Под ред. З.И.Равкина. - М.: ИТПИМИО, 1994. - Т.1. - 185 с.
597. Сосновський А. Перепідготовка вчительства в Луганській окрузі //Рад. шк. - 1925. - №1. - С.22-30.
598. Стрижевский П. К итогам работы краткосрочных курсов по подготовке в профшколы //Рад.шк. - 1928. - №9. - С.65-68.
- ∨ 599. Сосновський А. Шляхи до підготовки педагог! ^ чних кадрів //Рад. шк. - 1930. - №2. - С.60-67.

600. Соф'янци Є.М. Шукаємо нові підходи //Рад. шк. - 1990. - №6. - С.82-84.
601. Соф'янд Е.Н. Палкин В.А. Міжнаціональні відносини і школа. //Рід. шк. - 1991. - №5. - С. 3-6.
602. Сочинский Л. Как организованы лабораторные занятия в Штеровской семилетке //Рад. шк. - 1928. - №7-8. - С.110-111.
603. Ставицький В. Становлення і розвиток середньої педагогічної освіти в Українській РСР (1917- 1920 р.р.) //Вища і серед, пед. освіта. - К., 1969. - Вип.3. - С.53-61.
604. Старцев Б. НОУ: неопознанное образовательное учреждение: Негос. вузы начинают выдавать дипломы гос. образца //Итоги. - 1997. - 18 февр. - С.52-54.
605. Статистичний збірник: Вищі навчальні заклади (1997-1998 р.р.) /Міністерство освіти України; державний комітет статистики України. - К., 1999. - 64 с.
606. Статистичний збірник: Показники розвитку закладів освіти області за 1998 рік. - Луганськ, 1999. - 29 с.
607. Статистичні дані до засідання колегії Міністерства за підсумками 1997 року (вищі навчальні заклади) /Мін-во освіти України. - К.: Вид-во "Гене́за", 1998. - 301 с.
608. Статистичні дані з дошкільної, загальної середньої. Професійно-технічної та позашкільної освіти 1997 р. /мін-во освіти України. - К.: Вид-во "Гене́за", 1998. - 74 с.
609. Статистичні дані про середні, дошкільні та позашкільні заклади освіти системи Міносвіти України (1992-1996 р.р.). /Мін-во освіти України. - К., 1997. - 135 с.
610. Стегній О.Г., Чурилов М.М. Регіоналізм в Україні як об'єкт соціологічного дослідження. - К.: Вид-во "Гене́за", 1999. - 211 с.

611. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. - К.: Рад.школа, 1985. - 311 с.
612. Стенгерс И., Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. - М.: Прогресс, 1986. - 431 с.
613. Стецюк А.А. Знову про кабінетну систему навчання в школах //Рад. шк. - 1967. - №1. - С.94-96.
614. Стратен В. Еще раз о лабораторном методе //Наша шк. - 1923. - №9-10. - С.170 - 175.
615. Стратен В. Лабораторный метод //Наша шк. - 1923. - №4. - С.26-30.
- \ 616. Строй І.Ф. Заочна педагогічна освіта в УРСР за роки радянської влади //Радянська школа. - 1957. - №10. - С.38-47.
617. Струманський В.П. Ленінські ідеї трудової підготовки учнів у практиці роботи освітніх установ України (1920 - 1930 рр.) //Рад. шк., 1981. - №5. - С.85-89.
618. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення. - Івано-Франківськ, 1992.
619. Ступарик Б. Шкільництво Галичини. - Івано-Франківськ, 1994.
620. Стражев А.И. Преподавание истории в советской школе за 40 лет (1917-1957) //Преподавание истории в школе. - 1957. - №°5. - С.64-74.
621. Субтельний О. Україна: Історія. - К.: Либідь, 1991. - 510 с.
622. Сукач Т.М. Лутугинська профільна школа III ступеня: Розробка нових освітніх технологій //Освіта на Луганщині. - 1997. - №«3. - С. 83-85.
623. Сухомлинська О.В. Витоки й засади української школи рефлексології та педології (20-ті роки) //Педагогіка і психологія. - 1994. - №3. - С.107 - 112.
624. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. - К.: Рад. шк., 1974. - 151 с.

625. Таланчук П.М. Україна ХХІ століття: стратегія освіти: (Доп. на Першому з'їзді пед. працівників України) //Рідна школа. - 1993. №2. С.2 - 8.
- 626.
626. Таран-Жовнір Ю. Хоч гірше, аби інше? //Освіта. - 1996. - 22 трав. - С.4.
627. Твердохліб Л.В. Формування правової культури учнів в умовах правового лицю //Освіта на Луга-нщині. - 1999. - №2. - С. 24-26.
628. Теория и практика управления школой. Тезисы докладов к научно-практической конференции. - Барнаул, 1983. - 176 с.
629. Типове положення про атестацію педагогічних працівників України: Затверджено наказом Міносвіти 20 серп. 1993 р. №310 //Дошк. Виховання. - 1994. - №4. - С.3-6.
630. Титаренко Л.М. До питання про мережу десятирічок на Луганщині //Рад. шк. - 1930. - № 2. - С. 73-76.
631. Титаренко П. Організація колективної педроботи в установах соцвиху //Рад. шк. - 1926. - №8. - С.49-57.
632. Тихий О. Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області //Тихий О. Роздуми. - Балтимор; Торонто: Укр. вид-во "Смолоскіп" ім.В.Симоненка, 1982. - 79 с. - С. 9 - 26.
633. Ткаченко Д. Московська школа на Україні //Рід. слово. - 1917. - 10, 17 черв.
634. Тойнби А. Дж. Постижение истории. - М.: Прогресе, 1991. - 731 с.
635. Томкевич З. Два урока з мови в Сталінській

637. Турко П. Другорічництво, його причини та методики вивчення //Рад. шк. - 1930. - №4. - С.39-42.
638. У колегії Міністерства освіти УРСР //Рад. шк. - №1948. - №1. - С.65-67.
639. У Міністерстві освіти УРСР //Рад. шк. - 1969. - №10. - С.60-65.
640. У Міністерстві освіти УРСР //Рад. шк. - 1973. - №10. - С.112.
641. У Міністерстві освіти УРСР //Рад. шк. - 1975. - №3. - С.111-112.
642. У школах Луганської області //Рад. школа, 1962. - № 10. - С.42-43.
643. Уемов А.Н. Системный подход и общая теория систем. - М., 1978. - 272 с.
644. Україна ХХІ століття: Держ. нац. програма «Освіта» //Освіта. - 1993. - 2 груд.
645. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий. - К.: Политиздат Украины, - 1985. - 618 с.
646. Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920: В 3 т. - К.: Політвидав України, 1967.
647. Усенко Ф.В. Науково-дослідна робота в педагогічних вузах УРСР //Рад. шк. - 1952. - №9. - С.9-13.
648. Учить умению учиться /Под ред. В.А.Пунского. - К.: Рад.шк., 1987. - 191 с.
649. Фарина С.Я. Роль «просвіт» в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття: Дис.... канд. іст. наук. - Кременчук, 1993.
650. Фігурін О. Відсталі учні в Луганській школі //Рад. шк. - 1930. - №3. - С.93-98.
651. Фігурін О. Школяр-дезорганізатор //Рад. шк. - 1930. - №5-6. - С.40-51.
652. Філіпов О.М. Завдання органів народної освіти в підготовці шкіл до чергової народної освіти

653. Філоненко С.М. До питання про концепцію національної школи в Україні в період 1917-1920 рр.: (По сторінках ж-лу «Вільна Українська Школа») //Відродження. - 1993. - №2. - С.9-14.
654. Философский энциклопедический словарь. - М.: Сов. энциклопедия, 1983. - 840 с.
655. Философско-психологические проблемы развития образования /Под ред. В.В.Давыдова. - М.: Педагогика, 1981. - 176 с.
656. Фомін О.М. Шляхи реалізації закону "Про освіту" в школах міста Луганська // Освіта на Луганщині, - 1992. - №2. - С. 30-32.
657. Формаковский В.П. Начальная школа Министерства народного просвещения. - СПб., 1900. - 189 с.
658. Хайло П.С. Економіка народної освіти і наукова організація педагогічної праці //Рад. шк. - 1968. - №5. - С.57-61.
659. Хайло П.С., Можаяев А.И. Общественные начала в народном образовании. - Луганськ, 1962.
660. Холодний П. Єдина школа //Вісник педагогічно-професійного з'їзду. - 1917. - 14 серпня.
661. Хропко П.П. З віру народного життя: (До 100- річчя з дня народження С.Васильченка). - К.: Т-во «Знання» УРСР, 1979. - 47 с. Київ, 1979.
662. Хрыков Е.Н. Внутришкольный контроль: состояние, концепция, перспективы развития. - Луганск, 1994. - 177 с.
663. Хрыков Є.М. Концептуальні засади внутрішнього управління //Педагогіка і психологія. - 1996. - №2. - С.35-40.
664. Хрыков Є.М. Тенденції розвитку загальноосвітньої школи України //Освіта на Луганщині. - 1996. - №1. - С.6-11.
665. Хрыков Е.Н. Теоретические основы внутришкольного управления. - Луганск, 1999. - 118 с.
666. Хрыков Є.М. Теорія та методика внутрішнього управління в сучасних умовах. - Дисертація

- на здобуття вченого ступеня доктора педагогічних наук. - Київ, 1997. - 382 с.
667. ЦДАВОВ України, - Ф.166. - Оп.1. - Од.зб.2. - Арк. 77.
668. ЦДАВОВ України, - Ф.166. - Оп.1. - Од.зб.3. - Арк. 10
669. ЦДАВОВ України, - Ф.166. - Оп.1. - Од.зб.11. - Арк. 9 - 10
670. ЦДАВОВ України, ф.166, оп.1, од.зб.3, арк.125; од.зб.11, арк.16; од.зб.21, арк.40.
671. ЦДАВОВ України, - Ф.166. - Оп.1. - Од.зб.21. - Арк. 20, 61.
672. ЦДАВОДВУ України, ф.707, оп.168, д.8, арк.590.
673. Центральний державний архів вищих органів державної влади і органів державного управління України, ф.4805 (особистий фонд Я.П.Ряппо).
674. ЦДАВОДВУ України, ф.2581, оп.1, д.53, арк.48; д.56, арк.61,65,101; д.64, арк.32,39.
675. ЦДІА України. Ф.842. Грінченко Б.Д. Із листів до сестер Аполінарії та Анни.
676. Центрального державний архів органів державної влади України. Ф.166, оп.1, д.939, л.10.
677. Центр.держархів органів держ.влади України, ф.166, оп.3, спр.491, арк.41 - 42 (Відомості про мережу установ Донецького губпрофобра на 1 липня 1924 року).
678. Центральний державний архів органів державної влади України, ф.166, оп.3, спр.275).
679. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф.166, опис 6, справа 267, арк. 102-122.
680. ЦДІА України, ф.707, оп.85, д. 1 б.
681. Церковные школы Российской империи к 1915 г. Статистические сведения, изданные училищным советом при св.Синоде. - Петроград, 1916. 87 с.

682. Чавдаров С.Х., Грищенко М.М. Невідкладні завдання педагогічної науки //Рад. шк. - 1956. - №9. - С.11-21.
683. Чавдаров С.Х., Грищенко М.М. Педагогічна наука в Українській РСР за сорокаріччя //Рад.шк. - 1957. - №11. - С.40-50.
684. Чепелев В.І. Педагогічна наука і шкільна практика //Рад.шк. - 1960. - №1. - С.1-9.
685. Чепіга Я.Ф. Азбука трудового виховання. - К., 1922.
686. Чепіга Я.Ф. Буквар для шкіл грамоти. - Х., 1933.
687. Чепіга Я.Ф. Веселка, після букваря перша читанка. Х., 1925.
688. Чепіга Я. Вільна школа. Її ідеї й здійснення їх в практиці. — К., 1918. - 72 с.
689. Чепіга Я.Ф. Задачник для початкових народних шкіл: Рік перший, другий, третій. Київ, 1918.
690. Чепіга Я.Ф. Методика навчання в трудовій школі першого концентру. Харків, 1930.
691. Чепіга Я.Ф. Моральне внушіння в справі виховання. Київ, 1924.
692. Чепіга Я.Ф. Національність і національна школа //Світло, 1901. - Кн.1.
693. Чепіга Я.Ф. Практична трудова педагогіка. Київ, 1922.
694. Чепіга Я.Ф. Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики //Збірник психолого-педагогічних статей. Кн.1. Київ, 1913.
695. Чепіга Я.Ф. Проект української школи //Світло, 1913. - №1-4.
696. Чепіга Я. Соціалізація народної освіти //Вісн. пед.-проф. з'їзду. - 1917. - 14 серпня.
697. Чепіга Я. Соціалізація народної освіти //Вільна укр. школа. - 1917. - №2. - С.80-81.
698. Чепіга Я. Тимчасові програми для нижчих

- (Критичний нарис) //Вільна укр. шк. - 1918/19.
- №5 - С.291-295.
699. Чепіга Я.Ф. Українське учительство у нових освітніх обставинах //Вільна укр. шк., 1919-1920.
- №1.
700. Чепіга Я.Ф. Українське шкільництво у нових обставинах //Вільна укр. шк. - 1919 - 1920. - №1.
701. Чепіга Я.Ф. Школа в Західній Європі й Америці //Вільна укр. шк. - 1919-1920. - №4-5.
702. Чепіга Я.Ф. Школа й освіта на Україні //Вільна укр.шк. - 1918-1919. - №11, ч.8-9.
703. Чернікова Л. Долаючи труднощі //Рід.шк. - 1996.
- №3. - С. 68.
704. Чорновіл В.М. Борис Грінченко на ниві народної освіти //Рад. шк. 1963. - №12. - С.90-92.
705. Чернявський М.Ф. Кедр Лівана: Спогади про Б.Грінченка. - Херсон: Укр.книгарня, 1918. - 36 с.
706. Чернявський М.Ф.Твори: В 2 т. - К.: «Дніпро», 1966. - Т.1. - 514 с.
707. Черняхівський Ф. Ще про Долтонський лабораторний план //Рад. освіта. - 1924. - 4.8. - С.48
-
51.
708. Чехович В.А. Державно-правові питання українізації в 20-х роках //Минуле України: відновлені сторінки. - К.: Наук.думка, 1991. - С.96 - 121.
709. Чиж А.Н. Теория и практика формирования личности учителя во внеучебной деятельности (1960-1980 гг.). Дис. ... д-ра пед.наук.
710. Чирва Ю.И. Развитие народной освіти Украины (1917 - 1932 р.р.): історіографія проблеми. Автореф. дис.... канд. іст. наук. -Д., 1995. - 17с.
711. Численность и состав населения СССР: По данным переписи населения 1979 года /ЦСУ СССР. - М.: Финансы и статистика, 1984. - 366 с.
712. Чорновіл В.М. Борис Грінченко на ниві народної освіти: До 100-річчя з дня народження

- Б.Д.Грінченка //Вітчизна. - 1963. - №12. - С.146
- 158.
713. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки. Из опыта работы школ г.Донецка. - М.: Педагогика, 1979. - 136 с.
714. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза. Из опыта работы школ г.Донецка. - М.: Педагогика, 1980. - 94 с.
715. Шаталов В.Ф. Точка опоры. - М.: Педагогика, 1987. - 160 с.
716. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается. - М.: Педагогика, 1989. - 336 с.
717. Шаповал Ю. Людина і система //Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні. - К., 1994.
718. Шатунов М. К унификации системы педобразования //Путь просвещения. - 1929. - №10.
719. Шатунов М. Четверта Всеукраїнська конференція в справі педосвіти //Шлях освіти. - 1929. - №10.
720. Шацька Р.М., Чоботар О.В. Методи активного навчання у профтехшколі //Рід. шк. - 1993. - №4. - С.46-47.
721. Швырев В.С. Научное познание как деятельность М.: Политиздат 1989. - 232 с.
722. Шевцова А.А., Курдюмова И.А. Сферы функционирования украинского языка в городах Донецкой области.
723. Шевченко В.В. За дальше піднесення роботи школи і вчителя //Рад. шк. - 1965. - №1. - С.11-15.
724. Шевченко В.В. Парти́йна організація і школа //Рад. шк. - 1967. - №5. - С.2.
725. Шевченко Г.П. Взаємовплив мистецтв у ідейно- політичному вихованні //Рад. шк. - 1985. - №2. - С.20-22.
726. Шевченко Г.П. Патріотичне і інтернаціональне

728. Шевченко Г.П. Проблема естетичного розвитку школярів //Рад. шк. - 1982. - №7. - С.10-16.
729. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе. Киев: Рад. шк. - 1985.- 144 с.
730. Шевченко О.В. Школа в режимі розвитку //Освіта на Луганщині. -1999. - №2. - С. 39-41.
731. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні в 1921-1925 рр. - К: Вид-во АН УРСР, 1963.
732. Щекин Г. Высшая школа: «негосударственные» преимущества и государственные «гарантии» //Зеркало недели. - 1996. - №31 (авг.) - С. 12.
733. Шершньов П.В. З досвіду роботи по підвищенню кваліфікації і перепідготовки вчителів //Рад. шк. - 1960. - №9. - с.71-75.
734. Шипунов В.Г. Техникумы и рыночная экономика: Способна ли средняя школа не только выжить, но и развиваться? //Сред. спец. образование. - 1995. - №9. - С.16-18.
735. Ширше впроваджувати передовий досвід //Рад. шк. - 1966. - №1. - С.106-108.
736. Шкіль М.Л., Грищенко Г.П. Епоха відродження (... сучасний варіант?) //Освіта. - 1993. - 19 трав.
- V 737. Школьная сеть Старобельского уезда. - X., 1912.
738. Шлях освіти. - 1921. - №?2. - с.339.
739. Шульга М.О. Проблеми формування державної регіональної політики //Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи: Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 листоп. 1994 р. - К., 1995.
740. Ющишин І. Місце рідної мови в програмах навчання //Шлях виховання й навчання. - 1934, УІІ р.
741. Якименко Л.Д., Редина Н.И., Семенова З.Г. Интеграция техникума и производства //Сред. спец. образование. - 1990. - №10. - С.9.
742. Яременко В.В. Більше працював, ніж жив... //Діалоги. - 1999. - №12. - С.122-129.

743. Яременко В.В. Неизвестные письма Б.Д.Гринченко: К 100-летию со дня рождения //Радуга. - 1963. - №10. - С. 16 - 25.
744. Яременко В.В. Борис Грінченко://До 100-річчя з дня народження //Укр.мова і л-ра в школі. - 1963. - №10. - С.16 - 25.
745. Яременко В.В. Нива його духовності //Грінченко Б.Д.Зернятка. - К.: Веселка, 1989. - С. 5 - 20.
746. Ярошевський М.Г. Структура научной деятельности //Вопр. философии. - 1974. - №11. - С.97-109.
747. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921 - 1932 рр.). - К.: Вид-во Київ.ун-ту, 1965. - 256 с.
748. Ясько О.М. Про використання джерел у дослідженнях з історії радянської педагогічної науки //Рад. шк. - 1974. - №11. - С. 7 - 12.
749. Яцун О.І. З історії підготовки учительських кадрів на Україні (1921-1925 рр.) //Рад. шк. - 1972. - №6. - С.16-18.
750. Яцун Н. Село в шкільному вивченні (Питання методики дослідних екскурсій на селі) //Рад. шк. - 1926. - №11. - С.26-37.
751. Encyclopedia of Ukraine. - Toronto, 1985. - VI.

Приказ № 61

по школе № 24 от 15 января 1946

Во последние дни 2^й четверти, а так же в начале 3^й четверти ученики 8го класса систематически отвлекают на уроки, без уважительных причин пропускают уроки, самовольно уходит с уроков не обеспечивая дежурство ученика класса.

За недисциплинированность и неаккуратность класса в объявлено выговор организатору класса Василию Аге.

Директор ш. К. Сидорович.

Приказ № 62

по школе № 24

от 29 / января 1946

Назначено м. Каракан В. С. преподавателем украинского языка в 5-8 классах школы.

К работе пригласить № 461.

Директор ш. К. Сидорович.

Бројкад. н 59

по 24 рш од декембра 1941.

Неуставноста на земљу 27^е шкласе

Данко Жолна (уч. 7²⁰ кл. "Б")

Лубанову (уч. 6 кл. "Б")

Гузмисту (уч. 6 кл. "Б")

перевести на класе ната на осно-
ванци реалниг педагога.

Директор ил Милосав

			i:	V&Ю				
		/ЖР		кч	4ЛК*члп&•			
				V	•*ГМ/■&/			
					l			
			%**>Bn&>		<*<&и>»**> ГУЧЛ<y'/?* (**		P*9Ф	<#Л
	C&/*		^й*1 ^		9IM		УГ*	
	X		'b>•У	4i. ГА	иісбч***О / чііЯчт ІШГ		йцг*	
&	Г	"!	•7. £*й	ІШі£.			А/ЛАС€***?: •>	
	V	ЧБ>	'лс #с	*М€	моіі		{*ур	ИП«'
А/	?£*и	и	'м кі у>		кі "ч' еиґасаи п4ьЦ &ек		■ іік.	Г'Лю
	оє**i	V	еує ає*	Т	%Л(Т у*	иіссі
/н	аг		IM 8		т У..			
ii	4		'би. /i	си	Смлеб<о0.С. (ч'хпчхсАке-			'o!
	Нит*І№		ЛЛЦСЛ	хм.'-	y-<86.			
	3/	/M	У		£<			
Л	Шіч	*/J*ж	иі'е,		/Г -----1^7 -----7			■#*4?
-А	ir^		i•	и7я**	«МІ	ii' А'ПхДіупЛсІмх		<#&п
	5«УЛ	ЛЛ*-	Яишж		»Лар	У*«-		Гк**Ц
^1	и	г>?	и&—		<Чійі	ххе/ЛЛ> ■ Гхх/хх^Л		ч~*i
	г.	КШи	а1	-fi\$	шні«	ЛГ &x*&Аи+I, іxi,		ЛХІА.
			√KxK/		Сіо •	іоух^І-		

___с Іс. 'ii/i'cicc б> *i: *₂ ■<> _____ ^ £ake.

■Дока _ < 'иаі.іе+иш- І ^ />■». іхс/мі І

*<• {///УМІ £ МА4.1 '

Си^ІаС« педУ. <?->« І ^4а><. І наеш^хС

..... 46*

hfat'a

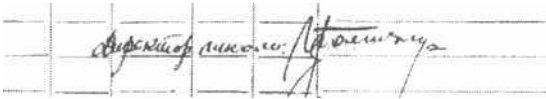
: /JI ??<*,ftrw.. Ç,&*£*CC4<,...I yö 6Â</y^ ß&Let
'US'*C<A4 ^<ячГа*y fct U Ü (U £ H / ÿ '
u<iX^ jt* κ<x ≤^fAV &•//. (tt

'l*Mlç Штыцjüty†ziç *#m r "qMuijt fc A \offUif.
—&***■ л &c**bf*t*- Attiraa*t

Vj-(&|h4] v°L IKH ÇitK°eLix.MAJI 'J & k-S y A^L. -

pШёф- А* /Uehceaûte; ; _ ^5se#10^ <i,ÿ ur AfC'ÿ «/»<?«

J. J«““ eueren нн. (t iju (?4tcjAfaM'b

Л рхОсй О >схи л/ІУ

Кал Мсхх-иох-• н елогю ги г-г-е кїДіо

Шіо 'l<& *u>*лМ, Ш?І7~

<70 б €Со

ОСІ» ЄїДо 00ишш : \$су2 ^кл &ш ЛД

УЮоМ*~. ^ЦевН^ГJU^IX*ІУ£'■J,

ДД■, О - е ^ г и е м ю з Л & - Ф Л г -

Чіса^и П.П-, 3ГоЛМ'<3@&/, /^У^^Д/£€;

Жїрскїю^і е4-о>ДІІ>ї'и&сї П£&/КсА>Д*, о
£'.

ип^оал4>о-^о>А\$<&■. So кУоапол 3-» ІеїХу/>к(шДіо уи/2л-С,

МЛ ПЕРИХІАОА С С-2020 ССА РД.

Кх/Лч^ЛЛ; -£<ьаЖ>&4 ЛІІ/-. /СбісаДух*

ЛУу

ЛМх и^их/ро М <и-. Лбвічкл&і С- (*■,

/гоил&хГічМ 4>- ?■

£(ійю іло^спДїї.° ЄЛЪО-6Х014. /ІХХо<-&-(хн£і

задоги о.7 х. г~а^гесо СЛиїг,,7сл бір. *4хе.. V

пївкєрїшб.

Сц'іхсїохл:

Тайї><Ууггх> Сїх. Л Г / &. 0 4 ах>*). Сїх

мїл /біоО-Р-°

751 РІ гсСо үі-сл, ЛА. шїх> аглД<А> >€-Р

у^о^шїа-і бв/шїх>•А ^Поєл я-

■z>jr?2<nt /y ^ÿrr^nnr^3ü§ iw>:

bf^ÿcnVrr ■â^üü'SyêêT'f 'à nO^VW' 'T'CSИГ
■ npryth *70 arm, f£rrom z< ô'rag tdy

mэo^znл omуzуoz, ^ gim'nft' ep-mzУПУГаГУoy/

^ ЗУ»л^ (У^pecзмУcri? cÿÿ^ arxyoar)ß V>i
frt&y ÿ ^ erS/rr, Ъ2223^.

smr>-rзr£r?ÿh4 TИ ПИУеУПИПТУ'СИИð TИИТЗ ~S TэЯЩ ею

'3^?arr'<Kf~*9*fьbfo(: Г ПИ^A

'~rn^àJ-^ -b&fndli-ÿfbÿ ~ ap '-arr'>уФ ПИЗГ

ZTbfytrf -ompu 'z24zъ c'^rvf'n Tn ' ^ ^ drtzrrrt

?mro4 zn* ~xpp Л

Z'tr* : ^ ^ mr '-rp-г
ЛУКУИЧПГ m-rrfj) ^ П>7 ^eПГПП-/ 'CrmrrrO'fÿÿ)à-

yfy^ßrry-ZA~~ paryЭme-rzÿp Pи/ëюeTG; hrrfi

zrmrfer) P^ o^rrr ~ff D ГТТГПГЕГГ

'fP pэ Гð errrijÿ cr-v Pÿ' > J* D ПХТ-Пi preeVpXnf *i

- crr~?-4 ^on~ se CP? f7'ZPà> ~/y^9

e f i e f é P " X 4 0 V * ? J

- rri/Da.I afr^OPrjé: joiçOEPГГfÿ ÿÿÿ^frrr' VTЪП

'S- ■ I *y-i^sizzzoy IeI3/Г pëpYzene Э t^>p?ÿ лгун 'szwo_

&<*nrÿ э юSmh Jrrr-f Ю Trze w:ÿ-/Ц^ f-ll

i % P -*ÿ*\$00/ füC-^rihcty' - » -J w y-~Ji

7JAP*? ~af /Tft ^rrc) <rrc*y rrvprrrÿi Win

y I?9 Tt

'füj>~ppzvz - ^PO/ _____ ^

**w *æ>m. <H>yrstf c/-// TrF*yyrf%

ÿe-zoÿÿÿÿ<ÿ<mlk>C-(z3)z4ÿyA ~ , ■ -ф — 'z2-çюp22-

'*fh>p> \$ eno ëp. •эььzcn^ ^ Jopp^ÿ7^&fb^i<yu

nyjTH 'ьzo^ ' ff/ ~ÿ&£rrSmzypoфy3e 'fjp-ÿ ^ 'ÿW **

■7E/Pi* '***9

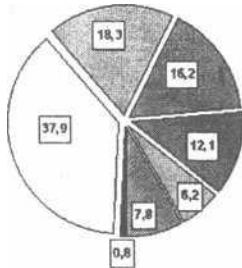
ОКРЕМІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПТУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1999 РОЦІ

Всього ПТУ	у т.ч. ВПУ	Всього учнів	у т.ч. учнів ВПУ	Випуск з ПТУ	Працевлаштовано	Не працевлаштовано	%	-Отримали 2 та > спеціальностей	%	Отримали дипломи відзнакою	3	Отримують середню освіту	%	План прийому за бюджетом	Фактичний прийом за бюджетом	%
81	6	39570	3928	17820	15045	22775	15.5	6097	34,2	786		28787	73,0	15000	15782	105,2

Прийнято на госпрозрахунковій основі	Навчалось за замовленням центрів зайнятості	Фактичні витрати за бюджетом (тис.грн)	Фактичні витрати позабюджетом (тис.грн)	Вартість одного учня ПТУ	Залучено позабюджетних коштів (тис.грн.)				
					Всього	Ореада	Освітя послуги	Виробнича діяльність	Навчальні господарства
6158	2229	23205	3292	689	3330	312	1690	421	90

Всього інженерно-педагогічних працівників	У т.ч.			%	Мають робітничу кваліфікацію з 2-х і більш професій	%	Підвищили кваліфікацію	
	викладачі загальноосвітніх дисциплін	викладачі спеціальних дисциплін	майстри виробничого навчання						
3288	681	425	1656	245	7,5	500	15,2	602	18,3

Фактична наявність контингенту іа напрямками професійної підготовки

□ 37,9-Провисловість

○ 16,2 Будівництво

○ 12,1-Сільське господарство

○ 6,9-Транспорт

□ 7,8-Житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення

■ 0,8-Зв'язок

□ 18,3-Торгівля і громадське харчування

Список професій, за якими до 1996 року підготовка в ПТУ Луганської області не здійснювалася

1. Бармен-офіціант.
2. Бухгалтер.
3. Бухгалтер сільськогосподарського виробництва.
4. Вітражист.
5. Виробник художніх виробів.
6. Виробник художніх виробів з лози.
7. Інкрустатор, килимниця.
8. Виконавець художнього оформлення.
9. Бджоляр.
10. Різальник по дереву й бересті.
11. Реставратор декоративного художнього оформлення.
12. Реставратор тканин, гобеленів, килимів.
13. Слюсар-ремонтник швейного обладнання.
14. Фотограф.
15. Продавець з лотка.
16. Виробник художніх виробів з кераміки.
17. Банківський робітник.
18. Менеджер.
19. Комерсант.
20. Технік-технолог швейного виробництва.

Наукове видання

КУРИЛО Віталій Семенович

**ОСВІТА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА
СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ
У ХХ СТОЛІТТІ**

Монографія

Здано до набору 10.03.2000. Підписано до друку 04.04.2000.
Формат 60x84^{1/10}- Ум.-друк. а. 28,75. Наклад 500 прим. Зам. 61.
ВКФ «Знання». 91000 Луганськ, вул.Радянська, 75.
Тел. 55-11-27.

К Курило В.С.
93 Освіта та педагогічна думка
Східноукраїнського регіону у ХХ столітті. -
Луганськ: ЛДПУ, 2000. - 460 с.
ІБВХ 966-617-042-6

В монографії представлено аналіз процесів розвитку загальної та професійної освіти в Східноукраїнському регіоні протягом ХХ століття, педагогічних ідей та доробок найбільш видатних його освітян. Значну увагу приділено дослідженню сучасних тенденцій розвитку системи освіти в регіоні.

Книга буде цікавою і корисною для освітян, студентів-майбутніх педагогів, істориків та всіх, кому не байдужі перспективи розвитку Східноукраїнського регіону.

ББК 74.03 (4Укр. 5)
УДК 37.01 (477.52/.6) "19"